

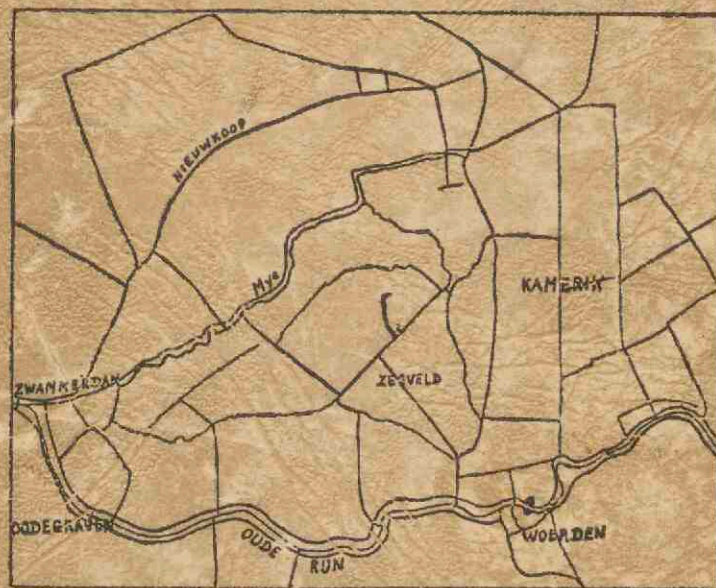

Het oude Miland en zijn waterstaatkundige ontwikkeling

<https://hdl.handle.net/1874/362905>

h. g. 192, 1960 (unpublished)

HET OUDE MILAND EN ZIJN WATERSTAATKUNDIGE ONTWIKKELING

C. J. VAN DOORN

A. qu.
192

HET OUDE MILAND EN ZIJN WATERSTAATKUNDIGE
ONTWIKKELING

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

1172 4253

Diss. Utrecht 9u. 1940.

HET OUDE MILAND EN ZIJN WATERSTAATKUNDIGE ONTWIKKELING

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DE GRAAD VAN DOCTOR
IN DE LETTEREN EN WIJSBEGEERTE AAN DE
RIJKSUNIVERSITEIT TE UTRECHT OP GEZAG
VAN DE RECTOR-MAGNIFICUS Dr. H. R. KRUYT,
HOGLERAAR IN DE FACULTEIT DER WIS- EN
NATUURKUNDE, VOLGENS BESLUIT VAN DE
SENAAT DER UNIVERSITEIT IN HET OPENBAAR
TE VERDEDIGEN OP VRIJDAG 20 DECEMBER 1940,
DES NAMIDDAGS TE 3 UUR

DOOR

CORNELIS JAN VAN DOORN

GEBOREN TE ZEGVELD

Het verschijnen van dit werk biedt mij de gelegenheid om in de eerste plaats te wijzen op de bijzondere verplichtingen, die ik aan U heb, Hooggeleerde Rengers Hora Siccama, Hooggewaardeerde Promotor. Uw streng wetenschappelijke en tevens vriendelijke leiding, Uw onvermoeide belangstelling tijdens de omwerking van deze studie zal ik steeds in dankbare herinnering houden. Door U kreeg het boek pas zijn eigenlijke waarde.

Grote dank ben ik ook verschuldigd aan U, Hooggeleerde De Vooy, Hooggeleerde Van Hamel, Hooggeleerde Kernkamp, Hooggeleerde Oppermann, Hooggeleerde Valkhoff.

Vol diepe erkentelijkheid denk ik terug aan de jaren, gedurende welke ik als student wetenschappelijke leiding van U allen mocht ontvangen.

Verder moet ik de velen, die in enig opzicht hebben bijgedragen aan de totstandkoming van deze studie, in het algemeen hartelijk dank zeggen voor hun verleende medewerking. Hen allen te noemen is niet wel mogelijk, doch voor enkelen moet ik een uitzondering maken.

Bestuur en Personeel van het Groot-Waterschap van Woerden gaven te allen tijde blijk van hun grote sympathie voor mijn onderzoek. In het bijzonder de Hoogheemraad Dr. J. Ph. de Monté ver Loren ben ik dankbaar voor zijn vele bemoeiingen.

De Heer Rijksarchivaris te Utrecht, Jhr. B. ~~D.~~ de Jonge van Ellemeet, ben ik zeer erkentelijk voor de medewerking, die ik van hem mocht ondervinden. Veel verplichting heb ik ook aan de Heer Ph. van Hinsbergen, hoofdcommies aan het Rijksarchief te Utrecht, voor de vele hulp en aanwijzingen, die het onderzoek aldaar vaak zeer vergemakkelijkten. 17

Een belangrijk deel van de omwerking kon plaats vinden tijdens de mobilisatie 1939—1940, dank zij de welwillendheid van de Heer Reserve-Kapitein J. van der Wal.

De getekende kaart achter in het werk en de foto's zijn van de Heer F. van Mazijk, Secretaris van het Waterschap De Gemene Boezem van Zegveld, Zegvelderbroek en Achttienhoven.

2. OUDE GEVELSTEEN UIT HET
STAMHUIS DER VAN DER
MYE'S (1629).

INHOUD.

	Blz.
Inleiding	I
I. Het grondgebied	6
II. Omvang van het oude Miland	11
1. Verkaveling	11
2. Bisschospacht	28
III. Het oude Miland, zijn bewoning en de grensverwikkelingen	41
IV. Organisatie-vormen van het Miland	55
1. Mi als parochie	55
2. Mi als grondheerlijkheid	55
3. Staatsrechtelijke organisatie van het Miland	57
V. Beschouwingen over de vroegste ontwatering van het Miland	65
VI. Ontstaan van de boezem van het Groot-Waterschap van Woerden	76
VII. De Oude Greft en de Nieuwe Greft	81
VIII. Kort overzicht van de vorming van het tegenwoordige Groot-Waterschap van Woerden	94
IX. Enkele opmerkingen over geschillen in het (Oude) Groot-Waterschap van Woerden ten tijde van de Republiek.	96
X. De waarslieden	106
XI. De polderontwikkeling sinds de bemaling	113
1. De stichting der molens	113
2. Zegveld en Kamerik Myzijde	117
3. De Zegveldse molenvliet sinds 1618	121

	Blz.
4. De buitengegraven landen van Kamerik Myzijde	123
a. De Es, de Nes of de 24 morgen	123
b. Het tweede deel van Kamerik Myzijde onder Zegveld in verband met de 27 morgen	125
5. De Zegveldse schutsluis	132
6. De stichting van de Greftmolen van Zegvelder- broek en het graven van de Slimwetering	135
7. Geschillen rondom de sententie van 1545	137
8. De Breekade	141
9. Greftkade en Gemeenlanskade van Zegvelder- broek en Achttienhoven	142
10. Doorbraak van de Lekdijk in 1726	144
11. De verhouding van Zegvelderbroek en Zegveld be- treffende de verlaten	145
12. Het Waterschap De Gemene Boezem van Zegveld, Zegvelderbroek en Achttienhoven	149
13. Kamerik Myzijde	150
14. Greftkaden	151
15. De vervening onder Achttienhoven	152
XII. De wegen	157
1. Wegen in Zegveld	159
2. De verhouding van Kamerik Myzijde en Kamerik Statengerecht (Kamerik Teylingens)	164
a. De Kamerikse dijk en wetering	164
b. De Kamerikse schutsluis	177
XIII. Bestuur	184
1. Schout en kroosheemraden	191
Zegvelderbroek en Achttienhoven	204
Achttienhoven	205
2. Financieel beheer en rekeningen	205
Zegveld	207
Zegvelderbroek	207
3. De ingelanden	210

	Blz.
De buurspraak	213
5. Na het einde van de Republiek	215
XIV. Een en ander over de economische ontwikkeling der polders	217
1. De inklinking als drijfveer van de economische ont- wikkeling	217
2. Uitbreiding van bewoning en bevolking	220
Bijlage I	224
Bijlage II	228
De oude Waterschapskaarten van Woerden	235
Lijst van enkele der meest gebruikte afkortingen	237

DE POLDER.

Uit het weerbarstig water moeizaam opgewrongen,
door een verbeterd wil tot aardklomp saamgekluwd,
ligt in de ranke omraming van 't rechthoekig hout
de polder. In de hoeven, menschenschuw, gedwongen

in 't hartbeklemmend juk der matelooze eenzaamheid:
staalharde levens, als kristallen afgezet
door de getemde grond; gericht naar oude wet,
rechtzinnig, karig van gebaar en woord; geheid

in onverwrikbaar geloof, vergroeid met vee en goed
en met de eeuw'ge waarden vast en vroed verweven.
Een diep rechtschapen ras: in zijn eenzelve streven
de macht'ge wortelstok, waar zich een volk uit voedt.

TRUUS GERHARDT
in LAAGLAND (Bl. 21).

INLEIDING.

Het gebied rondom de Mye, waar de bisschospacht geheven werd, was door de bisschop ter ontginning uitgegeven. Aanvankelijk was dit „wildernis” geweest en als zodanig bisschoppelijk domein, verworven door schenkingen van de Duitse koningen of ook door usurpatie ¹⁾. Het behoorde evenals Lange Ruige Weide tot de „bona episcopalia” ²⁾. Daarom kon de bisschop het uitgeven als zijnde „tafelgoed” ³⁾, de gewone benaming voor het landsheerlijk domeingoed van de bisschop. Er was dus slechts een juridische erfpachtrelatie tussen de bisschop en de erfelijke pachters, die als zodanig tot de Duitse koning in generlei betrekking stonden.

Men wachte er zich wel voor bij dergelijke wildernissen aan het begrip ontginning te veel inhoud te ontleen. De bedoeling was slechts het laagveen als broekland enige waarde te geven door regeling van de waterafvoer door middel van sloten en weteringen, die bovendien noodzakelijk waren om het land bereikbaar te maken. Zodoende kon dit een, zij het schrale, bestaansmogelijkheid gaan opleveren. Waarschijnlijk heeft men oorspronkelijk geen vervening op het oog gehad.

Na de uitgifte ter ontginning door de bisschop veroverde de Hollandse graaf een deel van het Miland. Bij het Sticht bleven slechts het latere Zegveld, Zegvelderbroek en Kamerik Myzijde, welk restant rondom 1300 eveneens wordt aangeduid als het Miland en van welk gebied het kapittel van S. Marie de ambachtsheerlijkheid bezat.

De bisschospacht werd in de 17e en 18e eeuw nog door de Utrechtse Staten geïnd in het Hollandse gedeelte; blijkbaar was dus

¹⁾ Vgl. bl. 12 noot 2.

²⁾ Uitspraak van 1271 over het testament van bisschop Hendrik van Vianden (gedrukt A. Matthaeus: De nobilitate bl. 270—271).

³⁾ Akten van ± 1490 over de molenstichtingen in het Miland.

de bisschop met het innen er van voortgegaan ondanks de inlijving van dit deel van het Miland bij Holland. Dus Miland kan in enge en ruime zin opgevat worden; dit hangt af van het verband, waarin het voorkomt.

Achttienhoven was dus bij Holland gekomen. Ondanks het feit, dat de staatkundige grens tussen het graafschap en het Sticht dwars door het Miland gekomen was, bracht gemeenschap van waterstaatsbelangen mee, dat de betrekkingen tussen het Hollandse en het Stichtse Miland niet geheel verbroken werden.

Zo werd sinds 1366 het Stichts gebleven Miland met het Hollandse Achttienhoven¹⁾ vergroot, wel te verstaan in waterstaatsrechtelijke zin. Een waterschapscomplex kon zich dus uitstrekken over meer dan één gewest, daar de maatschappelijke behoeften sterker waren dan het staatkundig verband.

doel
De bedoeling nu is om over de ontwikkeling van het behartigen der waterstaatsbelangen van dit gebied, dat wil dus zeggen Zegveld, Zegvelderbroek, Kamerik Myzijde en Achttienhoven, enig licht te verspreiden.

Omdat dit gebied slechts een deel van het oorspronkelijke Miland vormt, was het wenselijk ook over het laatste in de eerste hoofdstukken iets mee te delen. Het oorspronkelijke Miland, het ontginningsgebied, omvatte de Myepolder, de heerlijkheid Nieuwkoop en Noorden (met inbegrip van de Hornpolder), Achttienhoven, Zegvelderbroek, Zegveld en Kamerik Myzijde.

Hoewel Kamerik Teylingens niet tot het Miland behoort, was het toch nodig het in de beschouwingen te betrekken wegens nauwe waterstaatsrechtelijke samenhang met Kamerik Myzijde. Zodoende was uitbreiding buiten het eigenlijke onderwerp, d.w.z. het Stichts gebleven Miland en Achttienhoven, noodzakelijk. Dit was geen bezwaar, bood zelfs een voordeel, omdat zo de ontwikkeling van de behartiging der waterstaatsbelangen van twee Stichtse grensdorpen behandeld kon worden.

Ter beschrijving van de waterschapsgeschiedenis van het Miland

¹⁾ D.w.z. de tegenwoordige polder Achttienhoven, die ongeveer twee derde-deel van de ambachtsheerlijkheid Achttienhoven uitmaakte.

moest ook buiten het onderwerp in ruimere zin gegaan worden, dus buiten het Stichts gebleven Miland met Achttienhoven en Kamerik Teylingens; immers al deze gebiedsdelen behoorden tot het Groot-Waterschap van Woerden, welks territoir ook nog verschillende andere Hollandse en Stichtse gebieden omvatte. De zetel van het Groot-Waterschap lag in Woerden, dus in Holland. Het was dus noodzakelijk iets in het midden te brengen over de waterstaatkundige geschiedenis van het Groot-Waterschap van Woerden, waarin het kapittel van S. Marie een belangrijke rol speelde.

De invloed van het kapittel berustte op zijn positie als geërfde en als bezitter van de feodale ambachtsheerlijkheid van Zegveld, Zegvelderbroek en Kamerik Myzijde. Het kapittel had dus directe invloed in het bestuur van het Groot-Waterschap als ingeland, als breedste geërfde in het Groot-Waterschap, dus wegens zijn maatschappelijke positie, en indirecte invloed door zijn overwicht op andere Stichtse ingelanden.

Pas in 1363 zijn er sporen, dat het in 1322 gestichte hoofdwaterschap Woerden inderdaad als zodanig functioneerde. Oorspronkelijk was alles aan weerskanten van de Oude Rijn met inbegrip van Bodegraven, dus tot Zwammerdam, Stichts gebied, dat langs de Oude Rijn naar Spaarndam afwaterde. Door staatkundige uitbreiding werd een deel van dit gebied Hollands; uit den aard der zaak behield het dezelfde waterstaatsbelangen als het Stichts gebleven deel. De Hollandse uitbreiding naar het oosten kwam tot staan in de 14e eeuw tijdens bisschop Jan van Arkel.

Het Groot-Waterschap moest dus ter sprake komen, omdat het Miland daarbij hoorde, terwijl bovendien de Greft het enige noordelijke boezemwater van het Groot-Waterschap werd; de ontwikkeling hiervan tot boezemwater kon duidelijk in het licht gesteld worden.

Slechts twee bijlagen zijn opgenomen, daar het Miland als deel van het Groot-Waterschap een groot aantal stukken zal kunnen leveren voor een voorgenomen rechtsbronnenpublicatie der 4 hoofdwaterschappen van het vasteland van Zuid-Holland. In plaats van meer bijlagen zijn in het werk zelf enige citaten gegeven.

De geschiedenis van het Miland kenmerkt zich allerminst door ge-

beurtenissen van algemeen historisch belang. Van grootse stijl is zij echter door de stage moeizame worsteling met het water. Deze nog steeds voortgaande strijd drukte een stempel van taaiheid en onverzettelijkheid op de bevolking; in de zware gang der boeren komt dit als het ware tot uitdrukking.

Toch was het water niet hun enige vijand. De bewoners moeten ook veel te verduren hebben gehad ten gevolge van de oorlogen tussen Holland en het Sticht¹⁾). Doch veel belangrijker was de strijd tegen het water, tevens de strijd om het bestaan.

Weinig weet men van het leven der mensen uit de oude tijd. De opdrachten van het kapittel aan de 15e-eeuwse schouten van Zegveld²⁾ doen begrijpen hoe bitter weinig het leven hier bood aan de toch niet verwende middeleeuwers. De eenzaamheid te midden van de schrale broeklanden, die het grootste deel van de winter onder water stonden³⁾, de naargeestigheid van de winter zelf, de gevaren der afgelegen bewoning aan de grenzen van elkaar vijandig gezinde machten maakten van deze streken een weinig aantrekkelijk oord.

Het middel tot bewoonbaarmaking was geen vervening, doch ontsluiting en waterafvoer. De laatste werd steeds beter door de voortdurende ontwikkeling van de techniek⁴⁾.

¹⁾ Een weinig bekende strooptocht in de zomer van 1204 door bisschop Dirk van Are tijdens de opvolgingsstrijd tussen Ada en Willem I heeft waarschijnlijk beslissende betekenis gehad voor de bewoning van het Miland, terwijl aan het eind van de middeleeuwen de partijtwisten onrust brachten (vgl. bl. 38 noot 1 en 2).

In 1672 is er ook nog even oorlogsrumoer door de omtrekkende beweging der Fransen over Zegveld bij hun strooptocht vanuit Woerden tegen Zwammerdam en Bodegraven (Zie b.v. I. L. Uyterschout: Beknopt Overzicht van de belangrijkste gebeurtenissen uit de Nederl. Krijgsgeschiedenis van 1568 tot heden bl. 125—129).

²⁾ Zie bl. 189—190.

³⁾ Vóór de oprichting van het stoomgemaal voor De Gemene Boezem van Zegveld, Zegvelderbroek en Achttienhoven in 1874 kon men 's winters b.v. in de Lage Broek dikwijls over grote uitgestrektheid dwars over de landerijen varen. En toen stonden er toch reeds eeuwen lang de molens. Dit geeft enig denkbeeld van wat het vóór die tijd moet geweest zijn. Soortgelijke toestanden vond men in Kamerik.

⁴⁾ Zie het hoofdstuk over de inklinking.

Een bijdrage te leveren tot de heemkunde en enig inzicht te verschaffen in de ontwikkeling van een klein en weinig bekend deel in het hart van het Nederlandse polderland, is het doel van deze studie. Met de wens, dat beter begrip en dieper waardering ten deel mogen vallen aan de polder en zijn bewoners in het algemeen, kan de inleiding besloten worden.

HET GRONDGEBIED.

Het gehele Miland vormde vóór de verveningen onder Nieuwkoop grotendeels een laagveengebied¹⁾ met vrijwel uitsluitend grasland. Een zijtak van het oude rivierenstelsel is echter door het Miland gegaan, waarschijnlijk een zwakke voortzetting van de Linschotenstroom, welke laatste uit de Betuwe komend en dus om zo te zeggen de tegenwoordige Lek kruisend, vervolgens ongeveer de loop volgde van de tegenwoordige Hollandse IJsel tot even beneden Montfoort, vervolgens over Linschoten naar Woerden liep en daar, verenigd met de Oude Rijn²⁾, afhoog in westelijke richting. De kleine arm in noordelijke en vervolgens ook westelijke richting heeft in het Miland

¹⁾ Volgens een nieuwe opvatting zou echter op grond van de botanische samenstelling het Hollandse veen te beschouwen zijn als een „verdronken hoogveen” (Mej. Dr. B. Polak: Een onderzoek naar de botanische samenstelling van het Hollandsche veen). Hier en daar te Nieuwkoop en in de z.g. blauwgraslanden van Zegveldbroek en het zuiden van Achttienhoven treft men soms hoogveenflora aan, die dus te beschouwen is als een zich herstellen van het verstoorde hoogveen.

²⁾ Dr. T. Vink: De Lekstreek, bl. 154 e.v. De naam Woerden is karakteristiek; de iets hogere ligging van het stadje is duidelijk merkbaar bij het passeren. Men zie het hfdst. over de woerdenkultuur bij Dr. H. J. Holwerda: Nederlands vroegste Geschiedenis en de Kaart aldaar. Met de naam waard, weerd, wierd, woerd duidt men hoge plaatsen in waterachtig land aan. Zij kunnen kunstmatig zijn, b.v. terpen en wierden, doch ook riviereilanden dragen dikwijls deze naam. Bij Woerden zijn waarschijnlijk beide omstandigheden aanwezig. Men vergelijkte onder meer: H. Molema, Wdb. der Gron. Volkstaal i.v. wier; K. ter Laan, Gron. Wdb. i.v. wier, Wirdum, — werd (Eigenlijk wrt. Wurth = hoge paats in waterachtig land); Johan Winkler, Friesche Naamlijst i.v. ward, wert, werth, wird, wirth; Mnl. Wdb. i.v. waerde, wert. In het goederenregister van de S. Maartenskerk te Utrecht (Oork. b. Sti. Utr. n° 49) vindt men Uurdin, in een akte van 1288 (Inv. S. Marie n° 1184; onnauwkeurig regest bij Brom n° 2270) bij de naam Herman van Woerden: Hermannus de Wrden.

verschillende smallere en bredere kleibanen veroorzaakt¹⁾, die zich tegenwoordig als ruggen vertonen tengevolge van het klinken van het omliggende veen. Soms is een rug een eind onder het veen verborgen, soms is door kavelen²⁾ het land weer vlak gemaakt, doch meestal tonen de ruggen vrij duidelijk hun aanwezigheid door meer of minder relief, terwijl de grauwe kleur van het gras op een rug en het lichte frissere groen op het veen er naast soms nauwkeurig de lijn aangeven, waar aan de zijkanten de klei onder het veen verdwijnt.

Op 's-Gravesloot en Kamerik Myzijde, niet ver van het Myzijdse stoomgemaal, is een vrij brede rug aanwezig. Deze loopt vervolgens een eind schuin door de landerijen tot achter het dorp Kamerik en volgt dan ongeveer de lijn der hofsteden van Kamerik Myzijde³⁾. Juist achter het dorp is de rug hoog en ter breedte van een paar honderd meter is er klei aan de oppervlakte; blauw rivierzand is dieper aanwezig.

In het noorden van Kamerik Myzijde zijn twee ruggen. De ene buigt in het noorden van Kamerik Myzijde in de richting van de Grefte, moet de Houtkade kruisen, doch is pas iets noordelijker in Oud-Kamerik weer zichtbaar even vóór de wetering in het land. Het relief en de breedte van deze rug zijn gering, wat veroorzaakt kan zijn door voorafgaande stroomsplitsing. Verder kruist de rug de weg, genaamd de Lange Meent, en zet zich waarschijnlijk in noordelijke richting voort, daar hij ook in het Donkere Eind onder Vinkeveen schijnt voor te komen. Evenals in Zegvelderbroek liggen ook in Oud-Kamerik en bij de Meent enkele kleiputten o.a. een grote in het poldertje Klein-Westveen. De andere rug in het noorden van Kamerik Myzijde bevindt zich tussen Myzijder wetering en Greftekade; hij kruist de Grefte en verschijnt weer onder Achttienhoven en Zegvelderbroek.

¹⁾ Slechts het eerste eind in Kamerik Myzijde en een gedeelte bij de mond van de Mye is aangegeven op de Geologische Kaart.

²⁾ D.i. de zode oplichten en daarna de grond een spit verlagen.

³⁾ Verschillende hoeven in Kamerik Myzijde staan op de Kleihoogt, zoals de rug heet, doch niet regelmatig genoeg om er konkluzies uit te kunnen trekken.

De klei op de Es ¹⁾ onder Zegveld kan van een afgesplitste tak zijn; deze gaat eveneens in de richting van Zegvelderbroek en Achttienhoven.

Ongeveer op het midden van de grens van Zegvelderbroek en Achttienhoven ligt aan de Oude Mye een onregelmatig gevormd perceel, dat tegenwoordig nog het Kerkhof heet. In deze omgeving is over wat groter oppervlakte hoger en vaster bodem met de kenmerkende grauwgroene of roodachtige kleur van het gras der ruggen.

Hier is de kern geweest van de samenleving, die tengevolge van de ontginning ontstond. Het Miland vormde oorspronkelijk één kerspel, Mi genaamd.

Bijna overal in Zegvelderbroek tussen Mye en Slimwetering, soms ook ten zuidoosten van de laatste, vindt men klei, vaak als een rug dwars of schuin door een perceel. Op verscheidene plaatsen treft men in de Lage Broek kleiputten aan; dit zijn verwijdingen van bestaande sloten of watergangen, waar klei is uitgehaald, waarschijnlijk om die te gebruiken voor het maken van een vaste hoge grondslag voor een boerderij ²⁾.

Ook op het Kerkhof is zo'n put, doch midden in het land. Het is dus geen verwijding van een bestaande sloot. Wellicht is deze kleiput, een ronde vrij diepe waterkom van 6 à 8 M. middellijn, om welke reden dan ook, gegraven in verband met het bouwen van de kerk, die daar aanvankelijk gestaan heeft.

Op de Hazekade vlak bij de Mye zijn duidelijk twee ruggen naast elkaar op te merken, de een aanzienlijk hoger en breder dan de ander, die iets meer van de Mye af ligt.

¹⁾ Vroeger ook Nes. De algemene betekenis van het woord nes is: (boezem)land in een scherpe rivierbocht gelegen, meestal een soort landtong. Cf. Dr. A. A. Beekman: Het Dijk- en Waterschapsrecht in Nederland vóór 1795.

²⁾ Onder de hoeve, die in de Lage Broek aan de Boschslot ligt, zit b.v. enkele meters klei, die in de onmiddellijke omgeving van die hoeve nergens voorkomt. De Slimwetering in het land achter de hoeve heeft een grote verwijding en verdieping, waar hier en daar de witte klei zichtbaar is.

De oude hoeven in deze streken werden z.g. Lekvrij gebouwd, d.w.z. op verhoogd terrein, zodat niet al te grote overstromingen tengevolge van Lekdijkdoorbraken, die voor enige eeuwen veelvuldig voorkwamen, weinig konden deren.

Tot Zwammerdam toe ligt echter verder de meeste klei ten noorden van de Mye. De hofstede de Heuvel ligt op een hoogte, terwijl ongeveer halverwege tussen de Nieuwkoopse plassen en de Mye op het pad naar Nieuwkoop een brede rug valt op te merken met een kleiput, terwijl hier aan de Mye bij de funderingswerkzaamheden voor de watertoren van de stichting De Elf Gemeenten bleek, dat de klei meters dik was, wat ook elders bij de ruggen het geval schijnt te zijn.

In de Hornpolder en aan weerskanten van de Myehoeve liggen verschillende onregelmatige percelen. De verkaveling lijkt minder planmatig. Men is hier bovendien reeds vrij dicht bij de Oude Rijn. De grond is heel wat hoger en het is niet onmogelijk, dat dit gedeelte het gunstigst was om met de ontginning te beginnen.

Hoogstwaarschijnlijk is de vervening van Nieuwkoop daar geëindigd, waar de grond door kleibestanddelen te vast werd om tot turf verwerkt te worden. Dit blijkt uit een verzoek van 1621¹⁾ om bepoldering van zuidelijk Nieuwkoop. Meer oostelijk, bij Achttienhoven, strekt de vervening zich soms zelfs tot de Mye uit, en daar ligt de klei juist in Zegvelderbroek.

De klei is overal leemachtig en wordt bij opdrogen zeer hard; de bevolking spreekt van kattedekle. Een afsluitend kleidek over het veen, zoals in de Lekstreek en tussen Oude Rijn en IJssel²⁾, vindt men echter nergens. Daarvoor is de oude rivierarm, die zich dus van Woerden af in noordelijke en westelijke richtingen een weg door het veen gezocht heeft, niet sterk genoeg geweest. Het riviertje de Mye kan er de schamele rest van zijn, evenals misschien de Kromme Mijdrecht, die beide later slechts gebleven zijn als afvoeren voor het water der venen, doch slechts moeizaam hun weg vonden. De loop van de Kromme Mijdrecht in noordelijke richting en het afbuigen van de Mye in zuidelijke richting doen vermoeden, dat het complex Nieuwkoop-Noorden iets hoger was; latere gegevens bevestigen dit³⁾. Het polderpeil is er b.v. aanmerkelijk hoger

¹⁾ Arch. Gr.-W. E § 7, deel 2 fol. 153.

²⁾ Vink t.a.p.

³⁾ Beneden bl. 73.

dan in Zegvelderbroek, waar het tot voor een paar eeuwen weer hoger was dan in Zegveld ¹⁾).

1440
56cazoha
Onder Zegvelderbroek, voornamelijk in de Lage Broek tussen Mye en Slimwetering, en Achttienhoven liggen nog een paar honderd hectaren blauwgrasland. Deze broeklanden worden door de bevolking „het schrale” genoemd; de opbrengst bestaat uit schraal hooi. Er wordt aan dit land niets ten koste gelegd, dus het verschilt niet zo heel veel van woeste grond. Het bezit een rijke hoogveenflora, die in het midden van de zomer een zeldzame bloemen- en kleurenpracht ten toon spreidt.

Deze flora gaat in enkele jaren volkomen te niet, wanneer onderbemaling wordt toegepast, d.w.z. als een eigenaar op eigen gelegenheid met een molentje het water van zijn land maalt, lager dan het polderpeil, wat sterke invloed heeft op de plantengroei.

Men treft ook heermoes aan. Het voorkomen van deze plant wijst op de aanwezigheid van kleibestanddelen in de bodem.

Midden in de eenzaamheid der schrale landen kan men zich heden bij vergelijking met het gekultiveerde grasland kwalijk voorstellen, dat hier het oudste bewoningscentrum zou geweest zijn. Men bedenke echter, dat de blauwgraslanden hun beste opbrengst geven, wanneer ze min of meer dras zijn; na ontwatering zijn ze waardeloos en moeten zij in kultuur gebracht worden. Hun geaardheid komt overeen met de „zudden” van Nieuwkoop, feitelijk drijvend land. Vandaar het sterke inklinken dezer gronden.

¹⁾ Beneden bl. 133, 148.

OMVANG VAN HET OUDE MILAND.

De twee voornaamste gegevens om de aanvankelijke omvang van het Miland te bepalen zijn de verkaveling en de bisschopspacht. } 1

1. VERKAVELING.

De sloten, die de percelen in de lengte begrenzen en het water afvoerden naar de Mye, staan ongeveer haaks op dit riviertje. Zodra in het terrein de richting dezer sloten anders wordt, kan met grote zekerheid aangenomen worden, dat men met een ander ontginningsgebied te maken heeft. Men kon slechts gebruik maken van de natuurlijke helling van de bodem om het water te doen weglopen. In het terrein staat daardoor wel zeer duidelijk opgetekend de oudste geschiedenis der bewoning. Het oude Miland omvatte, zoals in de Inleiding reeds vermeld is, oorspronkelijk meer dan het latere Stichtse Miland. Buiten de latere Stichts gebleven gebieden omvatte het ook het Hollandse deel, dus het gebied in de 18e eeuw en vroeger bekend als de Myepolder, de heerlijkheid Nieuwkoop-en-Noorden (met inbegrip van de Hornpolder) en Achttienhoven.

De westelijke grens, de oorspronkelijke Landscheiding ¹⁾ van Holland en het Sticht, bevat in zijn naam alleen reeds voldoende bewijs,

¹⁾ Men zie de oude waterschapskaarten van Rijnland, Woerden, e.d. De westelijke gestippelde grens op de kaart hierachter is verhoudingsgewijs overgenomen van deze oude kaarten. De dik getrokken lijn, die hiervan voor een klein deel afwijkt, is een weg in de droogmakerij Polder Nieuwkoop, gelegen ten noorden van de Nieuwkoopse weg. Overigens valt de westelijke grens grotendeels samen met nog steeds bestaande wegen. Opvallend is verder, dat ten tijde van de droogmaking niet ver van het punt, waar de Zinde in de Nieuwkoopse weg overgaat, twee molens geplaatst werden. Waarschijnlijk was dus een diepere tochtsloot aanwezig langs de Landscheiding, wat ook op de oude kaarten blijkt, en werd de Landscheiding voor een belangrijk deel als weg in de droogmakerij aangehouden.

waar hier het oude Miland eindigde. Ondanks latere vervening en droogmaking blijkt echter ook uit de oude kaarten en de resten, die van de verkaveling nog te zien zijn op de Topographische kaart, duidelijk genoeg de aanvankelijke toestand.

In het noordoosten eindigde het Miland bij de naar de Kromme Mijdrecht afwaterende landen.

Oostelijk en zuidelijk wordt de grens bepaald door de scheiding tussen de gebieden, waar de sloten naar de Mye en waar ze naar de Oude Rijn gericht zijn.

Alleen de grens van het Miland met Kamerik Teylingens behoeft nadere bespreking. De tegenwoordige gedaante van de gemeente Kamerik met de wetering in het midden maakt geheel de indruk, alsof hier van de aanvang af een bijeenhorend complex is geweest, doch niets is minder waar. De dubbele weg langs de Kamerikse wetering, zover Kamerik Myzijde strekt en verder niet, wekt trouwens al dadelijk argwaan. Slechts een algemener beschouwing van het westen van het oude Sticht verschaft hier, in verband met historische gegevens, inzicht.

Overtuigend is aangetoond ¹⁾, dat de dijk langs het IJ in samenhang met de afdamming van Amstel en Spaarne gezien moet worden als één grote onderneming, die slechts tot stand gekomen kan zijn in de tijd, toen bisschop en graaf nog niet in konflikt gekomen waren, dus hoogstwaarschijnlijk vóór 1018. Deze dijkaanleg moest noodzakelijk voorafgaan aan een succesvolle ontginning en bewoonbaarmaking van de venen tussen IJ en Oude Rijn, waarvan ook het Miland deel uitmaakte. Deze wildernis behoorde voor een groot gedeelte tot het gebied van de bisschop ²⁾.

¹⁾ C. G. 't Hooft, Jaarboek Amstelodamum jg. XX, bl. 1—24.

²⁾ Hoe de bisschop aan zijn rechten op het eigenlijke Miland is gekomen, is niet duidelijk. Het meest voor de hand ligt een schenking door de Duitse koningen te veronderstellen naar analogie van andere soortgelijke schenkingen (Zie het Oorkondenboek van het Sticht Utrecht). De grenzen worden in zulke schenkingsakten meestal betrekkelijk vaag aangeduid en kunnen dus tamelijk veel omvatten. Als specimen volgt hier een fragment van een akte betreffende een schenking van goederen langs of bij de Vecht aan de Utrechtse kerk. Deze ontvangt van de Duitse keizer: „quidquid in villa Amuda habere videbamur,

Het is aannemelijk, dat eerst nadat bisschop Balderik (918—976) weer in het bezit van zijn gezag kon treden, waaruit hij door de Noormannen verdreven was, de neiging opkwam deze goederen productief te maken¹⁾. Het was Stichts gebied en als woeste grond was

theloneum quoque ad eandem villam juste pertinens, quod Waldgero jam olim in beneficium concessum habuimus, ad prelibatam ecclesiam perpetualiter donavimus. Omnem vero piscationem, quam in Almere ad nostram regalitatem habuimus pertinentem, jure perenni illuc relaxavimus. Insuper etiam terram, quam Atto comes in Lona habuit, firmiter illuc delegamus. Quin etiam quicquid in utraque parte fluminis habere denoscimur, quod dicitur Feth, cum omni integritate transfundimus, terris, silvis, aquis aquarumque decursibus, piscationibus, et stagna et lacus, que ex eodem flumine derivantur. De cetero terram, quam Hatto in loco Eki habere videbatur [et que] ad nostrum regale jus judiciario more pro sui ipsius commissu fiscata erat, ad sepedictam ecclesiam tradidimus, que etiam sita est super ripam fluminis Reni. Prelibato quippe episcopo licentiam in prescripto loco, Tret nominato, monetam faciendi concedimus” (n° 134). Deze schenking van 975 was een herhaling van ongeveer dezelfde schenkingen in 953 (n° 120) en 949 (n° 113) en werd uitgebreid in n° 135 en nog eens herhaald in n° 217. Of het Miland ook werd begrepen onder de goederen aan weerszijden van de Vecht, is op zijn minst twijfelachtig.

Behalve aan schenking kan ook gedacht worden aan usurpatie van de Milandstreek door de bisschop. Het op bl. 41 vermelde beneficium ligt in deze landstreek en het opnemen er van in een vervalste oorkonde, die dienen moest om de gegrondheid van tal van Stichtse aanspraken te versterken, maakt de veronderstelling van usurpatie zeker niet onwaarschijnlijk.

¹⁾ Jan de Vries: De Wikingen in de Lage Landen bij de Zee, bl. 265, 284. Uit de daar (bl. 294—298) weergegeven beschrijving naar de Egilssaga van een polderlandschap in de Friese kuststreken volgt hier een en ander. Deze beschrijving van enkele Friese dorpen doelt op toestanden ongeveer uit de 10e eeuw.

Als de wikingen een rivier een eind zijn opgevaren, gaan ze aan land en komen dan al spoedig bij een dorp, waar veel boeren woonden, vervolgens bij een tweede en derde. Het land was vlak en er waren grote weiden. Over een grote uitgestrektheid waren sloten gegraven, waarin water stond. De Friezen hadden hun akkers en weiden met die sloten omgeven. Op sommige plaatsen lagen grote balken of wegneembare bruggen over de sloten. Als er een weg was, dan bevonden zich daarin bruggen met rijshout bedekt. Het geroofde vee werd door de wikingen geslacht.

Het is het verhaal van een der gewone, talloze plundertochten. Het buitengewone belang ligt echter in de uitstekende waarneming en beschrijving van de gesteldheid der kuststreken. De landpercelen zijn gescheiden door sloten, waarover eenvoudige bruggen liggen. Het typerende van een Fries dorp blijkt dus te zijn *verkaveling* (verdeling in percelen) en *waterstaatszorg*.

Dus er bestond in het midden van de 10e eeuw in de Friese kuststreken een

het landsheerlijk domein van de bisschop en dus kon ontginning er van niet plaats hebben dan onder leiding van de landsheer.

De ontginning maakte het tevens mogelijk, dat Amsterdam kon ontstaan, althans tot ontwikkeling komen; het kreeg nu een achterland ¹⁾). Als haven- en scheepvaartstad moet Amsterdams ontwikkeling echter in verband gebracht worden met de opkomst der steden aan de Hollandse binnenvaarweg ²⁾), als Haarlem, Leiden, Gouda, enz.

De ontginning van het Miland is dus met vrij grote waarschijnlijkheid te stellen in de tweede helft van de 10e eeuw ³⁾).

In het eerste kwart van de 11e eeuw is er reeds sprake van een in deze streken gelegen bisschoppelijk leengoed ⁴⁾).

Het water van het Miland kon door middel van Boschwetering goed geordende maatschappij met gemeenschappelijke regelingen voor de kwesties in zake het gebruik van land en water. Ook moeten er behoorlijke zeedijken zijn geweest, daar bebouwing van het lage land en regeling van de afwatering anders onmogelijk waren.

Overal waar Friezen woonden trof men in het oude Friesland buurschappen aan, hetzij onder deze naam hetzij onder andere benamingen. Oorspronkelijk was een gedeelte van het buurschapsgebied gemene grond, veelal hemrik geheten. Onder het begrip buurschap verstaat men het dorp (kerk met huizen en hoven of tuinen) benevens het veld (bouw- en grasland en eventueel wildernis op de zandgrond). Hemrik nu betekent in ruime zin buurschap (dorp + veld) of Lat. villa, in enge zin veld d.i. het land, waarin men loten of percelen heeft en misschien ook wildernis (dit laatste vooral in Drente).

In de hemrik hadden de bureu hun loten (percelen of kavels), die onder de bureu omgingen, wandelden of wisselden. Deze loten werden, hetzij door buurschapsbesluit, hetzij door in onbruikraking van periodieke herverdeling, individueel eigendom; desondanks bleef de buurschap wat zij was: het begrip buurschap sluit dus niet als kenmerkend element gemene grond of, zoals veelal gezegd wordt, markegrond in (Zie bl. 23 en noot 3 ald.).

Volgens het oude Friese recht behoorde het geërfd zijn (het hebben van huis met hof en van aandeel in de gemene grond) tot de kenmerken van de vrije Fries.

De latere ontginningen nu hebben waarschijnlijk plaats gehad naar het model van reeds bestaande oude Friese buurschappen.

¹⁾ 't Hooft, als voren.

²⁾ C. G. 't Hooft: De wording van Amsterdam als zeehaven. Jaarboek Amstelodamum XXVII.

³⁾ Men zie ook Dr. K. Heeringa: Inleiding op de Rekeningen van het Bisdom Utrecht 1378—1573, Hoofdstuk I, VI e.v., Werken van het Hist. Genootschap te Utrecht.

⁴⁾ Beneden bl. 41.

en Mye in twee richtingen het IJ bereiken. De eerste manier was direkt noordwaarts langs Kromme Mijdrecht en Amstel, de tweede langs de Oude Rijn, de meren en tochten ten noorden van Leiden en het Spaarne. Deze dubbele afvoermogelijkheid mag men vanwege het systeem, dat in de verkaveling valt op te merken, wel als hoogstwaarschijnlijk aannemen sinds de ontginning, al is er geen zekerheid zoals in de 14e eeuw bij Kamerik Teylingens.

Voor beter begrip moet nu eerst iets meer vermeld worden over het gebied van de polder, die tegenwoordig Kamerik Teylingens heet. In de 14e eeuw vindt men hier, evenals in de Houdijken, het geslacht Abcoude¹⁾ in het bezit van het gerecht of de lage heerlijkheid, welk bezit waarschijnlijk van veel vroeger oorsprong is, misschien wel verband houdt met de uitgifte ter ontginning. Het geslacht Abcoude speelde reeds ten tijde van de ondergang van de Amstels en Woerdens een rol en wellicht reeds heel wat vroeger. Evenals deze geslachten wisten de Abcoudes door hun grenspositie hun macht geleidelijk sterk uit te breiden.

In de tweede helft van de 15e eeuw verloor het geslacht Abcoude-Gaasbeek zijn betekenis door gedwongen overdracht van zijn bezittingen aan de bisschop; de invloed van de Bourgondische macht deed zich gelden. Vervolgens, bij de overgang van de temporaliteit, kwamen ook de bezittingen der Abcoudes aan Karel V²⁾ en na de afzwering van Filips II aan de Staten van Utrecht. Deze besloten in 1714³⁾ tot verkoop van Kamerik Statengerecht en het gerecht der beide Houdijken met o.m. het recht van de dertiende penning aldaar. Eerst heette toen dit gebied nog korte tijd Kamerik Selkartsgerecht

¹⁾ Men zie over dit geslacht Dr. K. Heeringa: Hoofdstukken uit de geschiedenis van het Nedersticht, Bijdragen voor Vad. Gesch. en Oudheidk. VIIe Reeks, deel I, bl. 46 vlg. en ook W. van Iterson: De dertiende penning in het Weekblad voor Privaatrecht, Notaris-ambt en Registratie van 11, 18 en 25 Maart 1939, Nrs. 3611, 3612 en 3613 met de literatuur in noot 42 aldaar genoemd.

²⁾ Vandaar soms een enkele maal de naam Keizerlijke Majesteitsgerecht (Inv. S. Marie, n° 668), doch vooral Kamerik Statengerecht voor wat later Kamerik Teylingens heet.

³⁾ W. van Iterson, Handwissel, dertiende penning en zilvergeld, Verslagen en Mededeelingen der Vereeniging tot uitgaaf der Bronnen van het Oud-Vaderlandsche Recht, Deel IX, Aflevering 3, bl. 262.

naar Hendrik Selkart; vervolgens bleef sinds de 18e eeuw tenslotte de naam Kamerik Teylingens (gerecht) verbonden aan de betreffende polder ¹⁾.

In de 17e eeuw en vroeger vindt men Kamerik Teylingens behalve als Kamerik Statengerecht ook telkens vermeld als Oud- en Nieuw-Kamerik, vooral bij waterschapsaangelegenheden (schouwbriefven e.d.). Vrijwel steeds vindt men dan Oud- en Nieuw-Kamerik tezamen vermeld; ongetwijfeld waren er dus aanvankelijk twee gerechten en tevens twee polders.

In 1530 werd in Oud- en Nieuw-Kamerik en de Houdijk het buurrecht vervangen door schepenrecht ²⁾. In de aanhef van de akte wordt vermeld, dat de 3 gerechten altijd onderscheiden en eerst onder de Heer van Gaasbeek (Abcoude-Gaasbeek) waren geweest, vervolgens onder de bisschoppen van Utrecht en ten tijde van de akte (4 Juni 1530) onder Karel V waren. Doch wel waren de 3 gerechten steeds door één schout bediend, die beurtelings in elk der 3 gerechten de burenen ter terechtzitting ontbood. Het laatste wijst op zeer oude samenhang in bestuur der 3 gebieden, hoogstwaarschijnlijk van de ontginningsstijd af.

De naam Oud-Kamerik is in gebruik gebleven voor het noorden van Kamerik aan weerszijden van de Kamerikse wetering. De Houtkade vormde vanouds de grens met Kamerik Myzijde, dat bij het Miland behoort.

Kamerik Myzijde is hoogstwaarschijnlijk het gebied, dat in 1131 ³⁾ door bisschop Andreas teruggegeven werd aan „illi de Mi”, nadat het hun ontnomen was door zekere Giselbert. Wellicht was deze Giselbert een Abcoude; hij heeft dus geprobeerd deze grensstreek bij zijn gebied te trekken. Dit is zeer aannemelijk, daar de Abcoudes

¹⁾ Na de opheffing der heerlijkheden door de Bataafse revolutie bleef de naam ambachtsheer van Kamerik in gebruik voor de gerechtigde tot de dertiende penning in Kamerik Teylingens, Grote en Kleine Houdijk, welke middeleeuwse heffing niet verdween.

²⁾ Utr. Pl.b. II, 1190. De Houdijk, bestaande uit de 2 polders Grote en Kleine Houdijk en daarom later ook vaak aangeduid als de Houdijken, vormde dus blijkbaar slechts één gerecht.

³⁾ Oork. b. Sticht Utrecht n° 333.

hier een paar eeuwen later bezittingen blijken te hebben, waarvan Kamerik Myzijde inderdaad een mooie afronding gevormd zou hebben.

De bisschop bepaalde tevens, dat het genoemde gebied, dus Kamerik Myzijde, de tiend, de cijns en de emolumenten der ambachtsheerlijkheid (justicia)¹⁾ betalen zou aan het kapittel van S. Marie. Of het kapittel de ambachtsheerlijkheid toen reeds bezat in het overige Miland, blijkt uit de akte niet, doch het is zeer waarschijnlijk.

Waar lag nu echter de grens tussen Oud- en Nieuw-Kamerik? In de akten e.d. komt dit niet duidelijk uit. Oud-Kamerik wordt reeds vermeld in 1296²⁾; in tegenstelling daarmee moet dus ook de naam Nieuw-Kamerik reeds bestaan hebben. Het meest waarschijnlijk is, dat de grens tussen Oud- en Nieuw-Kamerik lag in het verlengde van de Houtkade. Een groep oude kaarten geeft deze scheiding daar inderdaad nog aan door een dijkje of kade, waarbij de onbegrijpelijke naam Sprons³⁾, die ook voorkomt op een paar kaarten van ca. 1670⁴⁾, waar een „Quekel”⁵⁾ over de Kamerikse wetering de verbinding vormt tussen Houtkade en Sprons. Een aantal andere kaarten⁶⁾ van dezelfde tijd geeft ook beide kaden in elkaars verlengde, doch bij die ten oosten van de wetering staat slechts „Scheyt” en bij de Houtkade „Sprong”.

Het verdwijnen van de scheiding tussen Oud- en Nieuw-Kamerik hangt waarschijnlijk samen met het verlies van zijn betekenis als waterkering sinds 1366. Toen werd het gerecht van de heer van Abcoude⁷⁾, dat wil hoogstwaarschijnlijk zeggen Oud-Kamerik⁸⁾, in-

¹⁾ Zie bl. 31 noot 3 en 186—187.

²⁾ Brom: Regesten n° 2718.

³⁾ Kaartcollectie Bodel Nyenhuis, Portef. 13 nrs. 3, 3b, 3d, 4, 5 en 5a, Kaarten van Rijnland en Amstelland van Balthasar Florisz., 2e kwart 17e eeuw, Universiteitsbibliotheek Leiden.

⁴⁾ Dr. S. Muller Fz.: Catalogus van de Topografische Atlas der provincie Utrecht n° 33 en 34.

⁵⁾ D.i. een kwakel of hoge brug voor voetgangers.

⁶⁾ Alsvoren nrs. 35 e.v.

⁷⁾ Archief Groot-Wat. van Woerden, Charters n° 5.

⁸⁾ Vgl. Mr. S. J. Fockema Andreae: De uitwatering van het Groot-Waterschap van Woerden op Rijnland bl. 10.

genomen in het Groot-Waterschap van Woerden, tegelijk met het grootste deel van Achttienhoven, om de afwatering op de IJsel deelachtig te worden.

Oud-Kamerik lag dus ten noorden van de Houtkade en het verlengde daarvan: Sprons of Sprong. Van dit gedeelte nu, het gerecht van de heer van Abcoude tussen de Hinderdam en de Oude Dam, wordt in 1366 gezegd „dat si den Hynderdam op doen zullen ende open houden ende enen dam *weder* legghen op den Ouden Dam”. De afwatering van dit gebied had dus al vaker gewisseld en dit kan slechts mogelijk geweest zijn, doordat de Kamerikse wetering noordwaarts door de Dempwetering ¹⁾ rechtstreeks aansluiting gaf op de Kromme Mijdrecht, zuidwaarts op de Oude Rijn. De wisselingen vóór 1366 kunnen veroorzaakt zijn door de moeilijkheden, die de graaf van Holland bij Zwammerdam herhaaldelijk in de weg legde aan de waterafvoer langs de Oude Rijn.

Deze Hinderdam heeft dus in de Kamerikse wetering gelegen en diende ter verbinding van Houtkade en Sprons; behalve in 1366 komt hij niet meer voor. De ca. 1670 genoemde „Quekel” en de tegenwoordige Kwakelbrug, een ophaalbrug, hebben de verbinding later in stand gehouden.

De Oude Dam is stellig zeer oud; behalve in 1366 komt hij ook in een leenakte van 1328 ²⁾ voor als plaatsaanduiding. Dit wijst op zeer lang bestaan en algemene bekendheid. Op het voorkomen van de naam Oud-Kamerik in 1296 werd reeds de aandacht gevestigd. Deze namen wijzen er op, dat ontginning en bewoning van deze streken van het noorden uit begonnen is. Niet onmogelijk is, dat de ontginners evenals die van het Miland West-Friezen of West-Friezen en Hollanders geweest zijn.

Het gebied, dat later in Oud- en Nieuw-Kamerik wordt onderscheiden, heet in 1131 nog in zijn geheel Kamerik (Kamerka). In 1296

¹⁾ Op alle 17e-eeuwse kaarten aangeduid als Oude Hennip en steeds zo getekend, dat Kamerikse wetering, Oude Hennip en Kromme Mijdrecht één geheel schijnen te vormen, terwijl het deel van de Kromme Mijdrecht naar het Woerdense Verlaat daarvan een zijverbinding lijkt.

²⁾ P. L. Muller: Regesta Hannonensia 1328: 8 Mei n° 2.

komt Oud-Kamerik voor, dus de onderscheiding in Oud- en Nieuw-Kamerik kan in de 12e of 13e eeuw ontstaan zijn. Ook de Kamerikse wetering treft men in de akte van 1131 aan.

Het in 1131 nog niet onderscheiden Kamerik omvatte kennelijk niet het land, dat later Kamerik Myzijde genoemd werd. Dit laatste wordt in 1131 beschreven als gelegen tussen het oude land van „illi de Mi” (onder Achttienhoven en de Lage Broek en misschien ook Zegveld) en de wetering van „illi de Kamerka”. Kamerik Myzijde is een misleidende naam, die pas later aan dit gebied is gegeven. Het had eigenlijk moeten heten Miland Kamerikzijde, daar het behoort bij het Miland; het heeft daarom ook duidelijk van de aanvang af een andere afwatering gehad¹⁾.

¹⁾ Nog in 1366 (Arch. Gr.-W., Charters n° 5) worden Zegveld, Zegvelderbroek en Kamerik Myzijde, dus het Stichts gebleven Miland, aangeduid als het gerecht der heren van S. Marie en de bewoners daarvan als de „Myzaters”, dat zijn dus de boeren van het Miland. Ook in 1388 (pacht van de tienden van Milant: Secunda pars litterarum mensurnalis officij, fol. 52 vso, Archief kap. van S. Marie te Utrecht n° 9) vindt men het Stichts gebleven Miland nog in zijn geheel vermeld. Omstreeks deze tijd, dus tegen 1400, verdwijnt de benaming Miland uit de akten. In de 14e eeuw wordt het rechtsgebied van S. Marie gewoonlijk nog slechts onderscheiden in Zegveld en Kamerik, echter zo, dat er geen verwarring met het eigenlijke Kamerik kon ontstaan. Men spreekt dan bij het ene gedeelte van het gerecht van S. Marie, bij het andere gedeelte gewoonlijk van het gerecht van Abcoude. Kamerik, behorend tot het rechtsgebied van S. Marie, is eigenlijk geen Kamerik, doch een gedeelte van het Miland, dat aan Kamerik grenst en later Kamerik Myzijde werd genoemd.

Het geheel verdwijnen van de naam Miland tegen 1400 hangt ongetwijfeld samen met de waterstaatkundige ontwikkeling van het Miland tot afzonderlijke polders, welke ontwikkeling later nog bevorderd werd door de Nieuwe Greft, die veroorzaakte, dat Kamerik aan de Mye-zijde definitief beschouwd werd als een deel van Kamerik. Tevens blijkt uit deze naam, dat het oude riviertje nog heel wat meer tot de verbeelding sprak dan de twee nieuwe weteringen van 1366 en 1494. Doch minstens even aannemelijk is op grond van het volgende een verklaring van de naam Kamerik aan de Mye-zijde door Mye hierin op te vatten als de naam van de oorspronkelijke gehele parochie en ontginning Mi, wat ook precies klopt met de omschrijving van dit gebied in de reeds meermalen genoemde akte van 1131.

Tegen 1500 wist men nl. nog heel goed het verschil, dat er vanouds bestond tussen de beide gebieden Kamerik Myzijde en het eigenlijke Kamerik. In een arbitrale uitspraak (Inv. S. Marie n° 676) door zegslieden van 6 April

Typerend is dat in Nieuw-Kamerik de hoek, die de sloten met de wetering maken, naar de Rijn toe steeds scherper wordt, wat de indruk wekt, dat bij de ontginning alleen aan afvloeiing naar de Rijn gedacht is. Ook een gedeelte van de Grote Houdijk heeft dezelfde verkaveling, waarschijnlijk in verband met de scherpe bocht van de Oude Rijn naar het eindpunt van de Kamerikse wetering.

Het maakt de indruk, alsof de bewoning van twee kanten in Nieuw-Kamerik is doorgedrongen, waarbij de sloten niettemin al eerder kunnen zijn aangebracht. Van Oud-Kamerik uit zetten de hoeven zich midden in het land nog een eind naar het zuiden voort tot het (zeer late) Oortjespad (Teckop had oorspronkelijk z'n uitweg langs de Zwarte Dijk en de Meent).

Blijkens de nog altijd geheven dertiende penning¹⁾ in Oud- en Nieuw-Kamerik en de beide Houdijken vormden deze één ontginningskomplex²⁾. De parochiekerk van Kamerik (thans de Ned. Herv. Kerk), juist ten zuiden van de Meent in de Grote Houdijk, ligt dan dus vrijwel midden in dit gebied en er is geen reden om een oudere in Oud-Kamerik te veronderstellen³⁾.

Er bestaat een merkwaardige analogie tussen de Mi-ontginning en de Kamerik-ontginning. De Mi-ontginning omvatte het oorspronkelijke Miland, dat een parochie vormde. Dus ontginning en parochie vielen samen, d.w.z. wereldlijke en geestelijke kultivering gingen hand in hand⁴⁾. Men had dus niet alleen aandacht voor kultivering van

1494 tussen de stad Woerden en Kamerik Myzijde over het graven van een nieuwe wetering (de Nieuwe Greft) door Kamerik Myzijde wordt telkens gesproken van de „Mijsaters van Camerijck” of van „die van den Mijsijde van Camerijck”. Deze kwestie ging uitsluitend Kamerik Myzijde aan, wat duidelijk wordt aangegeven door de beide benamingen voor de boeren van Kamerik Myzijde, die dus als „Mijsaters van Camerijck” nog steeds beschouwd werden als van oorsprong behorend tot het oude Miland en niet tot het oude Kamerik.

¹⁾ Bl. 33.

²⁾ Of misschien een gedeelte daarvan, wat echter minder waarschijnlijk lijkt.

³⁾ Geschiedkundige Atlas van Nederl. De Kerkelijke Indeeling omstreeks 1550, I Het Bisdom Utrecht door Mr. S. Muller Hzn. bl. 396. Het hier meegeedeelde, dat heel Kamerik een deel van het Miland gevormd zou hebben, is niet juist (Vgl. bl. 22—23, 39—40, 55).

⁴⁾ Vgl. bl. 55 noot 1.

de bodem, maar ook voor die van de ontginners zelf. De oudste naam van de parochie is Mi (1131), d.w.z. broekland¹⁾. Dit Mi is pas een eigennaam geworden door de ontginning.

Evenals nu vanouds het Miland een afzonderlijke parochie en een

¹⁾ Over spelling en betekenis van het woord Mi en zijn samenstellingen moet hier iets meer gezegd worden. In Lat. teksten vindt men de spelling Mi voor de naam van de parochie (tevens ontginning) en voor de naam van het waarschijnlijk daarnaar genoemde adellijke geslacht, terwijl ook de samenstelling Midreth met i wordt gespeld. Daarnaast vindt men, hoofdzakelijk in Middelned. bronnen, afwisselend Milant, Mylant en Mijlant, terwijl de geslachtsnaam wordt gespeld Van der Mye of Van der Mije; verder tref men een enkele maal voor de naam van het riviertje de spelling Mye of Mije, ook wel Myesloot, aan en Mijsaters naast Myzaters en heel vaak afwisselend Camerick aen die Mysijde of Myesijde of Mijsijde. In al deze gevallen wordt echter overwegend de y zonder puntjes geschreven. De etymologisch juiste spelling zou in al deze gevallen ie zijn (zie hierna), doch deze komt in de bronnen nooit voor en daarom is in de tekst de schrijfwijze Mi en Miland gekozen, die bovendien de bedoelde ie-klank het meest nabijkomt. De schrijfwijze en latere uitspraak met ij is de hypercorrecte ontwikkeling van de oorspronkelijke ie. Uit de spellingen in de bronnen blijkt, dat achter de i en de daaruit later ontwikkelde ij vaak een stomme e werd gezegd, in het bijzonder bij de enkelvoudige naam (van het riviertje en het geslacht) en soms ook in samenstellingen met -land, -sloot, -sijde. De schrijfwijze voor de naam van het riviertje werd sinds de 17e eeuw en later gewoonlijk Meye en zo kwam men tot de tegenwoordig meest gebruikte spellingen Meije en Meie, die dus volkomen foutief zijn. Als spelling voor de naam van het riviertje en van het adellijk geslacht is in de tekst gekozen Mye (uitspr. Mije na de middeleeuwen); evenzo voor de afgeleide naam Myepolder (tegenwoordig meestal Meije- of Meiepolder gespeld). In de schrijfwijze Kamerik Myzijde is de tegenwoordig meest gebruikte spelling aangehouden (uitspr. weer ij), evenals bij Mijdrecht en Kromme Mijdrecht met ij. De uitspraak van de naam Mysloot (in het Nieuwkoopse rietland) zweeft tussen Mijsloot en Mee-sloot in; op de oude kaarten vindt men Maasloot. De ij is in al deze woorden de hypercorrecte ontwikkeling van de oorspronkelijke ie. Mie (uit miede) is dan de Noordhollandse vorm van mêde, dat zelf weer de Friese vorm van Fransisch mâde is (van maaïen). Miede, mede en made worden in het Middelned. afwisselend gebruikt, met de betekenis weiland, hooiland en in het algemeen broekland. Het woord madeland vindt men van de 13e eeuw af in de leenregisters herhaaldelijk gebezigd voor percelen in het Miland.

Een andere veronderstelling als betekenisgelijkheid van Mi (Mie) en mede of made is welhaast ondenkbaar, vooral wanneer men let op de streek, welke de naam Mi (Mie) droeg. Pas de ontginning echter maakte Mi (Mie) tot een eigennaam. In het noorden (Groningen) vindt men ook nu nog made, mede en

afzonderlijke ontginning vormde, zo was ook de Kamerik-ontginning een afzonderlijke parochie en een afzonderlijke ontginning, welke dus omvat zal hebben Oud- en Nieuw-Kamerik, Grote en Kleine Houdijk. De beide doodkisten, z.g. dodenbomen (ruw uitgeholde eikenstammen met deksel), die bij de Ned. Herv. Kerk te Kamerik zijn opgedolven in 1831 en 1924¹⁾, wijzen er op, dat de Kamerik-ontginning een eigen bewoningskern had naast die van het Miland.

miede naast elkaar. In Miland, Mijland evenals in madeland moet -land als een pleonasme opgevat worden.

Het bovenstaande wordt volkomen bevestigd door de gegevens der verschillende dialectwoordenboeken. Men zie Dr. G. J. Boekenoogen, De Zaansche Volkstaal (1897) i.v. mad, maad en maadland; Waling Dijkstra, Friesch Woordenboek i.v. mêd, mad, miede; H. Molema: Gron. Woordenboek (1888) en A. A. Ganderheyden, Supplement op Molema (1897) i.v. made; K. ter Laan, Nieuw Gron. Woordenboek i.v. maidn, (De) Maidn, Mij, 't Mijlaand, De Mijjn. Vooral het Fries en Gronings heeft de vorm miede. In het Supplement op Molema wordt o.a. vermeld een plaatsje in Noord-Brabant nl. Made (bij 't volk: „de Mij"); verder Matsloot, de naam van een watertje, dat bij Grijskerk in 't Hoendiep uitloopt, en tevens de naam van een beek, die in 't Leekstermeer vloeit en waarvan een gehucht in de nabijheid dezelfde naam heeft. Matsloot is dus precies hetzelfde woord als de Mijsloot in het Miland. Evenzo Madsloot, naam van een sloot te Wormer (Boekenoogen i.v.).

Miede, made, mede heeft, ook in de samenstellingen met -land, vaak de meer speciale betekenis van land, dat bestemd is om gemaaid, niet om beweid te worden, dus hooiland tegenover grasland, weiland; doch de twee betekenissen zijn dooreengelopen. Soms gebruikte men ook het woord „maetvelt" in de speciale betekenis van hooiland. (Zie bl. 118 en de schouwbrief van 1650 van de Myepolder, Arch. Groot-Wat., loket 34 n° 8).

Het woord Mi komt het eerst voor als naam van het kerspel (1131). De naam van het riviertje vindt men pas later, voor het eerst in 1312, en het is niet onwaarschijnlijk, dat dit zijn naam heeft gekregen naar de streek, waarin het stroomde. Evenzo zal ook het geslacht Van der Mye (in Lat. oorkonden „de Mi") genoemd zijn naar het land Mi (Mie) en niet naar het riviertje.

Een zelfde door elkaar gebruiken van de genoemde klinkers heeft plaats bij het Y < Ie, de Noordholl. vorm voor Fries Ee, Frankisch A (vgl. in Noord-Holl. b.v. Krommen-ie, Middel-ie), alle met de betekenis water; eveneens bij de woorden wierd, waard, weerd en woerd.

¹⁾ Art. van F. J. K. in het Utrechtsch Nieuwsblad van 2 Juni 1934 over deze 2 vondsten. De laatste bevindt zich in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden: Inventaris f. 1924.9. 1, 2 en 3.

De dodenbomen worden ongeveer in de late Karolingische tijd geplaatst¹⁾, waarbij de ontginningen dus aansluiten.

In dit verband moet ook gelet worden op de naam Kamerik, een echte oude naam uit de Karolingische tijd. In Friesland vindt en vond men het woord hemrik (uit hemmerke d.w.z. heimmerk = merk of mark of gebied van het heim). In Kamerik, uit ouder Kamerka (1131), zit vrij zeker hetzelfde woord; men vindt soms ook de vorm Camarick²⁾. Kamerka zal dus hoogstwaarschijnlijk een mark geweest zijn, een oude buurschap³⁾, en in deze oude bewoning ten oosten van het Miland kan de grond dus oorspronkelijk gemeenschappelijk bezit der buren zijn geweest — al is voor het bestaan van een buurschap geen gemeenschappelijk grondbezit vereist —, waar misschien iets later dan in het Miland pas verdeling in percelen is aangebracht.

Het tweede deel van de samenstelling Kamerik vindt men ook nog in de naam Demmerik⁴⁾, vroeger een klein gerecht ten noordoosten van Kamerik, doch overigens vormt de naam een uitzondering tegenover de zeer vele namen van polders met het suffix -cop en -coop in deze omgeving, welke uitgangen evenals de naam Mi op ontginning wijzen. Het woord Kamerik is te vergelijken met Wymerik, een hoek land onder Assendelft, ook hoogstwaarschijnlijk een samenstelling met het woord merk, mark⁵⁾.

¹⁾ Geschiedkundige Atlas van Nederland. Tekst Dr. H. J. Holwerda bl. 59. Nyhoff 1924.

²⁾ Lijst van ± 1310 van hoeven uit het Land van Woerden, onderhoudplichtig te Spaarndam (Fock. Andr.: De uitwatering van Woerden op Rijnland bl. 33).

³⁾ Vgl. bl. 13 noot 1. Het woord mark of merk betekent eenvoudig gebied, dikwijls gebied van een buurschap, en niet noodzakelijk gemeenschappelijk grondbezit, dat oorspronkelijk in de regel voorkwam. Vgl. het Mnl. Wdb. i.v. marke.

⁴⁾ Ook komen voor de vormen Denmaricken (b.v. Archief van Rijnland: Kaartverzameling S 2, kaart van ± 1675 van N. Visscher) en Denemarken (Teg. Staat v. Utr. bl. 204), terwijl het Oork. b. van het Sticht Utrecht n° 365 Denemarc heeft.

⁵⁾ Aldus Boekenooien: De Zaausche Volkstaal i.v. Wymerik (uitspr. wai-mərək). O. fri. hamrik (hamreke, hammerike, hammerke, hemmerik, hemmertse), dat nog in Friesland, Groningen en Oost-Friesland als naam van gemeenschappe-

De oude namen der ontginningen Mi en Kamerik zijn dus beide waarschijnlijk van Friese oorsprong. Een zeker verband met het oude Friesland is in deze streken tenminste onmiskenbaar ¹⁾.

lijke dorpsgronden bekend is, is evenals Wymerik met het woord merk, mark samengesteld. Aldaar worden ook nog genoemd „De wy Markt” als naam van een vaart nabij Sloterdijk op de Kaart v. d. Uytw. Sl. 12 en ald. 2 en 3 „De Wijmers” als naam van dijken onder Venhuizen, Wijdenes en Schellinkhout; de dijk onder Venhuizen wordt in Wfri. Stadr. 2, 272 (15e eeuw) genoemd „die Wymerts”.

¹⁾ Het dialect van de behandelde streek vertoont vooral vrij veel overeenkomst met het Noordhollands. Blijkens de in de akten gebezigde taal moet deze overeenkomst in de middeleeuwen nog groter geweest zijn; er is echter geleidelijk heel wat verdrongen, doch veel daarvan heeft zich weer kunnen handhaven in het Noordhollands. Men zie hierover o.a. Dr. K. H. Heeroma, *Hollandse Dialektstudies*.

Bij vergelijking met de woordenboeken van Dr. G. J. Boekenoogen, *De Zaanse Volkstaal* en van Dr. G. Karsten, *Het Dialect van Drechterland* blijkt in het algemeen het vrij nauwe verband. Enkele eigenaardigheden, die in het dialect van het behandelde gebied niet meer voorkomen, zijn b.v. op = open in opdoen (van een verlaat of een kade) = opendoen, opgaan (van een verlaat of sluis) = opengaan; egge = hoek of kant van een stuk land; laaiken en laken = op de wal staande een watergang reinigen door waterplanten en bagger op te halen met een „laaik”, een soort ijzeren schop, die een scherpe hoek maakt met de steel, waarmee ook de uitgezakte kant kan opgehaald worden (Boek. ontkent de betekenis: reinigen van waterplanten en geeft slechts die van uitbaggeren (met een beugel); -sc of -sch van bosch, die waarschijnlijk als -sk werd uitgesproken (zie bl. 47 noot 1), zoals in het Noordelijke Middelned. vermoedelijk in meer woorden de sc of sch ongeveer als sk zal zijn uitgesproken (vgl. de verl. tijd viskede in Bijlage I bl. 226); het door elkaar gebruiken in de 15e en 16e eeuw van de benamingen de „Grote Waterscip (en „Waterscap”) ’s Lants van Woerden” (vgl. Dr. Heeroma alsv. bl. 21, 28, 128).

Daarnaast vindt men een aantal nog steeds veel gebruikte woorden, die in gelijke of ongeveer gelijke betekenis voorkomen ten noorden van het IJ b.v. allijk (thans verouderd) = ook, ook weer (Boek.).

een drukke bedoening = grote drukte, veel bedrijvigheid en werk (Boekenoogen en Karsten).

beknuffeld en verknuffeld (ook: de knuffel in z'n vingers hebben) = verkleumd, onbruikbaar van de kou, alleen van handen en vingers (Boek. en Karst.).
bossen, vooral in opbossen, wegbossen, uitbossen = weggagen (B. en K.).

doelen, ook wel dulen b.v. onder Nieuwkoop = bruine en vrij harde massa zaadpluis rondom het bovenste gedeelte van een rietstengel (Boek. i.v. duul).

dompen = met een paal als hefboom iets zwaars omhoogwerken (B. in iets andere betek.).

Gelet op de naam zou de Kamerik-ontginning dus wat ouder kun-

doon = vochtig, klam (algemener dan bij B., die het alleen voor wasgoed vermeldt).

draai = smalle draaibrug voor voetgangers (bij B. als verouderd vermeld).

enkeld b.v. 'n enkeld kind (vrij zeldzaam) = dun, mager, schraal (Boek.).

Vaker hoort men b.v.: wat staan die planten enkeld of inkeld, d.w.z. ze stoelen niet uit, dus alleen, afzonderlijk.

eveleens (b.v. 't is mij eveleens) = om het even (Boek.).

gabben = gappen, wegkapen (B.).

gabberd = iemand, die iets wegkaapt.

groep = gemetselde goot achter de koeien voor het opvangen van de uitwerpselen (B. en K.).

gruizig = hongerig (B. en K.).

haren, alleen in de uitdr.: 't haart in me keel = scherp, branderig zijn in de keel (B. en K.).

inkórt = binnenkort en kort geleden (Karsten).

kieuwen = de kieuwdeksels op en neer bewegen (B.).

knolstoof = knotwilg met dikke kop (B. knootstoof)

kouw in de uitdr. een flinke kouw wind = een flinke tocht of bries (B.).

(riet)krag = in het water vooruitstekend slap rietland (Boek.).

kreen b.v. een kreen vrommes = zindelijk, net (B. en K.).

laan = 5 of 6 lanen (dikke, dwarsliggende balken) vormen het 5- of 6-hoekig onderstel van het beweegbare rieten dak of de kap van een hooiberg (Boek.).

't licht = de nageboorte na het kalven van een koe (B. en K.).

fuiken lichten = fuiken ophalen en de vangst er uit nemen (B.).

een lopie doen = een wandelingetje doen (B.).

meuken (van peren) = zacht doen worden door rauwe peren een tijdje te laten liggen (B.).

in, uit, door de midden enz. = in, uit, door het midden enz. (B. en K.)

neuren = een klagend, half zuchtend geluid maken, van koeien, die 's winters op stal liggen te herkauwen (Boek.).

ofluinig, b.v. wat loopt-ie weer ofluinig te kijken = knorrig, gemelijk (B. aveluinig).

onderjaars = een of twee jaar geleden (B. vermeldt alleen onderdaags = onlangs, dezer dagen).

ónkant (van koeien) = uit één of twee spenen onvoldoende melk gevend. In Friesland en N.-Holl. is alleen het tegengestelde, kant, algemeen bekend in de verschillende betekenissen van flink, goed (B. en K.); dit woord kant is in het behandelde gebied onbekend.

onwennig, b.v. het kind is nog wat onwennig = niet gewend, vreemd (B.).

peuwen = zeuren, zaniken, klagen (B. en K.).

pierig = waar niet veel groei in zit, b.v. een pierig ventje (B. geeft deze betekenis niet, doch die van knorrig, zeurig).

nen zijn dan de Mi-ontginning¹⁾, welke op eenmaal als één groot samenhangend geheel moet zijn tot stand gebracht. Dit neemt echter

pijperooier = pijpewroeter (B.).

polderboom = ronde houten paal, die boven op een voer hooi wordt gelegd en voor en achter met touwen stevig wordt aangehaald (B. vermeldt ponder, ponderboom en hooiponder in gelijke betekenis, K. alleen ponder en hooiponder).

pork, purk, vooral het verkleinwoord porkie, purkie = achterblijver; een klein, niet uitgegroeid kind of dier (B. en K.).

portel = melkachtig vocht, dat bij het persen uit de gaatjes van een kaasvat loopt (B. en K.).

pótmos = min of meer scheldwoord voor mus (Boek).

rechtevoort = tegenwoordig (B. vermeldt deze betekenis niet, K. wel).

(riet)zudde = slap en verend, bijna drijvend rietland (B.).

slim = scheef (B. en K.).

stoep = verlaagd vlak van enkele planken langs een waterkant om te spoelen en te wassen, gewoonlijk met een paar trapjes (B. geeft deze betekenis niet, maar die van klein bruggehoofd, ook wel 2 tegenover elkaar voor doorvaart).

stommel = lage boomstronk (B. geeft de algemener betekenis: afgesneden eind of rest van iets).

stuk = snee brood, boterham; ook stuk land (B. en K. ook stik).

stukkezak = zakje voor boterhammen.

tuut (van een ketel) = tuit (B. en K.).

verhapscheren (b.v. wat heb jij hier te verhapscheren = wat kom jij hier doen?) = te maken, te zoeken hebben (B. en K.).

vorse koei = koe, die pas gekalfd heeft (B. geeft vars en vers, doch niet van koeien).

volger = deksel, dat op de pas gemaakte en in een doek gewikkelde kaas in het kaasvat wordt gelegd en waarop de pers werkt om de portel uit de kaas te drukken (houten schijf met 2 klampen). (Boek. en K.).

vurf en vurven = verf en verven (Karsten; Boek. alleen verf en vorf).

wiep = rijshout met tenen banden tot een lange bundel samengebonden voor voor stevigheid bij dijkwerk (Boek.).

wolf = schuin aflopend, driehoekig dakgedeelte aan de voorgevel en vaak ook aan de achtergevel van hofsteden (B. heeft voorwolf bij molens in soortgelijke betek.).

zeuning = varkenstrog (B. heeft zeunie en zeunis en daarnaast ook zeuning; K. vermeldt alleen zeunis).

Tenslotte kan nog gewezen worden op de naam Grefte met behouden -ft i.p.v. -cht, vgl. Dr. Heeroma alsv. bl. 32 noot 1 (greft = gracht vindt men ook in het Fries, Dr. T. van der Kooy Dz., De Taal van Hindeloopen i.v. greft).

¹⁾ Men lette er op, dat tot de Kamerik-ontginning ook de beide Houdijken behoorden, hoger gelegen gebieden aan de Oude Rijn.

niet weg, dat ook in de verhoudingen in het oude Miland heel wat van een gemeenschappelijk optreden der landzaten wordt aange- troffen ¹⁾).

Tenslotte is nog een duidelijk bewijs, dat we hier te doen hebben met afbakening van grenzen tussen verschillende ontginningen van groot grondbezit, te vinden in de verschillende vorm van erfpacht en handwissel, die we er aantreffen. In het gehele Miland, dus ook in Kamerik Myzijde, werd de bisschospacht, in Kamerik Teylingen en de Houdijken daarentegen de dertiende penning geheven. De scheiding dateert derhalve uit de tijd van uitgifte van de woeste grond.

Onder de handwissel ²⁾ verstaat men een recognitie, die overeenkomt met het heergewaad ³⁾, door de leenvolger aan de leenheer betaald.

De bisschospacht nu is een vaste uitkering, die jaarlijks verschuldigd is door de bezitter, terwijl bovendien bij overgang door de opvolger een vast bedrag moest betaald worden. De dertiende penning daarentegen is een uitkering, die alleen betaald wordt bij verkoop, niet bij vererving, en waarvan het bedrag afhankelijk is van de verkoopwaarde van het land.

Het is volkomen onaannemelijk, dat beide betalingen van dezelfde grond zouden moeten geschieden. Ook hierin ligt weer een bewijs, dat men te doen heeft met twee verschillende ontginningen, die onafhankelijk van elkaar zijn.

De heffingen in het gebied van de tegenwoordige gemeente Kamerik waren dus van verschillende oorsprong naar gelang de er aan onderworpen landerijen lagen in de oude ontginning Mi of in de oude ontginning Kamerik.

De bisschospacht wijst er op, dat de Mi-ontginning een gebied was, waarover de bisschop zeggingschap had. In 1131 treedt dan ook de bisschop op voor de parochianen van Mi, terwijl in een akte van

¹⁾ Zie bl. 28—29.

²⁾ Handwissel betekent wisseling van hand of persoon.

³⁾ Heergewaad = betaling (wade, wedde) aan de heer.

1308¹⁾) wordt gesproken van „des Bisscops guet to Milant”. De Kamerik-ontginning daarentegen was mogelijk van anderen, dus wellicht van de Abcoudes, uitgegaan.

De dertiende penning wordt nog steeds in Kamerik Teylingens, Grote en Kleine Houdijk geheven, dus niet in Kamerik Myzijde, waar hij nooit voorkwam. Kamerik Myzijde immers behoorde tot de Mi-ontginning en daar werd dan ook de bisschospacht geheven blijkens de manualen in het gemeente-archief te Zegveld onder het hoofd „Parmijen te Camerick” (zie bl. 37). Tegenwoordig wordt de bisschospacht in Kamerik Myzijde niet meer geheven, maar nog wel in Zegveld en Zegvelderbroek.

In verband met het hiervoor reeds meegedeelde komen we zo tevens tot het tweede middel om de oorspronkelijke uitgestrektheid van het Miland te bepalen nl. de bisschospacht.

2. BISSCHOPSPACHT.

Een belangrijke akte, die op de eigendomsverhoudingen in het oorspronkelijke Miland een vrij helder licht werpt, daar hij in vele opzichten slechts een vernieuwing — met eventuele wijzigingen — van oude bestaande toestanden behelst, is die van 1308²⁾) over het bisschopsgoed te Miland. Dit goed was door de bisschop „verpacht”, d.w.z. in erfelijk bezit uitgegeven „tot enen erffpachte”, dus als erfelijk pachtgoed voor onbepaalde tijd aan de landzaten van het Miland; zij waren dus erfelijke pachters. De bisschop bleef grondheer en de goederen werden niet definitief door hem afgestaan; hij gaf ze uit, behield er dus zeker recht op. De „grond” bleef van hem; als „land” (bebouwd land) was het van de pachter, die erfelijk gebruiksrecht had.

De landzaten moesten schotbaar zijn en woonachtig in het bisdom. Het goed werd als geheel aan de „mene lantsaten”, de landzaten gezamenlijk, verpacht voor 80 pond „Trechtscher munte” 's jaars. Onderling stelden zij ieders pacht vast naar gelang van de grootte en waarde van zijn hoeve.

¹⁾ W. van Iterson, Handwissel enz., Bijlage II.

²⁾ W. van Iterson, alsvoren.

De bisschoppelijke rentmeester stond aan het hoofd van het beheer. Betaling moest jaarlijks geschieden op de eerste Zondag na S. Jan in de stad Utrecht. Bij betaling op Maandag was tweevoudige pacht verschuldigd, terwijl op de derde dag het goed aan de bisschop verviel. Alleen bij beden of algemene rampspoed mochten de landzaten de pacht betalen op een andere tijd en plaats in het Sticht, die men hun van tevoren zou laten weten.

De rentmeester kreeg op schrift het aantal der hoeven, de namen der „besitter ende gebruikers” van het land en de grootte van ieders pacht; de landzaten kregen hiervan een „wederschrift”. Jaarlijks moesten deze lijsten vergeleken worden om controle op de erfpachters individueel te hebben.

Vervreemding geschiedde op een door de rentmeester gehouden zitting; de opdracht moest plaats hebben ten overstaan van hem en minstens 4 landzaten. De hoeven in de zin van landerijen waren dus vervreemdbaar zonder verlof van de bisschop en bovendien waren ze splitsbaar. De opdracht voor de rentmeester en tenminste 4 landzaten was vereist om verbijstering van het goed te voorkomen en te verhinderen, dat het aan het gezag van de rentmeester onttrokken werd. Dit was voor beide partijen van belang: de landzaten tezamen waren aansprakelijk voor het totaal bedrag der pacht, dus het belang van allen bracht mee, dat ieder zijn aandeel betaalde. Konden de landzaten echter aantonen, wie van hen zijn pacht niet betaalde, dan kon de bisschop het op de nalatige verhalen en gingen de landzaten vrijuit. Naast gezamenlijke aansprakelijkheid dus individuele aansprakelijkheid. Om dezelfde reden was schotbaarheid der landzaten een vereiste in het belang van beide partijen ter voorkoming van moeilijkheden wegens het totaal bedrag, vastgesteld voor heel het Miland, dus voor de gezamenlijke erfpachters; schotvrijheid van enkelen verminderde deze som dus niet, maar deed het aandeel er in van de anderen groter worden.

Bij wanbetaling (verzuim) verviel het bezitsrecht. Bij vervreemding was 10 schelling en bij vererving 5 schelling verschuldigd voor handwissel. Plicht van en belang voor alle landzaten was de rentmeester te helpen 's bisschops „recht te bedriven”.

Behalve het Miland had de bisschop ook nog Lange en Ruige Weide met Kortehoeven (de Bisschopsweide, ook Custwijn en Ondanc geheten) ter ontginning in erfpacht uitgegeven. Ook hier had in 1308 ¹⁾ een nieuwe regeling en een herstel van vroegere rechten plaats.

Er is een bijna volkomen overeenstemming tussen beide akten. In die betreffende het Miland is de bisschospacht, de erfelijke pacht, gefixeerd op 80 pond, doch dit houdt nog niet in, dat het bedrag onveranderlijk zou zijn. In 1271 ²⁾ blijkt het vaste bedrag uit het Miland gaande 50 pond jaarlijks te zijn, hetzelfde bedrag dat bisschop Hendrik van Vianden (1250—1267) aantrof; deze 50 pond waren de bisschoppen vóór hem sinds mensenheugenis gewoon te ontvangen uit het Miland. Ook in 1282 ³⁾ ontving de bisschop dit bedrag nog. Van de opbrengst boven de 50 pond (de „beterschap” in de akten der molenstichtingen ± 1490) ontving de bisschop de helft, de 5 kapittelen (ook als „ecclesia Trajectensis” aangeduid) en de S. Paulus-abdij de andere helft. In 1308 werd het bedrag verhoogd tot 80 pond, misschien wel mede tengevolge van het feit, dat de landzaten hun brieven waren kwijt geraakt. In 1328/29 en 1330/31 was de opbrengst uit het Miland volgens de rekening van de rentmeester aan deze zijde van de IJsel ruim 135 pond ⁴⁾.

In Lange Ruige Weide was de toestand iets anders. Volgens de akte van 1308 had bisschop Hendrik van Vianden hier 59 kleine hoeven en een viertel in erfelijke pacht uitgegeven, elke kleine hoeve jaarlijks voor 2 pond „Trechtscher penninge” en 2 kapoenen, doch met het beding, dat na het slaan van de dam te Hopenesse (afdamming van de Hollandse IJsel bij het Klaphek in 1285) de pacht zou worden 3 pond en 3 kapoenen, wat in 1308 gebeurde. In 1282 ³⁾ en 1271 ²⁾ en tijdens en vóór bisschop Hendrik van Vianden kreeg de bisschop als vast bedrag 12 pond uit Lange Ruige Weide, van de meerdere opbrengst zou de ene helft weer voor de bisschop, de an-

¹⁾ W. van Iterson: Handwissel enz., Bijlage I.

²⁾ Scheidsrechterlijke uitspraak over het testament van bisschop Hendrik van Vianden (Gedrukt A. Matthaeus: De nobilitate bl. 270—271). Brom: Reg. n° 1726.

³⁾ Invent. van het kapittel van S. Pieter n° 713.

⁴⁾ W. van Iterson, Handwissel etc. bl. 261.

dere helft voor de kapittelen en de St. Paulus-abdij zijn. In 1328/29 en 1330/31 ontving de bisschop ruim 203 pond ¹⁾. In 1372 ²⁾ kwam bisschop Arend van Hoorn met zijn erfpachters overeen, dat van elke hoeve voortaan 24 lood fijn zilver betaald zou worden.

Verschillende der genoemde bedragen kloppen onderling niet; de reden is moeilijk na te gaan. Grondverbetering, b.v. door betere afwatering, en stichting van meer boerderijen benevens verandering in de muntwaarde kunnen een rol gespeeld hebben. Voldoende blijkt echter, dat verhogingen der erfelijke pacht in beide ontginningen mogelijk waren.

De akte van 1308 over Lange Ruige Weide bevat de bepaling, dat van elke hoeve voortaan 3 pond en 3 kapoenen betaald zouden worden, „*utghenoemen de tyenden ente gherechte*”. De tienden en de justitiële emolumenten staan dus geheel los van de erfelijke pacht. Evenzo wordt met betrekking tot het Miland in 1131 gezegd, dat de „*decima, census et justicia*” aan het kapittel van S. Marie betaald zullen worden; vandaar dat dit dan ook in 1288 de „*jurisdictionem secularem, decimam et censum*” van het Miland en in de 14e eeuw gerecht, tienden en tins van Kamerik (Myzijde) en Zegveld verpacht ³⁾. Met de bisschoppacht, dus met de grondheerlijkheid, hebben deze betalingen niets te maken; zij zijn als belastingen van landsheerlijken huize.

Hier blijkt zeer duidelijk de tegenstelling tussen de bisschoppacht als grondheerlijk recht en de census als landsheerlijk recht. De census is waarschijnlijk een der *jura regalia*, een keizerlijk recht dus. De keizer gaf de census aan de bisschop en deze gaf op zijn beurt de census aan S. Marie. De census is dus landsheerlijk ⁴⁾.

In de akten over de molenstichtingen van ± 1490 worden de landzaten geërfden genoemd. In het Latijnse bovenschrijf der akte

¹⁾ Vorige bldz. noot 4.

²⁾ Arch. der bisschoppen van Utrecht: Reg. n° 2 fol. 70 en n° 46 fol. 72.

³⁾ Er moet reeds hier even op gewezen worden, dat de begrippen *justicia*, *jurisdiccio* en *gerecht* alle dezelfde dubbele betekenis hebben nl. het ambt van schout en het ambtsgebied van een schout, dus *schoutambt* en *schoutambacht*. Zie bl. 186—187 en vgl. bl. 34.

⁴⁾ In de nrs. 111, 113, 120, 134 en 135 (resp. anno 948, 949, 953, 975 en 975)

over de stichting van de Zegveldse molen van 1491 is sprake van de „communes hereditarii”, gemene geërfd en dus (hereditas betekent oorspronkelijk onroerend goed); zij zijn geërfd van pachtgoed. De pachtheffer heet grondheer. Dus er is de tegenstelling tussen grondheer en geërfd en of pachtbetalers.

Het oorspronkelijke Miland dan is hoogstwaarschijnlijk een uitgifte geweest aan een groep mensen als geheel, die zich bereid verklaarden tot ontginning op zekere voorwaarden. Zij waren de „mene lantsaten” of „illi de Mi”, die een buurschap vormden.

Het merkwaardige is, dat de landzaten schotbaar, belastingplichtig moeten zijn. Dus de pachtplicht werd als schotplicht¹⁾ gevoeld en de verplichting tot betaling van de bisschoppacht werd dus op één lijn gesteld met belastingplicht.

Het land werd niet uitgegeven ten hofrechte (ten horigen rechte), maar ten erfpachtsrechte. De landzaten waren geen horigen, maar vrije mensen, vrije schotbaren, die hun goed naar believen vervreemden konden, echter met de beperking, dat de kopers eveneens schotbaar moesten zijn, zich althans niet op grond van schotvrijheid aan betaling van de pacht zouden onttrekken. Het kopen en verkopen der goederen door de landzaten wordt uitdrukkelijk in beide akten van 1308 vermeld. De opdracht moest in Lange Ruige Weide geschieden voor schout en burenen van Lange Ruige Weide, in het Miland voor de rentmeester van de bisschop en minstens 4 landzaten. In 1131 wordt het wederrechtelijk aan de parochianen van Mi ontnomen land uitdrukkelijk genoemd „*terram suam*”, hun land; de bisschop geeft hun dit land terug „*in perpetuum possidendam ipsis eorumque heredibus*”. Daarnaast wordt gesproken van „*veterem terram illorum de Mi*”; evenzo van „*terra illorum de Kamerka*”.

van het Oorkondenboek van het Sticht Utrecht worden domeingoederen, vooral te Muiden en aan weerskanten van de rivier de Vecht aan de Utrechtsche kerk geschonken. In n° 111 is sprake van „*tributorum, que huslatha et cogsculd dicuntur*” en in n° 113 van de „*census, qui vulgarice cogsculd vocatur*”. In n° 140 (985) wordt de census te Medemblik vermeld als behorend tot het „*regium jus*”. Uit deze schenkingsakten is dus de juistheid van het bovenvermelde als zeer waarschijnlijk af te leiden.

¹⁾ Schot staat ongeveer gelijk met bede.

De landzaten werden dus in al deze gevallen praktisch gesproken als eigenaars beschouwd, wel te verstaan van pachtgoederen.

Er is nog iets dat daarop wijst. In de akten van 1308 over het Miland en over Lange Ruige Weide wordt vermeld, dat bij versterf één van de erfgenamen het goed winnen zal. Het betekent dus niet, dat deze alle rechten krijgt. Meerdere erfgenamen kunnen rechten hebben, doch zij regelen hun verhouding onderling. Eén van hen is echter verantwoordelijk tegenover de bisschop voor de betaling van de erfelijke pacht.

Zowel in het Miland als in Lange Ruige Weide behield de bisschop het recht van verval bij wanbetaling en uit den aard der zaak ook bij gebrek aan erfgenamen. De verhouding is dus een vorm van leen in ruime zin, die veel overeenkomst vertoont met de Groningse beklemming, waar men in plaats van pacht spreekt van huur.

Er is nog een overeenkomst met de beklemming. Hoogstwaarschijnlijk werden de gebouwen door de erfelijke pachter gezet en bleven zijn eigendom, evenals bij de bekleemde meier (eigenlijk beklemmende meier). Er wordt nl. steeds gesproken over de hoeve in de zin van landmaat; alleen bij Lange Ruige Weide wordt terloops vermeld, dat elke hoeve een huis met een bewoner zal hebben. Omdat er zo weinig over gezegd wordt, ligt de veronderstelling voor de hand, dat de gebouwen een aangelegenheid waren, die als vanzelfsprekend de pachter aanging, sterker nog waartoe hij stilzwijgend verplicht was. De verplichting tot bebouwing, dus de kultuurplicht, zal ingehouden hebben: het bouwen van een huis en de landbouw. Daardoor alleen kon normalerwijze de pacht betaald worden. Verval aan de bisschop wegens wanbetaling was sanctie op die kultuurplicht.

Bij de analoge vorm van handwissel, de dertiende penning in de Kamerik-ontginning, wordt nog heden ten dage bij verkoop van boerderijen het aandeel van het land en van de gebouwen in de verkoopprijs afzonderlijk berekend en alléén van het land wordt de dertiende penning betaald en niet van de gebouwen¹⁾.

¹⁾ Het aandeel van het land en van de gebouwen in de verkoopprijs wordt tegenwoordig berekend naar de verhouding van de geschatte belastbare op-

Op overeenkomstige wijze zal aanvankelijk geschied zijn bij de pachtgoederen van het Miland en van Lange Ruige Weide. Toen echter de erfpacht hier het karakter van een grondrente had verkregen en de erfpachters eigenaars waren geworden ook van het land, verdween natuurlijk geheel het verschil in de rechtsverhouding van de oorspronkelijke erfpachter t.o.v. het land en de gebouwen. De vrijheid tot het kopen en verkopen der goederen door de landzaten wijst er eveneens op, dat de gebouwen hun eigendom geweest zullen zijn.

De heerlijkheid, dus het gezag, staat geheel buiten de geschetste Miland-organisatie. Overdracht van deze heerlijkheid of een deel er van, b.v. aan S. Marie, gaat geheel buiten de eigendomsverhoudingen om. De Miland-organisatie van rentmeester en landzaten betreft alleen de exploitatie van het land met dien verstande, dat overdracht der goederen geschiedt ten overstaan van rentmeester en minstens 4 landzaten. Rentmeester en landzaten vormen een college belast met voluntaire jurisdictie.

De macht van het kapittel van S. Marie in het Miland berustte dus aanvankelijk op de ambachtsheerlijkheid. In strijd met de oorspronkelijke opzet heeft het kapittel, evenals andere schotvrijen, later gronden verworven, doch er waarschijnlijk wel schotbare pachters op gehouden of geplaatst.

Het eerste bewijs van wijzigingen in de eigendomsverhoudingen vindt men reeds spoedig na 1308 nl. in een akte van 1320¹⁾, die evenals 2 andere akten, resp. van 1288²⁾ en 1310³⁾, inhoudt de verklaring, dat van de kapittelheren van S. Marie in pacht ontvangen wordt de bevoegdheid om recht te doen en de daaruit voortvloeiende opbrengsten (gerecht) met de ambachtsgevolgen (tienden en tins) van Kamerik (Myzijde) en Zegveld, doch „utghenomen hoers erves, dat hem ende horen capetel toebehoert, gheleghen in desen selven

brengrst van ongebouwde en gebouwde eigendommen volgens de grondbelasting. Alléén van deze aldus berekende verkoopprijs van het land wordt recht van 13e penning geheven en niet van de gebouwen.

¹⁾ Inv. S. Marie n° 622.

²⁾ Inv. S. Marie n° 1184.

³⁾ Inv. S. Marie n° 622.

gherechten". Deze zinsnede over de bezittingen van het kapittel in de beide gerechten vindt men niet in de pachtbrieven van 1288 en 1310 evenmin als de volgende: „Voert ist te verstante, waert dat dese voerseijde heren oft enich persoen van horen goedshuse enich goet coften binnen desen voerseijden gherechten, daer sel ic (nl. de pachter) of miin rechter over staen, daer si dien eijghendom ontfaen sellen, sonder enich wedersegghen”.

Het kapittel had er dus in 1320 bezittingen, terwijl de mogelijkheid werd verondersteld, dat het kapittel of een zijner kanunniken nog meer onroerend goed konden kopen. De „eijghendom” werd dan verkregen ten overstaan van de pachter van de ambachtsheerlijkheid of diens schout („rechter”), die de pachter het recht had te benoemen. Voor de schout werden de onroerende goederen in Kamerik (Myzijde) en Zegveld overgedragen, als het kapittel of een kanunnik ze kocht, dus niet voor de bisschoppelijke rentmeester.

Men is geneigd hier een scheidingslijn te trekken: bij verkoop der onroerende goederen voor de schout werden ze eigendom van de koper, bij overdracht voor de bisschoppelijke rentmeester bleven ze erfpachtgoed van de bisschop.

De goederen waren echter alle pachtgoederen van de bisschop geweest. Wie verkochten die goederen nu? De landzaten (schotbaren)? Maar zij moesten de goederen overdragen voor de bisschoppelijke rentmeester, aan schotbaren. Kocht het kapittel dan van de bisschop? Dit schijnt aannemelijk. Het kapittel kreeg het goed dan vrij van de er op rustende pacht, niet als erfpachtgoed; de boer was wellicht verdwenen. Ook is het niet uitgesloten, dat het kapittel het goed kocht, terwijl de boer er op bleef; dan trad het dus in de plaats van de bisschop als grondheer. Op overeenkomstige wijze kunnen ook andere schotvrijen land in eigendom verkregen hebben.

Het is ook niet onmogelijk, dat men de pachtbrief van 1320 moet zien als een poging van het kapittel om land in eigendom te krijgen onbezwaard met bisschoppacht; het kapittel immers werkt de bisschop tegen, zodat er een politieke achtergrond is.

Duidelijk is echter, dat er in 1320 onderscheid gemaakt werd

tussen erfelijke pacht en onbezwaarde eigendom. In één der akten van ± 1490 over de molenstichtingen, nl. die van 7 September 1493, komen „lantheren” voor, die hun land tijdelijk aan „brukers” of pachters in de hedendaagse zin verhuurden; deze landheren waren hoogstwaarschijnlijk erfelijke pachters, die dan vrijwel als eigenaars beschouwd worden, behoudens echter hun verplichting tot betaling van bisschoppacht, en er zal verschil geweest zijn met de „eijghendom” van het kapittel, zoals die in 1320 vermeld wordt.

Als men nu in de 2e helft van de 13e eeuw het oorspronkelijke Miland, in 1131 nog in zijn geheel aangeduid als Mi, vermeld vindt als bestaande uit 4 gedeelten, dan moet deze verdeling een gevolg zijn geweest van de strijd onder Achttienhoven tussen de Utrechtse bisschop en de Hollanders in de zomer van 1204¹⁾, waarbij de bewoningskern aan de oude Mye waarschijnlijk verwoest is.

Het centrale punt op de kleirug blijkt zijn betekenis volkomen verloren te hebben en de normale gang van zaken, waarbij zich op een dergelijke rug een dorp ontwikkelde²⁾, blijkt verstoord te zijn. De 4 delen zijn: „Dyepermye, Zecvelt, Nyencoep et Camerike”³⁾. Dit wordt ook de onderscheiding in de rekeningen⁴⁾, doch deze aanduiding sluit niet een nauwkeurige begrenzing in. Al dadelijk kan opgemerkt worden, dat met Kamerik hier alleen Kamerik Myzijde bedoeld wordt.

Met Zecvelt werd bedoeld: Zegveld en Zegvelderbroek, een on-

¹⁾ Zie bl. 45.

²⁾ Dr. Vink: De Lekstreek passim.

³⁾ Goederenregister van kanunnik Johannes Visscher van 1300 (R. van Roijen, De oudste kapittelrekening van Oud-munster uit het jaar 1295, Bijdr. en Med. Hist. Gen., Dl. 58, bl. 8/9) met de opbrengstverdeling op grond van het testament van bisschop Hendrik van Vianden. Evenzo in De Kerk. Indeel. omstreeks 1550, I Het Bisd. Utr. door Mr. S. Muller Hzn. bl. 283.

⁴⁾ Heeringa, Rekeningen Bisd. Utr., Werken Hist. Gén., Derde serie n° 50 bl. 13—16 (1378/79) en 244—247 (1426/27). Ook Codex Diplomaticus Neerlandicus 2de Serie, 2e deel, Eerste afdeling, bl. 258 (1377/78); hier staat Dyeperinge i. p. v. Dyepermye. Aanvankelijk vindt men in de rekeningen van de rentmeester aan deze zijde van de IJsel de opbrengst vermeld van het hele Miland zonder nadere onderscheiding. (S. Muller Fzn.: De registers en rekeningen van het Bisd. Utr., Dl. 1 bl. 447 en 459, resp. 1328/29 en 1330/31).

derscheiding, die in de leenakten van de 13e en het begin van de 14e eeuw gewoonlijk nog niet gemaakt wordt ¹⁾.

Met Nyencoep werd bedoeld het gebied van de latere heerlijkheid Nieuwkoop en Noorden met Achttienhoven, waarvan Nieuwkoop ook later nog de grootste oppervlakte besloeg. De naam Nieuwkoop wordt vroeger vermeld dan ten Oorde of Noorden. Behalve als één van de vier delen van het Miland ²⁾ komt het ook reeds voor in het oude register van graaf Florens ³⁾ o.a. in verband met leden van het geslacht Van der Mye. Het is hoogstwaarschijnlijk, dat het latere Noorden voor het wereldlijk bestuur eerst aangeduid werd als Oudecoep ⁴⁾, welke naam vervolgens vervangen werd door de naam van de parochie Noorden (ten Oorde), die als zodanig ouder is dan Nieuwkoop ⁵⁾.

Het zonderlingst is rondgesprongen met de naam Dyepermye, die men later in het geheel niet meer begreep. De pacht van „der Dyepermye” werd „van Depermye”, dan „van de Permye” en ten slotte ging men zelfs spreken van „de Parmijen van Bodegraven” en „de

¹⁾ Index op de Leenregisters van Gousset i. v. Zegveld.

Men treft zelfs in 1327 een belening aan „in Camerik op het Segvelt” in het gerecht der heren van S. Marie (P. L. Muller: Regesta Hannonensia 1327: Juli 19).

²⁾ Bij de scheidsrechterlijke beslissing van 1271 over het testament van bisschop Hendrik van Vianden 1250—1267 (Brom: Regest n° 1726. Gedrukt A. Matthaeus, De nobilitate bl. 270—271) wordt vermeld, dat de opbrengstverdeling, zoals deze bisschop die vastlegde, reeds langer dan mensenheugenis ging bestond onder vroegere bisschoppen.

³⁾ Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap te Utrecht XXII bl. 90—357, S. Muller Hzn.: Het Oude Register van graaf Florens bl. 179 (nrs. 18—20) en 220 (n° 189).

⁴⁾ Alsvoren bl. 215 (n° 159). Muller onderscheidt het (noot 10 aldaar) in verband met Hamaker I bl. 20, 22, 162, 168 (Rekeningen van de Grafelijkheid van Holland onder 't Henegouwsche Huis, Werken Hist. Gen. 21, 24 en 26) dan ook terecht van de beide andere ambachten van die naam en plaatst het „in het noordoosten van Rijnland, vermoedelijk tusschen Achttienhoven en Nieucoep”, zonder echter Noorden te noemen.

⁵⁾ De Kerkel. Ind. omstreeks 1550, I Het Bisdom Utr. door Mr. S. Muller Hzn. bl. 283. De naam is duidelijk (oord, Mnl. ort, oort = hoek, punt), ingeklemd als Noorden lag tussen de Oude Dijk v. Achttienhoven (Zie de oude waterschapskaarten) en Zevenhoven.

Parmijen onder Kamerik" ¹⁾). Men duidt er dan dus de bisschospacht zelf mee aan. Tevens krijgen we hiermee echter een aanwijzing, dat de aldus aangeduide bisschospacht ook onder Bodegraven voorkwam en dat daar ook Dyepermye gezocht moet worden. Volgens de verkaveling kan dit slechts de Myepolder zijn, wat ook inderdaad het geval blijkt.

Onder de baljuwsrekeningen van Willem van Naaldwijk van Rijnland (en Woerden) komt er één voor ²⁾, die voorafgegaan wordt door 2 rekeningen van het Rentmeesterschap van Woerden (1373—74 en 1375) ³⁾. Op fol. 1 vso vindt men daar de

¹⁾ Heeringa: Inleiding Rekeningen bl. XXVIII noot 3.

²⁾ Alg. Rijks-Arch.: Inventaris van de Rekeningen D n° 5, Rekening Febr. 1374—....(?)

³⁾ Hierin worden allerlei inkomsten (pachten, renten, tienden, e.d.) van de bisschop, kapittelen, kloosters, burgers van Utrecht e.a. vijanden van de graaf van Holland door diens baljuw verantwoord; zij hebben betrekking op het hele grensgebied rondom Woerden. Albrecht van Beieren liet dus doodeenvoudig deze inkomsten ten eigen bate innen door zijn baljuw vanwege de oorlogstoestand tussen Holland en het Sticht (Gosses-Japikse: Handboek tot de Staatk. Gesch. van Ned. 2e druk bl. 202). Men vindt hier dus verschillende bisschoppelijke inkomsten uit dit grensgebied (o.a. ook de bisschospacht van Lange en Ruige Weide en Korteboeven en de grootte van dit gebied in morgens), die iets ouder zijn dan die in de door Dr. Heeringa uitgegeven Rekeningen van het Bisdome Utrecht. Tevens, al zijn ze dan van een bijzondere soort, zijn dit de oudste rentmeestersrekeningen van Woerden (Alg. Rijks-Arch.: Invent. van de Grafelijkheidreken. B XI, beginnend met 1391). In de 3 eerste van 1391, 1392 en 1393 vindt men telkens, ongeveer op fol. 2—5, als inkomsten vermeld „Neder Mije tijende, Middel Mije tijende en Over Mije tijende”, echter zonder nadere aanduiding.

Dezelfde methode om bij oorlogstoestand Stichtse inkomsten te innen paste omstreeks 1420 ook Jan van Beieren toe (Alg. R. Arch.: Reg. Mem. B L cas R fol. 47 vso en 6 vso).

In de rekening van de rentmeester aan deze zijde van de IJssel 1426/27 (Heeringa: Rekeningen Bisdome Utr., Werken Hist. Gen., Derde serie n° 50 bl. 246 en 247) vindt men betreffende de bisschospacht vermeld, dat aan die van Zegveld en Kamerik een zekere korting ($\frac{1}{3}$ à $\frac{1}{4}$) is verleend. „Item die van Diepermye ende Nijencoep en is dit jair niet of gecomen om des oirloges wille, soe die pachters in Woerden ende daeromtrint geseten siin”.

Het vermelde geeft wel een duidelijk beeld van de risico's, verbonden aan bezittingen in de grensgebieden. Dat in vreedetijd de bisschospacht in Nieuwkoop en onder Bodegraven nog lang, nadat deze gebieden voor goed aan Hol-

„byscops pacht”, links „in Bodegraven aen die Diep Mije” en rechts „op Zegvelt”¹⁾, beide evenals in de bisschoppelijke rekeningen uitgedrukt in plagen. Dit bewijst dus, dat Dyepermye in Bodegraven

land gekomen waren, aan de Stichtse landsheer betaald werd, komt waarschijnlijk, omdat men deze pacht beschouwde van privaatrechtelijk standpunt, al maakte men nog geen scherp onderscheid tussen publiek en privaat recht, zoals uit het vereiste van schotbaarheid voor de geërfde blijkt. Daar de bisschoppacht geen eigenlijke landsheerlijke doch grondheerlijke heffing was, had het feit, dat een deel van het Miland Hollands gebied werd en dus van landsheer wisselde, geen invloed op de rechten van de bisschop als grondheer (Vgl. Van Mieris III, 1: Verzoening van 30 Juni 1356 tussen Willem van Beieren en bisschop Jan van Arkel, o.a. betreffende de belening van de graaf met de goederen van de heren van Amstel en Woerden door de bisschop „behoudelick hem ende zynre ecclesien hoirs pachts”).

Een analoog geval, doch met andere afloop, vindt men waarschijnlijk bij de 13e penning in de Grote en Kleine Houdijk. Het zuidelijk deel van dit gebied was Hollands geworden en behoorde sindsdien tot het Land van Woerden. In dit gedeelte wordt geen 13e penning geheven; oorspronkelijk echter heeft deze heffing hier waarschijnlijk evenzeer bestaan als in de rest van de Grote en Kleine Houdijk. De Staten van Utrecht verkochten in 1714 o.a. Kamerik Statengerecht en het gerecht der beide Houdijken met o.m. het recht van de 13e penning, welk recht daar reeds veel vroeger bestond (V. Iterson, Handwissel enz. bl. 258 en De dertiende penning, zie bl. 15 noot 1). Het recht werd bij de verkoop in 1714 onder de ambachtsgevolgen gerekend (vgl. V. Iterson, Handwissel enz. bl. 262) en kon dus slechts betrekking hebben op Stichts gebied. Ook toen de ambachtsheerlijkheid dezer gebieden nog aan de Abcoudes behoorde (zie bl. 15—16), was het recht misschien verbonden aan het gerecht of de ambachtsheerlijkheid; dit kan van de oorsprong af het geval geweest zijn en dan is het verdwijnen bij de overgang van het gezag in het gedeelte, dat Hollands werd, voor de hand liggend.

Doch ook wanneer de 13e penning van de oorsprong af een zuiver grondheerlijk recht is geweest, wat eigenlijk waarschijnlijker is, daar hij veel overeenkomst vertoont met de bisschoppacht, ook dan is de verdwijning van deze heffing in het Hollands geworden gedeelte van Grote en Kleine Houdijk volkomen verklaarbaar. Immers de overgang aan Holland bewijst, dat dit deel heeft behoord tot het bezit der heren van Woerden. Welke rol zij in dit verband misschien gespeeld hebben, is onbekend, doch dat hun invloed zich zal hebben doen gelden, is hoogst waarschijnlijk (vgl. het optreden van Herman van Woerden t.o.v. de bisschoppacht, bl. 53—54). En dan is bij de langdurige verwarde toestanden in het grensgebied rondom Woerden verdwijning van het recht van de 13e penning in dit kleine gebied evenzeer voor de hand liggend.

¹⁾ De beide andere gedeelten van het Miland ontbreken.

ligt, en dat het de Myepolder is, blijkt uit een manuaal (1752—1782) van de eigenaars van de landen op de Myepolder onder Bodegraven, die bisschospacht moeten betalen aan de domeinen van Utrecht¹⁾. Een verkorte inhoud van het handvest van bisschop Guido is er bij opgenomen²⁾. Hiermee vervalt dus tevens de opvatting, dat met Dyepermye Noorden bedoeld zou zijn³⁾. Ook alleen reeds op grond van de naam is men het meest geneigd *Dyepermye* bij de mond van de Mye te zoeken.

Met het vierde gedeelte tenslotte, Camerike, wordt in verband met het boven opgemerkte⁴⁾ slechts Kamerik Myzijde bedoeld; verwarring was hier uitgesloten, omdat de bisschospacht niet bestond in de rest van de tegenwoordige gemeente Kamerik; nooit treft men daarvan enig spoor aan. Ook het feit, dat de latere manualen van de „Parmijen te Camerick” zich in het gemeente-archief van Zegveld bevinden, bewijst, dat slechts het gedeelte van Kamerik, behorend tot het gerecht van S. Marie, de bisschospacht kende.

¹⁾ S. Muller Fzn.: Catalogus van het Archief der Staten van Utrecht 1375—1813 n° 948.

²⁾ Van Iterson, Handwissel enz., alsv. Bijlage II.

³⁾ Geschiedk. Atl. van Ned. De Kerkel. Indeeling omstreeks 1550, I Het Bisd. Utrecht door Mr. S. Muller Hzn. bl. 283, 345.

⁴⁾ Bl. 19 noot 1, bl. 27.

HET OUDE MILAND, ZIJN BEWONING EN DE GRENSVERWIKKELINGEN.

Wanneer de gegevens duidelijker worden, blijkt de grens van graafschap en Sticht midden door het Miland te lopen; deze grensverandering moet van zeer vroege datum zijn. Belangrijk zijn in dit verband een paar akten nl. van 30 April en 2 Mei 1064¹⁾. De laatste, die een aanvulling op de eerste moest zijn betreffende Stichtse aanspraken, is daarom veel meer gepreciseerd; daar het een vervalsing is, gemaakt naar aanleiding van onenigheid tussen graaf en bisschop over de Zwadenburgerdam (Zwammerdam), houdt dit vanzelfsprekend in, dat de aangegeven bezittingen en namen stellig niet uit de lucht gegrepen zijn, afgezien van de gegrondheid der aanspraken.

In deze laatstgenoemde akte wordt gesproken van een „beneficium, quod comes Unroch ab episcopo Adelboldo tenuit, ab eo loco, qui dicitur Sigeldrith, usque in Rinesmuthon, inde sursum ab occidentali parte²⁾ Reni usque in Bodengraven, post Unroch Godezo, post Godezonem Theodricus Bave filius, quem Theodricus comes expulit, et vi sancto Martino abstulit³⁾”.

¹⁾ Van den Bergh I n° 86 en 87. Uitvoerig besproken in verband met de visserij aan de Rijnmonden door Dr. I. H. Gosses: De vorming van het Graafschap Holland bl. 16—24.

²⁾ Tussen Zwammerdam en Bodegraven is de richting van de Rijn ongeveer zuid-noord.

³⁾ Gosses heeft er in het zo juist genoemde werk reeds op gewezen, dat de inhoud van die akte met betrekking tot het leengoed geen fantasie is. Het fragment luidt in Nederlandse vertaling:

„leengoed, dat graaf Unroch van bisschop Adelbold (1010—1026) hield — vanaf de plaats Sigeldrith tot in Rinesmuthon, vandaar langs de westzijde van de Rijn tot in Bodegraven — na Unroch Godezo, na Godezo Diederik Bavenzoon, die door graaf Dirk verdreven werd, die het leengoed met geweld aan S. Maarten ontnam”.

Het feit, dat in de 13e eeuw onder Achttienhoven nog een „bosch” van Vrouwe Bave (Voren Bavekine bosk¹⁾) lag, maakt het aanne- melijk, dat Achttienhoven binnen het genoemde gebied lag. Behalve daar komt dit „bosch” verder voor in een paar leenakten van het eerste deel der 15e eeuw als „een stucke erfs” van omtrent 26 mor- gen²⁾ en ook nog op een kaart van Nieuwkoop en Noorden van 1647³⁾. We hebben dus te doen met een naam van vrij algemene bekendheid.

Gesteld dat men de streek, die later Zegveld⁴⁾ heet, als Sigel- drith⁵⁾ beschouwen mag, zonder dat men hierbij op naamsovereen-

¹⁾ Het oude Register van graaf Florens alsv. bl. 180 n° 21 en 23.

²⁾ Alg. R. Arch.: Leenkamer v. Holland, Registrum Novum Vasallorum fol. 103: „verbavekiinsbo(s)ch” en Reg. in Beijeren IX cas F fol. 89 vso: „Vrou- bavekunsbosch”. Zowel Achttienhoven als Vroubavekunsbosch worden aange- duid als gelegen in de parochie „ten Oerde” (Noorden).

³⁾ Bl. 51 noot 1.

⁴⁾ Vgl. bl. 44.

⁵⁾ De vrij grote zekerheid, dat het beneficium in de streek van het Miland thuishoort, maakt het wel zeer verleidelijk overeenkomst te zoeken tussen het eerste lid van Sigildrith of Sigeldrith en Zegveld, wat echter op taalkundige be- zwaren stuit. Sigil - zou regelmatig tot zegel - > zeil - geworden zijn (J. W. Muller, *Nomina Geographica Neerlandica* VI bl. 51). Sigel - kan misschien samenhangen met zijgen. Bij Zegveld en Zekveld, welke vormen beide inheems zijn en reeds in middeleeuwse akten willekeurig naast elkaar gebruikt werden, valt eer te denken aan afleiding van zegge, de bekende harde grassoort met drie- kantige stengel en zwarte pluim (Lat. *carex*). Toch is het misschien ook niet onmogelijk, dat Zekveld (in de oude akten Secvelt, Seckveldt e.d.) een iets jon- gere vorm is. Zek is de inheemse vorm van de naam van een zeer algemeen voor- komende harde grassoort met smalle, scherpe en donkergroene bladeren, welke elders gewoonlijk bint of bent wordt genoemd (Bij Boekenooogen, *De Zaaansche Volkst.*, 960 wordt echter bij verschillende namen voor stukken land tussen de Schie en de Goude uit de Rek. d. Graf. v. Holl. 2, 134, a^o 1344 ook vermeld „die Zeccamp”) en die gewoonlijk in kleine pollen enigszins boven de grond groeit. Deze grassoort vindt men niet zozeer in het blauwgrasland zelf; doch zodra men het schrale land welig gaat maken, verschijnt de plant, die moeilijk uit te roeien is, in groten getale. Daar het welig maken der landerijen waarschijnlijk pas vrij laat in groter omvang zal hebben plaats gevonden en het veelvuldig optreden van zek daarmee gepaard ging, kan hieruit dus misschien afgeleid worden, dat Zek- veld als jongere vorm naast Zegveld ontstaan is. Het tweede lid van Zegveld is wellicht op te vatten in de zin van grasland of wildernis, woeste grond (vgl. bl. 13 noot 1). Over Sigeldrith zie men verder bl. 65 noot 6).

komst moet letten, en Rinesmuthon opvat in de betekenis van uitmondning (van de Mye) in de Rijn, dan zou het genoemde gebied samen met Achttienhoven dus ongeveer het bewuste leengoed kunnen uitmaken. Unroch was dan misschien een dienstman van de bisschop, met het Miland als beneficium.

Mocht het Miland zelf niet bedoeld worden met het leengoed, in de akte vermeld, dan kan men toch vrij zeker aannemen, dat het er tenminste een deel van gevormd heeft en we mogen verder aannemen, dat het Miland reeds in de eerste konflikten (1018 en vervolgens) tussen Holland en het Sticht rondom de Myemond een betwist gebied is geweest. Ook het feit, dat er wordt gezegd, dat het leengoed aan S.Maarten ontnomen is, geeft daarvoor een aanwijzing ¹⁾.

¹⁾ Vergeefs heeft bisschop Godfried van Rhenen (1156—1178) door de stichting van het kasteel Woerden verder voortdringen van Holland in de vruchtbare Rijnstreek trachten te beletten. Op dit kasteel plaatste hij een ministeriaal, de heer van Woerden, als voorpost van het Sticht tegen Holland. Evenals de heren van Amstel wisten de heren van Woerden hun positie erfelijk te maken en een vrijwel zelfstandige heerlijkheid te scheppen, wat hun door hun grenspositie mogelijk was.

Aanvankelijk gesteund door Floris V brachten Gijsbrecht van Amstel en Herman van Woerden in 1279 de elect Jan van Nassau tenslotte geheel in het nauw; hij werd door hen verslagen, waarna hij de hulp van Floris V tegen zijn beide opstandige ministerialen moest inroepen.

Dit was juist het doel van Floris V, die de elect reeds geheel in zijn macht had gekregen tengevolge van de velerlei moeilijkheden, waarmee de laatste te kampen had. De graaf verstrekte alle hulp en fnuikte de macht der beide heren in 1280.

De betaling der verleende hulp geschiedde met de goederen der heren van Amstel en Woerden. Hun bezittingen werden door de elect in 1281 aan Floris V verpand, de Amstelse goederen voor 4000 pond, Oudewater, Woerden en Bodegraven voor 2000 pond. De Hollandse graven zouden er wel voor zorgen, dat de pandsom nimmer gelost werd. Voor de Stichtse landsheer waren deze gebieden praktisch gesproken toch verloren geweest, wat niet wegneemt, dat de verpanding inderdaad een gevoelige verzwakking van het Sticht betekende. Reeds in 1282 beschikt de graaf over de inkomsten der Amstelse en Woerdense goederen, alsof ze zijn eigendom zijn.

Na 5 jaar gevangenschap onderwierpen de 3 gebroeders van Amstel, Gijsbrecht, Willem en Arend, zich aan de voorwaarden van de graaf. Herman

Verschillende gezaghebbende schrijvers gaven reeds als hun mening te kennen, dat de oudste bewoningskern (vestiging), tevens de oudste plaats ener kerspelkerk, in deze streken is te zoeken aan de Oude Mye, aan de grens van Zegvelderbroek en Achttienhoven¹⁾. Het St. Maartenskerkhof en de St. Maartensdijk op Achttienhoven (geheel verdwenen door vervening e.d.) op oude waterschapskaarten van Rijnland, Amstelland en Woerden²⁾, en bovendien een gebouwtje op dit punt op verschillende andere kaarten³⁾ spreken een te duidelijke taal.

Dan is er de stichtingsakte van de parochiekerk te Zegveld van 27 September 1312, die in de plaats kwam van de kerk, die oudtijds

van Woerden, die de wijk had genomen, deed hetzelfde in 1287. Hun rechten op hun Stichtse leengoederen werden overgedragen op de Hollandse graaf, voor hun allodiale of eigen goederen moesten zij hem als leenheer erkennen.

De knechting der beide heren en hun wraakgevoelens tegenover Floris V leidden vervolgens tot diens vermoording. De politieke omstandigheden waren echter niet gunstig voor hen en hun bondgenoten. Zij brachten mede, dat de heren van Amstel en Woerden hun rechten aan de Hollandse graaf moesten afstaan.

Voor een doorlopend verhaal over al deze gebeurtenissen zie men Dr. S. Muller Hzn.: Schetsen uit de middeleeuwen, Nieuwe bundel n° III (De elect Jan van Nassau). Als bronnen: Van den Bergh, Oork. boek II onder meer nrs. 326, 356, 414, 467, 571, 572, 632, 1010, 1011.

¹⁾ De Kerkelijke Indeling omstreeks 1550, I Het Bisdom Utrecht door Mr. S. Muller Hzn. bl. 282—283, C. G. 't Hooft in Jaarboek Amstelodamum 1923 bl. 4 en 1933 bl. 7; Dr. S. J. Fockema Andreae: Het Hoogheemraadschap v. Rijnl. bl. 308. Verder de aangehaalde literatuur in deze werken.

Het meegedeelde door Dr. Heeringa in de Inleiding op de Rekeningen van het Bisdom Utrecht en Bijdragen tot de geschiedenis van de ontginning van het Nedersticht (Bijdragen Vad. Gesch. en Oudheidkunde 1929, VIe Reeks, Deel VIII) doen eenzelfde opvatting veronderstellen.

²⁾ Sommige kaarten hebben Myekerkhof. Het betreffende stuk land heet heden nog het Kerkhof.

³⁾ B. du Roy: Nieuwe kaart van den Lande van Utrecht. S. Muller Fzn.: Catalogus van de Topografische Atlas der provincie Utrecht n° 132* (als n° 132* bijgeschreven in de Catal. v. d. Top. Atlas der prov. Utr., die in het bezit is van het Rijks-Arch. te Utr.). Het Rijks-Arch. te Utrecht bezit van de laatste kaart een fotografie. De originele tekening berust in het gemeente-archief van Amsterdam en behoort bij een dossier over een plan tot het maken van een vaart van Amsterdam op Montfoort van 1554 (langs de Bijleveld). Op deze kaart staat een kerkje met daktorentje getekend, waarbij „Sinte Martyn”.

nabij de Mye (iuxta Mye) had gestaan ¹⁾); een andere plaats dan de genoemde, ongeveer midden in het kerspel Mi, is hiervoor niet te vinden.

Tenslotte zijn er nog de verschillende kroniekberichten ²⁾ over de veldtocht in Juni 1204 (omstreeks S. Jan) door bisschop Dirk van Are ondernomen in verband met de opvolgingsstrijd in Holland tussen de graaf van Loon en Willem I. Hij trok uit Mijdrecht door de broeklanden (per paludes) op naar Zwammerdam tegen de twee oostelijke grensversterkingen van Holland, één te „den Bosch” („in Busch”, „ten Busche” of „in Buscho”) en één te Zwammerdam. Bij het slag leveren onder Achttienhoven is waarschijnlijk het bewoningscentrum op de kleirug bij de Mye zo gehavend, dat van volledige herbouw is afgezien. Doch na meer dan twee eeuwen bewoning zal ook zonder deze gebeurtenis de toestand reeds rijp geweest zijn voor uitbreiding der bevolking en stellig was deze zich reeds aan het voltrekken. De schrale en moerassige grond van het toenmalige Miland heeft slechts een geringe bevolkingsdichtheid toegelaten en verspreiding eigenlijk van de aanvang af noodzakelijk gemaakt. En dan is het ontstaan van enkele nieuwe centra, juist verwijderd van de oorspronkelijke Mi-kerk, voor de hand liggend.

Het Miland, dat zich uitstrekt van onder de rook van Woerden tot bij Alphen, lijkt ook te groot om zich lang op één kerkelijk centrum te blijven oriënteren. De waarschijnlijke verwoesting is dan slechts een verhaasting van dit proces geweest. Anders had herbouw van een stellig vrij primitieve nederzetting zonder groot bezwaar kunnen plaats hebben. Ook „De Bosch” bleef na het gevecht een punt van zekere betekenis.

¹⁾ Archief Kapittel van S. Marie (J. W. Berkelbach van der Sprenkel: Regesten van oorkonden betreffende de Bisschoppen van Utrecht 1301—1340 n° 252). Volledig gedrukt in Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht, Deel XXI bl. 476.

²⁾ Beka (ed. Buchelius) bl. 64 en het aldaar bl. 66 aangehaalde citaat uit de Rijmkroniek van Melis Stoke met de bijvoeging „tussen Woerden en Bodegraven”, Heda (ed. Buchel) bl. 186.

Prof. O. Oppermann: Fontes Egmundenses (Utr. 1933) bl. 200—201. Voor een beschrijving van het gevecht zie men: „Quedam narracio” uitg. Pynacker Hor-dijk (Hist. Gen.), Caput XV.

Behalve naar Zegveld — blijkens de kerkstichting ruim een eeuw later —, is ook verplaatsing naar Kamerik (Myzijde) aan te nemen, wat waarschijnlijk mede veroorzaakt heeft de verlegging van het zwaartepunt van Oud- naar Nieuw-Kamerik. Verder naar Noorden en vandaar nogmaals naar het veel uitgestrekter Nieuwkoop, terwijl zich ook meer naar de mond van de Mye nog wat bewoners verplaatst kunnen hebben, hoewel daar hoogstwaarschijnlijk van de aanvang af bewoning is geweest op de klei. Door de verplaatsing in noordelijke en zuidelijke richting werd als het ware tevens een scheidingslijn getrokken tussen Holland en het Sticht en over grote afstand, langs geheel Zegvelderbroek, werd de Mye de grens ¹⁾.

Dat Nieuwkoop tot in de 14e eeuw geheel woest zou zijn gebleven, is niet aannemelijk ²⁾; het komt immers reeds in de 13e eeuw voor als deel van het Miland, waar bisschopspacht geheven werd, en was dus tenminste ten dele in gebruik, terwijl het ook enige malen voorkomt in het Oude Register van graaf Florens ³⁾. Het is ook voor de hand liggend, dat met het oog op de ontwatering het graven der sloten in het gehele gebied der ontginning terstond is voltooid ⁴⁾, wat nog geen onmiddellijke bewoning behoeft te betekenen. Anders zou een dergelijk groot gebied min of meer gefunctionneerd hebben als waterreservoir, dat langzaam zijn water kwijtraakte ten nadele van de rest. De mogelijk geringe opbrengst heeft men toch wel kunnen gebruiken (hooi e.d.). Men heeft het gehele Miland als één ontgin-

¹⁾ Vandaar later ook de naam Hollandse kade voor de Gemeenlandskade van het Groot-Waterschap langs Zegvelderbroek (vgl. bl. 162).

²⁾ Fockema Andreae: Rijnland bl. 308.

³⁾ Bl. 179—180 nrs. 18—21 en bl. 220 n° 189.

⁴⁾ In sommige min of meer buiten gebruik geraakte gedeelten, b.v. in het rietland van Nieuwkoop, in de neslanden in de Grefte en in het „schrale” van Zegvelderbroek ziet men duidelijk, dat de aanvankelijke breedte van de meeste sloten weinig meer dan 1 M. was, dus flinke greppels. De zeer wijde sloten van tegenwoordig zijn grotendeels veroorzaakt door uittrappen en weer ophalen van de slappe grond. Dichter bij de hofsteden, waar het land slechts als weiland dienst doet, is de breedte der sloten steeds veel groter dan in de hooilanden, waar het vee minder komt. In deze streken was (vgl. b.v. bl. 118) en is het n.l. gebruik steeds dezelfde landerijen als hooiland te gebruiken; ze zijn het verst verwijderd van de hofstede.

ningsonderneming te zien en niet als een gebied, waar de ontginners langzamerhand steeds verder in doordrongen.

Het veel voorkomende woord „bosch”¹⁾ in deze omgeving, vooral in de oudere gegevens, vereist bespreking. De eerste en algemene betekenis is „woeste grond”²⁾ in dezelfde zin als „broeck”, waarmee het ook in afwisseling voorkomt³⁾. Dergelijke woeste venen hebben ongetwijfeld veel bosgroei gehad, al behoeft men nog niet aan heel zwaar geboomte te denken⁴⁾. Toch vindt men in het Miland in het veen nog talrijke zware eikenstammen⁵⁾, alle in de richting west-oost.

Ten zuiden van de Oude Rijn⁶⁾ kwam het woord ook in die betekenis als soortnaam voor⁶⁾. Ten noorden, in het Miland en omgeving, vindt men namen als „Aelbrecht Virendeel van den Bosch”, „Voren Bavekine bosk”⁷⁾, „die Bosch” e.d.⁸⁾. Hier is echter overal

¹⁾ Bij de eigennamen in de tekst steeds geschreven met -ch; in sommige oude gegevens blijkt nog duidelijk de uitspraak van de -ch, b.v. voren Bavekine boske (Oude Register van gr. Florens bl. 180), in Buscho (Heda ed. Buchel bl. 186), misschien ook „die Bosc” (Bijlage I, bl. 225); verder de verl. tijd viskede voor vischede (alsv. bl. 226).

²⁾ Men zie ook Dr. G. J. Bockenoogen, De Zaansche Volkstaal i.v. busch.

³⁾ Van den Bergh II n° 414 (Bindelmerebosc) naast II n° 571 en 1010 (Bindelmerebroke en Bindelmaerbroec). Lat. palus: Van den Bergh I n° 155 („Paludem vero, que dicitur Bendelmerbruc”, etc.); Heda (ed. Buchel) bl. 186 („usque paludem, quam Broecklandt vocitant”); etc.

⁴⁾ Geschiedkundige Atlas van Nederl., Beekman: Holland ten Z. van het IJ bl. 20.

⁵⁾ Daaruit mag men echter niet afleiden, dat er algemene of uitsluitende eikgroei geweest zou zijn. De levensduur van eiken tegenover wekere houtsoorten, die snel in grond overgaan, is zo veel langer, dat over een lange periode gezien de betrekkelijk weinige eiken, die alle in het veen bewaard blijven, de indruk maken, alsof er algemene of dichte eikgroei geweest zou zijn.

⁶⁾ Fock. Andreae: Ts. voor Geschiedenis XLVII (1932) bl. 398 (De Fremery: Supplement op het Oorkondenboek van Holl. en Zeeland bl. 266 n° 29).

⁷⁾ Boven bl. 42.

⁸⁾ Het „Nieucoops Bosch” op vele oude kaarten (overblijfsel de Kooiwooning) aan de Mye op Nieuwkoop is echter een aanleg geweest van de heer van Nieuwkoop, Johan de Bruyn van Buytenwech, in de eerste helft van de 17e eeuw, waarschijnlijk voor diens geestelijke, die werkte onder de vermomming van houtvester. S. Muller Hzn.: Het Oude Reg. van gr. Fl. bl. 180 noot 6 heeft dit bos verkeerd opgevat.

de oorspronkelijke soortnaam reeds overgegaan tot eigennaam en als zodanig vinden we „die Bosch” onder Achttienhoven reeds in de kroniekberichten van 1204¹⁾. Ook in „dat erve dat die Bosch heet ende leghet after dat huys van Rodenburch”²⁾ is het woord stellig als eigennaam op te vatten. Daarna treffen we „die Bosc” in 1366³⁾ nauwkeurig bepaald op Achttienhoven aan en tevens in verband met een der leden van het geslacht Van den Bosch; deze familie heeft zonder twijfel zijn naam ontleend aan het land „die Bosc”, zoals het geslacht Van der Mye aan het land Mi⁴⁾. Men vindt het gebied

¹⁾ Eenzelfde overgang van soortnaam tot eigennaam vinden we bij de overeenkomstige woorden „broek” en „veen”. Voor het eerste: Van den Bergh I nrs. 105 en 496; verder het Oude Reg. van graaf Florens bl. 184 n° 31; 192 n° 60, 210 n° 127, vanwaar de geslachtsnaam „van den Broke” en „uten Broeke”, aldaar nrs. 28, 32, 104, 118, 219, 244. Ook Zegveldbroek en wel speciaal de Lage Broek wordt door de bevolking meestal slechts „De Broek” genoemd en ook hier vinden we in de 14e eeuw een daarnaar genoemde familie (zie beneden bl. 81 noot 2). Evenzo heette en heet Diemberbroek onder Oudewater gewoonlijk slechts „De Broek” naast „Ouwaterse Broek”. Voor het tweede: 't Oude Reg. van gr. Flor. bl. 173 en 197: n° 86, Oork.b. Sticht Utr. n° 481 en „die Vene” onder Diemen ('t Hooft alsv. bl. 21).

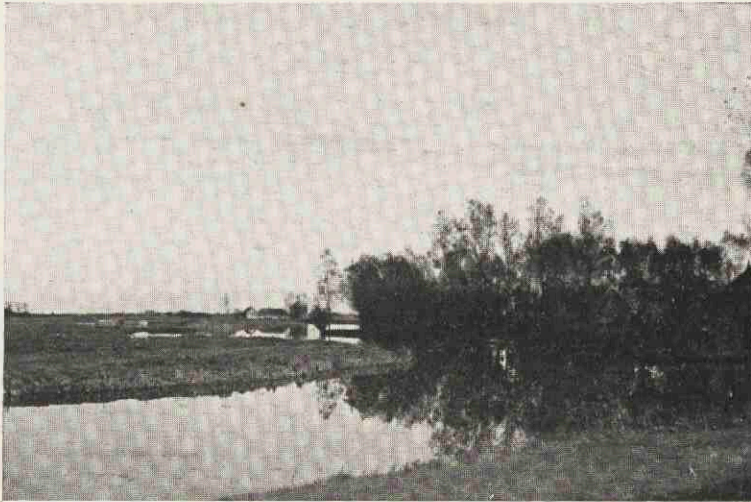
²⁾ De Fremery: Supplem. Oork. boek bl. 266 n° 32. De naam Rodenburch komt ook voor in een belening van 1342 met land op Zegveldbroek grenzend aan Bodegraven (Het Oude Reg. van gr. Florens bl. 149).

³⁾ Bijlage I, bl. 225.

⁴⁾ Zeer talrijk zijn de leden van het geslacht Van den Bosch in de 13e, 14e, 15e eeuw in het Miland en onmiddellijke omgeving. Men zie o.a. de Index op de leenregisters van Gousset op: (van den) Bossche, Achttienhoven, enz. Het speelde aan de grenzen van Holland een rol van zekere betekenis (b.v. S. Muller Fzn.: Regesten van het archief der bisschoppen van Utrecht nrs. 824 en 861; Van Mieris II, 20 en III, 99; Leenkamer van Holl.: Reg. Liber IIII Aelbr. etc. cas E fol. 8; Reg. Liber V cas E fol. 226 vso; Reg. Memoriale B L etc. cas R fol. 47 vso). Meer aanzien had echter een andere familie uit het Miland n.l. de Van der Mye's. Beide komen reeds voor in de 13e eeuw (Oude Reg. van gr. Flor., V. d. Bergh I nrs. 133, 293 en II n° 378 en Supplement Oork. b. nrs. 228 en 321).

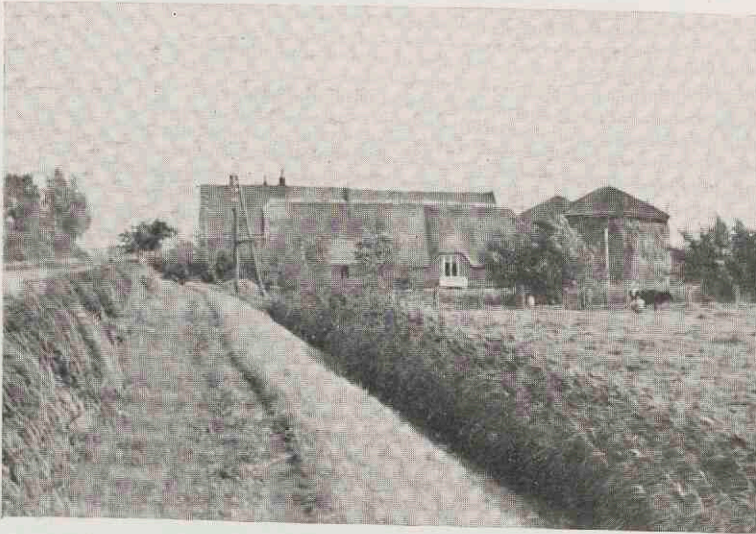
Tussen beide hebben zekere betrekkingen bestaan. Dit blijkt uit de opeenvolgende beleningen in het geslacht Van der Mye met de Haak (Index op de Leenregisters van Gousset i.v. (den) Haeck, steeds met de grootte van ongeveer 58 morgen er bij) b.v. in 1407 Dirk van der Mye en na zijn dood zijn zoon Alphert van der Mye in 1439, terwijl daarnaast blijkt, dat in deze tijd Jacob van den Bosch bezitter is van het „land in den Haak geheten den Bosch” (Inv. S. Marie n° 2574). Jacob van den Bosch komt ook voor als ambachtsheer van Achttien-

3. FOTO VAN DE MYE (ZEGVELDSE MYE)

Duidelijk spreekt de kronkelende loop van het riviertje. Rechts langs de huizen loopt de Gemeenlandskade van het Groot-Waterschap van Woerden of de Hollandse kade, tevens weg, en daaraan grenzen hier de uitgestrekte blauwgraslanden van Zegvelderbroek (niet zichtbaar). Op de achtergrond langs het geboomte, waar een paar boerderijen liggen, is het grenspunt van Achttienhoven en Zegvelderbroek, waar de Boschwetering begint. Mye en Boschwetering liggen in elkaars verlengde (vgl. bl. 68 vlg.) en worden gescheiden door de Gemeenlandskade, die op dit punt met een hoek van 90° in noordwestelijke richting (naar links) ombuigt.

4. DE VRIJE HAAK ONDER ACHTTIENHOVEN

De voorste oude boerderij is de oorspronkelijke Vrije Haak; de nieuwe hofstede er achter draagt thans die naam op de gevel.

Duidelijk is bij het voorste gebouw de wolf te zien, d.i. het afgeplatte, driehoekige dakgedeelte aan voor- en achtergevel. De ouderdom blijkt o.m. uit het dubbele kalf, d.i. de verhoging van het rieten dak aan weerskanten van het venster. De boerderijen in deze streken hebben het Saksische type. Om de vracht geringer te doen zijn, waren de muren aanvankelijk laag, doch voor de vensters in de zijmuren was dan een verhoging nodig. Bij de minder oude boerderijen heeft het gehele woongedeelte (de voorkant) hogere muren, terwijl alleen de stal lage muren heeft; bij de afscheiding is daar slechts één verhoging in het dak, het kalf. Bij de latere gebouwen vervalt het verschil in hoogte vaak geheel.

Links achter het riet de Grefte; de aanzienlijke hoogte van dit gedeelte van de Greftekade komt goed uit.

ook nog vermeld op verschillende 17e-eeuwse kaarten, waaruit

hoven (Leenkamer van Holl.: Reg. Novum Vasallorum fol. 103 en Reg. in Beijeren IX cas F fol. 89 vso). Met Jacob van den Bosch sluit ook de stad Woerden de overeenkomst betreffende het leggen van het Woerdense Verlaat, dat geheel aan de Achttienhovense kant van de Grefte ligt. Wanneer dit precies gebeurd is, blijkt niet uit de akte van bevestiging van 1448 door zijn zoon Jan van den Bosch; doch het was er in elk geval reeds in 1433 (Invent. stadsarch. van Woerden, Pakket I n° 8a).

Reeds in de 13e eeuw komt in een belening een combinatie voor (Oude Reg. van gr. Flor. bl. 180 n° 23), die men in de 15e eeuw ook in het geslacht Van den Bosch aantreft. In 1413 werd n.l. Bartholomeus van den Bosch beleend met „Vroubavekunsbosch”, „een stukke erfs” van ongeveer 26 morgen, te zamen met het ambacht (de ambachtsheerlijkheid) van Achttienhoven en in 1429 Jacob van den Bosch (Leenkamer van Holland: resp. Reg. novum vasallorum etc. fol. 103 en Reg. in Beijeren IX cas F fol. 89 vso).

Later — in 1553 (Inv. S. Marie n° 2511) — vinden we dan nog een „Joffrou Hadewich van der Mije”, wier man Henrick Valckenaer, als zodanig vrijheer en grondheer van de Haak als haar „mom ende voocht” een overeenkomst sloot met de polder Zegvelderbroek over de Greftkade. In dit stuk wordt met de Haak — vanaf de Toegang tot op 100 roeden afstand van het Verlaat (Woerdense Verlaat) — beslist bedoeld de hoge heerlijkheid, die eerst in de 18de eeuw met de naam van Vrije Haak voorkomt. De namen Haak en Vrije Haak zijn vaak verward of niet scherp onderscheiden. Van der Aa, Aardrijkskundig Woordenboek i.v. Achttienhoven geeft de situatie duidelijk aan: In Achttienhoven ligt een gedeelte met de naam De Haak en daarin vindt men een hofstede de Vrije Haak en een deel genaamd de Bosch. Deze door Van der Aa vermelde indeling van de Haak in Vrije Haak en de Bosch is in overeenstemming met hetgeen in oudere gegevens wordt aangetroffen.

Reeds in 1366 (Arch. Groot-Wat. Charters n° 5, Bijlage I) vindt men deze toestand. Immers van de 5 heemraden voor de schouw op de Grefte zal Harman van den Bosch er 4 benoemen, wat er op wijst, dat hij waarschijnlijk optreedt als ambachtsheer van Achttienhoven, dat belang had bij de watergang. Adriaan van Abbenbroek benoemt 1 heemraad, dus treedt waarschijnlijk op als heer van wat later de Vrije Haak heet.

In de Tegenwoordige Staat van Holland 6 bl. 388 wordt verhaald, dat de ambachtsheer van Achttienhoven zich noemt Heer van Achttienhoven en den Bosch en dat onder de landerijen van Achttienhoven een boerenwoning ligt met ongeveer 40 morgen land, genaamd de Vrije Haak, een landgoed leenroerig van de Staten van Holland, maar het onderscheid tusschen de Bosch en de Vrije Haak is de schrijver toch niet duidelijk, want op de kaart worden den Bosch + de Vrije Haak aangegeven als: Vrije Haak. Hetzelfde doet in navolging hiervan de Geschiedkundige Atlas (Beekman: De Republiek in 1795 met de heerlijkheden, ambachten, enz.); de beschrijving in de tekst is juist.

De oude oppervlakteopgaven mogen in het algemeen weinig betrouwbaar zijn

tevens de identiteit van „die Bosch” — later soms ook wel met

voor het trekken van konkluzies, in dit geval wijzen toch de getallen op de juistheid der genoemde verdeling en dus tevens op de identiteit van Den Bosch en „Vroubavekunsbosch” (zie volg. noot). De gehele Haak ongeveer 58 m. (Leenk. van Holl.: Reg. E L 1 f. 93 vso en E L 2 f. 76 vso; Reg. II Hert. Aelbr. cas E f. 55; Reg. Novum Vasallorum etc. f. 31 vso; Reg. Philippus A cas G f. 112), Vroubavekunsbosch 26 m. (Reg. Novum Vasallorum etc. f. 103; Reg. in Beijeren IX cas F f. 89 vso), de boerenwoning de Vrije Haak met ongeveer 40 m. (Teg. Staat van Holland 6 bl. 388).

Pas in de 18e eeuw ging men spreken van de *Vrije Haak*, waartegenover dan heel de rest van Achttienhoven (mèt het Rijnlandse gedeelte) wel aangeduid werd als Achttienhoven en de Bosch, welk gebied een *lage* of ambachtsheerlijkheid vormde (De *hoge* heerlijkheid er van behoorde bij de hoge heerlijkheid van Nieuwkoop en Noorden), waarvan men de eerste beleningen dus waarschijnlijk vindt in de 13e eeuw, 1413 en 1429 (zie hiervoor).

Het rechthuis of ambachthuis (tot lang in de 19de eeuw gemeentehuis van Achttienhoven, daarna een boerderij, genaamd de Haak) staat nog bij het Woerdense Verlaat. De verwarring is ontstaan, doordat men met de naam Haak zowel de gehele Haak als zijn onderdelen de Bosch en de Vrije Haak aanduidde, waarna omgekeerd weer de gehele Haak werd aangeduid als de Vrije Haak. Tegenwoordig spreekt de bevolking van Voorhaak en Achterhaak en bedoelt daarmee de bewoningen resp. aan de Boschwetering en de Haakdijk, dus vrijwel alle bewoning van de polder Achttienhoven en de verhaspeling is dus nu volmaakt. Wanneer een gedeelte van de hele Haak, de latere z.g. Vrije Haak, als hoge heerlijkheid is uitgegeven, is mij niet bekend. Van het bestaan van deze hoge heerlijkheid (slechts een zeer klein gedeelte van het Miland) wordt, naar mij is gebleken, voor het eerst in de 16e eeuw melding gemaakt. Juist deze afzondering uit een toch zeer oud bewoond gedeelte maakt het onwaarschijnlijk om deze hoge heerlijkheid op te vatten als een „ontginningsimmunitet” (Fockema Andreae: Ts. voor Gesch. 1932 bl. 244—245).

Behalve betreffende regelingen over de waterstaat (met Zegveldbroek) is van de Vrije Haak niet veel bekend; dit geldt trouwens voor de hele omgeving daar, die toch van oude tijden af een kruispunt van waterwegen is geweest.

De oude hofstede met dezelfde naam ligt nog steeds ter plaatse aan de Grefte.

Om terug te keren tot de geslachten Van der Mye en Van den Bosch, beide zijn ongeveer met het einde van de middeleeuwen verdwenen. Omstreeks 1600 treft men nog een „Jonckvrouw van der Mije” aan in het bezit van landerijen onder Zegveldbroek (in een Extract van de oudschildgelden van de landerijen onder Zegveld en Zegveldbroek 1599/1600, Inventaris van S. Marie n° 627¹). Over de Van der Mye's zie men W. J. J. C. Bijleveld in Buiten van 29 Jan. 1921 bl. 56. Behalve in de magistratuur der omringende steden Leiden, Gouda, Woerden en Utrecht kwamen zij ook voor in de grafelijke Raad (Hof). In tegenstel-

de naamvalsvorm Den Bosch aangeduid — en „Vroubavekunsbosch” blijkt ¹⁾).

In de overigens zeer regelmatige verkaveling valt dit gedeelte sterk op; slechts enkele sloten, verbonden met de Boschwetering, verdelen het in een aantal vrij onregelmatige vakken. Het lijkt waar-

ling met het daar verhaalde is de plaats van het stamhuis der familie wel degelijk bekend. Het is de Myehoeve aan de Nieuwkoopse zijde van het riviertje, waar de Oude Vaart naar Nieuwkoop begint. De herinnering wordt levendig gehouden door een grote gevelsteen (ongeveer $\frac{3}{4}$ bij 1 M.) met tussen een drietal wapens het opschrift:

16 29
Het stamhuis
vant afghestorven
adelick gheslacht
van die van: Van der
Mye.

Het getuigt van weinig piëteit, dat bij de laatste herbouw van het voorgeeelte van de hofstede de oude steen is weggenomen uit de gevel en overgebracht naar een oud gedeelte achter de hoeve; dat hij mooi opgeschilderd is, doet daaraan niets af. Zelfs heeft men zich niet ontzien de naam Meye-hoeve te verbannen.

De eerst bekende belening met het stamhuis en bijbehorend land (100 morgen) is waarschijnlijk te vinden in het Oude Register van graaf Florens bl. 179 n° 18. Voor volgende beleningen zie men de Index op de Leenregisters van Gousset op Meyde (Meye, Mye). In de stichtingsakte van de watermolen van de Noordzijde van Bodegraven (1445) wordt gesproken van „Jans van der Mye polre” als behorend onder de Noordzijde (S. van Leeuwen: Handv. en Priv. van Rijnl. bl. 197). Hiermee kan moeilijk iets anders bedoeld zijn dan de Horn- of Oude Myepolder, die sinds 1383 waterstaatkundig met de Noordzijde van Bodegraven verenigd was (Arch. Gr.-Wat., loket 28 n° 4, kopie-sententie van het Hof v. Holl. van 24 Maart 1628) en vlak bij de Myehoeve ligt.

Ook onder Leiderdorp lagen bezittingen van een waarschijnlijk zeer oude tak. Vandaar de Zyllaan- en Meyepolder (Fockema Andreae: Schetskaart van het Hoogheemraadschap van Rijnland 1855 n° 107). Ten onrechte beschouwt S. Muller Hzn. dit als het stamland der Van der Mye's (Het Oude Reg. van gr. Florens bl. 215 noot 8).

¹⁾ Univ. bibl. Leiden, Collectie Bodel Nyenhuis, Portef. 13 nrs. 3, 3b, 3d, 4. Op deze kaarten de naam Bosch. Alg. R. Arch.: Inventaris Verzameling kaarten v. Nederland n° 2285, Kaart van Nieuwkoop en Noorden van 1647. Hierop staat in de vierhoek: „dese Landen werden genaemt Berbaneken Bosch” d.i. Verbavekenbosch (Vgl. „verbavekiinsbo(s)ch” bl. 42 noot 2).

schijnlijk, al is er geen direkt bewijs voor, dat het een uitgangspunt is geweest bij de ontginningen. De grenzen zullen juist vanwege de afwijkende verkaveling oorspronkelijke zijn; de Kaaiwetering b.v. vormt het verlengde van de Mysloot in het Nieuwkoopse rietland.

Het is niet uitgesloten, dat Kromme Mijdrecht met Boschwetering en Mye een binnenweg voor licht verkeer gevormd hebben van de Amstel (A'dam) naar de Oude Rijn. Deze weg werd dan beheerst door De Bosch, zoals aan de andere zijde de toegang tot de waterweg door het Miland beheerst kon worden door een sterkte ter plaatse van het stamhuis der Van der Mye's. In later tijd (1366) werd de Oude Grefte gegraven voornamelijk onder drang van het handelsbelang van de plaats Woerden¹⁾; dan is er stellig verband met de in de 14e eeuw sterk toegenomen Amsterdamse handel o.a. met Oostzeegebieden²⁾. In de verband houdende overeenkomst van de hoogheemraden van Woerden met de stad Oudewater van 1367³⁾ betreffende een sluis aldaar, worden aangaande 't verkeer op de Linschoten in de eerste plaats lichters met koren genoemd. Reeds in de eerste helft van de 14e eeuw komt de grafelijke tol te Woerden voor in verband met de sluis te Oudewater⁴⁾.

Is nu licht verkeer uit het noorden, vóór de Grefte er was, niet aannemelijk langs Boschwetering en Mye naar de oude Rijnstreek en verder naar de IJssel? Een andere mogelijkheid daarvoor, doch oostelijker, vormde de Kamerikse wetering⁵⁾.

In ieder geval is wel aan te nemen, dat De Bosch met omgeving of beter de gehele streek van het Miland, die later Hollands gebied werd, evenals Bodegraven ongetwijfeld reeds in de eerste twisten tussen Sticht en Holland sinds 1018 betrokken is geweest. De twisten over deze gebieden vormden ook de inleiding⁶⁾ tot de geschil-

¹⁾ Pas in 1372 kreeg Woerden stadsrecht (Van Mieris III, 256).

²⁾ Dr. H. J. Smit: De opkomst van de handel van Amsterdam, Hoofdstuk III en IV.

³⁾ Utr. Pl. b. II, 269; V. Mieris III, 210—211.

⁴⁾ Oude Reg. van gr. Florens bl. 279. Typisch is de tolbetaling in natura b.v. verschillende soorten vis.

⁵⁾ Beneden bl. 83.

⁶⁾ 't Hooft: Amstelodamum XX bl. 4 en 5.

len over de Zwadenburgerdam o.a. in 1165 en 1226, één der oudste waterschapskwesities van ons land. Het is wel geen toeval, dat de beide eindpunten van het afwateringsstelsel van het Miland, De Bosch en de Myemond, reeds zo spoedig in Hollandse handen geraakt zijn.

Een gedeelte van het oude Miland bleef echter Stichts nl. Zegveld, Zegvelderbroek en Kamerik Myzijde. In 1278¹⁾ of iets eer waren de goederen in Miland en Kustwijk (Lange Ruige Weide met Kortehoeven) door de elect Jan van Nassau aan Herman van Woerden afgestaan „ad certum pactum sive in emphitheosim perpetuam”. Herman van Woerden had dus de grondheerlijkheid met de bisschospacht in erfpacht verworven. Het is duidelijk, dat zijn bedoeling moet geweest zijn de Stichtse rest van het Miland (Zegveld, Zegvelderbroek en Kamerik Myzijde) en Lange Ruige Weide geheel in handen te krijgen.

De kapittelen hadden echter belang bij de bisschospacht op grond van het testament van bisschop Hendrik van Vianden, en bij de scheidsrechterlijke uitspraak van 1271²⁾ over dit testament waren hun aanspraken erkend. Zij beweerden, dat de elect onrechtmatig gehandeld had door het verpachten van goederen der Utrechtse kerk; zij spreken in 1278 kortweg van „bona episcopalia sive ecclesie”. Zij dreigden de kerkdienst te zullen staken. In 1282³⁾ bevestigde de elect het testament van zijn voorganger en de beslissing daarover, terwijl Herman van Woerden in 1288⁴⁾, dus pas na zijn vernedering, een compromis over de betreffende goederen sloot met de prelaten der Utrechtse kerken. Hij erkent dan de goederen voor 10 jaar tegen een jaarlijkse betaling („pactus annuus”) van de kapittelen en de S. Paulus-abdij in bezit ontvangen te hebben met toestemming van de elect en belooft jaarlijks 93 pond te betalen, die hun volgens het testament van bisschop Hendrik toekwamen, nl. aan S. Maarten 20 pond, aan S. Salvator 15 pond, aan S. Pieter 15 pond, aan S. Jan 15 pond, aan

¹⁾ Van den Bergh: Oork. b. II n° 367.

²⁾ Zie bl. 30.

³⁾ Brom: Regest n° 2077. Invent. van het kap. van S. Pieter n° 713.

⁴⁾ V. d. Bergh: Oork. b. II n° 645.

S. Marie 18 pond en aan de abdij van S. Paulus 10 pond. Wanneer hij binnen deze 10 jaren de goederen niet opnieuw zal verwerven van de kapittelen en de abdij, dan zullen zij aan het einde der 10 jaren vrij aan hen terugkomen.

Dat Herman van Woerden de grondheerlijkheid had verworven en niet de ambachtsheerlijkheid, blijkt uit het feit, dat in hetzelfde jaar 1288 ¹⁾ kort vóór zijn overeenkomst met de kapittelen de ambachtsheerlijke emolumenten met tienden en cijns door het kapittel van S. Marie voor 7 jaar verpacht werden aan Jacob Speyhart, waarbij Herman van Woerden als borg optreedt. Het kapittel van S. Marie was dus in het bezit van de ambachtsheerlijkheid gebleven.

Niettemin heeft het optreden der kapittelen waarschijnlijk belet, dat de genoemde gebieden bij het Land van Woerden kwamen en overgingen aan Holland.

¹⁾ Inv. S. Marie n° 1184.

ORGANISATIE-VORMEN VAN HET MILAND.

Drieërlei organisatie valt te onderscheiden:

1. MI ALS PAROCHIE.

Mi als parochie, dus als deel van de geestelijke organisatie. Geestelijke kultivering en ontginning van de bodem vielen aanvankelijk samen ¹⁾. Reeds zeer vroeg, waarschijnlijk in de 11e eeuw, moet een groot deel van het Miland in handen van de graaf zijn gekomen ²⁾. Niettemin kan het Miland als parochie één geheel zijn gebleven, waarschijnlijk tot de verdwijning van de oorspronkelijke Mi-kerk aan de Oude Mye even na 1200 ³⁾. Daarna zullen nieuwe kerken zijn gebouwd, b.v. in 1312 ⁴⁾ te Zegveld, of de bevolking van bepaalde gedeelten zal vermoedelijk onder reeds bestaande parochiekerken zijn gevoegd, wat b.v. in Kamerik Myzijde kan zijn geschied. Dientengevolge zal dus de oorspronkelijke parochie Mi gesplitst en verdeeld zijn ⁵⁾.

2. MI ALS GRONDHEERLIJKHEID.

Deze ontstond tegelijk met de ontginning van de bodem. Als landsheer was de bisschop grondheer van het Miland, als „wilderis”, en als zodanig had hij het ontginningsrecht of het recht van

¹⁾ De nawerking van de gedachte, dat ontginning van de bodem en geestelijke kultivering vanouds samenvielen, vindt men in het Miland b.v. in een fragment van een akte van 18 Juli 1464, behelzende een uitspraak in appèl van de officiaal van de aartsbisschop van Keulen(?) „per et inter *villanos seu parochianos* de Seckfe[lt]” en deken en kapittel van S. Marie over verrekeningskosten (Inv. S. Marie n° 642).

²⁾ Bl. 41—43.

³⁾ Bl. 45.

⁴⁾ Bl. 45 noot 1.

⁵⁾ Bl. 45—46.

uitgifte dezer domeingronden. Door de uitgifte ter ontginning kreeg de bisschop dus grondheerlijkheid over de landzaten, die hun land van hem ten erfpachtsrechte hielden. Grondheerlijke heffingen zijn erfpachten, handwissel e.d. De erfpachters in het Miland waren erfpachtmannen van de bisschop en stonden tot hem in soortgelijke verhouding als leenmannen t.o.v. hun leenheer: zij *hielden* hun goederen van een heer, i.c. de landsheer. De grond werd a.h.w. leen, agrarisch leen, der landzaten.

De regeling van de aangelegenheden en kwesties, ontstaan tengevolge van de grondheerlijke heffingen, berustte bij de bisschoppelijke rentmeester en de landzaten¹⁾. Na de splitsing in een Hollands en een Stichts Miland bleven deze grondheerlijke heffingen en rechten als zodanig ook in het Hollandse gedeelte²⁾ bestaan; de grondheerlijkheid werd, hoewel zij i.c. van landsheerlijken huize was, toch als een zelfstandig recht beschouwd, hoofdzakelijk van privaatrechtelijke aard, zodat de bisschop *grondheer* bleef ook na het verlies van de *landsheerlijkheid*.

De akten over de molenstichtingen geven een duidelijk beeld van de positie der landzaten omstreeks 1490 b.v. die van 1491 over de Zegveldse molen. De watermolen zal bekostigd worden „van die beterscapp ende bruyckweere van alle die landen in Zegvelt gelegen” door de pachters, buiten kosten van landsheer en grondheer, de bisschop.

Het recht der erfpachters was dus in beginsel onbepaald van inhoud; hun belang bij de grond, bij hun erfpachtsgoederen was onbeperkt. Het recht van de grondheer en zijn belang bij de grond was beperkt. De bisschop had recht op de erfelijke pacht, ook rente genoemd, een vast bedrag, en recht van verval. De inhoud van het recht der erfpachters was — afgezien van hun beschikkingsrecht — *bruikweer* en *beterschap*, dus de opbrengst van de grond verminderd met de grondrente, en de meerwaarde, die hij verkreeg door verbete-

¹⁾ Bl. 29.

²⁾ Voor de Myepolder onder Bodegraven zie bl. 39—40 en, tevens voor Nieuwkoop, een plakkaat van de Staten van Utrecht van 12 Juni 1600 (Pl. b. van Utr. II, 447). Vgl. bl. 38 noot 3.

ring van de afwatering. Bisschospacht, bruikweer en beterschap vormden dus de drie elementen van de totale opbrengst der goederen na de molenstichting.

Bij een jurisdictie-geschil in 1539¹⁾ tussen de procureur-generaal van Utrecht en de dijkgraaf van het Groot-Waterschap van Woerden betreffende het afgraven van land voor kadeverzwaring in Kamerik Myzijde blijkt het volkomen verdwijnen der grondheerlijke verhoudingen als zodanig in het Miland. De burenen hadden aan het Hof van Utrecht verzocht, dat de grondheer de afgraving zou toestaan. Volgens de beslissing van de stadhouder-generaal van Holland, Zeeland en Utrecht ging de kwestie slechts het Groot-Waterschap aan. Hieruit valt af te leiden, dat de grondheerlijkheid in vergetelheid geraakt was bij de regering en de justitie, misschien wel tengevolge van de verandering door de overdracht van de temporaliteit; doch bij de geërfdén leefde de herinnering er aan nog voort. Tevens blijkt er echter ook uit, dat het bezit van pachtgoed, evenals dat van leengoed, de verplichting meebracht het goed niet in waarde te doen verminderen b.v. door afgraving. Het recht der erfpachters was dus in zoverre beperkt, als gevolg van het recht van de grondheer; grondheerlijkheid sloot dus ook in het recht op ongerept laten van het goed. Doordat dit recht uitsleet, werden de erfpachters eigenaars; en dus de bisschospacht een grondrente uit andermans goed.

3. STAATSRECHTELIJKE ORGANISATIE VAN HET MILAND.

De staatsrechtelijke regering van het Miland ging geheel buiten de rentmeester om. Met bestuur, berechting e.d. had hij niets te maken.

De uitoefening van de wereldlijke macht berustte in beginsel bij de bisschop als landsheer. Hij kon deze geheel of gedeeltelijk overdragen aan anderen; hij deed het i.c. aan het kapittel van S. Marie.

Hoe de staatsrechtelijke organisatie is geweest vóór de splitsing in een Hollands en een Stichts deel, valt niet uit te maken. Later

¹⁾ Beneden bl. 138—139.

blijkt in het Stichts gebleven Miland, dus Zegveld, Zegvelderbroek en Kamerik Myzijde, de ambachtsheerlijkheid aan het kapittel van S. Marie te behoren, dus in één hand te zijn. Reeds in 1131¹⁾ zijn er bewijzen van het bezit of het verwerven van de ambachtsheerlijkheid door S. Marie in het Miland.

Met de grondheerlijkheid heeft S. Marie nooit iets te maken gehad. Deze omstandigheid zou zich echter hebben kunnen voordoen. De bisschop, die behalve grondheer ook landsheer was, kon in zijn laatste kwaliteit ook de grondheerlijkheid uitgeven, dus het recht op zijn erfpacht, de bisschospacht. Wanneer hij met dit recht de ambachtsheer, dus het kapittel, zou hebben beleend, dan had men versmelting van ambachtsheerlijkheid en grondheerlijkheid verkregen. Zoals gezegd heeft dit in het onderhavige geval niet plaats gehad.

Wel moet in dit verband nog besproken worden de splitsing van het Stichts gebleven Miland in twee afzonderlijke gerechten nl. Zegveld met Zegvelderbroek, en Kamerik Myzijde. De organisatie in gerechten of ambachten is zuiver van politieke aard. De splitsing ging uit van de ambachtsheer, waarschijnlijk onder drang van de waterstaatszorg, zodat een „nieuw” ambacht Kamerik Myzijde werd ingesteld; het organiserende element heeft echter gelegen in de ambachtsheer. De grens werd gevormd door de Oude Mye, waar oorspronkelijk de percelen eindigden²⁾ en waar de sloten op uitkwamen voor het afvoeren van het water.

Wanneer de splitsing van het Stichts gebleven Miland in 2 gerechten met afzonderlijke bestuursorganen heeft plaats gehad, is niet nauwkeurig te bepalen. In de 14e eeuw werden de bevoegdheid om recht te doen met de er aan verbonden voordelen (gerecht), tienden en tins van Zegveld en Kamerik d.i. Kamerik Myzijde als één geheel voor één bedrag verpacht door het kapittel³⁾, doch er blijkt duidelijk uit de akten, dat er niettemin reeds in het eerste deel van de 14e eeuw 2 gerechten in het Stichts gebleven Miland zijn. Deze akten — de beide oudste zijn van 1310 en 1320 — komen geheel

¹⁾ Oork. b. Sticht Utr. n° 333.

²⁾ Vóór de Nieuwe Greft (1494) gegraven werd.

³⁾ Bl. 186—188.

overeen met een Latijnse pachtbrief van 1288¹⁾, waarin echter niet van Kamerik en Zegveld gesproken wordt, maar van Miland. Op grond hiervan is men geneigd, de splitsing van het Miland in 2 gerechten dus omstreeks 1300 te stellen. Het verpachten in de 14e eeuw van ambacht en ambachtsgevolgen, tienden en tins, van beide gerechten in het Miland als één geheel voor één bedrag kan dan beschouwd worden als een voortzetting van de aanvankelijke gewoonte om in het Miland als geheel deze opbrengsten te verpachten.

Blijkens de commissiebrieven in het kapittelarchief was er in ieder geval in de 15e eeuw een afzonderlijke schout voor Zegveld met Zegvelderbroek en een afzonderlijke schout voor Kamerik Myzijde.

Vooraf de geografische ligging van Kamerik Myzijde zal aanleiding gegeven hebben tot splitsing van het bestuur in het Stichts gebleven Miland.

Het gebied van Kamerik Myzijde als ambacht strekte zich uit tot de Oude Mye. Na het tot stand komen van de Nieuwe Grefte (1494) werd deze de grens van de polder Kamerik Myzijde. De buitengegraven landen²⁾ kwamen dus buiten de polder Kamerik Myzijde te liggen. Doch behalve deze onbewoonde kleine gedeelten was het gebied van Kamerik Myzijde tegelijk het gebied van een ambacht en van een polder.

Aan het hoofd van ambacht en polder stond de schout, die samenwerkte met schepenen in ambachtszaken en met gezworenen (heemraden) in waterschapszaken. Ambacht en polder worden dus onderscheiden. De waterstaatszorg werd geleid door een schout en dit was de *ambachtsschout*. De ambachtsschout, eigenlijk dus de ambachtssheer, had de waterstaatszorg.

Er was een belangenonderscheid tussen heemraden en schepenen. Zij hadden echter dezelfde leider, de schout. Dit moet een reminiscens zijn, daar oorspronkelijk alle zorg (ambachts- en waterstaatszorg) één geheel vormt³⁾; de schout treedt oorspronkelijk met de gezamenlijke burens regelend op.

¹⁾ Inv. S. Marie n° 1184.

²⁾ Zie bl. 123.

³⁾ Zie bl. 192 en Bijlage II hierachter.

Over het algemeen is in het gewest Utrecht het buurrecht pas in de 16e en 17e eeuw vervangen door rechtspleging met schepenen. Het optreden van gezworenen (heemraden) als een vast kollege, belast met waterstaatszorg, is van ouder tijd. Doch ook bij de waterstaatszorg zijn sporen van de nog oudere toestand, dus van het optreden van schout en bureu, aanwezig.

Deze sporen vindt men in de gedeputeerden, die uit de bureu werden aangewezen om de nodige schikkingen voor het stichten van een molen te treffen; zij treden op naast de heemraden, aan wie na de stichting de verdere zorg voor de molen werd opgedragen¹⁾. Verder treft men in de 17e en 18e eeuw nog de buurspraak aan met de schout als voorzitter; de buurspraak is dan samengesteld uit geërfden, betalers van bisschospacht, die zelf hun land gebruiken, en uit huurders, die land in tijdelijke huur hebben van eigenaars en van geërfden, betalers van bisschospacht, die elders wonen en niet zelf hun land gebruiken. De buurspraak is dan natuurlijk nog slechts een naklank van de oorspronkelijke toestand, want waterstaatszorg is vanouds zorg van de buurschap (bureu). Een meent ontbrak in de buurschap; van een mark in de veelal gebruikelijke zin des woords is dus geen sprake.

In Zegveld met Zegvelderbroek was de toestand in alle opzichten precies dezelfde, alleen met het verschil, dat dit gebied één ambacht vormde met twee afzonderlijke polders. Men vond er dan ook één schepenenkollege, doch twee heemraadskolleges met dien verstande, dat steeds dezelfde schout voorzitter was. De schepenen kwamen hier althans reeds voor in de 16e eeuw blijkens een ontwerp-ordonnantie²⁾ van het kapittel (de ambachtsheer) voor het gerechts- en waterschapsbestuur.

Het ambachtsgebied, gevormd door het Stichts gebleven Miland, bestond uit pachtgoederen. Dit gerecht was een deel van de oorspronkelijke grote ontginning. De ontginning was uitgegaan van de

¹⁾ Zie de stichtingsakten der molens.

²⁾ Deze ordonnantie, waarschijnlijk uit de eerste helft van de 16e eeuw, geeft een aardige kijk op verschillende toestanden (Bijlage II).

landsheer. In de polders, die ontstaan zijn in de ontginning, is echter te zien het werk van de geërfden der polders¹⁾.

In het Hollands geworden deel²⁾ van het Miland treft men sinds de 13e eeuw een willekeurige verdeling in hoge en lage heerlijkheden aan, al naar het belang van de graaf dit meebracht.

In de 13e eeuw vindt men de ambachtsheerlijkheid van Achttienhoven door de graaf in leen gegeven³⁾, evenals in de 15e eeuw aan leden van de familie Van den Bosch⁴⁾. Hoogstwaarschijnlijk is Harman van den Bosch in 1366⁵⁾ ook reeds ambachtsheer van Achttienhoven.

Verder vindt men in het eerste deel van de 15e eeuw een uitgifte in leen van Blankaertsweer, een stuk land onder Achttienhoven, 4 akkers groot, met de ambachtsheerlijkheid er van⁶⁾.

In de 14e en 15e eeuw treft men verder beleningen aan van de Haak, groot 58 m., met het gerecht aan verschillende leden van het geslacht Van der Mye⁷⁾. Een Dirk van der Mye treedt in 1488 op als ambachtsheer van de Haak⁸⁾. Ook de familie Van Abbenbroek of Van den Broek treft men daar aan met zekere invloed⁹⁾.

In 1428 werd de hoge heerlijkheid van Nieuwkoop uitgegeven¹⁰⁾, die men later steeds met Noorden gekombineerd vindt. Ook Acht-

¹⁾ Over de positie der landzaten ten tijde der molenstichtingen en later zie men hiervoor bl. 56 en het hoofdstuk over de ingelanden (bl. 211—212).

²⁾ Voor dit gedeelte vergelijk men bl. 48 noot 4 en 81 noot 2, vooral voor de bronnen.

³⁾ Oude Reg. van gr. Florens bl. 180 n° 23.

⁴⁾ Alg. Rijks-Arch.: Leenkamer van Holland, Registrum novum vasallorum f. 103 en Reg. in Beijeren IX cas F f. 89 vso.

⁵⁾ Archief Gr.-Wat. Charters n° 5, Bijlage I.

⁶⁾ Reg. nov. vasall. f. 103 en 103 vso; Reg. in Beijeren IX cas F f. 89 vso. 1 akker = 4 morgen (Fruin: Informatie op 't stuck der Verpondinge van 1514 bl. 294/295).

⁷⁾ Reg. E L 1 f. 93 vso en E L 2 f. 76 vso; Reg. II Hert. Aelbr. cas E fol. 55; Reg. Novum Vasallorum f. 31 vso; Reg. Philippus A cas G f. 112.

⁸⁾ Inv. S. Marie n° 637.

⁹⁾ Zie bl. 81 noot 2.

¹⁰⁾ Alg. Rijks-Archief, Leenkamer van Holland, Register In Beijeren IX 1420—1438 cas F, fol. 74.

tienhoven was hieronder begrepen. De hoge heerlijkheid Nieuwkoop omvatte geheel het Hollands geworden Miland met uitzondering van de Myepolder. Het zuidelijkste deel van Nieuwkoop werd gevormd door de Hornpolder, Hoornpolder of Oude Myepolder, die in een bocht van de Oude Mye ligt vlak bij de uitmonding. In 1383 ¹⁾ was deze hoek waterstaatkundig met de Noordzijde van Bodegraven verenigd en zo bij het Oude Groot-Waterschap van Woerden gekomen; Mye en Gemeenlandskade waren recht doorgetrokken. Niettemin bleef de Hornpolder overigens in alle opzichten tot Nieuwkoop behoren. Ook de Mye behoorde verder vanaf de Hornpolder tot de uitmonding in de Rijn onder Nieuwkoop, evenals een zeer smalle strook land langs dit gedeelte, aan de zuidkant van het riviertje ²⁾). Ongetwijfeld heeft dit strookje, evenzeer als de mond van de Mye zelf, sinds de ontginning tot het Miland behoord als noodzakelijk voor de afwatering.

Tenslotte treft men in de 16e eeuw ook nog de hoge heerlijkheid de (Vrije) Haak ³⁾ aan.

¹⁾ Arch. Gr.-W., loket 28 n° 4, keur van dijkgraaf en hoogheemraden van het Groot-Waterschap van Woerden, opgenomen in een kopie-sententie van het Hof van Holland van 24 Maart 1628 betreffende de Hornpolder. Horn, hoorn = punt, hoek, in het water vooruitspringend land.

²⁾ Het grootste deel van deze strook lag tussen de Mye en de Gemeenlandskade van Woerden, die hier aansloot op de Lage Rijndijk, en bestond in de 17e eeuw uit „seeckere sodde ende tgalgevelt van Nieucoop”, terwijl er bij de Rijndijk ook een paar huisjes op stonden. Waarschijnlijk was hier dus de plaats der terechtstellingen, want op de oude waterschapskaarten van Woerden ziet men aan de Mye tussen Hornpolder en Lage Rijndyk een galg, symbool van de hoge heerlijkheid der heren van Nieuwkoop, waarbij „Nieucoops Gerecht” staat gedrukt.

Het strookje land strekte zich ook nog even over de Rijndijk uit tot aan de Oude Rijn en lag hier tussen de uitmonding van de Mye en het verlengde van de Gemeenlandskade. Dit laatste kleine hoekje vormde een deel van een perceeltje land tussen Rijndijk en Oude Rijn „met een hujsinge ende aenclieven van dien, genoempt de Galgoort”; het was ruim een morgen groot en lag grotendeels onder 't ambacht Bodegraven, doch het genoemde kleine hoekje aan de uitmonding van de Mye behoorde onder Nieuwkoop. (Dit alles vindt men met een duidelijk tekeningetje van de situatie in Arch. Gr.-W., loket 28 n° 4).

³⁾ Bl. 48 noot 4.

Uit het voorgaande blijkt voldoende, dat na de splitsing van het Miland de wereldlijke regering in het Hollandse deel versnipperd is in verschillende hoge en ambachtsheerlijkheden.

In dit verband valt te letten op het bezit van de families Van der Mye, Van den Bosch en Van den Broek (Van Abbenbroek) nabij de uiteinden van de lijn Mye-Boschwetering. Het is niet onaannemelijk, dat deze beide in het grensgebied gelegen punten min of meer strategische betekenis gehad hebben. De graaf kan het oorspronkelijke erfpachtgoed van enkele families uit militaire overwegingen hebben gefeodaliseerd, zodat zij in grafelijke dienst welgeborenen werden. Bovendien kan hij hun ook over gedeelten van het Hollands geworden Miland ambachtsheerlijkheid, grondheerlijkheid of (en) vrijheerlijkheid verleend hebben. Zekerheid bestaat hierover wel niet, doch de waarschijnlijkheid is vrij groot.

Wanneer men in het midden van de 16e eeuw Henrick Valckenaer namens zijn vrouw „Joffrou Hadewich van der Mije” als vrijheer en grondheer¹⁾ van de (Vrije) Haak aantreft, dan wil dit zeggen, dat hem als vrijheer de hoge heerlijkheid toebehoort en als grondheer de grondheerlijkheid. Gelijktijdige verlening van de hoge heerlijkheid zal de grondheerlijkheid aantrekkelijker gemaakt hebben, daar grondheerlijkheid van wildernis ontginningsrecht insloot. Intussen valt hieruit af te leiden, dat de overgang van een gedeelte van het Miland van het Sticht naar Holland toch niet spoorloos aan de grondheerlijkheid voorbijging. De bisschop behield weliswaar zijn recht op de vaste bisschospacht, doch als privaatrechtelijke grondrente; in beginsel was na de verovering de Hollandse graaf als landsheer tevens grondheer.

De uitgifte van hoge heerlijkheden en grondheerlijkheden in het Hollands geworden Miland wijst er op, dat de graven, evenals oorspronkelijk de bisschop, de ontginningen bevorderd zullen hebben. Het valt echter te betwijfelen, of de Vrije Haak, die als hoge en grondheerlijkheid is afgezonderd uit een toch zeer oud bewoond ge-

¹⁾ In Inv. S. Marie n° 2511 wordt hij grondheer van de Haak genoemd (1553) en in n° 2514 vrijheer van de Haak (1545).

deelte, mag opgevat worden als „ontginningsimmunitet”¹⁾. Strategische redenen voor de uitgifte lijken waarschijnlijker.

Verder kunnen namen als Aelbrecht Virendeel van den Bosch²⁾, Vroubavekunsbosch, die Bosch e.d. wijzen op verdelingen in verband met ontginning, doch misschien dateert alleen de eerste naam uit de tijd, toen een deel van het Miland reeds Hollands geworden was.

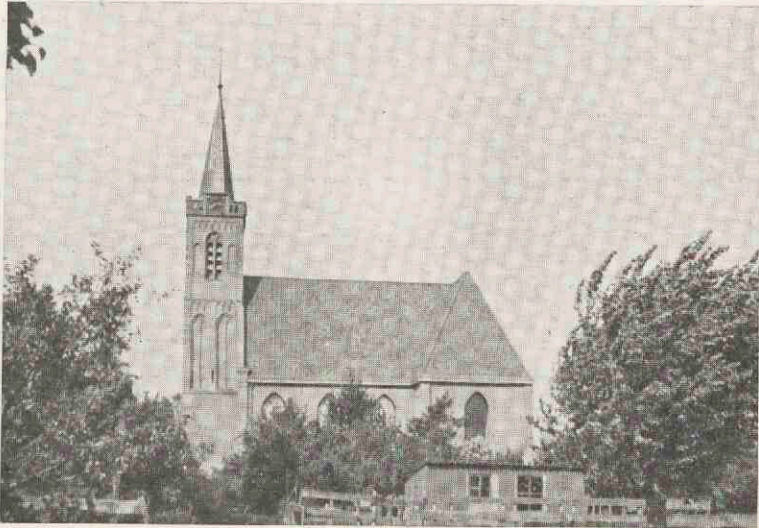
Tenslotte vormt de voordelige waterstaatkundige regeling, die Nieuwkoop in 1394³⁾ verkreeg, misschien ook een aanwijzing voor het streven tot bevordering van verdere ontginning van wildernis. Juist hier, waar later zo veel verveend werd, springt dit in het oog.

¹⁾ Fock. Andreae: Ts. voor Gesch. 1932 bl. 244—245. Misschien ook zijn de Bosch en de (Vrije) Haak uitgegeven met de last van veel kadeonderhoud. Sinds de 16e eeuw blijkt tenminste, dat deze delen in verhouding tot hun oppervlakte een zeer grote lengte aan kaden hebben te onderhouden (Zie bl. 142—143).

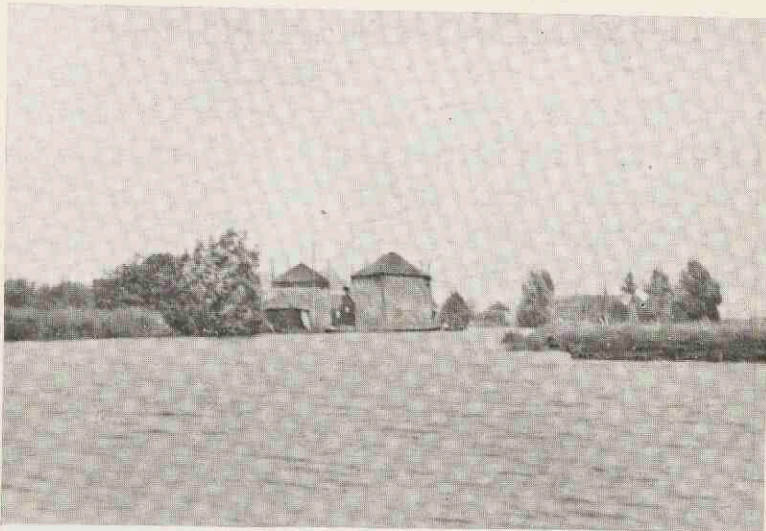
²⁾ Een Aelbrecht van den Bosch komt b.v. reeds in 1301 voor (Van Mieris II, 20).

³⁾ Fock. Andr.: Rijnland bl. 309.

5. NED. HERV. KERK TE KAMERIK

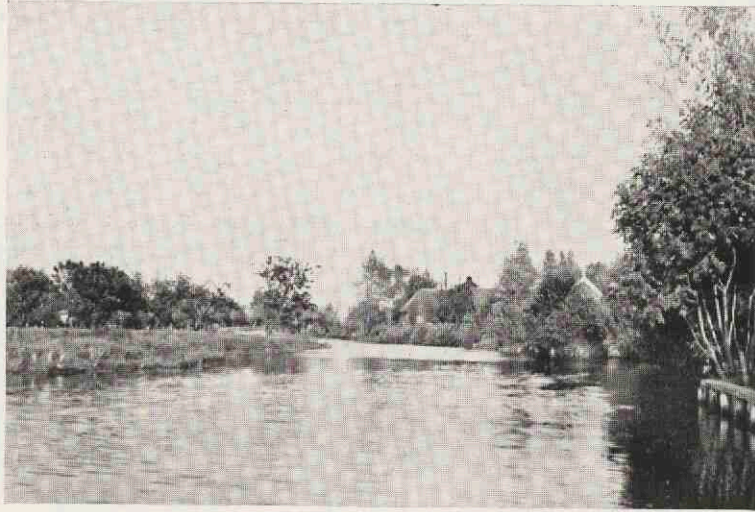

6. GEZICHT OP DE BOSCHWETERING IN ACHTTIENHOVEN

Links de verveende rietlanden, rechts op het weiland een eenvoudig molentje voor onderbemaling.

7. FOTO VAN DE MYE BIJ EEN DER TALRIJKE
BOCHTEN (ZEGVELDSE MYE)

De gebouwen rechts staan tussen de Mye en de Gemeen-
landskade van het Groot-Waterschap van Woerden,
tevens weg (niet zichtbaar).

8. FOTO VAN DE MYE (BODEGRAVENSE MYE)

De gebouwen rechts liggen weer tussen de Mye en de
Gemeenlandskade, tevens weg (niet zichtbaar).

BESCHOUWINGEN OVER DE VROEGSTE ONTWATERING VAN HET MILAND.

Hierbij moet men uitgaan van de Mye, die in het terrein nog vrijwel geheel terug te vinden is ¹⁾). Ongeveer bij het Myzijdse stoomgeemaal lag het beginpunt van het oude riviertje. Daar, dus in het oostelijkste deel van het Miland, moet een laagtegebied ²⁾) geweest zijn, van waar het water wegvloede langs de Mye. Bij de tegenwoordige grens van Zegvelderbroek en Achttienhoven ging hij verder in westelijke richting, na zich eerst gesplitst te hebben of misschien beter na eerst versterkt te zijn uit noordoostelijke richting ³⁾). Het laatste deel is terug te vinden tot Dieloffsdam of Dilovendam ⁴⁾) aan het einde van de Houtkade. De Greft vertoont op dat punt een scherpe hoek en gaat vandaar recht naar het Woerdense Verlaat; dit eind is in 1366 ⁵⁾) gegraven. Misschien ook vergraven, omdat een natuurlijke verbinding tussen het noordoostelijk deel van de Oude Mye en de Kromme Mijdrecht zeer wel mogelijk kan geweest zijn, al valt er in het terrein geen spoor meer van te ontdekken. De Kromme Mijdrecht, die van het Woerdense Verlaat naar Drecht en Amstel loopt, is een natuurlijk water en bevat in zijn naam ⁶⁾) het bewijs van oorspronkelijk verband met de Mye.

¹⁾ Zie de kaart hierachter.

²⁾ Op de oude kaarten staat Ooster-Zegveld dikwijls aangegeven als „den lagen Brouck”. Verder bewijzen de stukken over de sluis tusschen Zegveld en Zegvelderbroek, dat het laatste tot in de 18e eeuw hoger lag dan het eerste. Zie bl. 133 en 148.

³⁾ Uit dit gebied zou dan het meeste water afgevoerd kunnen zijn door de Kromme Mijdrecht.

⁴⁾ Arch. Gr.-W. Locket 35 n° 4.

⁵⁾ Arch. Groot-Wat. Charters n° 5, Bijlage I.

⁶⁾ Op oude kaarten vaak Miërt, ook wel Cromme Mijert en in de volksmond nog Krommijert geheten (de ij is weer de hypercorrecte ontwikkeling van de oorspronkelijke ie, vgl. bl. 21 noot 1); de schrijfwijze van de gelijknamige

De bochtige grens tussen het Miland en de Rijnpolders ten zuiden er van wijst ook op natuurlijke vorming; mogelijk was er een

polder Krommeiert is dus geheel foutief. Merkwaardig is, dat een zeer bochtige sloot in het Nieuwkoopse rietland, niet ver van de Noordcindse plas, ook de naam Krommijert draagt. Hij vormt een verbinding tussen het z.g. Maarten Freke Wije en de Mysloot.

Miërt is wel de oudst bekende taalvorm van het riviertje, maar toch is dit een jongere vorm van het woord Midrecht (vgl. Zeldrecht > Zeldert, Albrecht > Albert). Van het plaatsje Mijdrecht is de oudst bekende vorm in middeleeuwse kronieken Midreth. De -th is waarschijnlijk op te vatten als een spellingvariant of mag herleid worden tot een ouder oorspronkelijk -(c)ht (Zie *Nomina Geographica Neerlandica* VI bl. 37—38). Vermoedelijk is de naam van het riviertje ouder en overgebracht op het plaatsje Mijdrecht (Midreth), een nederzetting aan (nabij) het riviertje; vooral het tweede deel van het woord maakt dit waarschijnlijk.

Drecht (drift) betekent waarschijnlijk weg. Men kan dit in dubbele zin opvatten nl. waterweg, dus de stroom, en weg dwars over het water, dus doorwaadbare plaats. Een gehele rivier kan moeilijk drecht heten in de laatste betekenis, dus Midrecht = Mi-stroom. De riviertjes Mye (vgl. bl. 21 noot 1) en (Kromme) Mijdrecht moet men als één geheel zien, tenminste vóór de tijd van de ontginningen. Over de drechtnamen zie men de artikelen van J. W. Muller en W. de Vries in *Nomina Geographica Neerlandica*, waarin ook opvattingen van anderen verwerkt zijn (Deel VI bl. 36—69, VII bl. 76, 100—105, 166—170 en VIII bl. 14—20, 104—111). Muller geeft er tenslotte de voorkeur aan, gezien de geografische verbreiding der drechtnamen (vooral in een wat meer binnenlands, noord-zuid liggende strook van Holland ten zuiden van het IJ, Zeeland, Brabant en Oost-Vlaanderen), te denken aan Friese invloed, vermoedelijk deels tengevolge van een belangrijke Friese binnenscheepvaart door, over de „drechtten”, deels aan daarmee samenhangende vestiging langs de „drechtten”. In het onderhavige geval is althans de Friese invloed wel zeker, daar deze ook in andere opzichten blijkt. (Vgl. bl. 21 noot 1 en bl. 23—24).

Het 1e lid van Midrecht is van soortnaam eigennaam geworden (zie bl. 21 noot 1). Het 2e lid zal aanvankelijk wellicht eveneens als soortnaam gebruikt zijn voor waterlopen, waarbij al naar gelang de omstandigheden een 1e lid gevoegd kon worden, zodat een eigennaam ontstond. Vele dezer eigennamen kunnen door zeldzaam gebruik of door verandering van omstandigheden of beide tegelijk verdwenen of veranderd zijn, tot bij gevestigde toestanden een bepaalde eigennaam zich vastzette. Ook in later tijd is dit een gewoon verschijnsel bij de vorming van eigennamen. Het lijkt dan ook niet onwaarschijnlijk, dat het stelsel van waterlopen Mye-Kromme Mijdrecht vóór en bij de aanvang der vestigingen slechts met de soortnaam drecht werd aangeduid. Weldra zullen met dit woord als 2e lid samenstellingen zijn gevormd, al of niet overgedragen op vestigingen aan of nabij het water. Omgekeerd kan natuurlijk evengoed een uit

stroompje, dat water afvoerde naar het westen. Hierlangs zijn dan de kaden ontstaan, dubbele kaden, deels nog aanwezig¹⁾. Tussen beide liep en loopt de grens.

Hoe de oorspronkelijke waterlossing was, is en blijft hypothese, evenals mogelijke wijzigingen in de eerste eeuwen, doch het terrein en latere archiefstukken maken toch wel zekere gevolgtrekkingen mogelijk, die verhelderend kunnen werken.

Het merkwaardige is namelijk, dat uit de tijd, toen de meeste ont-

anderen hoofde gevormde eigenaam zijn overgegaan op een „drecht”, zonder of reeds met een te lid. En zelfs al was een samenstelling met drecht reeds overgegaan op een vestiging of gedeelte daarvan, dan nog kon de drechtnaam voor het water wel verdrongen worden door een andere eigenaam, terwijl hij voor de vestiging behouden bleef of eventueel later ook verdween. Vooral in een tijd van beginnende bewoning kunnen allerlei mogelijkheden zich voordoen.

Het is daarom volstrekt niet onmogelijk, dat Sigeldrith de naam is geweest zowel voor een gedeelte van het rivierenstelsel Mye-Mijdrecht als voor een nabijgelegen nederzetting; van deze nederzetting is dan de later verdwenen plaatsnaam slechts eenmaal vermeld, terwijl de waternaam kan zijn ondergegaan in de namen Mye en Mijdrecht. Al moet men Sigeldrith waarschijnlijk in de streek van het Miland zoeken en al kan er zelfs de streek van het latere Zegveld mee bedoeld zijn, er behoeft daarin nog geen reden te zijn om de naam Sigeldrith met de naam Zegveld te vereenzelvigen, zelfs al zouden er geen taalkundige bezwaren zijn (vgl. bl. 42 en noot 5 ald.).

Muller wijst verder (Nom. Geogr. Neerl. VI bl. 62) nog op een soort tegenstelling, die volgens hem tussen „eenerzijds oostelijk (Stichtsch?) drift en grift, anderzijds westelijk (Hollandsch-Vlaamsch-Brabantsch) drecht en grecht” zou bestaan en vestigt de aandacht op het water de Grecht, echter met de ambtelijke, niet-inheemse uitspraak met -cht (VI bl. 60 noot 3). In de 16e- en 17e-eeuwse akten e.d. vindt men willekeurig de namen Grift, Grefte, Greeft, Graft, Gracht, Grecht door elkaar gebruikt (vgl. bl. 86 noot 2), soms nog in de zin van soortnaam. Daar de Grefte geheel gegraven is, deels in 1366, deels in 1494, en pas in de 16e en 17e eeuw de eigenaam van dit water in de genoemde variaties begint te ontstaan, kan voor het aantonen van de tegenstelling tussen oostelijk en westelijk de naam Grecht minder goed dienst doen.

¹⁾ Zie de oude kaarten o.a. van Rijnland en Amstelland van Balthazar Florisz. (2e kwart 17e eeuw). Hierop staat een doorlopende kade getekend van de Breudijk onder Harmelen tot de Mye onder Bodegraven. Grote delen daarvan zijn tot weg geworden. De kade tussen Rietveld en Zegveld noemt de bevolking tegenwoordig de Langzaam. (Uit: Landzoom of Landscheiding? De laatste benaming komt o.a. in 1651 voor: Arch. Gr.-W. Locket 47 n° 1 en Oud-Archief Zegveld en Zegvelderbroek n° 34).

gunningen tot stand kwamen, dus toen het polderland in hoofdzaak het aspect verkreeg, dat het thans nog vertoont, zo goed als geen gegevens ten dienste staan. Hoe werden de ontginningen georganiseerd en gefinancierd, wie waren de mensen die het werk uitvoerden en wie gaven daarbij leiding? Alle vragen, waarop slechts bitter weinig positiefs is te antwoorden. Hoogstens vindt men iets door analogie met latere ontginningen, terwijl in het onderhavige geval gebleken is, dat de bisschop belanghebbende was; verder niets. In het terrein echter is veel bewaard. Eenmaal gegraven sloten en watergangen, hoezeer soms ook gewijzigd naar doel en betekenis, blijven in de regel bestaan, behalve bij de dichtbebouwde centra.

Ongetwijfeld is de Mye het belangrijkste element geweest bij de eerste pogingen om het water af te voeren. Het aanbrenge van sloten ¹⁾ geschiedde zo, dat de door de Mye aangewezen helling werd benut, hoe gering deze blijkens de kronkelende loop ook zal geweest zijn. Evenals bij andere rivieren is ook hier de loop der sloten ongeveer rechthoekig op de Mye gericht, terwijl de bewoners zich vestigden op de hogere zomen aan weerszijden. Van de Mye uit zijn de perceelsscheidingen aangebracht, niet lukraak, maar volgens een zeker systeem, dat er wel toe noopt de ontginning van het hele Miland te zien als één onderneming. Evenals in juridische zin komt men dus ook in waterstaatkundig opzicht tot deze zelfde conclusie.

Het afvoeren van water door middel van sloten kon alleen enig succes hebben, als er reeds zee- en rivierwaterkeringen waren; de vrij algemene aanwezigheid daarvan althans in de 10e eeuw is met vrij grote waarschijnlijkheid aan te nemen ²⁾.

De Boschwetering en verder de Mye in westelijke richting vormen een lijn, die het Miland in twee vrijwel symmetrische helften verdeelde, zodat als vanzelf de gedachte opkomt, dat midden door het Miland een wetering liep, die moeilijk als van bloot toevallige aard kan worden beschouwd. Deze lijn beheerst het hele aspect van het Miland.

Iets dergelijks valt in vele polders op te merken; alleen gebruikte

¹⁾ In kleiner aantal dan heden aanwezig zijn.

²⁾ Zie de literatuur in Fock. Andr.: Rijnland bl. 11 noot 4.

men in dit geval grotendeels een natuurlijk water, terwijl de omvang van het Miland veel groter was dan van de meeste poldergebieden. De Boschwetering heeft de verkaveling van Achttienhoven bepaald, niet de Oude Mye. Bij vergelijking van Achttienhoven en de Lage Broek springt dit dadelijk in het oog. In de Lage Broek cirkelt de verkaveling straalsgewijs met de Mye mee, in Achttienhoven daarentegen staan de sloten rechthoekig op de Boschwetering.

Op haast alle oude kaarten zijn Mye en Boschwetering getekend als één samenhangend geheel, terwijl de Oude Mye tussen Zegvelderbroek en Achttienhoven daarvan slechts een aanhangsel schijnt te vormen.

De Boschwetering komt juist uit tegenover het beginpunt van de Kromme Mijdrecht ¹⁾. Toeval lijkt uitgesloten, zodat direkt aan dubbele afvoermogelijkheid moet zijn gedacht. Ook latere omstandigheden maken dit aannemelijk, al zijn het pas gegevens uit de 14e eeuw ²⁾. Verder zijn het juist de eindpunten van de lijn Mye-Boschwetering, waarover de oudste gegevens bestaan; deze beheersten als het ware het Miland.

Op Mye-Boschwetering nu was de vroegste waterafvoer van het Miland gericht.

Van vele sloten in Myepolder en Zegvelderbroek is de voortzetting door de strook land, tussen Gemeenlandskade en Mye nog te zien. Vóór de Gemeenlandskade er was, mondden zij dus uit in de Mye. Ook op een paar 17e-eeuwse kaarten van percelen onder Zegvelderbroek ³⁾ worden de sloten doorgetekend tot in de Mye, terwijl de stukjes land tussen Gemeenlandskade en Mye bij de betreffende percelen behoren ⁴⁾. Omgekeerd lopen de sloten van Nieuwkoop ook in de 3 gedeelten, waar een oorspronkelijke bocht van de Mye is afgesneden, door tot in de Mye. Bij de Hornpolder is dit duidelijk te zien in het terrein en op de topografische kaart. Van de 2 andere veel kleinere afsnijdingen bij de Loet en de Kooiwoning geeft een

¹⁾ De kadasterkaart geeft de terreinsgesteldheid duidelijker aan dan de topografische kaart.

²⁾ Beneden bl. 74—75.

³⁾ Inv. S. Marie n° 1226 en n° 945 fol. 21—22, 2 kaarten van 1628.

⁴⁾ Vgl. ook de kaart van de gemeente Zegveld.

flinke kaart van ± 1650 ¹⁾ van dit gedeelte van de Mye met omgeving uitstekend de situatie weer. In de beide afsnijdingen staat „Hollant”, terwijl de sloten van Nieuwkoop er doorlopen tot in de oorspronkelijke Mye, die de grens vormde. De sloten van Zegveldbroek zetten zich op deze kaart eveneens vrijwel zonder uitzondering voort tot in de Mye.

Aan de Nieuwkoopse zijde ziet men op de oude waterschapskaarten van Woerden een viertal weteringen vrijwel evenwijdig met de Mye, die met elkaar en met de Mye verbonden zijn. De voornaamste ligt in het midden nl. de Nieuwkoopse wetering, die als de Uitwetering of Oude Vaart bij de Myehoeve op de Mye uitkomt. Hieraan zijn ook Nieuwkoop en Noorden gelegen. De Mysloot, tussen deze wetering en de Mye, is blijkens zijn vele bochten, in het rietland voor een groot deel nog te volgen ²⁾, als een natuurlijke waterloop op te vatten. De Kaaiwetering vormt er de voortzetting of een vergraven gedeelte van. Westelijk van de Nieuwkoopse wetering vindt men eerst de Achterwegswetering langs de Achterweg en vervolgens, niet ver van de Landscheiding, het water de Nederlandscheiding.

Aan de Zegveldse zijde is de toestand iets anders. Daar vindt men slechts één wetering evenwijdig aan Mye en Boschwetering nl. de (oude) Broekerwetering en de Haakwetering, waarvan de richting wordt voortgezet door de natuurlijke waterloop tot Dieloffsdam. Dit laatste punt ligt precies in het verlengde. Het afwijkende met de Nieuwkoopse zijde is echter vooral, dat in Zegveld en Kamerik Myzijde de richting der sloten geheel anders is. Dit is veroorzaakt door de ombuiging van de Oude Mye; deze was eenmaal aanwezig en men heeft er gebruik van gemaakt en er de richting der sloten om gewijzigd. Op deze wijze heeft men hier gemeend, het water het best te kunnen wegleiden, terwijl in het Nieuwkoopse gedeelte de weteringen — aanvankelijk mogelijk slechts één behalve de Mysloot — dicht bij de mond op de Mye aangesloten zijn.

¹⁾ Inv. S. Marie, n° 632. De Kooiwoning is reeds aanwezig, de Loet nog niet.

²⁾ De topografische kaart van de Nieuwkoopse en Noordense verveningen is niet al te betrouwbaar.

Ook de waaiervormige verkaveling van de Lage Broek is nu duidelijk: Achttienhoven is verkaveld op de Boschwetering, het water van Zegveld en Kamerik Myzijde moest langs de Oude Mye en deze is ook gebruikt voor de Lage Broek.

De geringe helling, door het bochtige riviertje aangewezen, is dus benut. De verkaveling van de Lage Broek werd dus anders, daar hier de 90° verschil tussen de verkavelingsrichting van Zegveld en Zegvelderbroek werden verwerkt; de Oude Mye vormt er vrijwel een kwartcirkel. Bovendien kreeg men zo de brede zijde der percelen nabij de bewoning ¹⁾.

Het beste inzicht in de cirkelkwadrant van de Lage Broek krijgt men door van Bodegraven af de verkaveling noordoostwaarts te volgen. De sloten liggen ongeveer tot de Driesprong rechthoekig tussen Mye en (oude) Broekerwetering + Haakwetering. Dan vindt men een 4-tal sloten, bijna 45° van richting gewijzigd, en aan weerskanten daarvan een gedeelte, dat straalsgewijze verkaveld is, waarbij er om praktische redenen voor gezorgd is, de percelen niet in een punt te doen eindigen.

In de zuidoosthoek van het Miland, Zegveld, zijn de sloten met 90° verschil weer haaks op de Oude Mye gericht. Alle sloten, die door Zegveldse weg en wetering doorsneden worden, vormen één lijn, waaruit afgeleid mag worden, dat zij er eerder waren dan weg en wetering. (Oude) Broekerwetering en Haakwetering vormden oorspronkelijk slechts de westelijkste dezer sloten, die echter door een plotselinge scherpe bocht van de Oude Mye aanzienlijk langer werd dan de overige en daarom als grens der beide verkavelingsrichtingen is aangenomen. De Zegveldse wetering, die een noordelijke richting heeft, komt er ongeveer in het midden op uit en kan reeds gegraven zijn voor de bewoningskern daaraan ontstond ²⁾.

¹⁾ Juist dit vormt een bewijs, dat de bewoning van de Lage Broek later georiënteerd is naar het nieuwe centrum Zegveld aan de tegenovergestelde zijde.

²⁾ De weren ten oosten tot de Oude Mye zijn ongeveer even lang en schijnen de rechtstreekse voortzetting te vormen van de Lage Broek, met welke naam Ooster-Zegveld op vele oude kaarten ook staat aangegeven. De kavels aan de andere kant van de wetering werden daardoor naar het oosten toe steeds korter. Treffende gelijkenis van vorm vertoont b.v. de polder Spengen. De meeste hof-

De buitengegraven landen van Kamerik Myzijde¹⁾ vertonen in de verkaveling duidelijk hun oorspronkelijke samenhang daarmee. Op verschillende plaatsen vormen de sloten aan weerskanten van de Grefte één lijn. De sloten van de Nes van Zegveld vormen precies het verlengde van die van de Myzijde²⁾. Hetzelfde is het geval met verschillende slootjes in het boezemland van de Grefte.

Aan de Nieuwkoopse zijde van Mye-Boschwetering tonen de evenwijdige weteringen op de oude kaarten duidelijk de bedoeling het water te brengen naar het laagste punt, dus dicht bij de Mymond, al konden deze weteringen eventueel het water ook in tegenovergestelde richting op Mye-Boschwetering brengen.

Aan de tegenovergestelde zijde heeft de evenwijdige watergang eveneens de bedoeling gehad het water naar een laag punt te brengen nl. de Oude Mye bij het tegenwoordige grenspunt van Zegvelderbroek, Kamerik Myzijde en Achttienhoven. Afvoer in omgekeerde richting lijkt minder waarschijnlijk.

Resumerende valt dus de volgende bouw in het Miland op te merken. In het midden Mye-Boschwetering, aan weerskanten één of meer daaraan evenwijdige weteringen, die het water naar een laag punt moesten leiden.

steden kwamen dus in Ooster-Zegveld. In de noordelijke helft zijn ze gelijkelijk verdeeld aan beide zijden, omdat daar de percelen ook aan de andere kant vrij lang zijn. In deze helft, tevens het dichtst bij Zegvelderbroek, ontwikkelde zich het nieuwe dorp met de kerk in het centrum. Het zo juist gebezigde woord weer wordt nog heden gebruikt in de zin van land gelegen tussen twee afwateringsloten. Vooral in leenakten e.a. oude akten komt het veel voor b.v. Leenkamer van Holland: Registrum novum vasallorum etc. fol. 103 vso en Reg. in Beijeren IX cas F f. 89 vso, waar sprake is van een stuk land van 4 akkers groot, gelegen in het ambacht van Achttienhoven in de parochie ten Oorde (Noorden), geheten „Blankaerts weer”. In Reg. XVIII 1375—1390 cas E f. 36 wordt een weer land te Aarlanderveen geruild tegen een ander weer. In de schouwbrief van Zegvelderbroek van 4 Nov. 1546 (Inv. S. Marie n° 636) wordt bepaald, dat allen die in een bepaald weer geland zijn, waar de Slimwetering dwars doorheen gegraven zal worden, een zeker geschat bedrag zullen moeten betalen aan hem, door wiens gedeelte de wetering gegraven wordt. Men zie verder het Mnl. Wdb. en Boekenoogen: De Zaansche Volkstaal i.v. weer.

¹⁾ Dit zijn de landen, die door het graven van de Nieuwe Grefte werden afgescheiden van Kamerik Myzijde. Beneden bl. 123 vlg.

²⁾ Op de topografische kaart is dit weer niet zuiver aangegeven.

Welke mogelijke wijzigingen zich in de waterstaatkundige toestand voltrokken hebben in de tijd tussen de verwoesting van de eerste kern van het kerspel Mi en de 14e en 15e-eeuwse gegevens, is onzeker en beschouwingen daarover zijn onvruchtbaar.

Aan de Nieuwkoopse zijde zal het minst veranderd zijn; de Mye is daar steeds in open verbinding met de sloten gebleven. Deze zijde was dus hoger en is dit gebleven in tegenstelling met de normale bodemhelling in westelijke richting, anders had men langs de Mye de omgekeerde toestand kunnen verwachten.

Aan de andere zijde zijn de wijzigingen in alle opzichten veel groter geweest. Het leggen van een kade langs de Mye beëindigde de afvoer van het water daarheen. De nieuwe dorpskern Zegveld stelde zich in op Utrecht en Woerden.

Na 1366 dalen uit het zuidelijk Miland 3 watergangen af naar de boezem van Woerden: die van de Myepolder, die welke later Broekermolenvliet zal heten en de Grefte. De beide eerste zijn ouder; hun ontstaan is te zien in verband met de afsluiting langs de Mye, terwijl zij hoogstwaarschijnlijk ook scheiding betekenden tussen de Myepolder en het gerecht van S. Marie; van enig verband daartussen blijkt geen spoor, als in 1366 Achttienhoven bij het laatste gevoegd wordt.

Tegelijk met het ontstaan van het nieuwe centrum Zegveld in de loop van de 13e eeuw zal ook een kortere afvoer vandaar naar de Rijn gezocht zijn nl. de latere Broekermolenvliet tussen Rijn en Langzaam, die juist tegenover een der sloten van dit centrum uitkomt. Hij diende toen echter voor het gehele gerecht van S. Marie, want was hij van de aanvang af alleen voor Zegvelderbroek bestemd geweest, dan zou de bocht achter Zegveld niet te verklaren zijn.

Voor Kamerik Myzijde veranderde weinig; het bleef het verst van de Rijn gelegen gebied. De Grefte van 1366 dwars er doorheen heeft naast handelsbelang ook een waterstaatsbelang gediend.

Zegvelderbroek en wel de Lage Broek¹⁾, een gedeelte van de oude bewoningskern, zal na de verwoesting daarvan of bewoond zijn ge-

¹⁾ De Hoge Broek is kennelijk eerst later bewoond geworden; de grond was er van mindere kwaliteit. Midden in het land staan geen hofsteden.

bleven of dit weldra weer opnieuw zijn geworden, nadat de samenleving zich grotendeels naar het nieuwe dorp Zegveld verplaatst had; echter zo, dat men niet al te dicht bij de smalle uiteinden der percelen kwam. De Broekerweg, die althans in 1332¹⁾ reeds bestond, gaf verbinding met Zegveld. Tegelijk moest de tweede Broekerwetering tot stand komen. Zoals met vele polderwegen het geval is, was ook de Broekerweg geen verbetering voor de lozing, maar niettemin heeft de toen geschapen toestand eeuwenlang dienst gedaan.

De aanwezigheid van de afsluiting langs de Mye blijkt voor 't eerst in 1366. Achttienhoven en Oud-Kamerik werden toen bij hun opneming in het Groot-Waterschap van Woerden verplicht een afsluitende kade (Gemeenlandskade) te maken, die in de plaats kwam van een bestaande waterkering, waarvan de Houtkade een deel vormde. Achttienhoven werd uitdrukkelijk bij het land der Myzaters gevoegd — in hetzelfde stuk aangeduid als het gerecht van S. Marie, dus Zegveld, Zegvelderbroek en Kamerik Myzijde — dus er was vóór 1366 een scheiding tussen beide langs de Mye, aansluitend op de Houtkade.

Zoals reeds opgemerkt is²⁾, zal deze kade waarschijnlijk aanzienlijk ouder zijn. Het zuidelijk Miland behoort dan ook tot de landen, onderhoudplichtig aan de sluizen te Spaarndam, blijkens de lijsten van ± 1310 en ± 1355³⁾, die hun oorsprong vinden in een overeenkomst van 1226⁴⁾. Van Nieuwkoop, Noorden en Achttienhoven vindt men op die lijsten geen spoor. Wellicht hebben zij afgewaterd naar de Kromme Mijdrecht en zij hadden dan dus met Spaarndam niets te maken⁵⁾. Dit kan juist een bewijs vormen voor de oorspron-

¹⁾ Beneden bl. 159.

²⁾ Boven bl. 16—18.

³⁾ Fock. Andr.: De uitwatering van Woerden op Rijnland bl. 33—35.

⁴⁾ Alsvoren bl. 31—33.

⁵⁾ Ook Lange en Ruige Weide en Kortehoeven ontbreken om die reden op de lijsten. Zie bl. 76 noot 1. — Daarentegen wordt Nieuwkoop wel afzonderlijk vermeld in 2 hoefslaglijsten van ± 1307 betreffende de dam te Hopenesse, terwijl daarop ook afzonderlijk voorkomt Kamerik en verder Miland, het gerecht der heren van S. Marie. (Archief der bisschoppen van Utrecht: Reg. n° 206 p. 33 en 34).

kelijke mogelijkheid van waterafloop in 2 richtingen uit het Miland. Nieuwkoop, Noorden en Achttienhoven lagen wat hoger en hebben deze dubbele afvoer misschien het langst volgehouden. Aan de noordkant bleef de Mye steeds in open verbinding met de sloten. In 1366 werd ongeveer twee derden ¹⁾ van het ambacht Achttienhoven bij het Groot-Waterschap van Woerden ingenomen; de belanghebbenden werden verplicht de overigen een wetering te helpen maken langs de nieuwe kade, dus aansluiting op de Kromme Mijdrecht bleef mogelijk. In 1369 blijkt wel de Myesluis ²⁾ te bestaan, wat dus lozing op Rijnlands boezem veronderstelt, maar een regeling met Rijnland is pas van 1394 ³⁾. De geringe onderhoudslasten, die Nieuwkoop en Noorden dan krijgen, wijzen op een bijzondere situatie, mogelijk de grenspositie.

De nog primitieve waterstaatkundige toestand maakte wijziging waarschijnlijk gemakkelijk. Evenals Oud-Kamerik kunnen dus Nieuwkoop en Noorden en tot 1366 Achttienhoven op de Kromme Mijdrecht geloosd hebben. Nog ten tijde van de bepoddering van zuidelijk Nieuwkoop in 1632 is in de stukken ⁴⁾ herhaaldelijk sprake van natuurlijke lozingsmogelijkheid van Nieuwkoop op de Rijn en de Kromme Mijdrecht. De gronden van Achttienhoven, die in 1366 werden ingenomen, moesten alle lasten meebetalen met de landerijen van het Groot-Waterschap, die o.a. een paar sluizen te Spaarndam tot hun last hadden; met het onderhoud dezer sluizen hadden zij dus tevoren wellicht niet te maken gehad. Een dergelijke wisseling van lozing heeft ook plaats gehad bij Kalslagen en Nieuwveen ⁵⁾.

Voor een behoorlijk inzicht in de polderontwikkeling der Utrechts-Hollandse grenslanden dient thans echter eerst een bespreking van het ontstaan van de boezem van het Groot-Waterschap van Woerden te volgen.

¹⁾ Zie bl. 154—155.

²⁾ Leenkamer van Holland: Reg. Liber IIII Aelbrecht etc. cas E f. 122 vso.

³⁾ Fock. Andr.: Rijnl. bl. 309—310.

⁴⁾ O.a. Arch. Gr.-W. Loket 28 n° 1 en 5.

⁵⁾ 't Hooft: Jaarboek Amstelodamum 1933 bl. 34—38.

ONTSTAAN VAN DE BOEZEM VAN HET GROOT- WATERSCHAP VAN WOERDEN.

Sinds de afdamming van de Hollandse IJsel bij het Klaphek in 1285 konden tal van polders, die eerst op de Oude Rijn hadden geloosd, met veel succes ¹⁾ hun lozing verleggen naar de IJsel door het toegenomen eb- en vloedverschil op deze rivier. Deze polders lagen alle tussen Oude Rijn en IJsel en voorzover gelegen ten westen van de Meerndijk wensten zij zich los te te maken van de verplichtingen t.a.v. de sluizen te Spaarndam en van het in 1322 gestichte hoofdwaterschap Woerden, dat geen spoor van eigen aktiviteit heeft nagelaten. In 1363 trad een grondige verandering in. De gewijzigde waterstaatstoestan- den werden in dat jaar geregeld door een landsheerlijke overeenkomst tussen de bisschop van Utrecht en de graaf van Holland. De landen, die reeds op de IJsel loosden of dit wilden gaan doen, werden tegen betaling van hun verplichtingen ontslagen, de overige behielden 2 slui- zen te Spaarndam in onderhoud. Tot de laatste behoorden de landen

¹⁾ Men zie het geciteerde betreffende Barwoutswaarder c.a. in Fock. Andr.: De uitwatering van Woerden op Rijnland bl. 8. Veel van het hier volgende is aan dit werkje ontleend. In verband met de aldaar bl. 33—35 opgenomen lijsten van ± 1310 en ± 1355 van de te Spaarndam onderhoudplichtige landen onder Woerden kan nog opgemerkt worden, dat Lange en Ruige Weide met Korte- hoeven (Custwije en Ondanc) op deze lijsten ontbreken, omdat zij tot 1612/13 nooit iets met de lozing op Rijnland te maken hebben gehad. Zij hadden reeds vóór de afdamming van de IJsel een eigen wetering daarheen. Onder bisschop Hendrik van Vianden (1250—1267) werd nl. van de erfpachters van Custwije en Ondanc verhoging der pacht bedongen voor het geval de dam te Hopenesse, d.i. bij het Klaphek, gelegd zou worden (W. van Iterson: Handwissel, dertiende penning en zilvergeld, Versl. en Meded. O.V.R., Deel IX, Aflev. 3, Bijlage I; ook Van Mieris III, 274), wat dus toen reeds in de pen was. Het beding wijst op de grote verwachtingen, die men van de afdamming koesterde met het oog op hogere opbrengst van deze landen door de verwachte lagere waterstand. Zij loosden dus reeds voor de afdamming op de IJsel en zijn dit ongetwijfeld terstond bij hun ontginning gaan doen.

ten noorden van de Oude Rijn benevens de polders Middelland, Snel en Polanen, Breeveld, Haanwijk, Wulverhorst en de beide Vlooswijken en de Lagepolder, de Hogepolder ten zuiden; deze landen zijn na een paar wijzigingen — in 1366 (inneming van Oud-Kamerik en het grootste deel van Achttienhoven), 1383 (inneming van de Horn of Oude Myepolder) en 1413 (afscheiding van de Harmelerwaard) — bekend geworden als het Oude Groot-Waterschap van Woerden. Dit hoofdwaterschap lag onder de 3 Utrechtse kerspelen Harmelen, Kamerik, Zegveld en de 2 Hollandse Woerden en Bodegraven.

In het oosten werd de Harmelense of Haanwijkerdam, waarin in 1656¹⁾ een sluis werd aangebracht en die dientengevolge sedert gewoonlijk Haniker- of Haanwijkersluis heette, de scheiding met Bijleveld; in het westen bleef aanvankelijk de boezemgemeenschap met Rijnland nog gehandhaafd²⁾. Doch het Oude Groot-Waterschap van Woerden wenste ook de lozing op de IJsel deelachtig te worden en kocht bij charter van 14 November 1366³⁾ van de graaf het recht op 3 weteringen naar de IJsel met sluizen in de IJseldijk (Linschoten, Enkele en Dubbele Wierikke). Slechts van één staat precies vast, wanneer hij dienst ging doen voor de lozing van het Groot-Waterschap. Reeds in 1367⁴⁾ sloten de hoogheemraden van Woerden een overeenkomst met de stad Oudewater over de Linschoten en een sluis aldaar. De bestaande Linschoten en Kromwijkerwetering heeft men

¹⁾ Besluiten over de verandering in 1649 (Inv. Gr.-W.: E § 7, Notulen van dijkgraaf, hoogheemraden en waarslieden, deel 3 fol. 14—18), 1653 (Idem fol. 40) en 1656 (Idem f. 46 vso.). Rijnland gaf in 1654 consent tot de verandering: B. G. A. Pabst, Over het Waterschap Bijleveld en de Meerndijk (De Hydrarchia Bijleveld) onder de handvesten voor het Waterschap Bijleveld, n° XXXVII. De sluis is gelegd in 1656 (Principale rekening van het Groot-Waterschap van Woerden, Mei 1656—Mei 1657).

²⁾ De Zwadenburgerdam met aansluitende waterkering noord- en zuidwaarts had voornamelijk tijdelijke diensten bewezen aan de Hollandse graaf om de waterafloop van het Sticht te verhinderen, dus met het oog op politieke plagerijen. Deze waterkering was evenwel in onderhoud gebleven (Fock. Andr.: Rijnland bl. 28) tegen eventueel overstromingsgevaar bij doorbraak van de Lekdijk Bovendams of de Diemerdijk, als de „voorpost” Woerden reeds was overstroomd.

³⁾ Archief Gr.-W. Charters n° 5, Bijlage I.

⁴⁾ V. Micris III, 210 en 211.

dus zo spoedig mogelijk in gebruik genomen. Het gekochte recht van lozing op de IJsel hield tevens noodzakelijk in, dat Woerden zich afscheidde van de grote boezem van Rijnland, wat het deed, niet te Zwammerdam, maar op eigen territoir te Bodegraven. Daar het charter van 1366 in het najaar is verleend en het kontrakt met Oude-water het volgend jaar is gesloten, kan men dus de stichting van de sluis te Bodegraven in 1367 stellen. Zo verwierf het Groot-Waterschap dus in verband met de lozing op de IJsel zijn eigen boezem, die later door het innemen der polders van het Nieuwe Groot-Waterschap niet meer gewijzigd is. Door deurenkonstruktie te Bodegraven kon deze sluis ondanks voortdurend verzet van Rijnland gebruikt worden om het boezemwater van Woerden naar believen hoger ¹⁾ of lager ²⁾ te houden dan in Rijnland ³⁾.

Het charter van 1366 nu is van fundamenteel belang en het voornaamste dokument uit het archief van het Groot-Waterschap van Woerden. Door de schepping van de eigen boezem vormde het de basis, waarop zich de gehele verdere waterstaat der Utrechts-Hollandse grenslanden rondom de Oude Rijn zou ontwikkelen. Alle tegenwoordige boezemwateren en sluizen kwamen tot stand tengevolge van dit privilege. Het handelsbelang van de stad speelde daarbij een rol van overwegende betekenis. Men kan haast wel zeggen, dat het Groot-Waterschap een instelling werd voor de stad om zijn handelsbelang te dienen (beheersing der sluizen) ⁴⁾. Doch door de

¹⁾ Bij het inlaten van IJselwater in de zomer.

²⁾ Bij de lozing op de IJsel in het voorjaar, vooral vóór de sterke verlanding in de loop van de 16e eeuw. Eveneens bij het opzetten van de boezem van Rijnland in oostelijke richting langs de Oude Rijn door westenwinden, vooral na dijkdoorbraken aan het IJ.

³⁾ Men zie de volledige bestektekeningen van \pm 1580 van deze oorspronkelijk 3-delige sluis met brug in het archief van het Groot-Waterschap: Loket 10 n° 1. Een nauwkeurige beschrijving van het functioneren der talrijke deuren er van kan men vinden in een verslag van 2 commissarissen van de Hoge Raad, in 1590 uitgezonden ter inspectie in verband met een geschil over het maalpeil op de Wierikken, art. 63—84 (Loket 15 n° 1).

⁴⁾ De stad had het Woerdense Verlaat in eigendom, de sluis te Bodegraven in erfpacht (stadsrekeningen sinds \pm 1500) en grote invloed te Goejanverwelle (Arch. Gr.-W. Notulen II fol. 108, Inv. E. § 7 n° 2).

Verder had de stad veel te zeggen in het bestuur van het Groot-Waterschap

nauwe samenhang van het stadje en zijn omgeving behoefde het waterschapsbelang daarbij niet al te zeer in het gedrang te komen, al heeft de ontwikkeling wel meegebracht, dat het Groot-Waterschap zich langzamerhand losgemaakt heeft van de invloed van de stad.

De betekenis van de IJselafwatering moet zeer groot geweest zijn en heeft waarschijnlijk zelfs de toepassing van windwatermolens in het Groot-Waterschap vertraagd. Pas tegen het einde der 15e eeuw vindt men daarover meer gegevens.

Ten tijde van het verwerven van de lozing op de IJsel door het Oude Groot-Waterschap waren daarbinnen reeds waterstaatkundige scheidingen, dus polders: Achttienhoven kwam in 1366 bij een ander gebied dan Kamerik. De polders hadden sluizen in de Rijndijk liggen om op de boezem van het Groot-Waterschap te lozen. Dit blijkt b.v. in 1366 bij de Grefte, in 1433¹⁾ voor Oud- en Nieuw-Kamerik en ook voor Teckop en in 1446²⁾ voor Gerverskop, Breudijk en Indijk, wier vroegere sluis in de Rijndijk door oorlog was vernield. Er is natuurlijk geen enkele reden om te veronderstellen, dat dergelijke sluizen er vóór 1367 niet zouden geweest zijn. Doch de IJsellozing zal bevorderend hebben gewerkt op het ontstaan van afzonderlijke polders, daar ook toen verschil in hoogte van verschillende delen een gevarieerde waterstand vroeg voor betere kultuur. Stellig is deze neiging er ook al geweest vóór 1367, doch hoe lager boezemstand bereikt kon worden, hoe sterker deze drang tot poldervorming in een tijd van enkel natuurlijke lozing. Bij vergelijking echter met de tegenwoordige polders en hun volledig beheerste waterstand waren de verschillen natuurlijk nog zeer gering. De scheidingen zullen slechts bestaan hebben uit dammen in de sloten of lage kaden, waarbij men meer lette op de breedte dan op de hoogte er van. Dit blijkt b.v. uit de dammen langs de Grefte tussen Woerdense Verlaat en Kamerik Myzijde³⁾, uit een keur van 6 Maart 1516⁴⁾ van dijkgraaf en hoog-

b.v. was de stadssecretaris tot 1603 tevens secretaris van het Groot-Waterschap (Arch. Gr.-W. Loket 1 n° 4).

¹⁾ Inv. stadsarchief van Woerden, Pakket I n° 8a.

²⁾ Arch. Gr.-W.: Notulen deel I fol. 68 vso (E § 7 n° 1).

³⁾ Beneden bl. 84—85 en 87.

⁴⁾ Inv. S. Marie: n° 2574 fol. 25.

heemraden van Woerden betreffende de molen c.a. van Haanwijk en uit die van 22 Maart 1515 ¹⁾ betreffende Breudijk en Indijk.

De scheidingen waren slechts van belang in voorjaar en zomer. Gedurende de winter bekommerde men er zich niet om.

De lozing op de IJsel heeft veroorzaakt, dat de bouw van windwatermolens in het Groot-Waterschap pas laat begonnen is ²⁾. Toen ook de beide westelijke lozingskanalen Enkele en Dubbele Wierikke reeds in het laatst van de 15e eeuw in betekenis achteruitgingen, werd bemaling met molens noodzakelijk, waarover vooral met betrekking tot het gerecht van S. Marie vrij volledige gegevens ten dienste staan, alle van even na 1490. De oprichting van molens leidde automatisch tot nauwkeurige begrenzing der bemalen gebieden. Doch om beter de verdere ontwikkeling der polders te kunnen volgen moet een bespreking van Oude en Nieuwe Greft voorafgaan. Daarna zal een kort hoofdstuk volgen over de vorming van het Groot-Waterschap van Woerden, samengesteld uit het Oude Groot-Waterschap en het Nieuwe Groot-Waterschap, die sinds 1857 zijn samengesmolten. Vervolgens zal iets meegedeeld worden over geschillen in het Groot-Waterschap tijdens de Republiek.

¹⁾ Archief Groot-Waterschap: Invent. A n° 23bis.

²⁾ Voor Rijnland zie Fock. Andr. bl. 87—89. De Noordzijde van Bodegraven kreeg in 1445 toestemming tot het oprichten van een watermolen (S. van Leeuwen: Handv. en Priv. van Rijnland bl. 197). Dit is het vroegst aangetroffen voorbeeld in het Groot-Waterschap.

DE OUDE GREFT EN DE NIEUWE GREFT.

Achttienhoven (Hollands gebied) en het Myzaterland (Stichts gebleven gebied) kregen in 1366 betere lozing door een wetering van de Gemeenlandskade naar de Rijn met het recht in de Rijndijk een sluis en brug te leggen, alles uit te voeren onder toezicht van de hoogheemraden van Woerden. De schouw over deze Oude Grefte¹⁾ met toebehoren kwam aan de schout van Achttienhoven en 5 heemraden, waarvan 4 te benoemen door Harman van den Bosch en 1 door Adriaan van Abbenbroek²⁾ of hun nakomelingen. Deze heemraden zullen „gheervet sijn in den waterghanc voerscreven”.

¹⁾ Aldus is het gedeelte in Kamerik Myzijde (Myzijder wetering) aangeduid op diverse kaarten van de 17e eeuw b.v. Kaartcollectie Bodel Nyenhuis, Portef. 13 nrs 3—5, Univ. bibliotheek Leiden. S. Muller Fzn.: Catalogus van de Topograf. Atlas der prov. Utr. n° 33 e.v.

²⁾ Wel te onderscheiden van Abbenbroek bij Den Briel, een bezitting van de familie Montfoort. De hier genoemde heet naar „De Broek” (de Lage Broek onder Zegvelderbroek). Dit blijkt bij een ander lid van dit geslacht in de leenregisters van Holland, Clays van den Broeke (E L 1 fol. 93 vso; E L 2 fol. 76 vso) en Clays Jans sone van Abbenbroeke (E L 1 fol. 93 vso en E L 2 fol. 77) genoemd, schoonzoon van Jan van der Mye. Beide akten (1332) hebben betrekking op eenzelfde overdracht van goederen o.a. het leen de Haak op Adelyse van der Mye, de vrouw van Cl. v. d. Broeke wegens een schuld van Jan van der Mye aan hem. Dezelfde Clais van den Broecke komt hoogstwaarschijnlijk nogmaals voor in 1333/34 in verband met Harman van den Bosch (Hamaker alsv., Werken Hist. Gen. deel 21 bl. 168). In Reg. E L 2 fol. 76 vso heeft verder een andere hand geheel aan het slot bijgeschreven, dat het goed, waarmee Adelyse beleend was, na haar dood op haar zoon Adriaan van Abbenbroek kwam. Dit is wel de bovengenoemde, die dus waarschijnlijk van de zijde van zijn moeder Adelyse van der Mye in 1366 de benoeming van 1 heemraad voor de schouw op de Grefte kreeg. Na de dood van Adriaan verzocht diens zuster, vrouw van Harman Spaijaert het in leen, wat niet mocht, omdat het een recht leen was. Blijkbaar is deze belening in een of andere vorm toch doorgegaan, want in 1404 (Reg. II Hert. Aelbrecht cas E f. 55) wordt Dirk van der Mye beleend met deze landen, die Symon Speijaert tevoren in leen hield, wat in 1407

1366
Opvallend is de grote invloed van Achttienhoven, het Hollandse gebied; later blijkt daarvan niets meer. Over Kamerik Myzijde (Stichts gebied), waar de wetering dwars doorheen ging, wordt helemaal niet gesproken, hoewel dit toch zeker niet het minst belanghebbende deel was. Het handelsbelang van de stad Woerden is van beslissende invloed geweest op de totstandkoming¹⁾. Door het verplaatsen der Hollandse grenzen in oostelijke richting was het Stichts gebleven Miland een uitstekend gedeelte in Holland gaan vormen. Dwars door dit gebied werd nu een korte rechtstreekse waterweg van Woerden naar de Kromme Mijdrecht en verder naar Amsterdam verkregen. De beide uiteinden der nieuwe verbinding, onder Woerden en Achttienhoven, lagen dus op Hollands gebied. In de 15-eeuwse sententies zeggen de Myzijders met een zekere wrok, dat het die van Woerden zijn geweest, die de wetering hebben gemaakt en hun oude kade (Houtkade) hebben doorgegraven. Een merkwaardig konflikt ontwikkelt zich n.l. in deze eeuw tussen het scheepvaartbelang van de stad Woerden en het zich ontwikkelend waterstaatsbelang door de groei van afzonderlijke polders uit het grotere geheel, dat bij de wetering belang had. Door de nauwe samenhang tussen stad en Groot-Waterschap is het laatste hierbij ook vaak partij. Dit konflikt geeft duidelijker inzicht in het ontstaan der afzonderlijke polders.

Het eerste stuk in dit verband is een keur van dijkgraaf en hoogheemraden van 26 Febr. 1433²⁾, waarbij verboden wordt de opstal³⁾ te openen, die de stad Woerden heeft gekocht aan weerszijden van

(Reg. Novum Vasallorum f. 31 vso) bevestigd wordt door hertog Willem; dan blijkt, dat er geschil over is tussen een jvr. Claas Wissen dochter van Abbenbroek en Dirk van der Mye; de laatste krijgt de Haak enz. in onversterfelijk erfleen, evenals in 1439 zijn zoon na hem (Reg. Philippus A cas G f. 112).

De baljuw van Woerden Gerijt van Abbenbroeck, die 10 Jan. 1492 (Arch. Gr.-W. Loket 47 n° 7) voorkomt als „opperkaersman” in de molenkwestie tussen Zegveld en Kamerik Myzijde, is misschien uit deze familie.

¹⁾ Boven bl. 52.

²⁾ Inv. stadsarchief van Woerden. Pakket I n° 8a.

³⁾ Onder de opstal langs een watergang wordt verstaan een strook grond van enige voeten breed, dus gewoonlijk de kade langs het water. Deze opstal kon van belang zijn b.v. om schuiten voort te trekken of voor het banwerken. Ver-

de Grefte tussen het Woerdense Verlaat, dat hier voor het eerst vermeld wordt, en de Houtkade, om te beletten, dat vreemd water in het gerecht van St. Marie zou komen¹⁾). Stellig wenste het kapittel dit om wateroverlast uit zijn gerecht te weren. Noch het kapittel noch de stad hadden echter iets over de kaden of wallen langs dit gedeelte van de Grefte te zeggen; de stad heeft dus medezeggingschap daarover verworven door de opstal te kopen. Wie deze opstal opende, zou beboet worden „gelyc den genen alse die koerde aerde²⁾ doer staeck”.

Verder gaat de keur over de wijde van de hoofden in de Kameriker achterwetering d.i. de Oude Grefte, in de Kameriker wetering van de Oude Dam tot Kameriker sluis en over de heul of brug³⁾ van Teckop in de dijk van de Houdijk, die even wijd moest zijn als de sluis van Teckop in de Rijndijk.

Men krijgt de indruk, dat deze keur, berustend in het stedelijk archief, voornamelijk gemaakt is met het oog op de scheepvaart, die vóór 1366 in noordelijke richting waarschijnlijk vooral door de Kameriker wetering ging. Op de kaarten van Rijnland en Amsteland van Balthasar Florisz.⁴⁾ van het 2e kwart van de 17e eeuw staat hij aangegeven als „d' Oude Vaert”, evenals op een paar kaarten van ca. 1670⁵⁾.

Op 22 November 1448⁶⁾ bevestigt Jan van den Bosch de overeenwierf men de opstal in zo'n geval, dan betekende dat dus, dat men op de kade mocht lopen en er zekere werkzaamheden mocht verrichten.

¹⁾ Vgl. beneden bl. 84—85.

²⁾ D.w.z. kaden of dijken, waarop schouw gedreven werd.

³⁾ Brug, heul (van helen) en duiker zijn overeenkomstige begrippen. De betekenis der woorden heul en duiker is duidelijk, daar men de zaak heeft te zien van de kant van het water. Vaak verstond met onder een heul of duiker een doorgang slechts voor het water, onder een brug een doorgang ook voor schuiten. Doch deze scheiding is lang niet altijd scherp. Wel wordt hiervan altijd scherp onderscheiden de kwakel of hoge boom. Dit was een smalle hoog gelegen brug, uitsluitend voor voetverkeer.

⁴⁾ Univ. bibl. Leiden, Kaartcollectie Bodel Nyenhuis, Portef. 13 nrs. 3, 3b, 3d, 4, 5 en 5a.

⁵⁾ S. Muller Fzn.: Catalogus van de Topograf. Atlas der prov. Utrecht nrs. 33 en 34.

⁶⁾ Inv. S. Marie n° 2574 fo. 15.

komst van zijn vader Jacob van den Bosch met Woerden over het plaatsen van het verlaat van de stad in Den Bosch; het bedienen zal geschieden door een der bewoners van de erven van Jacob van den Bosch ten believe van de stad; bij onwil van deze kan de stad tijdelijk een ander stellen. Een tarief van doorvaart wordt vastgesteld.

Het verlaat lag geheel aan de Achttienhovense zijde van de Grefst, dus op Hollands gebied, wat nog steeds het geval is. Dit kon van het grootste belang zijn bij eventuele conflicten met het Sticht.

Van 1455¹⁾ is er een sententie van het Hof van Holland in een geschil tussen enerzijds deken en kapittel van S. Marie met de geërfden (erfpachters en eigenaars) van Kamerik Myzijde en anderzijds de dijkgraaf van het Groot-Waterschap Heinric van Montfoort met de stad Woerden over de wetering vroeger door die van Woerden gegraven door het land van Kamerik, waarin kort geleden door die van St. Marie een dam geslagen was. Hier bleken de moeilijkheden van de Hollandse invloed op een wetering door Stichts gebied. Het Hof geeft er de voorkeur aan, dat partijen de zaak in der minne zullen regelen; kunnen zij dit niet, dan moeten zij verder procederen. Blijkbaar verwachtte men geen spoedige oplossing, want op 3 Maart 1456²⁾ vaardigden dijkgraaf en hoogheemraden een keur uit, die o.a. handelt over het schutten met de verlaten te Bodegraven en in de Haak.

In 1460³⁾ is de kwestie nog aan de orde. In 1462⁴⁾ heeft het Hof van Holland de zaak geschikt, zodat ten minste tijdelijk een oplossing bereikt werd. Woerden zal de sluis in de Gemeenlandskade dichtten; Kamerik Myzijde zal met het hout van de sluis een overtocht (= overtoom) maken, die Woerden verder tot zijn last zal hebben, en geen dam meer in de wetering naar de Rijn leggen. Dijkgraaf en hoogheemraden zullen zorgen, dat de dammen in al de sloten van de doorgegraven kade, d.i. de Houtkade, af tot de overtocht aan weers-

¹⁾ Alg. Rijks-Arch.: Archief Hof, Sententiën IV 1455 n° 81 (fol. 92 vso); Ve Mem. Bossaart f. 47 vso, 51 vso, 52, 52 vso, 55).

²⁾ Inv. Gr.-W. Loket 10 n° 10.

³⁾ Alg. R. Arch. VIe Mem. Bossaart f. 199, 202, 205, 207.

⁴⁾ Inv. S. Marie n° 675. Een ongedateerde kopie berust in het stadsarchief van Woerden, Pakket I n° 48.

kanten een roede breed zullen zijn ¹⁾) en evenals de wallen van het land langs de wetering zo hoog, dat er geen water meer in de wetering en het gerecht van S. Marie komen kan. Tevoren kwam er vreemd water in door het schutten en van Oud-Kamerik, Noorden (d.w.z. Achttienhoven ²⁾) en de Haak, van wie dijkgraaf en hoogheemraden daarom een stuiver omslag zullen heffen voor de uitvoering. Verder worden boetebepalingen vastgesteld. Kennelijk krijgt het kapittel in de hoofdzaak, het wegnemen van de sluis, zijn zin.

Het konflikt tussen waterstaats- en scheepvaartbelang was echter nog niet ten einde. De stad Woerden bleef hunkereren naar een sluis in de Gemeenlandskade en in 1494 kwam een nieuwe overeenkomst tussen Kamerik Myzijde en Woerden tot stand, waarbij inderdaad de definitieve oplossing bereikt werd.

Partijen zijn „een seggen gebleven aen heeren Corstandt vicecu-reijt tot Woerden, Jan Mouwerijss. ende heeren die pastoer tot Camerijck ende Gerrit Lubbrants.”. De arbitrale uitspraak dezer zegslieden is van 6 April 1494 ³⁾) en hield in, dat die van de Myzijde een nieuwe wetering zouden graven vóór St. Lambert (17 September) met zekere wijdte en diepte voor het varen, terwijl zij de kade aan de oostzijde van de wetering niet mochten bepoten. De eerstkomende 3 jaar zou de stad Woerden de Myzijders als poorters aannemen zonder kosten en hun leven en goed beschermen. Werden de Myzijders in rechte aangesproken wegens water, dat door het verlaat kon komen of door hun eigen molen uitgeworpen werd, dan zou de stad Woerden hen van de rechtsvordering vrij houden; zo niet, dan zouden zij een dam in de nieuwe wetering mogen slaan tot de stad zijn verplichting was nagekomen. Wilde Woerden echter de dam in de nieuwe wetering laten liggen, dan zou de stad nochtans gehouden zijn de Myzijders schadeloos van de rechtsvordering vrij te maken.

¹⁾ Vgl. boven bl. 82—83. Bedoeld wordt de kade langs de Grefst.

²⁾ Achttienhoven en de Haak hoorden bij 't kerspel Noorden. Inv. Gr.-W., Charters n° 5 (Bijlage I). Leenkamer van Holland: Registrum novum vasallorum etc. fol. 31 vso, fol. 103 en 103 vso, Register in Beijeren IX cas F fol. 89 vso, Reg. E L 1 f. 93 vso en E L 2 f. 76 vso, Reg. II Hert. Aelbr. cas E f. 55.

³⁾ Inv. S. Marie n° 676 (vidimus van 29 Maart 1571).

Dit „zeggen” werd op 4 September 1494¹⁾ door Maximiliaan van Oostenrijk bekrachtigd en verder uitgewerkt. Het blijkt, dat dijkgraaf en hoogheemraden met de stad meegingen, terwijl de Staten van het Nedersticht gevoegde waren met het kapittel en zijn „ondersaten” van Kamerik Myzijde. De genoemde nieuwe wetering dan of de Nieuwe Grefte²⁾ werd gegraven aan het einde van de landerijen van Kamerik Myzijde; de rest van de watergang bleef. Deze regeling hangt samen met het ontstaan der polderbemaling door windwatermolens, waarover straks.

Kamerik Myzijde kon zich nu door afkading langs de Grefte beschermen tegen wateroverlast, want Woerden mocht weer een sluis in de Gemeenlandskade van het Groot-Waterschap leggen. De Oude Grefte midden in Kamerik Myzijde was ook bekaad geweest tegen het vreemde water blijkens de nog overal aanwezige smalle bosjes en akkertjes er langs. Dit had natuurlijk een heel bezwaarlijke situatie veroorzaakt en daarom werd de Nieuwe Grefte zo ver mogelijk naar het einde der landerijen verlegd.

Duidelijk is in het terrein nog te zien, dat de Nieuwe Grefte overal geheel op het territoir van Kamerik Myzijde ligt. Zelfs daar, waar hij één geheel vormt met de Oude Mye, is toch de Grefte aan de Kamerikse zijde daarvan gehouden. Dit is geschied om de kwestie niet nog ingewikkelder te maken. Men kon natuurlijk de kronkelende loop van de Oude Mye niet overal volgen, dus heel wat landen van Kamerik Myzijde — echter de verst afgelegene — moesten buitengegraven worden³⁾. Hoofden en bruggen mochten er in de Nieuwe

¹⁾ Inventaris Gr.-Wat. o.a. B n° 4, E § 13 fol. 12 vso - 14 en A n° 17bis.

Kort tevoren in begin Februari 1492 was bovendien de overtoom door de Gouwenaars aan stukken geslagen (Oudste Vroedschapsboek van Gouda, laatste bladz.). Voor de geschiedenis der binnenlandse scheepvaart zie men het art. van J. Tersteeg in Bijdr. Vad. Gesch. en Oudh. kunde IVe reeks, Deel 3 bl. 148—215 en F. Allan: Geschiedenis en Beschrijving van Haarlem, Deel II (1877) bl. 19—67.

²⁾ Men vindt de namen Grift, Grefte, Greeft, Graft, Grecht, Gracht afwisselend gebruikt. De ambtelijke naam Grecht ging er bij de bevolking nooit in; deze hield vast aan de oudere Friese -ft-vorm Grefte.

³⁾ De Oude Mye vormde nl. overal de grens tussen Zegveld en Kamerik Myzijde. Dit blijkt op alle kaarten van landmeters van percelen en hofsteden

Greft niet zijn, behalve op zekere tijden voor de buitengegraven of afgescheiden landen. Zegveld en Kamerik Myzijde zouden de nieuwe vaart evenals de sluis mogen gebruiken op dezelfde voorwaarden als die van Woerden.

Verder werd Woerden weer verplicht de wallen en dammen aan beide zijden tussen het Verlaat en het gerecht van St. Marie dicht te houden overeenkomstig het vroegere vonnis¹⁾.

De Myzijders of bij verzuim de dijkgraaf en heemraden van Woerden zouden de Nieuwe Greft schouwen, terwijl zij gezamenlijk d.w.z. schout en gezworenen (heemraden) van Kamerik Myzijde en dijkgraaf en hoogheemraden van Woerden de sluiswachter de eed zouden afnemen, dat hij het verlaat niet meer dan tweemaal per etmaal mocht openen²⁾. Bij niet-nakoming van enig punt der overeenkomst, zodat Kamerik Myzijde waterbezwaar zou ondervinden, mochten de Myzijders met inachtneming van zekere voorwaarden een dam in de Nieuwe Greft slaan.

Nog een paar geschillen zijn er hierna geweest wegens het Woerdense Verlaat. Eerst in 1524³⁾ tussen Woerden en Amstelland. Woerden had zijn verlaat voorzien van draaiende deuren. Voor 't Hof van Holland verklaart de stad dit ten onrechte gedaan te hebben. Binnen 6 weken zullen ze vervangen worden door deuren, die opgewonden kunnen worden; bij 't schutten zullen nooit beide deuren tegelijk geopend mogen zijn en ze moeten goed sluiten. Mankeert daar wat aan, dan zal het verlaat weer door een dam vervangen worden, zo nodig door Amstelland op kosten van de stad Woerden, die dan bovendien een boete van 600 goudgulden zou krijgen, twee derdedeel voor Amstelland, een derde voor de graaf van Holland. Desondanks vertrouwde men de Woerdenaars nog niet erg blijkens de zinsnede: „Ende dit al, zonder dat hier bij die van Aemstellant verboden werdt in den Meyert (Kromme Mijdrecht) off wair dattet

onder Zegveld en Kamerik Myzijde (17e en 18e eeuw), getekend in opdracht van kapittelen e.d.

¹⁾ Zie boven bl. 84—85.

²⁾ In de bovengenoemde keur van 1456 slechts eenmaal per dag omtrent 11 en 12 uur.

³⁾ Stadsarchief van Woerden, Kast I, Pakket I n° 21.

zy, omme alle heymelick bedroch te schuwen, sulcke verlaten off slachdeuren schuttende onrechte wateren van hem sullen mogen leggen ende stellen, alst hem gelieven zall”.

Waarschijnlijk samenhangend met het voorgaande was een kwestie in 1537¹⁾ tussen dezelfde partijen als in 1494. Door 2 zegslieden werd op wens dier partijen over onderdelen van de overeenkomst van 1494 nog een nadere regeling tot stand gebracht en wel over het openen van het verlaat en de betaling bij doorvaart door die van Kamerik Myzijde en die van Zegveld. Doch het akkoord van 4 September 1494 zou in volle kracht blijven. Desgewenst konden partijen, wanneer zij zich later benadeeld achtten, de overeenkomst van 1537 als ongedaan beschouwen en met de kwestie voortgaan, zoals die vóór de overeenkomst van 1537 was. De verlaatwachter, die te Kamerik in rechte betrokken was, zou kosteloos ontslagen worden van rechtsvervolging, terwijl verder elke partij zijn eigen gerechtelijke onkosten zou betalen.

Doch overigens merkt men na de overeenkomst van 1494 niet meer van geschillen tussen Kamerik Myzijde en de stad Woerden wegens de behandelde aangelegenheid. Des te meer echter van twisten tussen Kamerik Myzijde en de polders Zegveld en Zegvelderbroek over het malen op de Grefte²⁾.

De Nieuwe Grefte — in het vervolg slechts Grefte genoemd — werd voorboezem van de Myzijde. Sluis en brug in de Rijndijk waren ten laste van Kamerik Myzijde. In 1596³⁾ verzochten de Myzijders vergeefs overname door het Groot-Waterschap; zij beriepen er zich op, dat door toename van de scheepvaart aandrang op hen geoefend werd tot vergroting, zoals met het Woerdense Verlaat geschied was; de Grefte was feitelijk reeds tot boezemwater van het Groot-Waterschap geworden, daar het keren van hoog water op de Rijn door het vele scheepvaartverkeer naar Amsterdam niet doenlijk meer was, zodat de Myzijde zijn kade steeds meer moest verzwaren, feitelijk even hoog als de boezemkaden van het Groot-Waterschap. Allicht heeft

¹⁾ Inv. S. Marie n° 2567.

²⁾ Zie hierover bl. 117—120 en 137—138.

³⁾ Inv. Gr.-W. Loket 48 n° 4.

Kamerik Myzijde in 1596 de toestand wat aangedikt, maar de Grefte is toch spoedig boezemwater geworden. Het schutsluisje heeft men blijkbaar laten vervallen, want bij de regeling tussen Zegveld en Kamerik Myzijde in 1618¹⁾ wordt meegedeeld, dat de Grefte tevoren met een sluisje gesloten werd, doch nu wordt gebruikt als publieke doorvaart en aan de Rijn voortdurend open blijft²⁾. Kamerik Myzijde behield bij deze regeling de Blokhuisbrug³⁾ geheel in onderhoud, doch voor dit onderhoud en het banwerk van de Grefte zou Zegveld jaarlijks 10 gulden aan de Myzijde betalen, maar wanneer eventueel het Groot-Waterschap de brug overnemen zou, nog slechts de helft. Blijkens latere polderrekeningen heeft Zegveld niettemin herhaaldelijk onkosten gehad aan beschoeiing e.d. van de Blokhuisbrug. In 1841⁴⁾ ging de brug tegen afkoop over aan het Rijk op zekere voorwaarden o.a. betreffende de nooddeuren. Buiten de polder Zegveld om werd in het kontrakt tussen het Departement van Binnenlandse Zaken en Kamerik Myzijde bepaald, dat de polder Zegveld de jaarlijkse f 10.— moest blijven betalen. Zegveld wees er op, dat de betaling verband hield met de Blokhuisbrug, doch men qualificeerde deze nu als uitkering voor de uitwatering op de Grefte. Na de instelling van het waterschap De Gemene Boezem etc. betaalde dit het bedrag.

Uit een adres aan de Koning van 23 April 1839 van de gezamenlijke steenbakkers te Woerden tot verbreding van de Blokhuisbrug⁵⁾ blijkt, dat deze brug en het Woerdense Verlaat sedert eeuwen zekere afmetingen niet te boven mochten gaan om de scheepvaart op Amstel en Grefte te belemmeren en over het Haarlemmermeer te

¹⁾ Beneden bl. 119.

²⁾ Op een kaart uit deze tijd worden Grefte en Myzijderkade aangeduid als „Woertse vliet en Cade” (Invent. van het kapittel van S. Jan n° 328, Kaartboek fol. 132).

³⁾ Deze naam dateert van 1575/76, toen de Spanjaarden onder de graaf van Megen bijna een vol jaar, tot de Spaanse Furie, Woerden belegerden en een 7-tal schansen aanlegden op de toegangswegen, o.a. het Blokhuis aan de Grefte (B. Costerus: Historisch Verhael etc. bl. 421—424).

⁴⁾ Inventaris van het archief van het waterschap Kamerik Myzijde en 's-Gravesloot n° 8.

⁵⁾ Oud-Archief Zegveld en Zegvelderbroek n° 60.

trekken in het belang van Haarlem. Dit verbod was nog beschreven in een octrooi van de Staten van Holland van 6 October 1735, doch de betekenis er van was ten tijde van het adres verdwenen. Haarlem, Gouda en Dordrecht waren altijd uiterst argwanend geweest met betrekking tot de „geconstumeerde” vaarten. Dit blijkt ook bij Goejanverwellesluis. Amstel, Kromme Mijdrecht, Grefst, Oude Rijn en Dubbele Wierikke vormden immers een doorgaande verbinding ¹⁾. Ook bij de Kamerikse schutsluis van 1666 ging men vanuit

¹⁾ Vgl. bl. 78 noot 3 en bl. 86 noot 1.

Interessante gegevens betreffende deze verboden binnenvaart, vooral door de Dubbele Wierikke en Goejanverwellesluis (oudtijds Goij Jan Verwellen sluis), vindt men in het archief van het Groot-Waterschap (Loket 15 n° 1) in verband met een geschil over het maalpeil op de beide Wierikken. Dit maalpeil was in 1524, na een 15-jarig geschil, in hoogste instantie ten slotte vastgesteld door de Grote Raad te Mechelen (Archief Gr.-W.: Charters n° 25), omdat na de grote doorbraken van IJ- en Zuiderzeedijken tussen Amsterdam en Muiden in 1508 en 1509 (Fock. Andreae: Rijnland bl. 124 en 125) Woerden het overstromingswater langs de beide Wierikken trachtte weg te werken. Behalve de polders langs de Wierikken waren ook verschillende steden (Gouda, Delft, Rotterdam) in verzet gekomen uit vrees voor inundatie. Het maalpeil nu diende om de kaden der aangrenzende polders te beschermen, daar ook door de verlanding van de IJssel het water op de boezem van het Groot-Waterschap hoger opgevoerd werd om te kunnen lozen op de IJssel. In 1583 en 1584 bleken na de troebelen de peilmerken, waarnaar de schotdeuren aan het begin der Wierikken bij stijging van het water moesten neergelaten worden, verdwenen of veranderd te zijn. Een nieuw geschil, dat 10 jaar duurde, begon. Een paar commissarissen van de Hoge Raad werden op inspectie uitgezonden en talloze getuigenverklaringen van allerlei mensen, o.a. schippers uit verschillende plaatsen, zijn in kopie in hun verbalen aanwezig. In het proces van de polders aan de Wierikken tegen het Groot-Waterschap stond Gouda naast deze polders en de stad Woerden (en ook Oudewater) naast het Groot-Waterschap vanwege de scheepvaart. Het Groot-Waterschap wilde de peilen zo hoog mogelijk hebben voor de lozing; de stad Woerden wilde hetzelfde met het oog op de doorvaart, omdat bij gesloten schotdeuren de schepen niet konden passeren. Gouda beweerde, dat de stad Woerden met de Dubbele Wierikke en Goejanverwellesluis niets te maken had, daar ze slechts tot waterlozing dienden. In 1536, blijkens een kopie-verslag van 2 commissarissen van de Hoge Raad van Jan. 1585 (Arch. Gr.-W. Loket 15 n° 5), hadden de steden Woerden en Oudewater na lang aanhouden bij de Rekenkamer gedaan gekregen, dat hun schippers met eigen goederen tot wederopzegging met kleine schuiten door Goejanverwellesluis, Dubbele Wierikke en Grefst op A'dam mochten varen, echter met verbod om

Haarlem poolshoogte nemen. In plaats van het schutsluisje zijn vermoedelijk spoedig nooddeuren bij Blokhuisbrug gemaakt, die bij doorbraak van de kaden langs de Greft gesloten konden worden. Tussen de polders Kamerik Myzijde, Kamerik Teylingens, 's-Gravesloot, Zegveld en Zegvelderbroek als gezamenlijke eigenaren werd over het onderhoud daarvan een kontrakt gesloten in 1845, omdat na vernieuwing in verband met de overdracht van de brug aan het Rijk,

onvrije d. i. tolplichtige goederen in te nemen; wegens misbruik was dit later herroepen. Toch hadden dijkgraaf en hoogheemraden in 1558 de sluis veel hoger en met een verlaat gemaakt ondanks verbod van het Hof, daar zij steunden op het gezag van de hertog van Brunswijk. (Bij akte van pandschap van 30 Juli 1558 had Eric, hertog van Brunswijk en Lunenburg, van Filips II als graaf van Holland, de heerlijkheid Woerden met alle ambten e.d. in pand gekregen (B. Costerus: Historisch Verhael etc. bl. 15)). Ten slotte had Gouda een speciaal verbod van doorvaart door Goejanverwellesluis verkregen, waarover het proces nog onbeslist was. Het tijdstip van verandering (1558) komt goed overeen met de oudst bewaarde keur van het Groot-Waterschap betreffende Goejanverwellesluis en de doorvaart daarvan. Deze is van 17 September 1560 (Loket 6 n° 4 en Loket 3 n° 2) en komt vrijwel woordelijk overeen met die van 3 Maart 1598 in het Boek van keuren en ordonnantiën (Inv. E § 14, fol. 48—49). Ook de bruggen over de Dubbele Wierikke waren alle veel hoger gemaakt nl. de Dubbele Wierikkebrug met de schotdeuren te Nieuwerbrug, de Driebruggen, die tot een valbrug gemaakt was, en de Ruigeweidse brug. Alle verklaringen van schippers, b.v. uit Woerden door Goejanverwellesluis varend op Rotterdam e.a. steden, uit Schoonhoven op Amsterdam door Dubbele Wierikke en Greft, uit Nieuwkoop met turf varend door Goejanverwellesluis naar Schoonhoven, Oudewater, Haastrecht e.d. en de steenovens langs de IJsel, stemmen hierin overeen. Vóór de verhoging van de sluis en de bruggen konden slechts turfschepen tot 60 of 70 ton en z.g. lange of Woerdse schietschuiten passeren, terwijl een overtoom naast de sluis was om de schepen over de IJseldijk te trekken. Al deze veranderingen door het Groot-Waterschap tonen duidelijk de overwegende positie, die de stad daarin destijds innam. De tollenaars vanwege de grafelijkheidstol en de stad Gouda hadden steeds voorzover mogelijk de schepen, die door Goejanverwellesluis gevaren waren, doen „aanhalen” en beboeten, omdat het een verboden vaart was. Eertijds reeds was door Dordrecht en Gouda de overtoom bij Woerden aan stukken geslagen (zie bl. 86 noot 1), omdat deze steden en ook Haarlem anders geheel gepasseerd zouden zijn door deze binnenvaart. Het is niet geheel uitgesloten, dat dit de overtoom te Goejanverwelle was; veel waarschijnlijker is echter, dat hiermee de overtoom onder Achttienhoven bedoeld is, temeer omdat ook Haarlem in dit verband wordt genoemd. De beide commissarissen werden ook bij het Blokhuis aan de Greft gebracht.

gebleken was, dat ieders aandeel niet vaststond¹⁾. Achttienhoven, evenzeer belanghebbende, bleef buiten de overeenkomst.

Daar de Greft echter van oorsprong de uitwatering van Kamerik Myzijde (met Zegveld en waarschijnlijk Achttienhoven) naar de boezem van Woerden vormde, bleef hij eigendom van de Myzijde, d.w.z. van de Rijn tot de Houtkade. Volgens de regeling van 1494 zouden nl. de Myzijders of bij verzuim dijkgraaf en hoogheemraden de Greft schouwen. In 1618²⁾ behield het ambacht Kamerik Myzijde de uitsluitende zeggingschap over de Greft tot in de Rijn, zou de schouwen blijven voeren en recht van opstal behouden, ook op de kade en Uitweg van Zegveld, voor het banwerken. Van het laatste

Hun werd meegedeeld, dat men daarlangs door het Woerdense Verlaat op de Kromme Mijdrecht kwam, vanwaar 2 wegen naar Amsterdam waren, één door Wilnis en de Waver naar de Amstel en Amsterdam, de ander naar de Drecht en via de Legmeer en de Heiligeweg naar Amsterdam. Hierdoor ging men zowel Gouda als Haarlem voorbij.

De tollenaar te Gouda verklaarde verder nog, dat de schippers uit Woerden ongemoeid gelaten werden. Zijn vader, vóór hem tollenaar, had hem reeds bevolen met die van Woerden wat door de vingers te zien. Dit wijst er dus op, dat Gouda zich vooral verzette tegen de doorgaande vaart, minder tegen de schippers uit stad en land van Woerden zelf. Overigens een netelig probleem!

In de Enquête ende Informatie upt stuck der Verpondinghe van 1494 (bl. 170/171) wordt verhaald, dat in de stad Woerden ten tijde van Karel van Bourgondië een aantal grotere schepen thuis hoorde, damplopers genaamd, waarmee zij koophandel dreven te Amsterdam, Leiden, Haarlem en Gouda door koop en verkoop van koren. In verband met de vele overtoemen zal men i. p. v. damplopers wel damlopers moeten lezen. Men zie Bockenoogen, De Zaausche Volkstaal i.v. damschuit en de aanhaling ald. uit Kiliaen: damlooper, barsie, pristis, navigium oblongum et angustum (vgl. de zo juist genoemde lange of Woerdse schietschuiten).

Over de tolleren te Gouda en Spaarndam in verband met de belangen van Haarlem, Dordrecht en Gouda wegens de binnenvaarten zie men vooral F. Allan: *Gesch. en Beschr. van Haarlem*, Deel II bl. 19—67. De Commissarissen der Binnenvaarten te Haarlem maakten jaarlijks een inspectiereis voor het meten van talrijke bruggen en sluzen, waarvan men er verscheidene uit het Groot-Waterschap en onmiddellijke omgeving vindt opgenomen in een lijst (ald. bl. 67 noot 1). Onder Lodewijk Napoleon verloren de binnenvaarten hun belang voor Haarlem.

¹⁾ Inv. Gr.-W., Overeenkomsten CC n° 2. Teixeira de Mattos, Deel II bl. 823.

²⁾ Beneden bl. 119.

blijkt in het vervolg niets meer. Tegenwoordig staat de Greft onder de Algemene Keur van het Groot-Waterschap, maar verhoefslaagd is hij niet en schouw wordt er vanwege het Groot-Waterschap niet op gevoerd¹⁾. Dit geschiedde vanouds slechts op de gemeenschapelijke lozingswateren nl. de Rijn en de 3 watergangen naar de IJsel²⁾ en dit is zo gebleven.

¹⁾ Teixeira de Mattos, Deel II bl. 826.

²⁾ In het 1e schouwboek van het Groot-Waterschap (Inv. E § 2 n° 1) staat vóór de foliëring een memorie over de schouwen van de secretaris Meynevelt. De schouw op de Rijn strekte zich aan weerskanten uit van de Harmelense dam (Haanwijkersluis) tot de grens van de Dronen (Zuidzijde van Bodegraven) en de Dampolder, verder alleen aan de lage zijde of noordzijde tot de mond van de Mye. Deze memorie is van 1602, met welk jaar het 1e schouwboek begint, en komt overeen met de getuigenverklaringen over de schouw op de Rijn van 1597 (Inv. Gr.-W., B. n° 23). Misschien strekte vóór de inneming van de Zuidzijde van Bodegraven bij het Groot-Wat. in 1564—1565 (Fockema Andreae: Rijnl. bl. 314) de schouw aan weerskanten zich slechts uit tot en met de brug en sluis te Bodegraven.

KORT OVERZICHT VAN DE VORMING VAN HET TEGENWOORDIGE GROOT-WATERSCHAP VAN WOERDEN.

Het Oude Groot-Waterschap van Woerden, dat onder de 3 Stichtse kerspelen Harmelen, Kamerik en Zegveld en de 2 Hollandse kerspelen Woerden en Bodegraven lag, werd in de loop van de 16e en het begin van de 17e eeuw sterk uitgebreid, in 1815 nog met Groot-Hekendorp. Een 20-tal polders, alle ten zuiden van de Oude Rijn, kon tengevolge van de optredende verlanding van de Hollandse IJssel de lozing op deze rivier niet volhouden¹⁾; zij moesten met het Oude Groot-Waterschap en met Rijnland kontrakten sluiten om op de boezems van die beide hoofdwaterschappen te mogen lozen. Deze ingenomen polders gingen tezamen het z.g. Nieuwe Groot-Waterschap vormen, dat echter geen afzonderlijk lichaam werd zoals het Oude Groot-Waterschap. In de innemingskontrakten, met het Oude Groot-Waterschap en met Rijnland gesloten, werden de verplichtingen der polders t.o.v. deze beide hoofdwaterschappen geregeld; zij behielden echter grote zelfstandigheid in bestuur en financiën.

Na verschillende regelingen tussen de Staten van Holland en de Staten van Utrecht bracht tenslotte het reglement van 20 Augustus 1857 ingevolge de Waterstaatswet van 1855 de definitieve samensmelting van beide delen tot het Groot-Waterschap van Woerden. Het gehele territoir hiervan werd in 6 distrikten verdeeld; de kerspeling van het Oude Groot-Waterschap verdween.

Het bestuur van het Groot-Waterschap van Woerden berust sindsdien bij de Verenigde Vergadering en is samengesteld uit de dijk-

¹⁾ Men zie Teixeira de Mattos: De waterkeringen, waterschappen en polders van Zuid-Holland, Deel II bl. 783 en Fock Andr.: De uitwatering van Woerden op Rijnland bl. 23—24.

graaf, 4 hoogheemraden en 12 hoofdingelanden. Dijkgraaf en hoogheemraden vormen het Dagelijks Bestuur. In elk distrikt worden 2 hoofdingelanden gekozen, in totaal dus 12. Deze 12 hoofdingelanden traden dus sinds het reglement in de plaats van de 10 waarslieden, 2 uit ieder der 5 kerspelen, in het Oude Groot-Waterschap.

ENKELE OPMERKINGEN OVER GESCHILLEN IN HET
(OUDE) GROOT-WATERSCHAP VAN WOERDEN TEN
TIJDE VAN DE REPUBLIEK ¹⁾.

Het territoir van het Groot-Waterschap van Woerden ²⁾ lag ongeveer half onder Holland en half onder het Sticht. Daarom is er misschien geen hoofdwaterschap zo rijk gezegend geweest met jurisdictiekwesties. Bij deze kwesties gebeurde het herhaaldelijk, dat de Staten van Holland met het Hof van Holland enerzijds en de Utrechtse Staten met het Utrechtse Hof aan de andere kant hun onderlinge naijver uitvochten op de rug van het Groot-Waterschap.

Het Groot-Waterschap stond eigenlijk onder twee souvereinen, daar het onder twee landen lag. In Holland had men steeds de neiging om het Stichtse deel van het Groot-Waterschap te beschouwen als een deel van een buiten Hollands gebied gelegen territoir van een Hollands hoofdwaterschap.

Gezien de omstandigheden is het Hollandse standpunt zeer wel te begrijpen. De baljuw van het Land van Woerden was dijkgraaf van het Groot-Waterschap van Woerden. Dit laatste bestond uit een belangrijk deel van het Land van Woerden en een gedeelte Stichts gebied. De baljuw van het Land van Woerden werd door Holland benoemd, dus een Hollands ambtenaar was dijkgraaf ook van Stichts gebied ³⁾.

¹⁾ Men zie b.v. Utr. Pl. b. II bl. 272—295, 824, 1033—1035.

²⁾ Met het Groot-Waterschap van Woerden wordt hier steeds bedoeld het Oude Groot-Waterschap van Woerden.

³⁾ Het *baljuwschap* van Woerden omvatte de stad Woerden, de dorpen Bodegraven en Waarder, verder Barrewoutswaarder met Kromwijk, Bulwijk en Bekenes, Rietveld en de Bree, Oudeland en Tournoisveld, Snel en Middelland, Geestdorp en het aansluitende smalle gedeelte van Grote en Kleine Houdijk tussen de weg van de Houdijk en de Oude Rijn, Breeveld, Indijk en Oudeland bij Harmelen (Teg. Staat van Holl. 8, bl. 4; B. Costerus: Historisch Verhael etc.

De regeling van het bestuur van het Groot-Waterschap vindt men in de privileges van 1396 en 1410¹⁾. De baljuw-dijkgraaf benoemde jaarlijks 5 hoogheemraden, 3 uit het Land van Woerden (Holland) en 2 uit het Sticht. Zij moesten minstens 20 morgen land in het Waterschap bezitten. Dijkgraaf en hoogheemraden mochten jaarlijks niet meer dan een „heeren groote”, d.i. een halve stuiver, per morgen omslaan²⁾. Waren er werken uit te voeren, die een hogere omslag vereisten, dan moesten de hoogheemraden zich verstaan met vertegenwoordigers der ingelanden, de waarslieden. In ieder kerspel onder het Groot-Waterschap wezen de „lantgenoten ende buere” er 2 aan, in totaal 10. Wat de hoogheemraden met de meerderheid dezer waarslieden overeenkwamen, zou rechtskracht hebben. Elk jaar waren de hoogheemraden verder verplicht in het openbaar rekening en verantwoording af te leggen van ontvangen en uitgegeven gelden en zij moesten aan de waarslieden uit ieder kerspel desgewenst kopie geven.

In 1410 bepaalde Jan van Beieren, dat in het bijzonder één hoogheemraad in Zegveld of in Kamerik aangesteld moest worden. Jaarlijks moest de dijkgraaf verder nieuwe hoogheemraden aanwijzen, die de eerstvolgende 4 jaren niet opnieuw benoemd mochten worden.

van 1572, 1672 en 1673, bl. 30; vgl. voor het Oudeland bij Harmelen de Geschiedk. Atlas v. Ned., De Republiek in 1795 met de heerlijkheden, ambachten enz., bl. 113), dus enkel *Hollands* gebied.

Als *Hollands* gebied omvatte het *Oude Groot-Waterschap* van Woerden ten noorden van de Rijn: de Noordzijde van Bodegraven met de Hornpolder, de Myepolder, de polder Het Weiland, Rietveld en de Bree, Achttienhoven, Oudeland en Tournoisveld, het zuidelijk deel van Grote en Kleine Houdijk nl. Geestdorp en het gedeelte tussen de weg van de Houdijk en de Oude Rijn, Oudeland en Indijk onder Harmelen, en Teckop en ten zuiden van de Rijn: Breeveld, Snel en Middelland.

Tot het *Stichtse* gebied van het *Oude Groot-Waterschap* behoorden ten noorden van de Rijn: Zegveldebroek, Zegveld, Kamerik Myzijde, Kamerik Teylingens, Grote en Kleine Houdijk (minus het bovengenoemde Hollandse gedeelte), Gerverskop en Breudijk en ten zuiden van de Rijn: Haanwijk, Polanen, de polder Wulverhorst en de beide Vlooswijken, de Hoge Polder en de Lage Polder onder Linschoten.

¹⁾ Utr. Pl. b. II, 269, 271—272.

²⁾ In opsommingen der privilegiën bij gelegenheid van twisten wordt steeds

Onder de 10 waarslieden waren 4 Hollandse en 6 Stichtse, daar het Oude Groot-Waterschap in hoofdzaak onder de 5 volgende kerspelen lag: Woerden en Bodegraven in Holland, Zegveld, Kamerik en Harmelen in het Sticht.

De kerspelen Bodegraven en Harmelen vielen slechts ten dele onder het Oude Groot-Waterschap, de andere kerspelen echter geheel, doch bij het kerspel Woerden met uitzondering van de Stichtse gebieden.

Bij Zegveld vielen kerspel en schoutambt samen, bij Harmelen en Kamerik niet. Over Woerden ¹⁾ bestaat een verklaring van de pastoor van 1514 ²⁾, volgens welke onder de kerk te Woerden 4 Stichtse gebieden behoorden nl. Crombich (Kromwijk), Pellanen (Polanen), die Haere (Linschoterhaar) en den Brouck (waarschijnlijk Diemerbroek, misschien ook Kattenbroek) ³⁾. Van het kerspel en schoutambt Bodegraven behoorde slechts het gedeelte ten noorden van de Oude Rijn tot het Oude Groot-Waterschap; de rest is daarbij ingenomen en behoort tot het Nieuwe Groot-Waterschap.

Het gebied, waaruit de waarslieden komen, wordt wel als kerspel aangeduid, doch uit het voorafgaande volgt, dat deze terminologie

de „heeren groote” of halve stuiver vermeld, die dijkgraaf en hoogheemraden zelfstandig mochten omslaan, voornamelijk om hun beperkte macht te laten uitkomen. In de principale rekeningen van het Groot-Waterschap uit later tijd merkt men er nooit iets van. Er zijn in het archief enkele rekeningen uit de 16e eeuw; uit de 17e, 18e en 19e eeuw zijn ze vrijwel volledig bewaard.

¹⁾ Het oorspronkelijke schoutambacht Woerden omvatte ook de waarschijnlijk later ontstane heerlijkheden Oudeland en Tournoisveld, Snel en Middelland, Kromwijk en Bulwijk, Geestdorp met Breeveld. Vgl. de Tegenw. Staat v. Holland 8 bl. 4 en 14—16 en B. Costerus: Historisch Verhael etc. van 1572, 1672 en 1673, bl. 30.

²⁾ R. Fruin: Informatie op 't stuck der Verpondinge van 1514 bl. 248—251.

³⁾ Men vgl. overigens De Kerkelijke Indeeeling omstreeks 1550, I Het Bisdom Utrecht door Mr. S. Muller Hzn, waar op bl. 391 verhaald wordt, dat Kattenbroek tot de parochie Harmelen heeft behoord en Rapijnen misschien tot de parochie Woerden; doch waarschijnlijker acht Muller het, dat Linschoten in 1316 nog geheel tot de parochie Woerden behoorde. Verder wordt aldaar vermeld, dat o.a. Diemerbroek tot de parochie Oudewater behoorde. Op bl. 393 wordt meege-deeld, dat de parochie Woerden ook 't oostelijk deel van Barwoutswaarder (bedoeld wordt waarschijnlijk Kromwijk met Bulwijk) en Rietveld omvatte.

niet geheel juist is. Het begrip kerspel en het begrip schoutambt doen niets ter zake.

Het waterstaatkundig geheel, gevormd door het Oude Groot-Waterschap, was toevallig over 5 kerspelen verdeeld; dit is de enige reden geweest, waarom de waarslieden in de genoemde 5 kerspelen werden aangewezen. Vanouds was de kerk het middelpunt van het gehele openbare leven. Het was het centrale gebouw, waar allen uit het kerspel toch bijeenkwamen, en waar ook de waterschapszaken, die het gehele kerspel of slechts een gedeelte daarvan aangingen, werden behandeld. Afkondigingen hadden er plaats en zo nodig bleven de belanghebbenden na de dienst achter voor besprekingen, verkiezingen e.d. Het spreekt dan ook wel vanzelf, dat de waarslieden van Bodegraven en Harmelen slechts aangewezen werden uit het gedeelte, dat onder het Oude Groot-Waterschap lag.

Kleine gebieden van het Oude Groot-Waterschap, die toevalligerwijze niet tot één der 5 kerspelen behoorden, deden bij de aangelegenheden der waarslieden niet mee. De belangen van dergelijke kleine gebieden liepen echter parallel met die van het aangrenzende kerspel van het Oude Groot-Waterschap. Zo b.v. bij de polder Achttienhoven, die behoorde tot het kerspel Noorden, doch in Groot-Waterschapszaken dezelfde belangen had als het kerspel Zegveld. Wellicht was hetzelfde het geval met de Hornpolder, een deel van de hoge heerlijkheid Nieuwkoop. Dit poldertje was sinds 1383 waterstaatkundig verenigd met de Noordzijde van Bodegraven, doch waarschijnlijk behoorde het onder de kapel van Nieuwkoop, welke kapel, vóór Nieuwkoop een zelfstandige parochie werd, behoorde onder de kerk van Noorden.

De waarslieden dan moesten de gelden voor het Groot-Waterschap voteren. Zij passeerden of royeerden, verminderden of verhoogden de posten der jaarlijkse rekening van de camelaar (= cameraar), de oudste hoogheemraad.

In totaal had men dus een Hollandse dijkgraaf, 3 Hollandse hoogheemraden, 4 Hollandse waarslieden en verder 2 Stichtse hoogheemraden en 6 Stichtse waarslieden. De Stichtse hoogheemraden gingen vaak met de Hollandse mee, terwijl ook de Woerdense waarslieden

gewoonlijk het kollege van dijkgraaf en hoogheemraden volgden, waarschijnlijk door de overwegende invloed van de stad in het Groot-Waterschap¹⁾. Daartegenover trokken de 4 „buitenkerspels”, dus ook Bodegraven, meestal één lijn. Hierin komt dus de tegenstelling tot uiting tussen stad (Woerden) en platteland (Bodegraven ging vaak met de Stichtse kerspelen mee). De verhoudingen in het Oude Groot-Waterschap waren dus hoogst ingewikkeld en uitermate geschikt voor twisten.

Wanneer een aangelegenheid van enig belang aan de orde kwam, stuurden dijkgraaf en hoogheemraden aan de waarslieden der 5 kerspelen een schriftelijke uiteenzetting met verzoek om de mening van hun respectieve kerspelen. Haast altijd vond dan op de eerstvolgende Zondag na afloop van de dienst een bespreking der gemene bureu plaats in de kerk, waarna de secretaris der waarslieden van ieder kerspel schriftelijk antwoord uitbracht. Zo nodig werd een vergadering belegd van dijkgraaf, hoogheemraden en waarslieden in het kasteel (ambtswoning van de baljuw-dijkgraaf) of het stadhuis van Woerden. Ook overigens hadden deze laatste vergaderingen, die het eigenlijke bestuur van het Groot-Waterschap vormden, geregeld plaats voor 't nemen van besluiten e.d.

De geschillen liepen gewoonlijk over waterschapsbevoegdheden (het heemrecht) en verder over financiële aangelegenheden. Om slechts één punt uit het financieel beheer, dat voor en tijdens de kwestie van de Kamerikse sluis wrijving veroorzaakte, aan te stippen, het volgende.

Reeds verscheidene jaren vóór deze kwestie in 1666 waren dijkgraaf en hoogheemraden bij de jaarlijkse rekening begonnen met de waarslieden over de posten op de rekening van het Groot-Waterschap mee te stemmen. Dijkgraaf en hoogheemraden waren echter rekenplichtig aan de waarslieden. De Stichtse waarslieden hadden de meerderheid der stemmen. De rekenplichtigen gingen dus n.b. zelf meestemmen met de bedoeling de Utrechtse meerderheid te breken.

Gevolg: hevig verzet van de Stichtse geërfden, die hun waarslieden opdroegen de rekening niet mee te sluiten als hoogheemraden

¹⁾ Zie bl. 78 en noot 4 ald.

het weer probeerden. Toen de kwestie al bij de Staten der beide gewesten was, beweerden de Gecommitteerden van Holland op hun beurt o.a., dat de 2 waarslieden uit ieder kerspel samen slechts één stem mochten uitbrengen. De Gedeputeerden van Utrecht weerlegden dit met rekeningen over 40, 50 jaar terug. De Kamerikse sluis was echter op dat moment een meer brandende kwestie en de Gecommitteerden der 2 provinciën stelden een beslissing in deze zaak voorlopig nog maar uit.

Het leggen van de Kamerikse schutsluis gaf echter aanleiding tot een geschil, dat behoorde tot het z.g. heemrecht of waterrecht en dat dus de waterstaat betrof. Voor een goed begrip niet alleen van deze kwestie, maar van de achtergrond van haast alle geschillen in het Groot-Waterschap, is het noodzakelijk hier iets meer mee te delen over de geërfdenorganisatie in het Stichtse deel, die van de allergrootste invloed is geweest op de ontwikkeling, vooral van het bestuur, van het Groot-Waterschap.

Deze ingelandenorganisatie openbaart zich in tweeërlei vorm, onderling ten nauwste samenhangend.

1. Vergaderingen *in* ieder kerspel, ook de beide Hollandse, dus in het gebied, waaruit 2 waarslieden gekozen werden, vergaderingen waarop zowel geërfden (eigenaars) als pachters (die een deel der waterschapsonkosten meebetaalden) verschenen¹⁾. In de kerk kwamen in de regel alleen de burenen, dus de ingezetenen van het kerspel. Dit konden eigenaars en pachters zijn. De pachters zullen wegens hun bekendheid met de plaatselijke omstandigheden opgetreden zijn als gemachtigden van hun eigenaars. In de eerste plaats heeft men dus vergaderingen van de mensen uit de streek.

2. In de tweede plaats had men vrij geregelde vergaderingen van de belanghebbenden buiten de Stichtse kerspelen, grotendeels in de stad Utrecht wonend. Zij worden gewoonlijk aangeduid als de geërfden binnen Utrecht residerende. Dit waren de grote ingelanden der Stichtse kerspelen: de meeste kapittelen, verschillende kloosters, kerken e.a. instellingen: S. Marie, S. Jan, S. Pieter, De Dom, Oud-

¹⁾ Tot de eigenaars behoorden ook de oude erfpachters; pachters heeft hier de hedendaagse zin.

munster, de S. Jacobskerk, 't convent Oudwijk en dat van de Witte Vrouwen, 't Pestgasthuis, 't Apostelgasthuis, 't Weeshuis, de rentmeester van de Domeinen van Utrecht, „Borgmeester De Leeuw van de Gebeneficeerde goederen”¹⁾, Griffier Berck voor de Staten van Utrecht; verder verschillende edelen, o.a. de Heer van Harmelen, of hun rentmeesters²⁾.

Verreweg de belangrijkste rol speelde daarbij echter het kapittel van S. Marie, dat dikwijls wordt aangeduid als breedste geërfde in het Groot-Waterschap.

De vergaderingen dezer geërfden hadden plaats in het kapittelhuis van S. Marie te Utrecht en de secretaris van het kapittel, een rechtsgeleerde evenals verschillende kanunniken, trad op als penvoerder der geërfden. Er bestond onmiddellijk verband met de Staten van Utrecht, ook al door Kamerik Statengerecht, dat een polder vormde, samengesteld uit Oud- en Nieuw-Kamerik, die tevoren elk een afzonderlijke polder uitmaakten. Verder trokken de Stichts en, als het maar even ging, een kwestie voor het Hof van Utrecht.

Behalve als geërfde had het kapittel natuurlijk ook veel indirecte invloed en overwicht als ambachtsheer van Zegveld met Zegvelderbroek en van Kamerik Myzijde, dus van het Stichts gebleven Miland. Dit gebied was, daar het onder één ambachtsheer stond, het grootste ambachtsheerlijke geheel in het Stichtse deel van het Oude

¹⁾ Het Comptoir van de Gebeneficeerde goederen was een administratiekantoor, dat zorgde voor het beheer der gebeneficeerde goederen of geseclariseerde geestelijke goederen, die grotendeels dienden voor het onderhoud der predikanten. In de rekeningen van de ontvangers der gebeneficeerde goederen vindt men de inkomsten der verschillende pastorieën vermeld. Zo was in Zegveld en Zegvelderbroek de „Seckvelt Pastorije” geërfd, in Kamerik de „Camerick Pastorije” (Rekening van S. van Blanckendael 1618, resp. fol. 113 vlg. en fol. 103 vso vlg.). De rekeningen vindt men vermeld in de Catalogus van het Archief der Staten van Utrecht onder n° 816, terwijl onder n° 938 opgaven voorkomen van 1582—1585 van de verschillende pastorieën in Utrecht. Op fol. 65—66 vindt men de inkomsten van de goederen en landen van de pastorie te Zegveld vermeld en op fol. 68 die van de pastorie te Kamerik, vermoedelijk alle gelegen resp. te Zegveld en Zegvelderbroek (bij sommige wordt dit vermeld) en te Kamerik.

²⁾ Inv. S. Marie n° 2632.

Groot-Waterschap van Woerden, doch het was aan de andere kant weer lang niet de helft van het Stichtse deel.

Een uitstekend inzicht in de macht der Stichtse geërfdnorganisatie verschaft een register van resolutiën over de jaren 1657—1671¹⁾. Genomen resoluties werden soms in de 3 kerken, te Zegveld, Kamerik en Harmelen, afgelezen, het optreden der waarslieden aangegeven en soms overleg gepleegd met de geërfdn in de kerspelen.

Uitsluitend het onderwerp, waarover vergaderd werd, bepaalde welke geërfdn bijeenkwamen; dit waren alleen de belanghebbenden. Dit konden dus zijn de belanghebbenden van alle 3 de kerspelen, maar ook die van slechts 1 of 2 polders. Toen Zegvelderbroek een verlaat wenste, kwamen slechts de geërfdn van Zegvelderbroek bijeen, en toen er over de verlaten een overeenkomst met Zegveld nodig was, de geërfdn van Zegvelderbroek en Zegveld. Bij de kwesties wegens het leggen van de Kamerikse schutsluis vergaderden slechts de geërfdn van de 2 Kamerikse polders, tevens gerechten, nl. Kamerik Myzijde en Kamerik Statengerecht (Oud- en Nieuw-Kamerik). In het laatste geval werden soms ook de geërfdn „in loco” wonende geconvoceerd in de geërfdnvergadering in het kapittelhuis van S. Marie; het ligt voor de hand, dat dit ook in andere gevallen wel gebeurd zal zijn.

Over 1740—1791²⁾ zijn de resoluties bekend van een 13-tal vergaderingen van geërfdn alleen van Kamerik Myzijde. Deze vergaderingen werden eveneens in het kapittelhuis van S. Marie gehouden en betroffen de meer belangrijke polderaangelegenheden. Telkens worden de aanwezige geërfdn opgesomd: een paar kapittelen, kloosters, edelen; soms staat er ook een procureur bij namens verschillende geërfdn in Kamerik Myzijde wonend, terwijl waarschijnlijk enkele van de laatsten ook zelf aanwezig waren. Met 1756 begint een afzonderlijk registertje; sindsdien wordt aan het slot van de resoluties steeds vermeld, dat een of twee heren gemachtigd worden om de betreffende resolutie als stem der geërfdn uit te brengen op de generale

¹⁾ Inv. S. Marie n° 2632.

²⁾ Inv. S. Marie n° 2543.

convocatie, die dan korte tijd daarna te Kamerik Myzijde gehouden werd. Deze laatste vergadering is dan feitelijk het begin der latere poldervergadering, waarnaast na de Bataafse Omwenteling geën afzonderlijke geërfdenvergaderingen te Utrecht meer gehouden werden ¹⁾).

Verder is er nog een resolutie van 1774 ²⁾ van de geërfdën alleen van Kamerik van Teylingen's Gerecht, binnen Utrecht woonachtig, ook weer in het kapittelhuis van S. Marie.

Doch bij aangelegenheden van algemene aard, die het gehele Groot-Waterschap betroffen, b.v. de rekening of kwesties van het Groot-Waterschap met Rijnland, kwamen alle geërfdën bijeen. Het blijkt, dat de gezamenlijke geërfdën een degelijke organisatie vormden. Deze organisatie maakte de macht der geërfdën uit, vooral door het nauwe contact met de Staten van Utrecht.

Blijkens de resoluties over de genoemde jaren 1657—1671 is er dan zelfs twist met dijkgraaf en hoogheemraden over de rechtmatigheid van een omslag in 1665 van 11 stuivers per morgen over het hele Stichtse deel van het Groot-Waterschap, omgeslagen door de geërfdënorganisatie. De bijna f 5000.— opbrengst diende ter bestrijding van gemaakte onkosten in de geschillen tegen dijkgraaf en hoogheemraden zelf. Dus de geërfdënorganisatie blijkt er zelfs een eigen kas op na te houden.

Omgekeerd waren dijkgraaf en hoogheemraden er steeds op uit hun gezag en invloed uit te breiden, niet het minst bij de rekeningposten.

Was men bij twisten geheel ten einde raad, dan was het laatste middel, dat deputaties van de Staten van Holland en van Utrecht naar Woerden reisden, vergaderingen hielden en besprekingen voerden met alle belanghebbenden om de geschillen uit de weg te ruimen en maatregelen te treffen ter voorkoming van herhaling, het laatste steeds zonder succes.

De belangentegenstelling in het Groot-Waterschap, niet alleen ten tijde van de Republiek maar ook voor en na die tijd, moet uit het

¹⁾ Zie bl. 215.
(₂ Inv. S. Marie n° 2654.

voorgaande duidelijk zijn. Ontdaan van veel kleins en bijkomstigs komt deze tegenstelling in hoofdzaak tot uitdrukking in de Hollandse en in de Stichtse opvatting.

In Holland zag men het Stichtse gebied als territoire van een Hollands hoofdwaterschap, bestuurd door een Hollands ambtenaar.

In het Sticht dacht men zich het Stichtse gebied enkel door een toevallige waterstaatkundige belangengemeenschap (lozing) verbonden met het Hollandse deel. De verhouding zag men als zuiver zakelijk, en geregeld in de vorm van omslagheffing ter bestrijding van gemeenschappelijke onkosten op basis der privilegiën; doch overigens beschouwde men het Stichtse gebied als autonoom in waterstaatsaangelegenheden.

Tegenover het zuiver Hollandse Rijnland waren de belangen van het Oude Groot-Waterschap (het Hollandse deel + het Stichtse deel) inderdaad zuiver zakelijk geregeld in de vorm van de landsheerlijke overeenkomsten van 1363, die de onderhoudsverplichtingen van het Oude Groot-Waterschap nader bepaalden. Bij geschillen met Rijnland hadden beide delen van het Oude Groot-Waterschap dezelfde belangen en trokken dan ook steeds één lijn.

In het Stichtse deel van het Oude Groot-Waterschap nu zag men de verhouding met het Hollandse deel ongeveer op overeenkomstige wijze.

Beide gezichtspunten zijn begrijpelijk, doch het Groot-Waterschap als geheel was er de dupe van.

DE WAARSLIEDEN.

In aansluiting op wat in het vorige hoofdstuk over de waarslieden en het territoir, waardoor zij werden afgevaardigd, is gezegd, volgt hier nog een en ander over hen o.a. in verband met hun positie, vergeleken met die van de Rijnlandse ambachtsbewaarders¹⁾. Zoals reeds is opgemerkt, werden in het Oude Groot-Waterschap van Woerden uit ieder der 5 kerspelen of de gedeelten er van, die onder het Oude Groot-Waterschap vielen, jaarlijks 2 waarslieden uit de bureu gekozen.

Deze waarslieden of waren hadden generlei bemoeienis met de waterschapsaangelegenheden der polders in hun kerspel en stonden in generlei betrekking tot een schout. Hun positie komt vrijwel overeen met die der tegenwoordige hoofdingelanden, die ook niets te maken hebben met de polders en de voorzitters er van in hun distrikt. De waarslieden vormden geen lager waterschapsbestuur van ambacht of gerecht onder dijkgraaf en hoogheemraden gelijk de Rijnlandse ambachtsbewaarders²⁾.

De ambachtsbewaarders in het Rijnlandse ambacht gingen over de gemeenschappelijke waterschapsbelangen van het ambacht; zij hadden de zorg voor het onderhoud der werken, die ten laste van het ambacht kwamen, zowel binnen zijn territoir (sluizen, bruggen) als daarbuiten (Spaarndam), en ook voor de bestemming en inning der gelden.

¹⁾ Zie ook bl. 194—196.

²⁾ Aldus ook ongeveer in een verzameling costumen van dijkrecht (omstreeks 1550—1570) uit de kringen van het Hof van Holland (Dr. L. J. van Apeldoorn: *Uit de Practijk van het Hof van Holland, Oud-Vaderl. Rechtsbronnen*, 3e Reeks VII bl. 239 n° 16), waarin echter het heemraadschap van Woerden uitsluitend wordt beschouwd als een Hollands hoofdwaterschap en men er geen notie van schijnt te hebben, dat de helft onder het Sticht lag (vgl. n° 16 als voren). Zie bl. 202 noot 3.

De waarslieden in het Groot-Waterschap daarentegen vertegenwoordigden hun kerspel uitsluitend in aangelegenheden van het Groot-Waterschap: onderhoud, bediening en bouw van sluizen en bruggen, beslissingen over het innemen van polders of het voeren van processen, bestemming der gelden e.d.

De reden van deze afwijkende positie der waarslieden vergeleken met de ambachtsbewaarders in Rijnland ligt wel in het min of meer tweeslachtige karakter van het Groot-Waterschap van Woerden in de eerste tijd na de reorganisatie van 1363: zelfstandig hoofdwaterschap en Rijnlands ambacht. De verklaring is wel te zoeken in de eigenaardige rechtsverhouding van het Oude Groot-Waterschap t.o.v. Rijnland sinds de genoemde reorganisatie van 1363. Woerden werd toen aanvankelijk, zowel als baljuwschap als ook als waterschap, beschouwd als een soort aanhangsel van Rijnland: de baljuw en dijkgraaf van Rijnland was tevens baljuw en dijkgraaf van Woerden. De positie van Woerden werd dus ongeveer bepaald als die van een extra-groot Rijnlands ambacht, waarvoor echter, o.a. wegens het Stichtse deel, een enigszins afzonderlijke behandeling noodzakelijk was. Vandaar de dijkgraaf (van Rijnland en Woerden) en *hoogheemraden* naast het instituut der waarslieden¹⁾, dat uit Woerden als Rijnlands *ambacht* gezien stamde, met zijn ruime Stichtse vertegenwoordiging, zoals men in het Rijnlandse ambacht schout en heemraden vond naast dezelfde schout en de ambachtsbewaarders. De waarslieden beslisten over de bestemming van gelden, benodigd voor de gemeenschappelijke werken en aangelegenheden van het ambacht i.c. het Oude Groot-Waterschap, ongeveer op overeenkomstige wijze als de ambachtsbewaarders dat deden in

¹⁾ Voor 't eerst voorkomend in privilegiën van 1388 (V. Mieris III, 506 en A. A. J. Meylink: *Gesch. van het Hoogheemraadschap en der Lagere Waterbesturen van Delfland*, Bewijsstukken n° 186) en 1396 (Utr. Pl. b. II, 269 en V. Mieris III, 637). Doch in een keur van dijkgraaf en hoogheemraden van Woerden van 1383 betreffende de Hornpolder, opgenomen in een sententie van het Hof van Holland van 24 Maart 1628, is reeds sprake van een gemenelandsraad van het Waterschap van Woerden (Arch. Gr.-W. Loket 28 n° 4); deze raad moet de ingelandenvertegenwoordiging geweest zijn. De waarslieden, wier positie in 1388 en 1396 wordt geregeld, zijn daarvoor in de plaats gekomen of, beter misschien, zijn slechts de voortzetting van de gemenelandsraad.

een Rijnlands ambacht. Deze werken waren de Spaarndamse werken ¹⁾ (2 sluizen sinds 1363) en de werken onder eigen toezicht en beheer (sluizen, bruggen e.d.).

De samenstelling van het kollege van waarslieden uit de verschillende kerspelen verandert niets aan hun met de Rijnlandse ambachtbewaarders overeenkomende positie. De Rijnlandse ambachtbewaarders stonden onder toezicht van het hoogheemraadschap Rijnland ²⁾. De voorzieningen van de waarslieden in het Groot-Waterschap van Woerden waren daarentegen niet onderworpen aan de goedkeuring van het hoogheemraadschap Rijnland, behoudens de verplichting tot onderhoud van bepaalde werken in Rijnland. Alleen in het hoger beroep op Rijnland ³⁾ van de vonnissen van het Groot-Waterschap vindt men later misschien nog een restant van een verhouding, gedacht als die van ambacht t.o.v. hoogheemraadschap.

Uit de feitelijke behandeling als Rijnlands ambacht en niet als volkomen zelfstandig hoofdwaterschap in de eerste tijd na de reorganisatie van 1363 vloeit ook voort de afwijkende vorm van verhoefslaging van het banwerk der boezemwateren in het hoofdwaterschap Woerden. In Rijnland, naar welks model Woerden toch volgens privilege van 1388 ⁴⁾ werd ingericht, was het onderhoud der boezemwateren ten laste van de *ambachten* ⁵⁾, die elk hun hoefslag of gedeelte moesten onderhouden onder toezicht van Rijnland. In Woerden daarentegen waren de boezemwateren verhoefslaagd onder de *polders* ⁶⁾. De oorsprong van deze laatste verhoefslaging ligt wel in het beginnen van een nieuwe toestand en is waarschijnlijk te zoeken bij de reorganisatie en verkleining van het hoofdwaterschap Woerden in 1363 en het daarop gevolgde verwerven van de lozing op de IJssel in 1366 door het Oude Groot-Waterschap.

Toen evenwel Jan van Beieren het Land van Woerden als apanage

¹⁾ T.o.v. zijn Rijnlandse werken stond het Groot-Waterschap geheel gelijk met de ambachten binnen Rijnland (Fock. Andr.: Rijnland bl. 77).

²⁾ Vgl. Fock. Andr.: Rijnland bl. 102.

³⁾ Alsvoren bl. 116. Vgl. boven bl. 119—120 en 137—138.

⁴⁾ Van Mieris III, 506 en Meylink, Bewijsstukken n° 186.

⁵⁾ Fock. Andr.: Rijnland bl. 83.

⁶⁾ Vgl. bl. 204.

kreeg ¹⁾ en er sindsdien een afzonderlijke baljuw-dijkgraaf bleef zeten, groeide Woerden uit tot een geheel zelfstandig lichaam, in het burgerlijke, rechterlijke en waterstaatkundige (eigen boezem door lozing op de IJsel), onder eigen baljuw-dijkgraaf.

Evenals van de hoogheemraden liep ook het ambtsjaar der waarslieden van Mei tot Mei. Het kapittel wees in Zegveld 2 waarslieden aan, één voor Zegveld en één voor Zegvelderbroek, en gaf aan zijn schout of secretaris last deze na de kerkdienst aan de bureu en ingelanden voor te dragen op een der eerste Zondagen na 1 Mei. Kwam er geen oppositie, dan schreef de secretaris van het kapittel hun akte van commissie. Evenzo geschiedde in Kamerik Myzijde met één waarsman, terwijl de Staten van Utrecht de andere waarsman van het kerspel Kamerik voordroegen. Voor het 3e Stichtse kerspel wees de Heer van Harmelen de 2 waarslieden aan.

De grote invloed van het kapittel op de gang van zaken in het Groot-Waterschap van Woerden springt hierbij dadelijk in het oog. Immers 3 van de in totaal 10 waarslieden in het Groot-Waterschap en 3, dus de helft, van de 6 Stichtse waarslieden werden door het kapittel benoemd.

Blijkens de 17e-eeuwse stukken ²⁾ was het costume, dat de schout samen met de aftredende waarslieden de nieuwe voorstelde, waarschijnlijk rekening houdend met de gevoelens der ingelanden. Daarna gaf het kapittel hem dan last deze waarslieden voor te dragen aan de gemene bureu van het kerspel, als zij geschikt geacht werden. Kwam er oppositie, dan werden de redenen onderzocht; anders werden de voorgedragenen gecommiteerd. Evenzo geschiedde met de overige Stichtse waarslieden. Werden echter waarslieden voorgesteld, die niet naar de zin van het kapittel waren, dan konden moeilijkheden ontstaan, daar de kapittelheren uiteraard de grootst mogelijke invloed wilden hebben, vooral bij konflikten met dijkgraaf en hoogheemraden. Het schijnt voorgekomen te zijn, dat zij een of meer hunner leden tot waarslieden committeerden. Hier lag de zoveelste bron voor konflikten tussen dijkgraaf en hoogheemraden ener-

¹⁾ Archief Hof: XIe Memoriaal Rosa fol. 128.

²⁾ Inv. S. Marie nrs. 638, 639, 662, 2583, 2585.

en de Stichtse ambachtsheren anderzijds. Het privilege van 1396¹⁾ bepaalde slechts, dat de „lantgenoten ende buere” uit ieder kerspel 2 waarslieden bij de hoogheemraden zouden voegen om de benodigde gelden voor het Groot-Waterschap te voteren.

In 1611²⁾ wenste het kapittel, dat de schout en de aftredende waarsman van Kamerik Myzijde 2 personen zouden voorstellen, waaruit het kapittel er één tot waarsman zou kiezen. De aftredende waarsman weigerde dit als strijdig met het oude gebruik. De schout stelde er toen alleen 2 voor, waaruit het kapittel er één aanwees, die echter op grond van de privilegiën en oude costumen van het Groot-Waterschap niet werd toegelaten tot de beraadslaging van dijkgraaf, hoogheemraden en waarslieden. Dijkgraaf en hoogheemraden wilden hem slechts accepteren, wanneer uit zijn lastgeving bleek, dat hij gesteld was met toestemming van de gemene bureu en landgenoten.

In 1645³⁾ na zijn verloren proces⁴⁾ had de dijkgraaf enige „huijsliijden” van Zegveld opgestookt, die eigenmachtig „bij forme van complotterije” een akte ontworpen en 2 waarslieden gecommitteerd hadden tegenover die van het kapittel. De Gedeputeerden van de Staten van Utrecht werden er in gemoeid uit gezagsoverwegingen. De schout en al de bureu werden naar Utrecht ontboden om zich voor hen te verantwoorden. De schout verdedigde zich door te zeggen, dat de vergadering tijdens zijn afwezigheid had plaats gehad door een klein aantal. Op de huislieden werd pressie geoefend. De kleinste helft verklaarde, zich naar de wensu van Gedeputeerden te zullen schikken; de overigen bleven echter hun gekozen waarslieden erkennen. De eersten mochten terstond vertrekken, de anderen moesten vooreerst nog blijven, terwijl één, die te flink van zich afgesproken had, in de afzondering werd gezet om hem tot andere gedachten te brengen. De beide waarslieden werden gedwongen een verklaring te ondertekenen, dat zij niet als waarslieden zouden op-

¹⁾ Bl. 107 noot 1.

²⁾ Arch. Gr.-W. Charters n° 83. Inv. S. Marie n° 662.

³⁾ Inv. S. Marie n° 2583.

⁴⁾ Boven bl. 135.

treden, alvorens de Staten over het privilege van 1396 een verklaring gedaan zouden hebben.

Dijkgraaf en hoogheemraden beweerden, dat de bureu in ieder kerspel de waarslieden moesten kiezen, en de bewoordingen van het privilege van 1396 rechtvaardigen inderdaad deze mening. In het Sticht gebeurde het echter vanouds op de bovenomschreven wijze d.w.z. in feite door de ambachtsheren, terwijl het in de Hollandse kerspelen volgens het kapittel alléén door de aftredende waarslieden geschiedde, zonder bijeenroeping der bureu, zodat de waarslieden dáár dientengevolge beperkt bleven tot een zeer kleine groep, in het kerspel Woerden 8 à 10 aldaar wonenden. Juist dit was tegen de strekking der privilegiën, beweerde het kapittel, terwijl in het Sticht mededeling der voorgedragen waarslieden plaats had in de kerken en oppositie mogelijk was. De Stichtse waarslieden, op deze wijze gesteld, hadden steeds de rekeningen van het Groot-Waterschap helpen sluiten. Het was de dijkgraaf slechts te doen om onenigheid in de Stichtse kerspelen om zelf in troebel water te kunnen vissen, immers het stellen van waarslieden door alle huislieden zou een grote „confusie” veroorzaken. Aldus het kapittel in een deductie van lange adem¹⁾.

In 1649²⁾ bij het „Ordre ende Redres tot Welstand van de Grote Waterschap van Woerden” bepaalden Gecommitteerden van de Staten van Holland en van Utrecht in art. 2 uitdrukkelijk, dat de verkiezing der waarslieden zou geschieden door de bureu van ieder kerspel. Nadere redressen van 1655 en 1657 volgden.

Niettemin handelen de Stichtse ambachtsheren, of er geen vuiltje aan de lucht is. In 1657³⁾ en 1661⁴⁾ b.v. dragen zij hun resp. schouten of secretarissen op de door hen aangewezen waarslieden voor te dragen en committeren die als vanouds. Dit gebeurt in 1661 b.v. óók door de Staten van Utrecht in Kamerik Statengerecht.

Uit de Zegveldse polderboeken van de 18e eeuw blijkt echter, dat dan overeenkomstig deze redressen de waarslieden — één uit Zeg-

¹⁾ Inv. S. Marie n° 639.

²⁾ Utr. Pl. b. II, 282.

³⁾ Inv. S. Marie n° 617.

⁴⁾ Alsvoren n° 2585.

veld en één uit Zegvelderbroek — door de bureu van het kerspel bij meerderheid van stemmen worden gekozen in tegenstelling met schepenen en heemraden, die het kapittel uit dubbeltallen eligerde. Alleen schreef na de verkiezing de secretaris van het kapittel nog de akte van aanstelling der waarslieden.

De besprekingen der waarslieden met de ingelanden voor het nemen van resoluties hadden steeds plaats in de kerk, waar de gemene bureu van het hele kerspel bijeenkwamen. Deze besprekingen hebben niets te maken met de buurspraak, die in het „gerechtshuis” plaats had en waar alleen de aangelegenheden van een polder besproken werden.

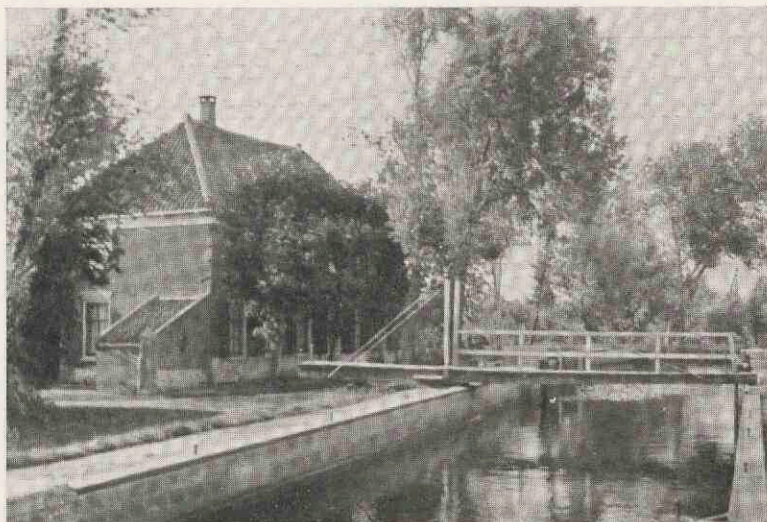
De omslag van het Groot-Waterschap werd door de waarslieden gevoteerd; de inning geschiedde door de camelaar van het Groot-Waterschap ¹⁾). In 1566 ²⁾ keurden dijkgraaf en hoogheemraden evenwel, dat de inning van de camelaar werd opgedragen aan de kroosheemraden van elke polder, die de hoogmorgengelden weer moesten afdragen aan de camelaar en verantwoordelijk gesteld werden volgens dijkrecht.

Het merkwaardige feit, dat de polder Achttienhoven, omdat deze tot het kerspel Noorden behoorde, nimmer iets te maken heeft gehad met verkiezing van waarslieden voor het Groot-Waterschap, is reeds eerder vermeld.

¹⁾ In het op bl. 106 noot 2 genoemde werk (bl. 239 n° 15) staat samelaer i.p.v. camelaar.

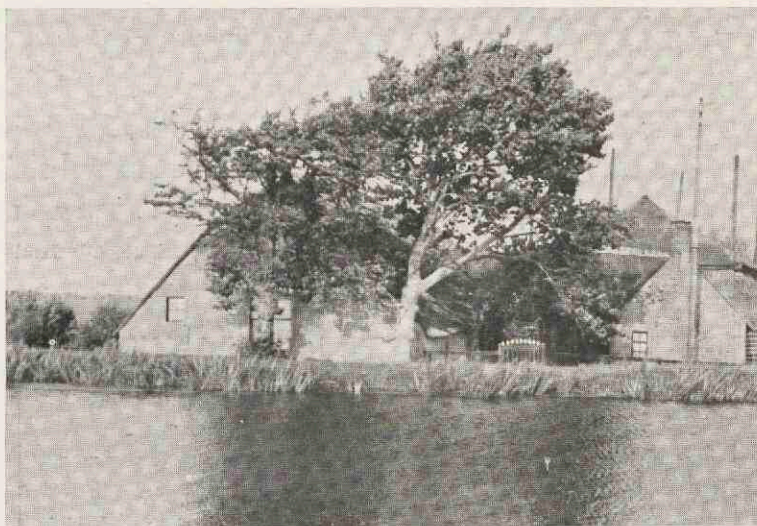
²⁾ Arch. Gr.-W.: E § 14, Boek van keuren en ordonnantiën fol. 34—35.

9. HET WOERDENSE VERLAAT ONDER ACHTTIENHOVEN

Aan weerszijden zijn dubbele deuren wegens het geringe niveauverschil tussen Amstelland en Woerden. Links het oude ambachthuis van Achttienhoven.

10. IDYLLISCH HOFSTEETJE

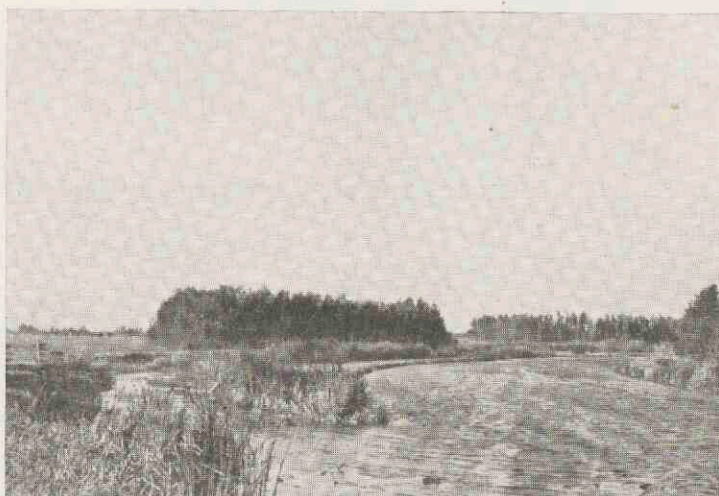
niet ver van het Woerdense Verlaat aan de Greft in Oud-Kamerik gelegen, schuin tegenover de Vrije Haak.

11. GEZICHT OP DE OUDE GREFT (MYZIJDER WETERING)
VANAF DIELOFFSDAM IN DE RICHTING VAN
WOERDEN

Tot in het verschiet zijn de smalle bosjes en akkertjes duidelijk zichtbaar, overblijfsel van de oorspronkelijke kaden langs de wetering (vgl. bl. 86). Links een molentje voor onderbemaling.

12. GEZICHT OP DE (NIEUWE) GREFT OP EEN PUNT, WAAR
OUDE MYE (LINKS) EN GREFT IN ELKAAR VLOEIEN

Tussen beide ligt een smalle strook buitengegraven land van Kamerik Myzijde (vgl. bl. 86 en 123), die hier over korte afstand niet doorloopt. Rechts de Greftkade van Kamerik Myzijde nog even zichtbaar.

DE POLDERONTWIKKELING SINDS DE BEMALING.

1. DE STICHTING DER MOLENS.

In de periode tussen het begin der IJselafwatering en de oprichting der molens omstreeks 1490, is de polderontwikkeling nog niet erg duidelijk, al valt er binnen het gerecht van S. Marie met Achttienhoven toch wel iets van te bespeuren. Immers Kamerik Myzijde beklagt zich in de 15e eeuw o.a. over het water van Noorden en heeft zich daartegen trachten te beschermen met een kade aan weerszijden van de Oude Greft¹⁾. In 1488²⁾ werd door 't kapittel aan Achttienhoven met de Haak toegestaan gemeenschappelijk met Zegvelderbroek te gaan uitwateren in de Rijn tegen morgen morgengelijke omslag en deelneming in de kosten van alle waterstaatswerken, die Zegvelderbroek nodig zou achten. Deze overeenkomst staat ongetwijfeld in verband met de molen, die Zegvelderbroek in 1494 ging oprichten aan de Rijn³⁾. Nabij of in de Oude Mye was volgens de akte van 1488 reeds een duiker⁴⁾ aanwezig, waarschijnlijk op het tegenwoordige grenspunt van Zegvelderbroek en Achttienhoven bij de Greftkade, dus aan het einde van de watergang, die vanaf de Boschwetering, de Toegang kruisend, naar het genoemde grenspunt loopt. Vóór 1488 zal de lozing van Achttienhoven hebben plaats gehad door deze duiker op de Oude Mye, waarlangs dan tussen Zegveld en Kamerik Myzijde het water in oostelijke richting naar de Greft ging; doch vooral zal het water

¹⁾ Boven bl. 86.

²⁾ Inv. S. Marie n° 637.

³⁾ Archief der bisschoppen van Utrecht. Reg. n° 4 f. 314 en 314 vso—316.

⁴⁾ Waarschijnlijk identiek met het „Haecker verlaet” in de oudst bekende rekening van de heemraden van Zegvelderbroek van 1582 (Inv. S. Marie n° 2522). In de schouwbrief van Achttienhoven van 1677 wordt nog de Duikerkade vermeld bij de Oude Mye (Inv. Gr.-W. Loket 34 n° 2).

van Achttienhoven ook direkt langs de Toegang naar de Grefte zijn geleid. Sinds 1488 werd voor de lozing een klein deel van de Oude Mye in westelijke richting gevolgd tot wat nadien de Haakwetering heet. Deze lozingsweg voor de polder Achttienhoven is later niet meer veranderd. De gehele Haakwetering bleef zodoende de grens tussen Zegveld en Zegvelderbroek, die waterstaatkundig echter spoedig voor een deel gewijzigd werd door de oprichting van de Broekermolen aan de Grefte in 1534¹⁾. Zegveld en Kamerik Myziede bleven tot de uitspraak van 10 Jan. 1492²⁾ gemeenschappelijk de Grefte gebruiken. Zegvelderbroek had wellicht al dadelijk na het graven van de Grefte in 1366 de oude watergang naar de Rijn voor zich alleen gekregen, want betreffende Zegveld wordt in 1491³⁾ gezegd, dat dit reeds vanouds op de Grefte loosde. Men mag dus aannemen, dat de scheiding Zegveld-Zegvelderbroek samenhangt met de lozing op de IJssel van het Groot-Waterschap. De oprichting der molens accentueerde deze scheiding tot een lage kade aan de zuidoostelijke zijde van de (oude) Broekerwetering en Haakwetering⁴⁾, die slechts op een enkele plaats werd afgescheiden van het land door een slootje, waarvan de resten nog aanwezig zijn.

Over de totstandkoming van de tweede Broekerwetering bestaat geen enkele direkte aanwijzing. Alleen is duidelijk, dat hij in samenhang met de Broekerweg moet zijn ontstaan, dus lang vóór de lozing op de IJssel⁵⁾. Hij kon het water wegtrekken uit het hart van de Lage Broek. Het is logisch, dat hij terstond verbonden is met de (oude) Broekerwetering op de twee punten, waar dit ook later het geval blijkt te zijn n.l. bij de Valbrug⁶⁾ en de Duikerbrug⁷⁾. Broekerweg en Zegveldse weg waren verbonden door een

¹⁾ Beneden bl. 135—136.

²⁾ Arch. Gr.-W. Loket 48 n° 7, stuk met letter B.

³⁾ Inv. S. Marie n° 7¹⁰, Liber litterarum patrie f. 465 vso—466.

⁴⁾ Beneden bl. 128 e.v.

⁵⁾ Vgl. beneden bl. 159.

⁶⁾ Beneden bl. 148.

⁷⁾ Bij de Duikerbrug moet enige wijziging hebben plaats gehad wegens de aankoop van de Hazekade in de 16e eeuw door Zegvelderbroek. Vgl. beneden bl. 136 noot 4 en 162.

brug over de oude wetering, zodat het oostelijkste deel van de Lage Broek zijn rechtstreekse lozingsweg behield, die in 1488 tevens dienst ging doen voor Achttienhoven en de Haak om hun water tot in de (oude) Broekerwetering te leiden en die sindsdien de naam Haakwetering kreeg ¹⁾.

Zegveld richtte het eerst, in 1491 ²⁾, een watermolen op en behalve door de bisschop ³⁾ werd dit ook bekrachtigd door dijkgraaf en hoogheemraden van het Groot-Waterschap ⁴⁾ op grond van het feit, dat Woerden, Harmelen, Bodegraven ⁵⁾ en een deel van Kamerik reeds „bewatermolent” waren, waardoor de Rijn zo hoog werd, dat de sluis van Zegveld en Kamerik Myzijde geen water meer kon lozen. Bekrachtiging door dijkgraaf en hoogheemraden vindt men niet bij de oprichting der andere molens; misschien voorzagen men in Zegveld terecht moeilijkheden met Kamerik Myzijde, dat onder water gemalen zou worden.

Bij bisschoppelijke ordonnantie van 7 September 1493 ⁶⁾ werd aan Oud- en Nieuw-Kamerik en aan Kamerik Myzijde gelast één of zo nodig twee watermolens op te richten en werden over toezicht en kosten van oprichting bepalingen vastgesteld.

Op 6 Maart 1494 ⁷⁾ volgde Zegvelderbroek met een molen aan de Rijn, de Rijnmolen, onder toekenning van een zekere korting voor eenmaal van de bisschoppacht. Overigens waren alle kosten van oprichting en onderhoud geheel voor de gebruikers zoals ook bij de andere molens. Speciaal de pachten en de renten van de bisschop werden steeds buiten alle kosten gehouden, behalve alleen bij Zegvelderbroek.

¹⁾ Tegenwoordig spreekt men van de Kleine Haak, d.i. de (oude) Broekerwetering — waaraan alle herinnering als zodanig reeds verdwenen is behalve op de kaarten —, tegenover de Grote Hak d.i. de Haakwetering.

²⁾ Inv. S. Marie n° 7¹⁰, Liber litterarum patrie f. 465 vso—466.

³⁾ Idem f. 466—466 vso.

⁴⁾ Idem f. 466 vso—467. Beneden bl. 185.

⁵⁾ Bl. 80 noot 2.

⁶⁾ Archief der bisschoppen van Utrecht: Reg. n° 4 f. 304—306.

⁷⁾ Idem f. 314 en 314 vso—316.

Naar de vorm der brieven, die een volkomen uniformiteit vertonen, gaat de aandrang tot het stichten van al deze molens uit van de geërfden onder goedkeuring van de bisschop als landsheer. De feitelijke leiding en regeling heeft echter berust bij het kapittel. De bedoeling van het kapittel was stellig een algemeen plan van bemaling voor zijn gehele gerecht tot stand te brengen, waardoor verschillende overeenkomsten met de omgeving nodig waren. Het heeft niet geleid tot één bemalingslichaam, maar tot verschillende bemalingen in van elkaar onafhankelijke polders.

Zodoende kwam reeds in 1488, in de vorm van een toestemming, de overeenkomst met Achttienhoven en de Haak tot stand, die afgescheiden werden van Zegveld en Kamerik Myzijde om met Zegvelderbroek op de Rijn te gaan uitwateren.

Verder waren er moeilijkheden met Oud- en Nieuw-Kamerik, die toen een bisschoppelijk gerecht vormden, ook al staan ze in een lijst van omstreeks 1498 nog aangegeven als een Gaasbeeks gerecht¹⁾. Het kapittel wilde een gemeenschappelijke molen voor Oud- en Nieuw-Kamerik en Kamerik Myzijde, waartegen oppositie was bij een deel der ingelanden. De maarschalk en de rentmeester van het Nedersticht moesten namens de bisschop een onderzoek instellen. Bij de gevolgde bisschoppelijke ordonnantie werd de stichting gelast en aan het kapittel en hen de algemene leiding opgedragen. De bemalingsgemeenschap op de Kamerikse wetering was voor de Myzijde niet moeilijk tot stand te brengen, doch bleef natuurlijk bezwaren opleveren vanwege de Oude Grefte. Vandaar dat deze gemeenschappelijke bemaling waarschijnlijk niet is tot stand gekomen, temeer daar de regeling van het volgend jaar met de stad Woerden over het graven van de Nieuwe Grefte een veel beter oplossing voor Kamerik Myzijde bracht. De Oude Grefte werd toen geheel eigendom van de Myzijde en dwarswetering midden in de polder, om er een of meer watermolens alleen voor Kamerik Myzijde op te kunnen zetten. Overigens is er treffende analogie in de gang van zaken bij deze gemeenschappelijke bemaling voor heel Kamerik en de Kamerikse

¹⁾ W. van Iterson: De historische ontwikkeling van de rechten op de grond in de provincie Utrecht, Inleiding bl. CXXXI noot 3.

schutsluis in 1666, waar echter veel uitvoeriger gegevens ten dienste staan.

2. ZEGVELD EN KAMERIK MYZIJDE.

Het ligt voor de hand, dat Zegveld dadelijk bij het totstandkomen van de Grefte daarop ging lozen ¹⁾, omdat vóór de ingrijpende wijzigingen tengevolge van de inklinking het laagste gedeelte van Zegveld in het oosten lag ²⁾. Moeilijkheden met Kamerik Myzijde behoefde deze lozing niet te geven. Terstond na de oprichting van de Zegveldse molen in 1491 begonnen echter de moeilijkheden tussen Zegveld en Kamerik Myzijde, want reeds op 10 Jan. 1492 ³⁾ werd een begonnen proces beëindigd door een verblijf aan de baljuw van Woerden, Gerijt van Abbenbroeck, als „upper kaersman” en 4 andere „kaersluijde ofte segsluijde”, 2 namens Zegveld en 2 namens de Myzijde. Hun uitspraak luidde: Zegveld zal tegen betaling van 125 Rijnse guldens door de Myzijde geheel uit de oude „pijpe” (Grefte) gescheiden zijn, een dam leggen aan het einde van de Zegveldse wetering en een nieuwe wetering graven van de molen naar de Rijn en de Uitweg tussen die wetering en de Grefte dichthouden. Overigens zullen Zegveld en Kamerik Myzijde zich tegen elkaars water beschermen op basis van het adagium „soo wijde water deer, water weer”. Zegveld o.a. door een kade achterwaarts, strekkende naar de Oude Mye, d.w.z. van de Zegveldse tot nabij de latere Myzijder molen(s). Deze kade zal aangesloten hebben op de verdere kade langs de Oude Mye, die na het graven van de Nieuwe Grefte tot Zegveldse Greftekade werd. Zeer waarschijnlijk is dit de „Zegvelder kae”, waarover hoogheemraden van Woerden een vonnis gewezen hebben ⁴⁾. De mogelijkheid tot oprichting van molens door de Myzijde werd verder opengelaten. In dat geval zal dus de Myzijde zich zelf met kaden beschermen behalve met betrekking tot de Zegveldse

¹⁾ Vgl. boven bl. 114.

²⁾ Beneden bl. 133.

³⁾ Archief Gr.-W. Loket 48 n° 7.

⁴⁾ Archief der Bisschoppen van Utrecht n° 200 p. 234. De uitspraak is niet gedateerd, maar moet vermoedelijk in 1492 of kort daarna gesteld worden.

dam en Uitweg, waarover strafbepalingen worden vastgesteld. Op nakoming door beide partijen van het zeggen of de uitspraak wordt als sanctie de som van 100 gouden ponden gesteld: $\frac{1}{3}$ voor de kerk te Woerden, $\frac{1}{3}$ voor de heer als baljuw van Woerden en $\frac{1}{3}$ voor de 4 zegslieden of zoals deze wijzen zullen.

In 1521¹⁾ werd door „overmannen ende secxluden” een geschil bijgelegd tussen Kamerik Myzijde en „Schulenburch” — dat een deel van de Myzijde moet geweest zijn en blijkbaar een afzonderlijke polder wilde gaan vormen — over de Nieuwe Grefte en het geld door de Myzijders aan Zegveld betaald. De molens van de Myzijde en Schulenburg zouden voortaan tegelijk in- en uitslaan en de kosten van beide molens over de gezamenlijke morgentalen omgeslagen worden, nadat ieder eerst alle achterstallige gelden van zijn molen betaald zou hebben. Die van Schulenburg zouden elk jaar een heemraad hebben en 10 Rijnse guldens betalen voor eenmaal, doch overigens zou elk zijn eigen onkosten betalen vanwege het rechtsgeding voor dijkgraaf en hoogheemraden. Ook zouden beide partijen hun „maetvelt” (hooiland) afdammen tot het voorland droog zou zijn en de dammen pas openen als schout en heemraden dat goed achtten. Later hoort men niet meer van Schulenburg, behalve als eigenaam van Kamerikse ingelanden.

Zoveel te meer echter van geschil tussen Zegveld en Kamerik Myzijde. De Zegveldse wetering langs de Uitweg voldeed waarschijnlijk niet al te best, voornamelijk wegens 2 smalle bruggen: in de Zegveldse weg en in de Rijndijk. Het geschil heeft voortgeduurd tot 1618²⁾ en liep vooral over de dam aan het einde van de Zegveldse wetering bij de molen. In 1492 was over het dichthouden daarvan bepaald, dat Zegveld niet in gebreke (breukig) zou zijn van „Sinte Maertijnsmissie in den winter (11 November) tot Sinte Pieter ad cathedram” (22 Februari) daarna, dus gedurende de winterperiode. Zegveld beweerde, dat de dam gedurende deze tijd opgeruimd mocht worden, zodat men er door varen kon, waarover enkele getuigenverklaringen van 1609

¹⁾ Inv. S. Marie n° 7¹⁰, Liber litterarum patrie f. 459 vso—460 vso.

²⁾ Kopieën en gegevens in het archief van het Groot-Wat., Loket 48 n° 7. De eindregeling van 26 Oct. 1618 aldaar: Invent. E § 13 f. 96—98.

en 1610 bestaan. Kamerik Myzijde voerde daartegen aan, dat de bepaling slechts diende om onredelijke beboeting van Zegveld te voorkomen, daar er wegens hoog water in de winter vaak lekkage was, doch dat de dam nooit verwijderd mocht worden. De zaak kwam herhaaldelijk voor dijkgraaf en hoogheemraden van Woerden, die sententies gaven op 11 December 1534, 12 Juni 1609, 24 April 1610. Volgens de laatste zou de dam niet meer weggenomen mogen worden tussen S. Maarten en S. Pieter; alleen gedurende deze tijd zou Zegveld vrij van boeten zijn, als er gaten in de dam kwamen. In 1616 verzocht Zegveld de dam te mogen openen voor doorvoer van bouwmaterialen voor de kerk. Bij sententie van 25 Nov. 1616 stonden dijkgraaf en hoogheemraden dit gedurende de eerstvolgende 6 weken toe; zo nodig kon op verzoek de tijd nog iets verlengd worden. Intussen zouden dijkgraaf en hoogheemraden dan trachten partijen tot overeenstemming te brengen. Dit gelukte niet en de zaak bleef in geschil tot het akkoord van 26 Oct. 1618. Zegveld beweerde nu namelijk bij restitutie van de eertijds (1492) aan Kamerik Myzijde betaalde som weer op de Grefte te mogen uitslaan, daar de toestand door het stellen van de watermolen van Kamerik Myzijde geheel veranderd was. In 1492 werd Kamerik Myzijde door de Zegveldse molen onder water gemalen, daar de Nieuwe Grefte en de kade er langs nog niet bestonden. Tenslotte hadden in 1618 beide partijen toegestemd een aantal gecommiteerden aan te wijzen (elk hun schout, heemraden en enkele burens) en de uitspraak over te laten aan 2 kanunniken van S. Marie en dijkgraaf en hoogheemraden van Woerden. Hun uitspraak luidde als volgt ¹⁾:

De Grefte bleef geheel onder het gezag van Kamerik Myzijde. Zegveld mocht de dam bij de molen wegnemen, vrij in de Grefte malen en die bevaren. Verzwaring van de Uitweg werd aan Zegveld toegestaan, mits de Grefte niet vernauwd werd. Banwerk en Blokhuisbrug bleven voor rekening van de Myzijde. Voor eenmaal moest Zegveld 550 gulden betalen in drie jaarlijkse termijnen. Met deze regeling was het geschil van de baan.

Na de sententie van 1534 was de zaak nog voor hoogheemraden

¹⁾ Zie ook boven bl. 89.

van Rijnland geweest, doch een schikking of uitspraak van hen is niet aanwezig in het betreffende dossier ¹⁾. Wel waren op 7 en 8 Mei 1536 twee hoogheemraden van Rijnland ter informatie naar Woerden geweest en hadden verschillende personen gehoord over de kwestie. Verscheidene verklaringen behelzen de mededeling, dat er een „neerslach” (doodslag) had plaats gehad na het oprichten van de Zegveldse molen. Ingelanden van Kamerik Myzijde waren benadeeld door het malen, vooral met betrekking tot hun buitengegraven landen, die in de Greft waren komen te liggen en die zij niet met kaden konden beschermen. Bij de verklaringen kwam wel niet geheel vast te staan, dat dit de (enige) reden tot doodslag was geweest, maar er blijkt toch voldoende uit, dat de kwestie hoog gelopen was.

De twisten tussen Zegveld en Kamerik Myzijde, waarschijnlijk van ± 1535 over de Zegveldse dam, hadden ook nog jurisdictiegeschillen veroorzaakt. Er was n.l. een rechtskwestie ontstaan tussen de gemene bureu van Zegveld en burgers van de stad Woerden, tevens ingelanden van Zegveld, over een omslag van 7 stuivers en een duit per morgen in de polder Zegveld; in deze omslag zaten blijkbaar zekere onkosten verwerkt vanwege de geschillen met Kamerik Myzijde. De burgers van Woerden maakten tegen deze omslag bezwaar; zij beweerden, dat de „kennisse” van de kwestie behoorde aan dijkgraaf en hoogheemraden. Zij betwistten het recht om de polderomslag te doen en beweerden, dat uitspraak in deze behoorde te geschieden door dijkgraaf en hoogheemraden van Woerden. Een commissaris door het Hof van Holland en één door het Hof van Utrecht benoemd beslisten in 1538 ²⁾, dat de genoemde ingelanden van Woerden de betwiste omslag moesten betalen, echter zonder tot betaling van *verdere* kosten vanwege het proces van Zegveld en Kamerik Myzijde verplicht te zijn. Voortaan zou Zegveld geen omslag mogen doen zonder voorafgaand kerkgebod (afkondiging in de parochiekerken), „zulcx dat nyemant daer van ignorancie pretenderen en moge”. Tevens werden door de uitspraak der commissarissen ook ge-

¹⁾ Fock. Andr.: Inventaris van Rijnland n° 9447.

²⁾ Inv. Gr.-W. A n° 31.

compenseerd de kosten van beide partijen voor het Hof van Holland en het Hof van Utrecht gemaakt.

In 1597¹⁾ is een zelfde geschil tusschen gelijke partijen voor dijkgraaf en hoogheemraden. Deze wonnen advies in bij 2 Utrechtse rechtsgeleerden²⁾, die als hun opvatting van de genoemde uitspraak van 1538 verklaarden, dat behalve in Zegveld ook kerkgebod te Woerden had moeten geschieden door schout en kroosheemraden³⁾ van Zegveld, en een ontwerp-sententie verstrekten. Verder vindt men over deze zaak niets, doch wel worden later jaarlijks gelden in de molenrekeningen verantwoord voor de bode van het Groot-Waterschap wegens publicaties te Woerden.

In de verklaringen van 1536 wordt verder nog vermeld, dat de Myzijders landen buiten hun kaden hadden, die soms onder water gemalen werden, hoewel niet alleen door die van Zegveld⁴⁾. Dit waren de in 1494 buitengegraven landen, die tot boezemland in de Greft waren geworden. Voorzover ze later omkaad werden, waren ze voorbestemd bij Zegveld te komen; met 2 gedeelten is dit het geval geweest. De overige zijn boezemland gebleven en als rietlanden vrijwel waardeloos geworden. Voor de eigenaars, grotendeels de bewoners van de Myzijde, leverden ze soms meer last dan voordeel op, zodat ze steeds meer verwaarloosd werden. De winst daarbij is echter geweest een weinig bekend stuk natuurschoon van nu eens smalle dan weer brede rietzomen in de bochtig gegraven Greft, waardoor het geheel volkomen de indruk maakt van een natuurlijke stroom met oeverland en in de officiële stukken is dan ook vaak sprake van de „rivier de Grecht” b.v. in de reglementen der aangrenzende polders.

3. DE ZEGVELDSE MOLENVLIET SINDS 1618.

De Zegveldse molenvliet langs de Uitweg veroorzaakte verder nog langdurig geschil met Rietveld. Zegveld moest langs de westzijde

¹⁾ Inv. Gr.-W. A n° 73.

²⁾ I. A. Soest en Everardus Pollio.

³⁾ Dit is een algemeen gebruikelijke naam voor de lage heemraden, de gecommiteerden uit de geërfden voor de polderzaken. Zij hebben hun naam kroosheemraden waarschijnlijk aan de schouw der sloten te danken.

⁴⁾ Vgl. bl. 137—138.

er van op Rietveldse grond een kade onderhouden, die verhoefslaagd was bij Zegveldse ingelanden, doch onder schouw stond van schout en heemraden van Rietveld ingevolge een keur van dijkgraaf en hoogheemraden van Woerden van 5 October 1559 en een akkoord van 24 November 1563¹⁾. Toen na 1618 Zegveld zijn molenvliet niet meer gebruikte en weer in de Grefte ging malen, verwaarloosde Zegveld het onderhoud der kade, daar de Zegveldse Uitweg als voldoende waterkering tegen Rietveld werd beschouwd. In Rietveld was men niet tevreden over het onderhoud daarvan en bij sententie van dijkgraaf en hoogheemraden van het Groot-Waterschap van 4 October 1651²⁾ werd Rietveld in het gelijk gesteld en Zegveld gelast een lijst van gehoefslaagden (ruim 100) der kade op te maken en nummerpalen te doen stellen. Blijkbaar beschouwde men dit in Zegveld als een dwaasheid en paste lijdelijk verzet toe, tenminste bij de inspectie door dijkgraaf en hoogheemraden in het volgende jaar werden alle nummerpalen afgekeurd. De verdere ontwikkeling heeft Zegveld in het gelijk gesteld, doch het duurde nog ruim 1½ eeuw voor dit bekrachtigd werd.

Schout en heemraden van Rietveld moesten volgens hun schouwbrief¹⁾ bij overlopen van de kade een weet laten doen aan hun collega's in Zegveld, die dan hadden te zorgen, dat de kade in orde kwam.

In 1718³⁾ sloten schout en heemraden van Zegveld een overeenkomst met de eigenaars van het land langs de oude molenvliet van Zegveld, waarop de kade lag. Zegveld zou te allen tijde de Uitweg aan de zijde van de molenvliet of scheislout mogen verbreden, doch deze op zekere breedte en diepte als scheiding moeten onderhouden, van welk onderhoud de eigenaars werden uitgesloten. De eigenaars zouden verder de bomen op de kade rooien.

¹⁾ Beide onbekend, doch vermeld in een extract uit een overigens ook niet bekende schouwbrief van Rietveld in Oud-Archief van Zegveld en Zegvelderbroek n° 34. Deze schouwbrief is van 9 Maart 1670 blijkens een mededeling in Archief Gr.-W., Loket 47 n° 11.

²⁾ Gegevens in Arch. Gr.-W., Loket 47 n° 1.

³⁾ Oud-Archief Zegveld en Zegvelderbroek n° 32.

Nog in 1792 ¹⁾ werd ingevolge de sententie van 4 October 1651 een bijgewerkte hoefslaglijst opgemaakt door schout en heemraden van Zegveld, doch in 1805 ²⁾ sloten Zegveld en Rietveld een overeenkomst, waarbij Zegveld vrijgesteld werd van het onderhoud der kade. Bij hun goedkeuring van het kontrakt bepaalden dijkgraaf en hoogheemraden echter, dat de kade niet verwijderd mocht worden, maar op de oude voet onderhouden zou blijven door de toenmalige eigenaar van het land, een heemraad van Rietveld. Door overbodigheid der kade is dit in vergetelheid geraakt en de kade is verdwenen. De molenvliet is door verbreding van de Uitweg tot een uiterst smal slootje geworden, dat in niets meer herinnert aan zijn vroegere taak.

4. DE BUITENEGRAVEN LANDEN VAN KAMERIK MYZIJDE.

Voorzover deze boezemland in de Greft zijn gebleven, is er reeds over gesproken ³⁾. De oorspronkelijke samenhang met Kamerik Myzijde blijkt zelfs heden nog uit enkele kleine slootjes tussen Greft en Oude Mye, die in het verlengde liggen van sloten van Kamerik Myzijde. Vele zijn echter onherkenbaar dichtgegroeid en niet meer terug te vinden. Doch op alle 17e-eeuwse kaarten van hofsteden of percelen onder Kamerik Myzijde, getekend door landmeters, behoort het boezemland in de Greft tot aan de Oude Mye bij die hofsteden, terwijl alle sloten zijn doorgetrokken tot in de Oude Mye ⁴⁾.

Twee grotere delen echter zijn binnen de Greftkaden onder Zegveld gekomen.

a. *De Es, de Nes of de 24 morgen.*

De enig gebruikelijke benaming is tegenwoordig de Es; in de stukken vindt men aanvankelijk alleen de Nes of de 24 morgen. Over dit gedeelte bestaan volledige gegevens.

¹⁾ Oud-Archief Zegveld en Zegvelderbroek n° 30.

²⁾ Arch. Gr.-W. Loket 47 n° 11.

³⁾ Boven bl. 72.

⁴⁾ B. v. Inv. S. Marie n° 945 fol. 59—60. De Hullu en Waller Zeper: Catalogus van de Archieven van de Kleine Kapittelen en Kloosters n° 315. Kaartboek van het kapittel van S. Jan: Inv. n°. 328 fol. 108 vso—110 en 132.

Men heeft hier een typisch geval van bemaling gehad onder de Grefthoek door in de vorm van communicerende vaten ¹⁾). In 1664 ²⁾ werd voor de Nes, grotendeels eigendom van het convent Oudwijk, een schouwbrief vastgesteld. De eigenaars of bruikers zouden de toen bestaande kade van de Nes even hoog maken als de Grefthoek van de Myzijde en daarna een duiker leggen uit de Nes tot in Kamerik Myzijde en de uitgang van de duiker aldaar omgeven met een kolkkade even hoog als de Grefthoek. De duiker werd gesloten met een slot, waarop slechts één sleutel zou zijn, die ten huize van de schout bewaard zou worden. Pas na 1 Maart mocht de duiker geopend worden. Nog enige beperkingen en strafbepalingen werden toegevoegd, o.a. zouden schout en heemraden van Kamerik Myzijde schouw op de Grefthoek en de duiker van de Nes hebben op dubbele boete, geldend voor de Grefthoek van Myzijde, terwijl de Nes voortaan morgen morgensgelijk de omslag van Kamerik Myzijde zou meebetalen. Aanstonds bij het inkomen moest de Nes per morgen 8½ gulden betalen d.w.z. evenveel als per morgen in Kamerik Myzijde was omgeslagen voor het maken van de nieuwe watermolen, waarvan de rekening op 24 October 1652 gesloten was. In dit jaar ³⁾ was Kamerik Myzijde er n.l. toe overgegaan om met toestemming van het Groot-Waterschap vlak bij de bestaande een tweede molen op te richten op grond van het daartoe verleende recht in 1494 en 1618.

¹⁾ Een dgl. wijze van lozing kwam meer voor, ook wel bij een groter complex. Vóór de inneming van de Zuidzijde van Bodegraven en Weipoort in Woerden en Rijnland (1564, Inv. Gr.-Wat. B n° 8) stond de Weipoort met een duiker onder de Enkele Wierikke door in verbinding met de Zuidzijde van Bodegraven en loosde zo gezamenlijk daarmee op de IJssel (Getuigenverklaring in Arch. Gr.-Wat., loket 15 n° 1, benevens een verslag van 1590 van 2 commissarissen van de Hoge Raad, art. 101—102 en 299. Getuigenverklaring in loket 45 n° 1). De kaden waren nog laag en het niveauverschil tussen het water in de polders en het boezemwater was nog lang niet zo groot als heden, zodat een dergelijk werk op betrekkelijk eenvoudige wijze tot stand gebracht kon worden.

²⁾ Moorrees en Vermeulen: Vervolg Plakkaatboek van Utrecht, Deel II, bl. 410.

³⁾ Inv. Gr.-W. B n° 66.

In 1772 ¹⁾ werd door de geërfden van de Nes een schouwbrief opgesteld voor regeling van de interne waterstaatsaangelegenheden van de Nes. Deze bevat de gewone bepalingen over schouw op de sloten, opdat het water gemakkelijk naar de duiker kon lopen, verbod om viswant in de sloten te hebben, als hij openstond, e.d.

In 1799 ²⁾ was de duiker onder de Grefte door vergaan en werd besloten de bemaling van de Nes onder te brengen bij Zegveld en in de polderrekening van Zegveld van dat jaar worden voor 't eerst de 24 morgen verantwoord. De Greftekade van de Nes werd dus Greftekade van Zegveld, terwijl een duiker gelegd werd door de oude kade, die later werd afgegraven of verviel, doch overal in het terrein zijn vroegere aanwezigheid nog duidelijk toont. De nieuwe kade werd verhoefslaagd en kwam onder schouw van schout en poldermeesters (heemraden) van Zegveld, alles geregeld onder toezicht en goedkeuring van het Groot-Waterschap.

b. *Het tweede deel van Kamerik Myzijde onder Zegveld in verband met de 27 morgen.*

De gang van zaken is hier veel moeilijker, doch langs de weg van reconstructie kan met vrij grote zekerheid het nodige aangetoond worden. Van enige samenhang met de Myzijde blijkt echter uit de stukken niets meer. De voornaamste bron voor de geschiedenis van dit deel en zijn omgeving leveren de polderrekeningen van Zegveld, die evenals die van Zegvelderbroek bijna volledig aanwezig zijn vanaf 1667, hoogstwaarschijnlijk omdat door het leggen van een sluis tussen Zegveld en Zegvelderbroek een financiële verhouding tussen beide polders ontstaan was ³⁾. Uitgangspunt vormt de rekening van de polder Zegveld van 1843 ⁴⁾. Hierin staat het volgende: „De vroegere rekeningen werden in twee afdeelingen gesplitst, alzoo eenige landen bevrijd waren van de kosten aan de molens besteed en alleen belast waren tot het mede onderhoud der sluis en andere werken en administratiekosten, waartegen men vermeent, dat dezen landen

¹⁾ Arch. Gr.-W. Loket 35 n° 4.

²⁾ Alle stukken in Oud-Archief Zegveld en Zegvelderbroek n° 37.

³⁾ Beneden bl. 148.

⁴⁾ Arch. Zegveld en Zegvelderbroek n° 53.

eventueel eenige verpligtingen zouden kunnen worden opgelegd. En vermits er onzekerheid bestond, welke landen, volgens het kadaster, ten deze eene exceptie uitmaakten en de rekening veel in eenvoudigheid en duidelijkheid zoude winnen door eene gelijkstelling derzelve met al de overigen, zoo is besloten de eigenaren dier landen, zooals die tot hiertoe bekend staan, schadeloos te stellen met twintigmaal het verschil in de lasten, berekend over den laatsten reeks van twaalf jaren, het hoogste en het laagste jaar daar afgenomen en alzoo over tien jaren, welk verschil bedraagt een gulden dertig cents per bunder in het jaar, waarvan het twintigvoud over drie en twintig bunders vier en tachtig roeden vier en veertig ellen, welke deze vrijdom genoten, beloopt f 619.95" (volgt de rekening).

In alle voorafgaande rekeningen van de polder Zegveld tot 1667 toe vindt men de genoemde twee afdelingen verantwoord met een verschil van 27 morgen, sinds 1806 28 morgen. Deze 27 morgen waren vrij van de kosten aan de molens besteed — de voornaamste omslag —, maar betaalden wel aan het onderhoud van de sluis en alle andere uitgaven. De lagere omslag van de eigenaars dezer 27 morgen — slechts een klein aantal — wordt in de gaderlijsten, sinds 1829 aanwezig, ter onderscheiding van de volledige omslag — vermeld als molengeld — aangeduid als: Sluisgeld, omdat de sluis voor deze landen het voornaamste onderhoudswerk betekende.

Ook in de schouwbrief van de polder Zegveld van 1652, ontworpen in 1651 ¹⁾, komen de 27 morgen voor. In art. 2 daarvan wordt vermeld, dat schout en kroosheemraden van Zegveld alle onkosten morgen morgensgelijk zullen omslaan, „uijtbesondert dat hier van vrij ende exempt sullen wesen, aengaende het molengelt alleen ende anders niet, de seven en twintich mergen, die voor desen plachten te gebruijcken Gerrit Meess. tot Segvelt ende Cornelis Janss. tot Montfoort, vermits de selve seven ende twintich mergen met een extra ordinaris cade daer op leggende sijn belast naer luyt de brieven daer van zijnde". Deze brieven nu zijn niet bekend. Het enige deel echter, dat voor een dergelijke exceptionele toestand in aanmerking kon

¹⁾ Oud-Arch. Zegveld en Zegvelderbroek n° 1 (origineel op perkament).

komen, is de onregelmatig gevormde hoek bij het tegenwoordige elektrische gemaal van de Gemene Boezem van Zegveld, Zegvelderbroek en Achttienhoven tezamen met het aansluitende perceel land ten zuidoosten van de Haakwetering en dat ten oosten van de (oude) Broekerwetering. De scheiding tussen Zegveld en Zegvelderbroek moet de verkavelingssloot geweest zijn, die sinds 1488 voor Zegvelderbroek en Achttienhoven gezamenlijk dienst ging doen (Haakwetering en oude Broekerwetering). Toen in 1534¹⁾ Zegvelderbroek z'n Greftmolen wilde stichten, moest vanzelf de aandacht vallen op de plaats van het tegenwoordige gemaal, waar men op zeer geringe afstand van de Grefte was. Dit punt — het laagste in de genoemde hoek — werd verbonden met de Haakwetering door een korte vliet; voor deze Molenvliet²⁾ heeft men blijkens zijn loop slechts een paar bestaande slootjes verwijd. De gedeelten, waar deze vliet doorheen liep, zullen dus in bemaling zijn genomen door de Greftmolen. De waterstaatkundige grens van Zegveld en Zegvelderbroek kwam dus toen waarschijnlijk daar, waar hij heden volgens de kohieren der polders nog de administratieve grens vormt³⁾. Een groot gedeelte van deze waterstaatkundige grens is als afgegraven kade, de z.g. Ruige

¹⁾ Beneden bl. 135 e.v.

²⁾ Zeer duidelijk blijkt hier het karakteristieke verschil tussen de begrippen vliet en wetering in onze polders, dat zó scherp is, dat men er veilig historische konkluzies uit trekken mag. Een wetering snijdt de sloten van een polder steeds onder een zekere hoek, gewoonlijk ongeveer haaks, een vliet loopt steeds evenwijdig met de sloten. Deze Molenvliet vormt één geheel met de Slimwetering, waarvan hij het verlengde vormt. Niettemin draagt hij de naam vliet, omdat hij evenwijdig loopt met een paar slootjes in de besproken hoek. Men vergelijkte nog de (oude) Broekerwetering, welke naam alleen reeds bewijst, dat hij verband hield met de sloten van Zegvelderbroek en niet met die van Zegveld. Haaks kruist hij de richting der Broekse sloten en al liggen de Broekerweg en de tweede Broekerwetering er tussen, toch is het verband in de naam wetering gehandhaafd. Zodra echter deze oude Broekerwetering onder Rietveld en de Bree komt, waar hij evenwijdig loopt met de sloten aldaar en buiten het Broekse territoir ligt, draagt hij de naam Vliet of Molenvliet.

³⁾ De beschrijving van de grens in het reglement voor het waterschap Zegvelderbroek laat voor dit gedeelte aan duidelijkheid te wensen over. De gearmerkte schetskaarten van de waterschappen Zegveld en Zegvelderbroek, die behoren bij de reglementen dezer waterschappen (Respect. Prov. Blad van Utrecht van 1861 n° 131 en van 1862 n° 128: Besluiten van 20 November 1861

kade, nog aanwezig ¹⁾). Uit een kontrakt van 13 Mei 1667 ²⁾) blijkt, dat Zegvelderbroek hier verplichtingen had. Schout en heemraden van Zegvelderbroek droegen toen het onderhoud van een gedeelte kade, gelegen *op de polder Zegveld* tot waterkering tussen Zegveld en Zegvelderbroek en strekkende van de Haakwetering tot het slag, dat zekere Philips Philipss. Outslooth moest onderhouden, voor eeuwig over aan deze Outslooth en diens opvolgers voor *f* 2.50 per jaar, welk bedrag men tot 1846 ³⁾) in de polderrekening van Zegvelderbroek terugvindt. Het overgedragen kadegedeelte lag op 3 morgen land van genoemde Outslooth en was volgens de overeenkomst verbonden aan de kade, gelegen aan de Haakwetering op de landerijen van de erven van Jan Dirks. van der Well, wiens naam ook herhaaldelijk voorkomt in de stukken van 1665 ⁴⁾) betreffende de sluis tussen Zegveld en Zegvelderbroek vóór zijn hofstede. Meegedeeld wordt, dat de kade langs de Haakwetering aan zekere schouw onderworpen was volgens een kontrakt van 1491, het jaar dus van oprichting van de Zegveldse molen, en aan dezelfde schouw was het kadegedeelte van Zegvelderbroek, waarvan het onderhoud was overgedragen, onderworpen.

De Ruige kade ligt langs de Oude Mye en heeft zich misschien voortgezet langs de gehele bocht van de Oude Mye tot het snijpunt met de Haakwetering, zo de noordelijke uithoek van Zegveld scheidend van Kamerik Myzijde en aanvankelijk slechts de voortzetting vormend van de waterkering tussen Zegveld en Myzijde, waarvan sprake is in 1492 ⁵⁾) en welke de Zegveldse Greftkade werd. Daar echter deze noordelijkste hoek van Zegveld, evenals het door de Oude Mye omsloten deel, door de aanwezige klein tot het hoogste land van Zegveld en Zegvelderbroek behoort en nabij het oude bewoningscentrum ligt, is het niet onmogelijk, dat hier bij het begin

en 22 Juli 1862), geven de grens in ieder geval niet aan overeenkomstig de kohieren van de omslag.

¹⁾ Zie de kaart van de gemeente Zegveld.

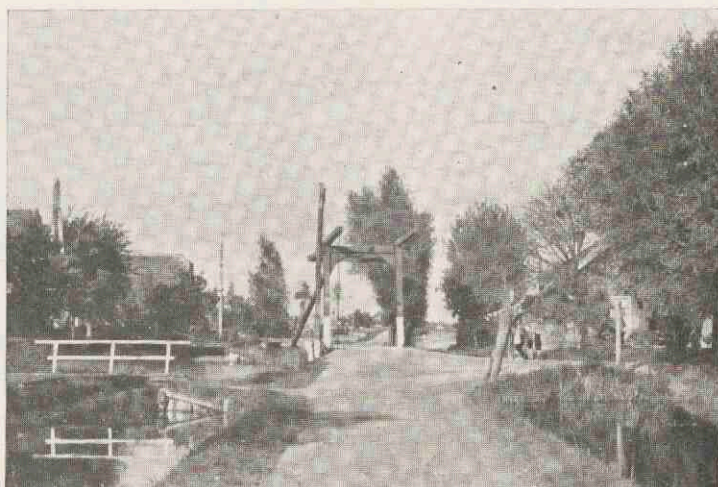
²⁾ Oud-Archief Zegveld en Zegvelderbroek n° 5.

³⁾ Daarna spoorloos verdwenen; van afkoop blijkt niets.

⁴⁾ Beneden bl. 146 e.v.

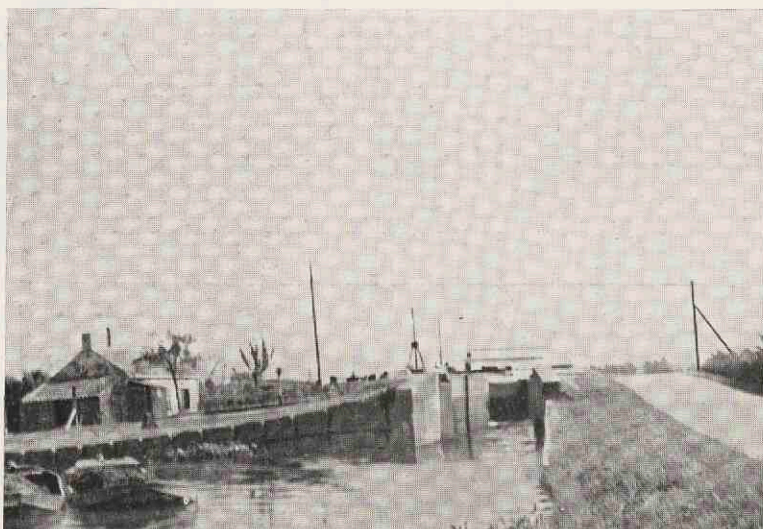
⁵⁾ Boven bl. 117.

13. DE VALBRUG VAN ZEGVELDERBROEK

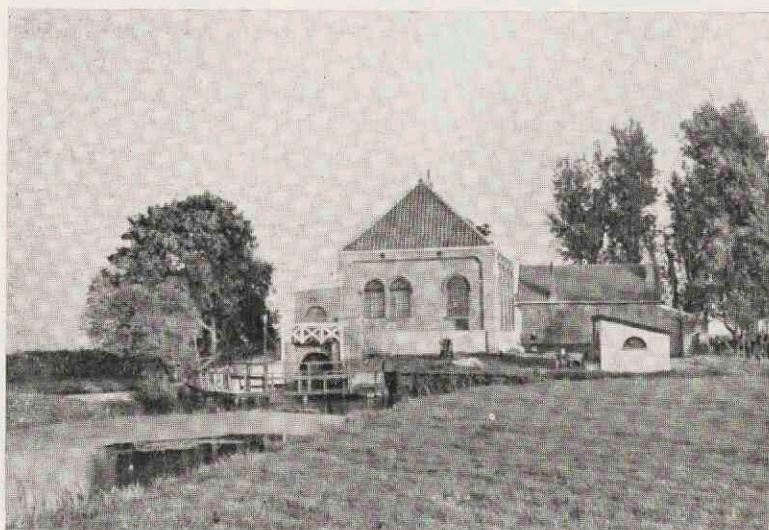
Deze ligt bij het punt, waar de Zegveldse weg (van rechts komend) aansluit op de Broekerweg. Vóór de brug de Hoge Broekerweg, over de brug de Lage Broekerweg. Rechts op de voorgrond de (oude) Broekerwetering (Kleine Haak), die vroeger onder een brug door verbonden was met de Haakwetering (Grote Haak), die in het verlengde, langs de hofstede rechts, is te zien. Vóór deze hofstee werd in 1665 het later weer verdwenen sluisje tussen de polders Zegveldebroom en Zegveld gelegd (bl. 128 en 146 e.v.). Links de (tweede) Broekerwetering, evenals de Zegveldse wetering met vele hoofden en bruggen.

14. SCHUTSLUISJE TE ZEGVELD (bl. 132).

Het kroos aan de sluiswand laat duidelijk het niveauverschil zien tussen het polderwater en de Greft (1 à 1^{1/2} M.), het noordelijke boezemwater van het Groot-Waterschap van Woerden. Het oplopen van de Zegveldse weg (rechts) is hiervan een gevolg. Op de achtergrond de torens van Woerden.

15. HET ELECTRISCH GEMAAL AAN DE GREFT VAN HET WATERSCHAP DE GEMENE BOEZEM VAN ZEGVELD, ZEGVELDERBROEK EN ACHTTIENHOVEN

Links de korte Vliet (bl. 127), die van het gemaal naar het kruispunt (niet zichtbaar) van Haakwetering en Slimwetering loopt.

der bemaling behalve de Ruige kade weinig of geen verhoging tot waterkering nodig was.

Of terstond na het graven van de Nieuwe Grefte in 1494 het gedeelte van Kamerik Myzijde, omgeven door de Oude Mye, is ingenomen bij Zegveld, is niet uit te maken. Doch in ieder geval moet dit deel met de aangrenzende noordelijke hoek van Zegveld sinds 1534 bemalen zijn door de Greftmolen van Zegvelderbroek en Achttienhoven, daar de Molenvliet dwars door deze beide delen loopt. De scheiding met Zegveld kon hier dus niet langs de Haakwetering blijven, maar kwam zuidelijker. Door een korte dwarsverbinding kon de waarschijnlijk reeds bestaande kade langs de Oude Mye (Ruige kade) direkt aangesloten worden op de kade langs de Haakwetering. Het is wel geen toeval, dat juist dit verbindende deel vanaf de Haakwetering in 1667 in onderhoud bij de polder Zegvelderbroek blijkt te zijn en het volgende slag bij een partikulier. Het was een der noodzakelijke consequenties voor Zegvelderbroek van de oprichting van de Greftmolen ¹⁾.

Een ander gevolg daarvan is stellig het opmerkelijke en afwijkende geval met de Greftkade. Deze is overal verhoefslaagd op partikuliere ingelanden. Alleen het deel, waar Zegvelderbroek zich tot de Greftkade uitstrekt, is geheel eigendom van en in onderhoud bij die polder en was dat reeds meer dan 2 eeuwen geleden blijkens de rekeningen ²⁾. Dit is een zeer duidelijk bewijs, dat hier geen geleidelijke groei is geweest met verdeling der lasten onder de verschillende partikuliere belanghebbenden, maar een op een gegeven moment geschapen nieuwe toestand in het belang van de gehele polder en dit kan kwalijk bij een andere gelegenheid geweest zijn dan bij de oprichting van de Greftmolen door Zegvelderbroek.

De gesplitste omslag in de polder Zegveld dateert waarschijnlijk reeds vanaf de oprichting van de molen in 1491 en met de 27 mor-

¹⁾ In de 18e-eeuwse polderrekeningen van Zegvelderbroek b.v. 1724, 1728 blijkt uit verhuringen, dat deze polder dan eigenaar is van de hele kade bij de Greftmolen; hij heeft dan z'n waterkerende betekenis reeds verloren (Beneden bl. 149). In de rekeningen wordt hij aangeduid als de Ruige kade.

²⁾ B.v. 1726 (fol. 10), 1732, 1739.

gen zullen bedoeld zijn het gehele perceel langs de Haakwetering benevens de daarop aansluitende onregelmatige hoek. De grootte van deze 2 delen samen komt ten naaste bij overeen met 27 morgen, rekening houdende met het feit, dat de latere kadastrale metingen gewoonlijk een iets groter oppervlakte geven, o.a. door toevoeging van het wateroppervlak. Met de extraordinaris kade ten laste der 27 morgen volgens het gegeven in de Zegveldse schouwbrief van 1652 moet bedoeld zijn de gehele noordwestelijke kade van Zegveld langs de (oude) Broekwetering en Haakwetering. Deze waterkering werd nodig tengevolge van de bemaling sinds 1491 en was gelegen op grond, die toen waarschijnlijk behoorde aan één bezitter (het stuk land voor en achter de hoeve). In plaats van onderhoud door de polder Zegveld heeft men dus de vorm gekozen van partikulier onderhoud tegen vrijstelling van molengeld van een deel der landerijen, belast met het onderhoud der kade.

De gesplitste omslag van de Zegveldse molenrekening was dus hoogstwaarschijnlijk reeds aanwezig, toen de Broekermolen aan de Greft werd gesticht. Deze stichting heeft echter een situatie veroorzaakt, die later een verwarrende indruk moest maken. Zegvelderbroek heeft een overeenkomst moeten treffen met de eigenaars van het land, waar de Molenvliet doorheen loopt. De kosteloze bemaling van deze hoek is waarschijnlijk bedongen en overgenomen door Zegvelderbroek, doch administratief bleef het land tot de polder Zegveld behoren en als deel van het complex, waartoe de 27 morgen behoorden, is het ook de omslag van Zegveld minus het molengeld blijven betalen.

Waaruit blijkt nu, dat de 27 morgen inderdaad hier gezocht moeten worden? In de eerste plaats is nergens in of nabij de polder Zegveld enig deel te ontdekken, waarbij ooit aanleiding tot bijzondere behandeling kan geweest zijn. Buiten de 24 morgen en deze hoek is de verkaveling volkomen regelmatig.

Dit is echter slechts een negatieve aanwijzing; een meer positief bewijs vormen echter de gegevens in de polderrekening van 1843 van Zegveld in verband met de ingebruikneming van het kadaster bij dit waterschap voor de heffing van de omslag. In deze rekening

worden onder 't hoofd Buitengewone Uitgaaf 3 gegadigden voor de afkoopsom vermeld. Uit de gaderlijst over 1834, vergeleken met het kadaster, blijkt één van deze 3 enige eigenaar van de gehele hoek te zijn geworden, terwijl de eigenaars, die in de kohieren van omslag onder het Sluisgeld als voorgangers der beide andere voorkomen, op het kadaster de enige aangelanden aan de zuidkant van de hoek zijn, op één perceeltje na. De eerstgenoemde moet dus het land der beide andere bezitters, voorzover het eventueel in de hoek lag, gekocht hebben, te meer daar al zijn verder bezit volgens het kadaster uitsluitend aan de westzijde van de Haakwetering lag.

Op grond van het bovenstaande kan men het als zeker beschouwen, dat een deel van het complex, waartoe de 27 morgen behoorden, vrijgesteld van het Zegveldse molengeld, in de genoemde hoek is te vinden. Tevens bewijst dit, dat de aanvankelijke scheiding tussen Zegvelderbroek en Zegveld ook in deze hoek gevormd werd door de Haakwetering. Op grond van de lijnen in het verkavelingssysteem is dit ook het meest logisch. Als de rest van het complex, waartoe de 27 morgen behoorden, kan men gevoeglijk aannemen het gehele perceel aan de zuidoostzijde van de Haakwetering en dat aan de zuidoostzijde van de (oude) Broekerwetering, waarop de waterkerende kade tussen Zegveld en Zegvelderbroek lag.

Dat men in 1843 en waarschijnlijk reeds vroeger niet meer wist, welke bepaalde percelen oorspronkelijk de 27 morgen uitmaakten, is een niet op zich zelf staand verschijnsel; dergelijke onzekerheden komen meer voor. Het is een meevaller, dat bekend is, dat de landerijen der eigenaars, wier vrijdom van molengeld in 1843 werd afgekocht, aan of vlak bij de Haakwetering gelegen waren ¹⁾.

¹⁾ Bij tal van zakelijke lasten of opbrengsten trof men soortgelijke verwarringen aan, veroorzaakt door het niet scherp onderscheiden van zaken en personen. Zo b.v. bij verschillende erfpachten in Zegveld, nl. de nog bestaande bisschoppacht, kerkenuitgang en smalrenten. De kerkenuitgangen zijn heffingen (zakelijke lasten) op het land ten behoeve van de kerkvoogdij; smalrenten zijn kleine renten, die eveneens aan de kerk worden afgedragen.

Als in dit verband van zakelijke lasten gesproken wordt, dient men er op te letten, dat dan de oorspronkelijke erfpachters als eigenaars beschouwd worden.

Vooral bij gedeeltelijke overdracht van landerijen kreeg men gemakkelijk verschuivingen. Te gereeder kon dit gebeuren bij de 27 morgen, omdat de daarbij behorende kade in 1843 al meer dan een eeuw zijn waterkerende functie verloren had, voor een deel zelfs reeds meerdere eeuwen.

Uit het voorgaande is tevens gebleken, dat de polder Zegvelderbroek zich aanvankelijk nergens uitstreckte tot de Greftkade, die geheel in onderhoud kwam bij de ingelanden van de polder Zegveld. De Greftkade beschermt echter evenzeer Zegvelderbroek, dat, hoewel tweemaal zo groot als Zegveld, de lasten daarvan niet draagt. In verband met het sterk verzwaaarde onderhoud der Greftkaden in de laatste tijd mag op deze anomalie wel eens de aandacht gevestigd worden. Het feit, dat Zegvelderbroek door de stichting van zijn Greftmolen toevallig ook een klein deel van de Greftkade in onderhoud heeft gekregen, doet aan de ongelijke verhouding niets af.

Met de Zegveldse weg is het al precies hetzelfde. Hij dient ook voor geheel Zegvelderbroek, doch heeft de laatste jaren de uitgaven van de polder Zegveld sterk verhoogd.

Deze onbillijkheid is tenslotte een gevolg van de gewijzigde instelling dezer polders op Utrecht en Woerden tengevolge van het tenietgaan van de oorspronkelijke bewoningskern aan de Oude Mye. In het systeem der verkaveling kwam natuurlijk de grootste landoppervlakte (Zegvelderbroek is ongeveer tweemaal zo groot als Zegveld) aan of nabij de hoofdlijn Mye-Boschwetering te liggen. Toen echter het achtergelegen kleine deel, de latere polder Zegveld, door de gewijzigde omstandigheden als het ware voorop kwam, veroorzaakte dit min of meer onevenredige lasten.

5. DE ZEGVELDSE SCHUTSLUIS.

Van 1645—1647¹⁾ deed zich in de polder Zegveld een dubbele kwestie voor wegens het leggen van het schutsluisje. Dit kwam in de plaats van de dam bij de watermolen, die in de winter open lag, maar vroeg in het voorjaar gedicht werd, wanneer men ging malen.

¹⁾ Gegevens Inv. S. Marie nrs. 638 en 639.

Een kleine groep ingelanden van het Laageind nabij de watermolen verzette zich tegen 't verlaat, dat alle overige ingelanden, aangeduid als de Hoogeinders, wensten. Ook hier blijkt weer, in een tijd toen de inklinking nog weinig gevorderd en de oorspronkelijke toestand nog vrijwel niet veranderd was, dat het maaiveld in de polder Zegveld in het oosten het laagst was en naar het westen geleidelijk hoger werd, terwijl Zegvelderbroek nog weer hoger lag. De heden-daagse toestand is juist andersom tengevolge van de inklinking ¹⁾.

Het kapittel verzocht toestemming aan Gedeputeerden van de Staten van Utrecht, die gelegenheid tot oppositie gaven en ter plaatse onderzoek lieten doen door gecommiteerden.

In 1647 gaven Gedeputeerden toestemming om het verlaat te leggen. In 1646 had een der Laageinders zich tot dijkgraaf en hoogheemraden gewend, die het leggen van het verlaat verboden hadden; doch door Gedeputeerden was hem op straffe van grote boete gelast, zijn procedure voor dijkgraaf en hoogheemraden te beëindigen en oppositie voor Gedeputeerden te voeren. Hetzelfde geschiedde

¹⁾ Een aardige opmerking, waaruit de beginnende klinking van het veen is te concluderen, wordt gemaakt in een verslag (art. 37 en 38) van 1590 van twee commissarissen van de Hoge Raad in verband met het maalpeil op de Wierikken (Arch. Gr.-W. Loket 15 n° 1). Zij werden er opmerkzaam op gemaakt, dat het water in de Dubbele Wierikke reeds op het oog iets hoger was dan de weilanden, op enige afstand van de Rijn aan weerskanten van de Wierikke gelegen; dicht bij de Rijn immers ligt klei en daar doet de klinking zich minder gelden. Beveerd werd, dat de bedoeling van de sententie van 1524 niet kon geweest zijn de aangrenzende landerijen te bezwaren, daar er toen in het proces kwestie over geweest was, of het Groot-Waterschap verplicht was zijn water te leiden binnen de kanten van dit land of niet. Aanvankelijk zullen wegens de lozing op de IJsel de kaden dus weinig of geen betekenis gehad hebben. De sterkere klinking van het veen en het hoger opvoeren van de boezem, beide gevolg van de beginnende bemaling, riepen geschillen op over de kaden. Evenzo leidde het toenemend verschil tussen polder- en boezemniveau tot het steeds meer verhogen der Greftkaden (zie bl. 86 vlg., 117 vlg. en 151). In de tegenwoordige tijd is dit verschil soms tot 1 à 1½ M. toegenomen, zodat de kaden op hun oorspronkelijke smalle basis veel te hoog opgetrokken werden en de druk van het water niet meer konden weerstaan en herhaaldelijk doorbraken plaats hadden. Aanzienlijke verbreding en verzwaring werd noodzakelijk. Vandaar dat het onderhoud der Dubbele Wierikkedaden in 1926 (Inv. Gr. Wat.: Overeenkomsten C C n° 40) tegen afkoop aan het Groot-Waterschap werd gebracht, terwijl het onderhoud der Greftkaden aan de verschillende polders kwam.

met zijn verzet tegen een omslag van schout en kroosheemraden van Zegveld. Deze hadden op de molenrekening een extra-bedrag omgeslagen ten einde geld in voorraad te hebben voor de aankoop van een hoekje grond bij de watermolen, dat weggegraven moest worden om het water beter naar de molen te doen stromen. Over deze kwestie hadden dijkgraaf en hoogheemraden vonnis gewezen in 1646¹⁾, waarbij opposant in het gelijk gesteld werd, omdat de schouwbrief van 7 Juni 1582²⁾ niet toeliet gelden vooruit om te slaan. Op aandrang van het kapittel werd hij voor Gedeputeerden, die de omslag hadden toegestaan, geroepen en gedwongen af te zien van het gevoerde proces voor dijkgraaf en hoogheemraden, alweer op grote boete.

Het kapittel ontkende, dat het verlaat en de omslag in Zegveld het Groot-Waterschap aangingen. Slechts wanneer het belang van het Groot-Waterschap als zodanig er mee gemoeid was, wenste het kapittel het gezag van dijkgraaf en hoogheemraden over „binnenlandse” polderaangelegenheden te erkennen, zoals geschied was bij de kwestie van de molen van Zegvelderbroek³⁾. Doch onder geen beding wilde men de souvereiniteit van dijkgraaf en hoogheemraden in die zaken aanvaarden, omdat dit gewestelijke aangelegenheden waren. Hier heeft men de kern van talloze geschillen in het Groot-Waterschap.

Het Stichtse kapittel zag in het ingrijpen in Stichtse polderzaken door een Groot-Waterschapsbestuur, dat in samenstelling overwegend Hollands was, Hollandse inmenging in Stichtse zaken; het Groot-Waterschap werd in Holland inderdaad beschouwd en behandeld als Hollands hoofdwaterschap. Steeds raakten daarom de conflicten de gewestelijke souvereiniteit, het eeuwige kruidje-roerme-niet tijdens de Republiek. Toch was het toezicht van dijkgraaf

¹⁾ Dingboek van het Groot-Waterschap deel I (Inv. E § 1 deel 1) en Loket 48 n° 3.

²⁾ Niet bekend.

³⁾ Beneden bl. 141. Toen waren bovendien beide partijen onderhorigen van het kapittel en één van beide zou in ieder geval de proceskosten voor zijn rekening gekregen hebben.

en hoogheemraden op huishoudelijke polderaangelegenheden op zichzelf geen ongewoon verschijnsel.

Dijkgraaf en hoogheemraden hebben over beide kwesties nog geschreven aan de Staten van Utrecht met verzoek om een bespreking tussen wederzijdse gecommitteerden ter voorkoming van moeilijkheden, terwijl het kapittel aan de Staten van Utrecht verzocht heeft om overleg tussen de Staten der beide gewesten. Het verlaat is in ieder geval gelegd. Waarschijnlijk hebben dijkgraaf en hoogheemraden zich geschikt, daar hun positie in deze tijd niet sterk was. Sinds 1640 waren bestuur en financieel beheer van het Groot-Waterschap schromelijk in de war. De dijkgraaf had hoogheemraden gekozen, die niet aan de vereisten voldeden, het ambt van secretaris en het ambt van camelaar van het Groot-Waterschap verkocht en zich bevoorreed op allerlei onrechtmatige wijzen door gecamoufleerde posten op de rekeningen van het Groot-Waterschap te brengen. De waarslieden met o.a. het kapittel als gevoegde waren in verzet gekomen en de dijkgraaf was in 1643 door 't Hof van Holland veroordeeld, waarna de geschillen voor de Hoge Raad kwamen. Vóór de uitspraak werd echter een overeenkomst tussen partijen gesloten, die in 1645 tot het nakomen daarvan gecondemneerd werden door de Hoge Raad. Bovendien waren er ook nog geschillen over de wijze van aanstellen der waarslieden ¹⁾).

6. DE STICHTING VAN DE GREFTMOLEN VAN ZEGVELDERBROEK EN HET GRAVEN VAN DE SLIMWETERING.

Na het oprichten van de eerste molen in 1494 ging Zegvelderbroek spoedig over tot de stichting van een tweede aan de Grefte. In 1533 ²⁾ kochten Zegvelderbroek en Achttienhoven tegen taxatie door dijkgraaf en hoogheemraden 6 roeden land „van den uutersten houck van de putbroeders mit hoer medewerckers landt, dat sy te saemen leggende hebben tusschen die nuwe Grefte ende die oude Mije”, om

¹⁾ Boven bl. 111.

²⁾ Inv. Gr.-W. A n° 29.

een uitvliet of voorvliet te graven. In 1534¹⁾ volgde de oprichting van de molen, waarna op 10 April 1545¹⁾ een overeenkomst gesloten werd tussen Zegvelderbroek en Henrick Valckenaer, heer van de Vrije Haak, die blijkens de inhoud voor heel Achttienhoven gold en vooral ging over de Greftkaden van de „Achttienhovers”, de „Haeckers” en de „Broeckers” en de wederkerige schouw daarop. Doch in de eerste plaats werd vermeld, dat een dwarswetering gegraven zou worden. Deze komt ook voor in de schouwbrieff van Zegvelderbroek, die bij keur van 4 November 1546²⁾ door dijkgraaf en hoogheemraden naar de wens der gemene geburen werd vastgesteld. Over breedte, diepte enz. van deze Slimwetering³⁾ worden daarin bepalingen gegeven. Hij zal zich uitstrekken van de Haakwetering tot de Hazekade⁴⁾; de korte Molenvliet van de Haakwetering tot de Greftmolen was natuurlijk reeds tegelijk met de molen in orde gemaakt. De ingelanden zullen de wetering zelf graven en onderhouden, ieder in zijn eigen weer; waren er meerdere in één weer, dan zal taxatie door dijkgraaf en hoogheemraden plaats hebben. De schenkels⁵⁾ zullen gegraven en onderhouden worden op kosten van de polder Zegvelderbroek.

¹⁾ Inv. S. Marie n° 2514. 4 van de 5 stukken, alle kopieën van verschillende handen, vermelden als jaar van oprichting van deze molen 1534, één stuk 1544. Uit een verklaring van Zegvelderbroek en Achttienhoven in 1543 (Inv. van Rijnl. n° 514, Dingboek fol. 23. Vgl. beneden bl. 137) bij het appèl van Kamerik Myziede op Rijnland blijkt, dat de molen toen reeds 9 of 10 jaar rustig gestaan had. Dus het jaar van oprichting moet 1534 zijn.

²⁾ Inv. S. Marie n° 636.

³⁾ Aldus van de aanvang af in de stukken genoemd. Er komen in Zegveld nogal wat Hollandse dialekteigenaardigheden voor. Zo hier slim in de betekenis van krom, scheef, gebogen. Op een kaart van 1628 (Inv. S. Marie n° 945 fol. 21—22) wordt de Slimwetering dan ook vermeld als „Cromme ofte Slimme Wateringe”.

⁴⁾ Aangeduid als de kade „die uuyt Ghysbert van Suylens landt gecoft is”.

⁵⁾ Dit zijn kleine gedeelten, waar de wetering een rechte hoek maakt en samenvalt met een sloot. Hier ligt de oorsprong van de z.g. schenkelgelden, die de polder betaalde aan de aanliggende eigenaars voor het onderhoud (schoonmaken). Bijna 4 eeuwen lang heeft men kans gezien deze schenkelgelden mee te slepen door de polderadministratie, een bedrag van nog geen 2 gulden, te betalen aan een 10-tal eigenaars, die soms in diverse plaatsen woonden en enkele centen ontvingen. Pas sinds 1937 zijn ze niet meer uitbetaald.

De oude molen met zijn wetering zal onder gelijke schouw staan als de nieuwe. De molens zullen malen, zolang iemand van de burenschade zal hebben van het water, en wie watergebrek heeft, mag het water op zijn land houden en de kering doorsteken, wanneer hij wil. Verdere schouwen en strafbepalingen met beroep op dijkgraaf en hoogheemraden volgen.

De Slimwetering werd natuurlijk gegraven in verband met de molen aan de Grefte, die verder ook Achttienhovens water kon verwerken; hij trok dus het water tot zich uit de delen, die het verst van de Rijnmolen lagen.

7. GESCHILLEN RONDONOM DE SENTENTIE VAN 1545.

Omstreeks 1535—1550 moeten er tussen de polders aan de Grefte hevige geschillen zijn geweest over de molens en de bemaling, die voorziening door de landsregering nodig maakten. Behalve het kapittel als gemeenschappelijke ambachtsheer kwamen er aan te pas dijkgraaf en hoogheemraden van Woerden en van Rijnland, de Hoven van Utrecht en van Holland en tenslotte de Geheime Raad. Uit de afzonderlijke belangrijke stukken blijkt het onderling verband der kwesties wel niet onmiddellijk, doch dit laat zich gemakkelijk raden. In deze tijd hadden dus allerlei autoriteiten hun woord in de bemaling mee te spreken. In de 17e eeuw was deze toestand nog even samengesteld. Dan staat ons echter een veel grotere hoeveelheid stukken ten dienste, zodat het voldoende schijnt om op dit onderwerp uitvoeriger terug te komen bij de Kamerikse schutsluis. De verhoudingen zijn dan in feite nog precies dezelfde.

Allereerst was de reeds besproken wrijving over de Zegveldse dam en molen nog gaande¹⁾. Verder veroorzaakte de Greftmolen van 1534 van Zegvelderbroek en Achttienhoven hevig verzet van Kamerik Myzijde²⁾, dat verwijdering van de molen eiste. Nadat op 6 Maart 1543 dijkgraaf en hoogheemraden van Woerden beslist hadden, dat de molen blijven malen zou, kwam het geschil in 1543

¹⁾ Boven bl. 118 vlg.

²⁾ Voor dit geschil: Inv. S. Marie n° 674 en Inv. van Rijnland n° 514, Dingboek fol. 22 vso—24 en 33 vso.

en 1544 in hoger beroep voor Rijnland. In hun sententie verklaarden deze, dat hun kollega's te Woerden juist geweest hadden¹⁾. Twee hoogheemraden waren in 1543 ter inspectie naar de molen geweest. Al was hier de zegswijze „datter in Rijnlant gien bloc-lant wesen sal”²⁾ nu wel niet direkt toepasselijk, immers Zegvelderbroek en Achttienhoven bezaten reeds de Rijnmolen, toch zal deze gedachte wel op de achtergrond gestaan hebben bij de uitspraken. De verbetering der bemaling van Zegvelderbroek en Achttienhoven was zo evident, dat stellig geen termen aanwezig geacht werden een veel geringer belang te laten domineren. Vandaar dat Kamerik Myzijde wel een eis tot schadevergoeding mocht instellen; het legde daarvoor aan dijkgraaf en hoogheemraden van Woerden een verklaring over, doch hangende deze kwestie werd bij minnelijke schikking de zaak „verbleven” aan 3 zegslieden nl. een kannik van S. Marie (gemeenschappelijke ambachtsheer der voornaamste belanghebbenden), de schout te Zegveld en de schout van Kamerik Myzijde. Hun uitspraak in 1550³⁾, die de slotacte vormt, luidde, dat Zegvelderbroek en Achttienhoven voor eenmaal 125 carolus gulden zouden betalen, waartegenover Myzijde een gezegelde verklaring moest overgeven Zegvelderbroek en Achttienhoven nooit te zullen aanspreken voor kosten van sluizen of banwerk tot in de Rijn.

In 1539⁴⁾ wensten de gemene bureu van Kamerik Myzijde de aarde van hun buitengegraven landen te gebruiken tot verzwaring van hun kade, mogelijk wel vanwege de molen van Zegvelderbroek aan de Grefte. Zij hadden aan het Hof van Utrecht verzocht, dat de

¹⁾ Vgl. voor dergelijk hoger beroep van Woerden op Rijnland Fock. Andr.: Rijnland bl. 116. Woerden zou volgens privilege van 1388 (Van Mieris III, 506) bestuurd worden op de voet van Rijnland. Het waterschapsrecht van het Groot-Waterschap is te beschouwen als een dochterrecht van dat van Rijnland. Ook andere hoofdwaterschappen ontleenden veel van hun recht aan Rijnland. Men kan deze verhouding vergelijken met die van moederstad en dochtersteden.

²⁾ Fock. Andr.: Rijnland bl. 91. Blokland wil zeggen beloken of afgesloten land, dus land, dat geen uitweg of uitwatering had. Een dergelijke afsluiting werd ongeoorloofd geacht.

³⁾ Inv. S. Marie n° 674.

⁴⁾ Inv. Gr.-W. A n° 33; ook E § 13 f. 7 vso.

„grondheer” dit zou toelaten. Hierover ontstond een jurisdictie-geschil tussen de procureur-generaal van Utrecht en de dijkgraaf van Woerden. De bureu van Kamerik Myzijde verzochten ter voorkoming van verdere schade en met het oog op de toekomst aan de Graaf van Hoogstraten, stadhouder-generaal van Holland, Zeeland en Utrecht, om voorziening. Deze besliste, dat de dijkgraaf van het Groot-Waterschap de „kennisse” daarvan toebehoorde, en gelastte, dat de procureur-generaal van Utrecht daarop geen inbreuk zou maken. De kwestie had dus volgens zijn beslissing niets met grondheerlijkheid te maken en ging het Hof van Utrecht niet aan, doch slechts het Groot-Waterschap. De bureu van Kamerik Myzijde zagen de verhouding, waarin zij als bezitters van de pachtgoederen stonden, in deze tijd kennelijk nog als een grondheerlijke verhouding.

Het appointement betreffende deze éne kwestie in 1539 was natuurlijk niet afdoende. Bredere voorziening was nodig en geschiedde „bij maniere van provisie” door een sententie van de Geheime Raad van 15 Jan. 1545 ¹⁾, gewezen tussen „den dyckgrave ende hooge heemraeden van Woerden ter eenre, ende den deecken ende capittele van Sinte Marien tot Utrecht als ambochtsheeren van Zegvelt, Zegvelderbrouck ende die Myezijde, die tresorier der voirs. kercke van Sinte Marien, mitsgaeders die geerfden in Zegvelderbrouck ter andere zyden”, waarbij verklaard werd, „dat die voirs. dyckgrave ende heemraiden van Woerden hebben zullen die judicature ende kennisse van allen saicken, beroerende bynnen dycken, dammen, kaeden, heullen, wateringen, watertochten, watermoelens ende diergelycke particulier persoenen aengaende ende nyet concernerende dat gemeen lichaem van den ommeloep sLandts van Woerden, zulcx ende in alder manieren als den voirs. dyckgraef ende heemraidt dat competeert *upten hoogen dyck* ²⁾ ende in saicken tgemeen lant aengaende.”

Deze sententie is van zeer veel belang geweest voor de ontwikkeling van het gezag van dijkgraaf en hoogheemraden in interne aan-

¹⁾ Inv. Gr.-W. A n° 34 en E § 13 f. 8. Gedrukt Utr. Pl. b. II, 272.

²⁾ Dit is voor Woerden de Gemeenlandskade en de IJseldijk.

gelegenheden. Het duurde echter nog heel lang voor men in het Stichtse gedeelte van het Groot-Waterschap de strekking er van inderdaad wenste te aanvaarden en talloze konflikten zijn daarvan het gevolg geweest. Door de beschikking van 1545 werd immers de beslissing over Stichtse aangelegenheden in Hollandse handen gelegd. Het kapittel zag hierin inbreuk op 't beginsel, dat de polders souverain waren in eigen huishouding en dat dijkgraaf en hoogheemraden van Woerden alleen te zeggen hadden in gemeenlandsaangelegenheden.

Het Groot-Waterschap werd in dit deel terecht beschouwd als een instelling tot verzorging van de gemeenschappelijke waterstaatsbelangen, niet in het minst naar buiten b.v. tegenover Rijnland, doch overigens wenste men zijn belangen zelf te blijven behartigen. De bovenvermelde kwesties werden als interne of huishoudelijke aangelegenheden gevoeld, niet als gemeenlandsaangelegenheden; zij liggen in het grensgebied.

De oude overeenkomsten en privilegiën hielden inderdaad ook niets anders in dan dat de Stichtse geërfden het recht kregen van de Hollandse graaf om te Spaarndam tegen betaling van evenredige lasten als in het Hollandse deel van het Groot-Waterschap de waterlozing deelachtig te blijven, doch overigens behield men zich alle rechten voor. Dijkgraaf en hoogheemraden hadden slechts de gemeenlandsaangelegenheden van het hele Groot-Waterschap te regelen en inderdaad is dit gedurende bijna 2 eeuwen na 1363 hun enige taak. De steeds intensiever wordende waterstaatszorg vooral tengevolge van de bemaling leidde er echter vanzelf en noodwendig toe, dat het bestuur van het Groot-Waterschap, waarin ook het Stichtse deel vertegenwoordigd was, zich wel met binnenlandse waterstaatskwesties d.w.z. polderaangelegenheden moest gaan bemoeien, ook in het Sticht.

De moeilijkheden in dit hoofdwaterschap waren een gevolg van het feit, dat het zich uitstreckte over twee landen (Holland en het Sticht). Men heeft hier een zeer duidelijk voorbeeld tot welke moeilijkheden de regeling van waterschapsaangelegenheden leiden kon, tengevolge van staatkundige grenzen, waarmee de geografische toe-

stand uit den aard der zaak geen rekening houdt. Hoewel Utrecht en Holland geen staten meer zijn, maar nog slechts onderdelen van een staat, toch is de tegenstelling, deze oude oorzaak van wrijving, nog aanwezig. Het feit, dat er nog altijd Stichtse invloed is, openbaart zich bij wrijving met het zuiver Hollandse Rijnland.

Ongeveer een eeuw later, in 1639¹⁾, was er nog eens geschil over de Greftmolen. Zegvelderbroek wenste een nieuwe molen met grotere maalcapaciteit te stellen. Kamerik Myzijde wendde zich tot het Hof van Utrecht en verkreeg, dat op zekere boete aan Zegvelderbroek verboden werd met het werk voort te gaan tot nader beschikt zou zijn.

De Stichtse Myzijde vraagt dus de beslissing aan het Stichtse Hof, dijkgraaf en hoogheemraden daarentegen eisten van Kamerik Myzijde beëindiging van de procedure voor het Hof van Utrecht. Zij beroepen zich in de eerste plaats op het privilege door Frederik van Blankenheim in 1410²⁾ aan hen verleend. In de tweede plaats beroepen zij zich op de sententie van 1545 en in de derde plaats op het feit, dat verschillende Stichtse polders in het Groot-Waterschap zijn ingenomen. Zodoende hebben de Staten van Utrecht erkend, dat aan dijkgraaf en hoogheemraden het „waterrecht of heemrecht” in het gehele Groot-Waterschap toekomt.

Ditmaal legde Kamerik Myzijde zich er bij neer en deken en kapittel machtigden hun secretaris, advokaat voor 't Hof van Utrecht, het proces voor dijkgraaf en hoogheemraden te voeren. Veel hoger liep het geschil van 1666 over de Kamerikse sluis, dat besproken zal worden bij de verhouding van Kamerik Myzijde en Kamerik Statengerecht.

8. DE BREEKADE.

In 1567³⁾ was er een geschil tussen Zegvelderbroek en de Bree

¹⁾ Arch. Gr.-W.: Loket 48 n° 2 en Inv. S. Marie n° 674.

²⁾ V. Mieris IV, 134 en Utr. Pl. b. II, 271.

³⁾ Oud-Archief Zegveld en Zegvelderbroek n° 35.

over de Breekade ten westen van de Broekermolenvliet. De ingelanden van de Bree hadden de kade onvoldoende onderhouden en het water liep uit hun polder in de Broekermolenvliet. Na kennisgeving van het geschil beslisten hoogheemraden van Woerden, dat, alvorens recht te doen, partijen elk met 2 dadingslieden voor hen zouden compareren om zo mogelijk nog een schikking te treffen. Na veel praten lieten partijen aan de 4 arbiters (1 uit Zegveld en 3 uit Woerden) de uitspraak in hun geschil over. De ingelanden van de Bree zouden elk hun hoefslag onderhouden; heemraden van Zegvelderbroek zouden te allen tijde schouw hebben op de kade op zekere boete en een bekeurd werk mogen aanbesteden bij onwil tot herstel binnen 6 uur. Nog enkele bepalingen voor 't onderhoud volgen, terwijl bij overmacht (storm en onweer) geen bekeuring mocht plaats hebben.

Kort daarna, in 1569¹⁾, wezen hoogheemraden op grond van deze overeenkomst een vonnis tussen de Bree en Zegvelderbroek, waarbij de heemraden van Zegvelderbroek veroordeeld werden toe te staan het baggeren uit de Broekerwetering door de ingelanden van de Bree. In 1674 en 1722 werden schout en heemraden van de Bree bij insinuatie door de bode van het Groot-Waterschap vanwege schout en heemraden van Zegvelderbroek gelast de Breekade te dichtten, wat geschiedde.

9. GREFTKADE EN GEMEENLANDSKADE VAN ZEGVELDERBROEK EN ACHTTIENHOVEN.

De toenemende inklinking tengevolge van de bemaling maakte verhoging der kaden nodig. Zij waren onder Achttienhoven zeer slecht, zodat Zegvelderbroek weinig plezier heeft beleefd van het kontrakt van 1488. Na de overeenkomst van 1545 sloten Zegvelderbroek en Henrick Valckenaer op 20 April 1553²⁾ een nieuwe en nauwkeurige overeenkomst over de wederzijdse Greftkaden. Deze handelde bijna geheel over de Greftkade van de Vrije Haak — van

¹⁾ Archief Gr.-W.: Charters n° 42.

²⁾ Inv. S. Marie n° 2511.

Toegang tot Haakdijk — die dan ook de aanleidende oorzaak der overeenkomst was. Zegvelderbroek nam zelfs de verplichting op zich tot het betalen van een jaarlijks bedrag van 3½ gulden ¹⁾ aan H. Valkenaer, dat te allen tijde tegen betaling van een hoofdsom van 100 gulden afgelost kon worden. De bepalingen over de typische wederkerige schouwen op de kaden en de boeten daarbij maken weer verreweg het grootste deel der akte uit. De kade van de Vrije Haak is echter slecht gebleven ²⁾ en pas sinds 1905 ³⁾ is de toestand goed geworden door dit dijkvak in onderhoud bij het Groot-Waterschap te brengen na afkoop door de toenmalige eigenaar van de hofstede ⁴⁾.

Minstens even slecht was de Gemeenlandskade van De Bosch, tussen Slikkendam en Woerdense Verlaat, die echter onder de schouw van dijkgraaf en hoogheemraden van het Groot-Waterschap stond. Vóór deze kade lag hier een strook land, die na verloop van tijd in gebruik genomen en beveiligd was door een buitenkade vlak langs het boezemwater van Amstelland. De Gemeenlandskade zelf was daardoor droog komen te liggen en dus niet in beste konditie om water te keren. Doorbraken van de Diemerdijk in het vroege voorjaar van 1651 en van de dijk langs het IJ onder Halfweg en de Muiderdijk in begin November 1651 veroorzaakten moeilijkheden ⁵⁾. In 1651 gaven dijkgraaf en hoogheemraden last tot ophoging en versterking van dit deel van de Gemeenlandskade. Uit een schrijven van Isaäc Pauw uit Amsterdam blijkt, dat bij het leggen van die kade zijn land, genaamd Den Bosch, daarop was gehoefslaagd; zijn grootvader Lourens Jansen Spiegel had ook reeds moeilijkheden over de kade gehad. Dijkgraaf en hoogheemraden stelden

¹⁾ In 1780 wist men niet aan wie men deze betalen moest; toch werd gedurende 24 jaar de uitgaaf nog op de polderrekening van Zegvelderbroek verantwoord, tot men het jaar daarop er een eind aan maakte en de 84 gulden der voorafgaande jaren als ontvangpost in de rekening bracht.

²⁾ Men zie b.v. Arch. Gr.-W. Loket 36 n° 19.

³⁾ Invent. Gr.-W.: C C n° 35.

⁴⁾ Voor de Greftkade van Zegvelderbroek zie men boven bl. 129, 132 en beneden bl. 204—205.

⁵⁾ Arch. Gr.-W., Loket 42 n° 1.

in 1651 voor, dat Pauw de buitenkade zou onderhouden i.p.v. de Gemeenlandskade; deze voelde daarvoor weinig, omdat dit raakte „de kittelachtige materie van jurisdictie”. Het stukje land, dus ook de buitenkade, hoorden nl. onder Westveen, dus onder het Sticht. Ook in deze kwestie is pas veel later voorzien bij overeenkomsten van 1827, 1871 en 1885 ¹⁾. In 1871 kocht de onderhoudplichtige zijn hoefslagplicht van de Gemeenlandskade (Nachtegaalspad) af; de buitenkade werd ingericht tot Gemeenlandskade en in onderhoud genomen door het Groot-Waterschap ²⁾.

10. DOORBRAAK VAN DE LEKDIJK IN 1726.

Na een doorbraak van de Lekdijk in 1726 ³⁾ hebben de polders Zegveld, Zegvelderbroek en Achttienhoven, Nieuwkoop en Noorden, de Myepolder, de Noordzijde van Bodegraven en het Weiland, Rietveld en de Bree gezamenlijk getracht het overstromingswater te keren voor de Greftkade van Zegveld, Zegvelderbroek en Achttienhoven door deze in allerijl te versterken, doch vergeefs. De versterkingen en het latere uitmalen van het Lekwater hadden grote onkosten veroorzaakt, die morgen morgensgelijk gedragen zouden worden. Rietveld en de Bree weigerden echter hun aandeel te betalen. De kwestie kwam voor dijkgraaf en hoogheemraden, die tenslotte dit aandeel vaststelden op f 320.—, terwijl de rest over de andere polders morgen morgens gelijk werd omgeslagen.

Daar Zegveld en Kamerik onder de Meerndijk ressorteerden en deze eveneens grote schade had geleden, deed het bestuur van deze dijk wegens buitengewone omstandigheden een omslag over alle landen onder de dijk. Zegveld en Kamerik kwamen daartegen vergeefs in verzet ⁴⁾.

¹⁾ Idem, Overeenkomsten C C nrs. 1, 17 en 27.

²⁾ Voor de Gemeenlandskade zie men verder onder: De Wegen bl. 162.

³⁾ Arch. Gr.-W. Loket 48 n° 6.

⁴⁾ Bij de stichting van het hoofdwaterschap Woerden in 1322 strekte dit zich uit van de Meerndijk tot Zwadenburgerdam. Na de reorganisatie en verkleining in 1363 ontdeed Woerden zich van de Meerndijk (Arch. Gr.-W. Loket 40 n° 6), daar de Bijleveldse landen op de IJssel waren gaan afwateren, doch

II. DE VERHOUDING VAN ZEGVELDERBROEK EN ZEGVELD BETREFFENDE DE VERLATEN.

De schouwbrief van 7 April 1584 regelde nog eens uitvoerig toezicht en beheer van alle werken van Zegvelderbroek, doch pas in

behiel nog enkele rechten bij eventuele watersnood. Het toezicht blijkt in de 16e eeuw en later (Arch. Gr.-W. alsvoren; B. G. A. Pabst: De Hydrarchia Bijleveld, Handvesten nrs. 25, 44, 52; Utr. Pl. b. II, 166) uitsluitend te berusten bij dijkgraaf en heemraden van Bijleveld. De eerste eigenlijke schouwbrief werd uitgevaardigd 26 September 1595 (Pabst n° 25). Verschillende Stichtse polders en gerechten ressorteerden onder de Meerndijk en hadden daar een hoofslag, omdat zij vrij waren van Lekdijks- en Hinderdamsgelden. Behalve de Bijleveldse landen waren al de overige — o.a. van de tegenwoordige gemeenten Zegveld en Kamerik — tevens onder 't Groot-Waterschap van Woerden gelegen.

Voor 't volgende vooral: Inv. Gr.-W.: F F n° 3.

Alle bruikers van 4 morgen land of meer onder de Meerndijk waren op grond van de schouwbrief van 1595 verplicht:

1. In persoon jaarlijks te komen of een valide plaatsvervanger te zenden om op de schouwdag aan de dijk te werken.
2. In geval van nood de dijk te komen beschermen.
3. Bij uitgaven wegens buitengewone omstandigheden daarin morgen-morgensgelijk bij te dragen.

Alleen de landen onder Bijleveld hadden bovendien de kosten van het gewone onderhoud en van de schouwen te dragen.

In 1727 hebben de polders van Zegveld en Kamerik getracht te ontkomen aan de buitengewone omslag van 1726 ten behoeve van de Meerndijk. Zij beriepen zich op de grote extra-uitgaven, die zij toch reeds hadden vanwege de Lekdijk-doorbraak, en op enkele afgekochte verplichtingen t.a.v. de Meerndijk. De Staten van Utrecht beschikten echter afwijzend (Pabst n° 52).

Het jaarlijks ten dijk komen op de schouwdag heeft nooit bezwaren opgeleverd; de schouwdag was in het langst van de dagen en de werkzaamheden begonnen met zonsopgang. Moeilijkheden ontstonden steeds in geval van nood. De Meerndijk was, evenals de Noorder Ijseldijk, slaper achter de Noorder Lekdijk. Een groot deel van de Noorder Ijseldijk stond onder toezicht van het Groot-Waterschap. Bij gevaar wegens de Lekdijk werden de Stichtenaars onder 't Groot-Waterschap, die ook onder de Meerndijk ressorteerden, door beide collegiën als dijkleger opgeroepen, wat verwarring schiep. Door samenwerking der beide besturen tegen het gemeenschappelijk gevaar waren de kwade gevolgen dier dubbele dijkplicht steeds zoveel mogelijk voorkomen.

In 1862 dreigde doorbraak van de Lekdijk. Voorbereidende maatregelen waren genomen en aan de manschappen, behorend tot het dijkleger van de Meerndijk, was aangezegd bij de éérste oproep te verschijnen op de dijk. Het

1665 kwam weer een kwestie van meer belang aan de orde¹⁾. Reeds in 1664 waren er plannen tot het maken van twee verlaten (schutsluisjes), bij de Rijnmolen en bij de Greftmolen. Doch voorlopig was bij „buerspraeck” van de polder Zegvelderbroek alleen besloten tot het laatste. Gedeputeerden van de Staten van Utrecht gaven toestemming bij appointment van 22 Juni 1665, mits de geërfdcn van Zegvelderbroek binnen Utrecht toestemden, wat geschiedde bij resolutie van 3 Aug. 1665 na convocatie in het kapittelhuis van S. Marie. Inmiddels was echter een nieuw plan opgekomen en na overleg met Zegveld besloten, de vernieuwing van het verlaat bij de Zegveldse molen gezamenlijk te bekostigen, terwijl Zegvelderbroek alleen een verlaat zou leggen aan het noord-westeinde van de Zegveldse wetering. Bij resolutie van 11 Aug. 1665 stemden deken en kapittel van S. Marie in met het gewijzigde plan, mits geërfdcn van Zegveld en Zegvelderbroek binnen Utrecht toestemming gaven. Dit geschiedde op 15 Aug. 1665, terwijl de volgende dag Gedeputeerden hetzelfde deden.

Groot-Waterschap had op grond van zijn reglement, goedgekeurd bij K. B. van 20 Aug. 1857 n° 67, hetzelfde gedaan t.a.v. zijn IJseldijk.

Bij het ontwerp-reglement voor het Waterschap van Bijleveld en de Meerndijk, ingezonden aan Gedeputeerde Staten van Utrecht, was de Meerndijk als vanouds onder 't beheer van dijkgraaf en heemraden van Bijleveld gebracht. Men begreep, thans de dubbele dijkplicht der landen onder het Groot-Waterschap te moeten beëindigen, wat na besprekingen en regelingen in de volgende jaren (Archief Waterschap Kamerik Teylingens n° 27) geschiedde. In 1865 stelden dijkgraaf en hoogheemraden van Bijleveld en de Meerndijk onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten van Utrecht een bedrag van f 0,40 per bunder vast als afkoopsom van de dijkplicht aan de Meerndijk voor de landen buiten het Waterschap gelegen. Op 5 Juni 1869 machtigden de ingelanden van het Waterschap Bijleveld en de Meerndijk het bestuur tegen dit bedrag de dijkplicht der genoemde landen te doen afkopen. Toch duurde het nog tot 1881, voor de betaling plaats had en de polders onder de gemeenten Kamerik en Zegveld vrij werden van de dijkplicht aan de Meerndijk. Alleen de Bijleveldse landen bleven dijkplichtig onder de Meerndijk en die van het Groot-Waterschap werden van die verplichting ontheven. De nieuwe regeling was te meer verantwoord, omdat de sterke verzwaring van de Lekdijk het gevaar van doorbraak aanzienlijk ging beperken.

¹⁾ Gegevens hierover: Inv. S. Marie nrs. 2532, 2533.

Terloops moge er hier de aandacht op gevestigd worden, dat er in de 17e eeuw dus onderscheid gemaakt wordt tussen buren en geërfden. De plannen gingen uit van de buren, de ingezeten landgebruikers, onverschillig of zij eigenaars waren onder verplichting bisschospacht te betalen (de oude erfpachters) of tijdelijke pachters.

De Staten eisten de goedkeuring der geërfden te Utrecht, d.z. niet-ingezeten erfpachters, die eigenaars zijn behoudens hun verplichting tot betaling van bisschospacht, en eigenaars, die geen bisschospacht betalen¹⁾. Zij wensten dus samenwerking van belanghebbenden in de polders en te Utrecht woonachtig. Oorspronkelijk waren geërfden en buren dezelfde mensen, later zijn ze dus gedifferentieerd. Een stand van losse pachtboeren is ontstaan, die land in tijdhuur hebben, hetzij van erfpachters (eigenaars), hetzij van eigenaars; reeds in 1493 blijken deze losse pachtboeren aanwezig te zijn²⁾. De vroegere boeren wonen in de stad en zijn landeigenaars geworden of, wat waarschijnlijk is, hun land is overgegaan in handen van geestelijke instellingen en edelen.

Dijkgraaf en hoogheemraden gaven op verzoek van 2 kroosheemraden van Zegvelderbroek op 29 Oct. 1665³⁾ ook toestemming om de dam in een sluis te veranderen en tevens om de hoofden in Zegvelderbroek op dezelfde breedte te schouwen als die in Zegveld. Blijkbaar hadden de kroosheemraden min of meer op eigen initiatief gehandeld, ten minste bij akte van 7 Aug. 1666⁴⁾ verklaarden zij dit gedaan te hebben buiten last en weten van de ambachtsheren en de geburen. De geërfden te Utrecht waren niet gesteld op inmenging van het Groot-Waterschap, te meer, daar de kwestie van de Kamerikse sluis⁵⁾ aan de orde kwam en men liefst geen precedent wilde scheppen. De geërfden waren 't machtigst en daarom kwamen deze in verzet.

¹⁾ Zie hfdst.: De Ingelanden, bl. 211—212. Mogelijk waren er ook onder de ingezeten landgebruikers wel eigenaars, van wier land geen bisschospacht betaald werd.

²⁾ Boven bl. 35.

³⁾ Oud-Archief van de polders Zegveld en Zegvelderbroek n° 2.

⁴⁾ Inv. S. Marie n° 2532.

⁵⁾ Beneden bl. 177 vlg.

De nieuwe sluis kwam in de plaats van een overtoom, een opstaand windas met spaken aan weerskanten. De gehele situatie staat op een kaart van 1628 van enkele percelen land¹⁾. Ter plaatse van de tegenwoordige Valbrug lag een vaste hoge brug, evenals over de (oude) Broekerwetering ter verbinding van de Zegveldse en Broekerdijk. De laatste is in 1717²⁾ door Zegvelderbroek met goedvinden van Achttienhoven en met toestemming van de maarschalk van Montfoort vervangen door een duiker, die na de stichting van het stoomgemaal aan de Greft zijn betekenis verloor en verdween.

Op 10 September 1665³⁾ sloten Zegvelderbroek en Zegveld het akkoord. Zegvelderbroek alléén zou de dam aan het einde van Zegveld vervangen door een sluis voor de scheepvaart en deze onderhouden. Vernieuwing en onderhoud van het verlaat bij de Zegveldse molen zouden geschieden morgen morgensgelijk door Zegveld en Zegvelderbroek. Zegveld was echter bang voor te veel water van Zegvelderbroek, doch men kwam overeen, dat het openen van de sluis bij veel regen en hoog water zou staan aan deken en kapittel van S. Marie als ambachtsheren.

Over het laatste is nog een aparte verklaring aanwezig, ondertekend door twee kanunniken, de 3 heemraden van Zegveld en de 3 heemraden van Zegvelderbroek. Een positief bewijs dus voor de oorspronkelijk hogere ligging van Zegvelderbroek t.o.v. Zegveld. Bovendien is nog een getuigenverklaring aanwezig, dat de landerijen van Zegvelderbroek en bijgevolg die van Achttienhoven en de Haak, die over Zegvelderbroek uitwateren, hoger lagen dan die van Zegveld⁴⁾.

Het kapittel van S. Marie wilde de omslag voor de nieuwe ver-

¹⁾ Inv. S. Marie n° 1226. Dergelijke kleine overtomen waren in groot aantal in het polderland aanwezig.

De oude waterschapskaarten van Woerden en Rijnland geven de situatie bij de Broekerdijk niet juist weer.

²⁾ Oud-Archief van de polders Zegveld en Zegvelderbroek n° 36.

³⁾ Arch. Gr.-W. Loket 47 n° 9.

⁴⁾ Bij de opruiming van de laatste resten der sluis, die onder water waren blijven zitten, een 20-tal jaren geleden, bleken de slagdrempels met de punt naar Zegvelderbroek te wijzen.

laten ook heffen van Achttienhoven en de Haak, wat verboden werd door 't Hof van Holland op 27 Maart 1667. De kwestie is verder nog voor dijkgraaf en hoogheemraden van het Groot-Waterschap geweest, doch er is toen niet van omslag gekomen ¹⁾).

In 1719 ²⁾ was de meerderheid, zowel in Zegveld als in Zegvelderbroek, voor verwijdering van het vervallen verlaat, doch de zaak bleef steken. In 1752 ³⁾ is er weer sprake van. Doch een bepaald besluit is er niet; men vindt nog enige tijd na 1719 uitgaven voor het verlaat in de rekeningen van Zegvelderbroek, doch de vervallen sluis is verder een stille dood gestorven, daar het peilverschil langzamerhand geheel verdween. Zo kwam dus feitelijk tegen het midden van de 18e eeuw waterstaatkundig de gemeenschappelijke boezem van Zegveld, Zegvelderbroek en Achttienhoven tot stand. Doch alles bleef verder bij het bestaande.

12. HET WATERSCHAP DE GEMENE BOEZEM VAN ZEGVELD, ZEGVELDERBROEK EN ACHTTIENHOVEN.

Op 1 Maart 1873 ³⁾ sloten Zegveld, Zegvelderbroek en Achttienhoven een kontrakt van bemaling in verband met de stichting van een gemeenschappelijk stoomgemaal aan de Gref. Dit leidde tot de instelling van het Waterschap De Gemene Boezem van Zegveld, Zegvelderbroek en Achttienhoven bij gemeenschappelijk besluit van de Staten van Zuid-Holland en Utrecht van 11 Nov. 1874. In het reglement voor dit Waterschap ⁴⁾ vindt men de werken daarbij in onderhoud en beheer, vnl. het gemaal en de Zegveldse sluis ⁵⁾). Samsmelting van de 3 polders konden Gedeputeerden niet bereiken door verzet van Achttienhoven.

De verbeterde bemaling deed de inklinking, vooral van het grootste deel van Zegvelderbroek en Achttienhoven, in versneld tempo

¹⁾ Beneden bl. 208.

²⁾ Arch. Gr.-W. Loket 47 n° 9. Oud-Arch. Zegveld en Zegvelderbroek n° 5.

³⁾ Archief Waterschap Zegvelderbroek, Portef. n° 3, stuk n° 158.

⁴⁾ Provinciaal Blad van 1874 van Utrecht n° 145 en van Zuid-Holland n° 125.

⁵⁾ Verdere bijzonderheden betreffende beheer en bestuur van het Waterschap De Gemene Boezem etc. in Teixeira de Mattos II bl. 832—834.

doorgaan en weldra kwam in de vergaderingen van stemgerechtigde ingelanden van de Gemene Boezem opnieuw scheiding van Zegveld en Zegvelderbroek door een sluis aan de orde, doch in omgekeerde stand. Het besluit daartoe op voorstel van de polder Achtienhoven, in 1923 in beginsel genomen, werd echter in 1926 vernietigd door Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland en Utrecht. De inklinkingsproblemen zijn zeer ingewikkeld en treden aan de dag in de geschillen over het maalpeil binnen de Gemene Boezem ¹⁾. De mate van inklinking van het land is zeer verschillend, de verdeling van de grondeigendom geeft bezwaren ²⁾ en last not least de funderingen. Het dorp met de meeste gebouwen ligt nl. in de polder Zegveld, die het minst inklinkt en zich steeds tegen verlaging van het maalpeil verzet, doch slechts ongeveer een vierde deel uitmaakt van de Gemene Boezem.

13. KAMERIK MYZIJDE.

Over Kamerik Myzijde valt nog het volgende te vermelden. De bemaling van deze polder had sinds 1652 ³⁾ lange tijd plaats met 2 molens. In 1784 ⁴⁾ was er slechts één molen. In 1880 werd voor hulpbemaling vlak naast deze molen een stoomgemaal gesticht ⁵⁾. De molen werd 8 Juli 1905 ⁶⁾ door de bliksem getroffen en brandde af, waarna in 1906 een nieuw stoomgemaal gebouwd werd, dat sindsdien de bemaling verzorgt.

In 1884 ⁷⁾ werden Kamerik Myzijde en 's-Gravesloot tot één waterschap verenigd. Dit brengt merkwaardige consequenties mee in verband met de polder Oudeland en Tournoisveld. Sinds het kontract van 13 November 1786 ⁸⁾ geschiedde de bemaling van deze

¹⁾ Men zie het overzicht over 1917—1930 uit notulen en stukken inzake verlaging van het polderpeil van het Waterschap De Gemene Boezem etc. van de secretaris F. van Mazijk (Archief Gemene Boezem etc. n° 49 van het jaar 1930).

²⁾ Over deze moeilijkheden zie men W. van Konijnenburg: Het beheer onzer waterschappen uit een economisch oogpunt beschouwd, bl. 135—136.

³⁾ Boven bl. 124.

⁴⁾ Inv. S. Marie n° 2543.

⁵⁾ Archief Kamerik Myzijde n° 4, Notulenboek fol. 12 en 22.

⁶⁾ Alsvoren n° 41, Notulenboek.

⁷⁾ Provinciaal Blad van Utrecht van 1884 n° 87.

⁸⁾ Moorrees en Vermeulen: Vervolg Utr. Pl. b. II, 397.

polder, die voordien plaats had met een eigen paardemolen, door de windwatermolen van 's-Gravesloot tegen de vaste jaarlijkse som van f 135,20 (f 0,80 per morgen). Volgens de bewoordingen van dit kontrakt zouden schout en heemraden van 's-Gravesloot in het vervolg van nu af aan (6 Oct. 1786) ten eeuwigen dage, zo lang schout en heemraden van het Oudeland en Tournoisveld zulks goedvinden en approberen, de landerijen van het Oudeland en Tournoisveld doen bemalen door dezelfde molen, waardoor de landen van de 's-Graveslootse polder worden bediend. Na de vereniging van 's-Gravesloot met Kamerik Myzijde in 1884 kreeg het waterschap Kamerik Myzijde en 's-Gravesloot deze bemaling tot zijn last op dezelfde voorwaarden. Behalve het veel te lage en onveranderlijke bedrag is er nog het bezwaar, dat de polder Oudeland en Tournoisveld in de laatste tijd geheel van karakter begint te veranderen door bebouwing en uitbreiding van de gemeente Woerden, waaronder de polder ligt. Alle rioolwater komt op de polder, verontreinigt het polderwater en komt ten laste van het verenigde waterschap, zolang de gemeente Woerden niet in riolering voorziet.

Door de vereniging van Kamerik Myzijde en 's-Gravesloot tot één waterschap kon de molen van 's-Gravesloot, die niet ver van de Kruipin bij het kruispunt van de 's-Graveslootse en Oudelandse weg stond, verdwijnen.

De verdere waterstaatsaangelegenheden van Kamerik Myzijde, voornamelijk de verhouding tot Kamerik Teylingens, komen het best ter sprake bij de wegen.

14. GREFTKADEN.

Het onderhoud der Greftkaden geschiedde vanouds door hoofslagplichtigen, wier namen en hoofslagen in lijsten waren opgenomen, die geregeld werden bijgehouden¹⁾. Pas in de laatste tijd is hierin

¹⁾ In Kamerik Teylingens b.v. eens in de 10 jaar volgens de schouwbrief van 1776 op de Greftkade art. 10 (Moorrees en Vermeulen: Vervolg Utr. Pl.b. II, 416), die wel een gevolg geweest zal zijn van de doorbraak van de Greftkade aldaar in het voorjaar van 1774 (Inv. S. Marie n° 2654). Geërfden te Utrecht besloten toen, de kade op gemene kosten van alle geërfden in Kamerik Teylingens te doen herstellen, daar deze tengevolge van zeer hoog water en stormweer

verandering gekomen tengevolge van herhaalde doorbraken. In 1931 werd een Keur op het onderhoud der boezemkaden gelegen binnen Zuid-Holland vastgesteld door het Groot-Waterschap ¹⁾). Verreweg het grootste deel der Greftkaden lag echter onder Utrecht. Reeds eerder was door 't Groot-Waterschap bij Gedeputeerde Staten van Utrecht vergeefs wijziging van het onderhoud aanhangig gemaakt. In 1931 evenwel drongen deze zelf bij de betreffende waterschappen Kamerik Myzijde en 's-Gravesloot, Kamerik Teylingens, Zegveld en Zegvelderbroek aan op overname van het onderhoud der Greftkaden. De bijzondere reglementen van deze waterschappen werden toen dienovereenkomstig gewijzigd, terwijl Gedeputeerden verder in 1932 een Keur van het Groot-Waterschap op het onderhoud der Greftkaden goedkeurden. De waterschappen, elk in zijn gebied, onderhouden nu de kaden en slaan vanwege dit onderhoud jaarlijks een zeker bedrag per strekkende meter om op de vroegere hoefslagplichtigen overeenkomstig de lengte van ieders slag.

De keur op de boezemkaden in Zuid-Holland en de keur op de Greftkaden werden in 1936 ingetrokken en opgenomen in de Algemene Keur van het Groot-Waterschap.

15. DE VERVENING ONDER ACHTTIENHOVEN.

De verveningen te Nieuwkoop en Noorden breidden zich steeds verder uit en omstreeks 1775 wilden ook verschillende ingelanden van Achttienhoven hun schrale landen gaan „verslagturven”. Zij hadden zich daarbij te houden aan het plakkaat van de Staten van Holland en West-Friesland van 20 December 1595 „op 't stuk van slagturven geëmaneert” en aan de nauwkeurige voorschriften van dijkgraaf en hoogheemraden van het Groot-Waterschap van Woerden, welke laatste de vervening te Achttienhoven in een keur van 14 April 1775 ²⁾ regelden. Hierin werd het toezicht op de vervening

bezweken was en 2 dagen tevoren bij de schouw in behoorlijke staat was bevonden „gelijk als die van buuren boven en beneeden”.

¹⁾ De reden was vooral de slechte toestand der Wierikkenkaden, eeuwenoude bron van konflikten.

²⁾ Arch. Gr.-W., loket 31 n° 13 en Keuren van het Groot-Waterschap van Woerden (1811) n° XIII.

en de betaling der z.g. stuivergelden, waaruit de waarborgsommen gevormd werden als zekerheidsstelling voor de betaling der verschillende lasten en omslagen, die van de grond geheven werden, in hoofdzaak opgedragen aan schout en ambachtsbewaarders van het *ambacht* Achttienhoven, waarvan een gedeelte zich ook uitstreckte buiten het Groot-Waterschap. Wanneer een vervener onder nauwkeurige opgave van ligging en grootte van het stuk land consent tot vervening had verkregen van dijkgraaf en hoogheemraden en van de ambachtsheer van Achttienhoven, moest hij jaarlijks vóór het venen begon op een bepaalde tijd aan secretaris en ambachtsbewaarders van Achttienhoven aangeven, in welk perceel hij dat jaar wilde venen, terwijl opgave van de geveende roetalen moest geschieden vóór de turf op hopen gezet werd om te drogen; het venen geschiedde alleen in de zomerperiode. „Schout en ambachtsbewaarders of heemraden” konden desgewenst alle opgaven nameten¹⁾. Van ieder stuk land moest verder een akker van 6 voet breed blijven liggen. Deze z.g. legakkers dienden om het ontstaan van te grote wateroppervlakten tegen te gaan; tevens konden ze gebruikt worden voor het drogen van de turf.

Aan schout en ambachtsbewaarders moesten jaarlijks, uiterlijk in Augustus, 2 stuivers van iedere roede geveende turf betaald worden door de eigenaars, zo lang tot iedere morgen in totaal 300 gulden zou hebben „verwaarborgd”. Wanneer door ondiep venen de 2 stuivers per roede niet voldoende mochten zijn om het genoemde kapitaal in kas te hebben eer het land verveend was, zouden schout en ambachtsbewaarders met machtiging van dijkgraaf en hoogheemraden de eigenaar bevelen zoveel per roede te betalen als ter bereiking van het gestelde doel nodig was. De stuivergelden of waarborgpenningen moesten jaarlijks met de bijbehorende lijsten ter verantwoording worden overgebracht naar de secretarie van het Groot-Waterschap van Woerden. Het Groot-Waterschap zond jaarlijks be-

¹⁾ Ambachtsbewaarders en heemraden zijn niet dezelfde mensen (vgl. bl. 195—196). Alleen dit nameten wordt in de keur van 1775 eventueel aan ambachtsbewaarders of aan heemraden opgedragen; overigens worden heemraden in verband met de vervening niet meer vermeld.

richt aan de Staten van Holland van de stand der vervening; de waarborgsommen werden belegd in obligatiën van Holland, waarvan de intrest jaarlijks werd verrekend met de schout van Achttienhoven, die de verschillende bedragen aan de betrokken eigenaars der verveende landen uitkeerde of verrekende bij de betaling der lasten. De gelden dienden nl. als waarborg, dat ook na afloop van de vervening alle lasten betaald zouden worden; werden de eigenaars insolvent of verkochten zij het water geworden land, dan had men de beschikking over de intrest der waarborggelden om er de verschillende belastingen en omslagen uit te kunnen voldoen. In 1815 en later werden alle gelden door het Groot-Waterschap belegd door inschrijvingen op het Grootboek der Nationale Schuld.

De eigenlijke administratie der vervening ¹⁾ werd door de secretaris van het ambacht Achttienhoven gevoerd. Deze nam de verleende consenten op in een register. Tevens hield hij een register voor de waarborgpenningen ²⁾ bij, begonnen in 1775, waarin alles werd opgetekend betreffende de vervening van elke partij land. Dus de naam van de vervener, een korte aantekening van de verleende consenten, de oppervlakte van het verveend wordende land en het totaalbedrag, dat als waarborg betaald moest worden. Jaarlijks vindt men verder vermeld van hoeveel roeden de 2 stuivers betaald werden en de terugbetaalde intrest van de in voorafgaande jaren gestorte stui- ver- of waarborggelden.

Bovendien hield hij ook nog twee collecteboeken ³⁾ bij van de halve stuivergelden. Afzonderlijk moest n.l. ten behoeve van de ambachtsheer jaarlijks door de verveners van iedere roede geveende turf een halve stuiver betaald worden. Het ene vangt aan in 1754 en heeft uitsluitend betrekking op het noorderdeel van het ambacht Achttienhoven, dus het gedeelte, dat in 1366 buiten het Groot-Waterschap van Woerden bleef. De vervening was daar reeds eer begon-

¹⁾ Vrijwel alle gegevens over de vervening in de polder Achttienhoven, gelegen onder het Groot-Waterschap, vindt men in het archief van het Groot-Waterschap onder de Veenderijbewijzen (Inv. L L nrs. 1—25); verder ook nog Inv. Gr.-W., loket 31 nrs. 13, 16 en 19 en E § 4.

²⁾ Inv. Gr.-W., L L n° 3.

³⁾ Alsvoren L L nrs. 2 en 11a.

nen. Het andere is in 1775 aangelegd tegelijk met het bovengenoemde register der waarborgpenningen en heeft alleen betrekking op het zuiderdeel van het ambacht, dus het gedeelte onder het Groot-Waterschap. In beide collecteboeken eindigen in 1811 de betalingen der halve stuivers voor de ambachtsheer. Met deze heffingen had het Groot-Waterschap echter niets te maken.

Uit verschillende aangegeven belendingen in het collecteboek der halve stuivergelden van het noorderdeel blijkt, dat dit lag tussen de Kaaiwetering en de Oude Dijk. Op de oude kaarten van het Groot-Waterschap van Woerden en van Rijnland staat de Oude Dijksloot dan ook als noordgrens aangegeven. In uiteenzettingen van het Gemeentebestuur van Achttienhoven van 1806 en 1808 ¹⁾ wordt meegedeeld, dat het noorderdeel waterstaatkundig tot Nieuwkoop en Noorden behoorde en ruim 219 morgen groot was, terwijl het zuiderdeel onder het Groot-Waterschap lag en waterstaatkundig één geheel vormde met Zegvelderbroek en ruim 497 morgen groot was. Daarnaast wordt echter ook nog gezegd, dat de grootte van dit deel volgens aloude omslagen berekend werd voor ruim 433 morgen. Een dergelijke afwijking kwam ook elders veel voor en leverde een voordeeltje op voor de gezamenlijke ingelanden van de polder. De verhouding was dus ongeveer een derde van het gehele ambacht Achttienhoven als noorderdeel en twee derden als zuiderdeel. De Oude Dijksloot als noordgrens van het ambacht komt hiermee goed overeen.

De ambachtsbewaarders hadden het toezicht op de verveningen in beide gedeelten. De waterstaatkundige scheiding, door de Gemeentelandskade van het Groot-Waterschap sinds 1366 getrokken, veranderde aan het ambacht als zodanig niets. Het noorderdeel had alleen een waterstaatkundige verhouding met Nieuwkoop en Noorden, het zuiderdeel met Zegvelderbroek en met het Groot-Waterschap van Woerden.

Het venen in het zuiderdeel, dat wil dus zeggen de polder Achttienhoven, die tot het Groot-Waterschap behoort, beperkte zich tot

¹⁾ Alsvoren L L n° 5.

het gebied tussen de Gemeenlandskade en de Boschwetering, waarvan het grootste gedeelte verveend is.

Het beheer der waarborggelden van de veenderij in Achttienhoven werd zonder nadere voorschriften bij besluit van de Verenigde Vergadering van het Groot-Waterschap van 28 October 1859 opgedragen aan de dijkgraaf, wat geen wijziging meebracht. Deze toestand voldeed niet en op 29 Augustus 1895 stelde de Verenigde Vergadering vast een Reglement op het beheer der waarborggelden van de Veenderij in de polder Achttienhoven ¹⁾, in October van hetzelfde jaar goedgekeurd door Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland en Utrecht. Ingevolge dit reglement werden alle bescheiden over de veenderij, berustend te Achttienhoven, overgebracht naar het Groot-Waterschap ²⁾; de secretaris-rentmeester voert sinds 1 Januari 1896 de volledige administratie der waarborggelden.

Tegenwoordig wordt in het register der waarborgpenningen alleen nog maar intrest ingeboekt, daar de meeste waarborgsommen zijn volgestort en bovendien het venen sinds het begin van de 20e eeuw vrijwel geheel geëindigd is. Uittreksels uit dit register, in het bezit van de eigenaars der verveende landen, heten stuiverbrieven; zij behoren bij de betreffende percelen.

¹⁾ Alsvoren L L n° 21.

²⁾ Zodoende is ook het bovengenoemde register van de halve stuivergelden uit het noorderdeel van Achttienhoven in het archief van het Groot-Waterschap terechtgekomen.

DE WEGEN.

De opvatting¹⁾, dat in het Hollands-Utrechtse veenpolderland-
schap de wegen niet in de polders liggen, maar zich ontwikkeld heb-
ben uit polderkaden, waaraan ook de dorpen ontstonden, is in zijn
algemeenheid onjuist. Een enkele blik op de topografische kaart
toont reeds overtuigend aan, dat een veel voorkomend poldertype
ongeveer midden in de polder een wetering heeft, dwars door de
verkaveling, met er naast één weg, waarin talrijke bruggen of dui-
kers liggen. Het aantal daarvan is de laatste eeuw afgenomen o.a.
door verbeterde bemaling en verzaamd onderhoud. Behalve de pol-
der Zegveld zijn o.m. als voorbeelden te noemen Oukoop ten westen
van de Angstel, Oud Aa, Spengen, Teckop, Diemerbroek, de Waar-
derdijk en -wetering in het Oosteind en het Westeind van Waarder,
Langeweide, Kamerik Teylingens. Ook in Nieuwkoop en Noorden
is het oorspronkelijke type ondanks grote veranderingen nog te her-
kennen. Zelfs daar, waar de weg met bewoning inderdaad een pol-
derkade zonder bruggen of duikers is, blijft het de vraag, of dit de
oorspronkelijke toestand weergeeft, vooral wanneer men een enkele
kade of weg met wetering midden in dezelfde verkavelingsrichting
aantreft. Bij dubbele kaden of scheidingen tussen verschillende ver-
kavelingsstelsels is de situatie anders.

Voor inzicht in het ontstaan heeft men vooral rekening te houden
met de eisen van het boerenbedrijf in de veenpolders. Het wonen
midden in het bij de hoeve behorende land geeft groot gemak. Haast
alle verkeer had plaats te water, uitgezonderd voetverkeer. Vandaar

¹⁾ Dr. A. A. Beekman: Nederland als polderland (3e druk) bl. 214—215.
Als uitzonderingen worden hier Pijnakker en Zegveld genoemd, maar nog met
de reserve, dat het de vraag is, of daar niet twee polders verenigd zijn en de
weg dus oorspronkelijk polderkade was. Bij Zegveld is dit in ieder geval niet zo.

de vele kwakels, bruggen of hoge bomen ¹⁾ over sloten, weteringen e.d. Zij werden zo talrijk, dat dijkgraaf en hoogheemraden van het Groot-Waterschap van Woerden er bij algemene keur van 16 October 1562 ²⁾ in voorzagen en goedkeuring vereisten met betrekking tot de wateren, waarop zij schouw hadden. Rijverkeer was van minder betekenis, daar nog tot in de vorige eeuw het aantal paarden in vele polders vrij gering was.

De aanvankelijke vestiging heeft dan ook gewoonlijk plaats gehad aan een wetering, die voor afwatering, maar tevens met het oog op de vestiging gegraven werd en wel midden in de landerijen. Vervolgens ontstond langs de huizen aan de wetering een voetpad met balken of planken over de sloten. Hieruit groeide de weg *in* de polder en het water in het poldergedeelte, dat zodoende van de wetering afgesloten dreigde te worden, bleef door tal van duikers en bruggen in verbinding met de wetering. Ze moet de ontwikkeling geweest zijn in Zegveld en zo vindt men hetzelfde in vele andere polders.

Een enkele maal zal ook *na* de vestiging nog wel eens een wetering zijn aangebracht, die dan min of meer bochtig werd. Zo kan b.v. de Buursloot in Oud-Kamerik opgevat worden. Ook in de Lage Broek zijn grote delen van een dergelijke zeer gebogen wetering aanwezig; het noordelijkste dwarseindje van de tweede Broekerwetering is daarvan een deel, terwijl een ander stuk tegenwoordig nog in verbinding staat met de Haakwetering.

Soms is de ontwikkeling tot weg uitgebleven en liggen de hofsteden nog in een rij midden in het land, verbonden door balken of planken over de brede sloten voor onderling verkeer, b.v. in Oud-Kamerik, Kamerik Myzijde en de Lage Broek. In het laatste geval is een klein deel tot weg geworden, het noordelijkste dwarseind van de Broekerdijk.

¹⁾ Zulke gewoonlijk smalle voetbruggen heten kwakels of hoge bomen. Ter wille van de scheepvaart lagen ze vrij hoog boven het water. Een meer of minder aantal treden voerde aan weerskanten van het water schuin omhoog naar de smalle brug, aanvankelijk slechts een vrij ruwe boomstam.

²⁾ Inv. Gr.-W.: E § 14, Boek van keuren en ordonnantiën f. 33.

De polderwegen en -kaden waren verhoefslaagd — sommige zijn dat nog —, terwijl de voornaamste pas in de 2e helft van de 17e eeuw bepuind werden, andere later.

1. WEGEN IN ZEGVELD.

Zegveldse weg en Broekerweg zijn te zien in samenhang met het ontstaan van het dorp Zegveld. De Broekerweg staat wellicht in verband met de stichting van de kerk te Zegveld in 1312, want reeds in 1332 komt hij voor als „nieuwe weg” in een beleningsakte ¹⁾). In de opvolgende akten van 1404, 1407 en 1439 ²⁾) blijft het de „nieuwe weg”, doch bij vergelijking blijkt duidelijk, dat slechts de Broekerweg bedoeld kan zijn. Dat hier de slingerende lijn vlak langs de hofsteden niet uitgroeide tot wetering met weg en rechte verbinding op enige afstand geprefereerd is, is door een enkele blik op de kaart duidelijk; het was de kortste en eenvoudigste verbinding met Zegveld voor de gehele bewoning.

De Zegveldse weg heeft één hoofdrichting; doch de grillig slingerende lijn, ook na de verbreding van de laatste tijd nog te herkennen, laat ten duidelijkste de langzame natuurlijke groei als aanvankelijk voetpad zien. Deze weg kwam aan de westkant langs de wetering, dus niet aan de zijde met de meeste bewoning. De wetering bleef dus in onmiddellijke verbinding met alle sloten van het oostelijke grootste deel en Kamerik Myzijde. Tot 1366 kon het water door openingen in de weg langs de sloten van Wester-Zegveld en mogelijk ook langs de (oude) Broekerwetering naar de Rijn. Daarna bracht de Zegveldse wetering het water naar de Grefte; de openingen in de Zegveldse weg konden dienst blijven doen voor Wester-Zegveld, doch zullen voor dit kleine deel, vooral na de oprichting van de molen, in aantal verminderd zijn of vervangen door duikers.

Aan de westzijde van de Grefte kwam de Zegveldse Uitweg. Waarschijnlijk is terstond een hoge boom (kwakel) over de Grefte gelegd,

¹⁾ Leenkamer van Holland: Reg. E L 1 f. 93 vso en E L 2 f. 76 vso.

²⁾ Alsvoren resp. Reg. II Hert. Aelbr. cas E f. 55; Reg. Novum Vasallorum f. 31 vso; Reg. Philippus A cas G f. 112.

aansluitend op de 's-Gravesloter weg¹⁾). In een overeenkomst van 1598.²⁾ tussen Kamerik Myzijde en Zegveld over een verbreding van de Zegveldse Uitweg bij de Hoge Boom voor het passeren van rijtuigen wordt vermeld, dat de boom vanouds altijd over de Greft had gelegen. Bovendien blijkt uit de polderrekeningen en polderboeken van Zegveld en Zegvelderbroek uit de 17e en 18e eeuw, dat de stad Woerden toen nog een deel van het onderhoud van de kwakel droeg; het verband met het graven van de Greft ligt voor het grijpen. Daar de scheiding Zegveld-Rietveld (Langzaam), de Uitweg tot de Hoge Boom en verder de 's-Gravesloter weg als bestaande scheiding sinds het eindigen der Hollandse expansie de grens tussen Holland en het Sticht werd, is aan te nemen, dat het oudste voetverkeer uit Zegveld naar het oosten over 's-Gravesloot ging. Na het graven van de Greft kwam hierlangs de Zegveldse Uitweg, van Langzaam tot Rijndijk op Hollands gebied.

Nog in de 17e eeuw zijn sporen aanwezig, die er op wijzen, dat hoogstwaarschijnlijk de Zegveldse Uitweg in 2 etappen is ontstaan. Behalve het gegeven over het gedeeltelijke onderhoud van de kwakel door de stad Woerden bestaat er ook een afzonderlijke hoefslaglijst van 1689³⁾ van onderhouplichtigen van het gedeelte van de Uitweg tussen de Zegveldse sluis en de Hoge Boom.

Verder werd in 1698 door de gemene bureu van Zegveld besloten, de Uitweg van de Blokhuisbrug tot de Hoge Boom te bezanden, ieder in zijn slag. Reeds in de schouwbrief van Zegveld van 1652⁴⁾, opgesteld in 1651, was voorzien in schouw op het nieuw te maken zandpad van de Zegvelderbroekerbrug tot de Zegveldse sluis. In de periode tussen 1652 en 1698 zal ook wel het deel tussen Zegveldse sluis en Hoge Boom bezand zijn.

Daar Zegveld tot het Sticht behoorde, had de maarschalk van

¹⁾ Deze strekte zich uit van de Hoge Boom tot de Kruipinbrug over de Kamerikse wetering en werd blijkens de schouwbrief in 1677 (Inv. Gr.-W. Loket 35 n° 2) bepuind, 3½ voet breed. Hij zou slechts als voetpad gebruikt mogen worden.

²⁾ Inv. S. Marie n° 2600. Stuk gemerkt Z.

³⁾ Oud-Archief Zegveld en Zegvelderbroek n° 30.

⁴⁾ Alsvoren n° 1.

Abcoude schouw op de wegen aldaar. Het eerst blijkt dit t.a.v. de Broekerdijk in de rekening van 1582 van Zegvelderbroek. De maarschalk beweerde ook schouw te hebben op het deel van de Uitweg, dat op Hollandse bodem lag. Toen in 1595 ¹⁾ de stad Woerden verdieping van de Greft tussen Blokhuisbrug en Hoge Boom nodig achtte, wilde men 2 dammen slaan en de Uitweg op 2 plaatsen doorgraven om de scheepvaart door de Zegveldse molenvliet, aan de andere zijde van de Uitweg, te leiden. Alweer vanwege de kittelachtige materie van jurisdictie besloten de dijkgraaf, 2 hoogheemraden en de secretaris van het Groot-Waterschap van Woerden voor alle zekerheid maar naar de maarschalk te gaan om moeilijkheden te voorkomen; deze vond het doorgraven goed, mits niets veranderd zou worden ten nadele van het Sticht. Doch ieder behield zich overigens zijn recht op de Uitweg voor. Toen in 1717 de Zegvelderbroekerbrug ²⁾ door een duiker vervangen werd, bleek daarvoor de toestemming van de maarschalk van Montfoort nodig te zijn.

Wanneer de partikuliere hoefslagplicht van de Zegveldse Uitweg is geëindigd en overgegaan aan de polder Zegveld, blijkt niet. Dit was echter, evenals bij de Hazekade, reeds geschied, toen in de ingelandenvergadering van de polders Zegveld en Zegvelderbroek van 1 Juni 1854 ³⁾ besloten werd het onderhoud der wegen, die toen nog in onderhoud waren bij de hoefslagplichtigen, aan de polders te brengen, nl. de Zegveldse weg van de watermolen tot de Valbrug aan de polder Zegveld, de gehele Broekerdijk vanaf de Duikerbrug tot het einde in de Lage Broek benevens het eindje weg voorbij de Driesprong en de Myedijk vanaf de grens Bodegraven-Zegveld tot zover er toen weg was d.w.z. tot vlak bij de Boschsloot aan de polder Zegvelderbroek.

Over de Broekerdijk vindt men bepalingen van toezicht in de oudste schouwbriefven van Zegvelderbroek van 1546 en 1584 ⁴⁾, ter-

¹⁾ Inv. Gr.-W.: E § 7, Notulen I fol. 3.

²⁾ Boven bl. 148.

³⁾ Oud-Archief Zegveld en Zegvelderbroek, Portef. n° 48, stuk n° 71 e.v.

⁴⁾ Inv. S. Marie, beide n° 636.

wijl een verhoefslagging van het „voetwerk”¹⁾ van de Broekerdijk dateert van 1715²⁾). Bij de schouwbrief van 1654³⁾ werd ook schouw ingesteld op het nieuw te maken zandpad op de Broekerdijk.

In 1896⁴⁾ werd op verzoek de Myedijk nog iets verder n.l. tot de Loet voor rekening van het waterschap Zegvelderbroek in onderhoud genomen. De rest, de Hollandse kade (Gemeenlandskade van het Groot-Waterschap) tot Slikkendam, bleef graskade tot 1932 en werd slechts als waterkering onderhouden door de gehoefslaagden. Na besprekingen stemden in dat jaar deze hoefslagplichtigen, onder Zegvelderbroek en Achttienhoven, toe in verharding door het Groot-Waterschap tegen een kleine jaarlijkse bijdrage per strekkende meter gedurende 6 jaar. Ook de gemeenten Nieuwkoop, Zegveld en Bodegraven, de polders Zegvelderbroek en Achttienhoven en het Groot-Waterschap zelf droegen bij. In 1938 werd de regeling voor 6 jaar gecontinueerd; alleen de gemeente Bodegraven onttrok zich.

De Hazekade was in of kort voor 1534⁵⁾ gekocht als waterkering tegen Bodegraven in samenhang met de stichting van de tweede molen van Zegvelderbroek. Hij heeft dan nog geen bepaalde naam en wordt aangeduid als „Ghysbert van Zuylens kade”. Zegvelderbroek en Achttienhoven onderhielden elk een gedeelte, waarschijnlijk op grond van de overeenkomst van 1488. Het deel van Zegvelderbroek heette Duikerkade naar de Duikerbrug, waardoor hij tot 1928⁶⁾ verbonden was met de Hoge Broekerdijk; het deel van Achttienhoven heette de Hazekade en strekte zich uit van de Mye tot de wetering van de Myepolder⁷⁾, waar het Duikerhek stond. Tegenwoordig is slechts de naam Hazekade voor de hele weg bekend.

¹⁾ Waarschijnlijk bedoelt men hiermee het in goede staat houden van de bermen.

²⁾ Oud-Archief Zegveld en Zegvelderbroek n° 30.

³⁾ Inv. S. Marie alsvoren. Arch. Gr.-W. Loket 35 n° 12.

⁴⁾ Notulenboek Zegvelderbroek (Arch. Zegvelderbroek n° 1): besluit van de ingelandenvergadering van 29 Oct. 1896.

⁵⁾ Inv. S. Marie n° 2514.

⁶⁾ Besluit in notulen ingelandenvergadering van Zegvelderbroek van 20 Sept. 1927. Vervangen door een duiker in Jan. 1928; Rekening Zegvelderbroek 1928.

⁷⁾ Dit grenspunt van Hazekade en Duikerkade is niet uit de stukken af te leiden, maar was aan verschillende personen nog bekend.

In 1694¹⁾ besloot Zegvelderbroek tot bezanding van de Duikerkade, terwijl een hoefslaglijst bekend is van 1715²⁾. Evenals bij de Broekerdijk en elders werd de lengte van ieders hoefslag bepaald naar zijn aantal morgens land.

Achttienhoven onderhield zijn gedeelte slecht. Het had er geen belang bij en beweerde steeds slechts verplicht te zijn tot onderhoud als waterkering en niet als rijweg of voetpad. In 1782³⁾ wendde Zegvelderbroek zich tot dijkgraaf en hoogheemraden van Woerden, omdat de verbinding van de Stichtse Mye met Zegveld en Zegvelderbroek en omgekeerd zo goed als onbruikbaar was. Achttienhoven voerde aan — en het citaat kan dienen als karakteristiek voor verschillende meenten⁴⁾, die men daar in de omgeving vond —, dat het gebruik van zijn kade door anderen niet anders beschouwd kon worden „dan by wyze van eene Meend te geschieden, welke geene schouwerije onderhevig zijn, ofte eenige last van onderhoud subject; en waar van het gebruyk duurd soo lange men sulke weegen kan of wil gebruyken: gelyk soortgelyke weegen hier en elders gevonden werden”. Achttienhoven werd in het gelijk gesteld⁵⁾.

Uit het citaat blijkt dus, dat een meent niet schouwplichtig is. De onderhoudplichtige van de kade is niet verplicht te zorgen, dat deze als weg onderhouden wordt; doch men mag hem als zodanig gebruiken. Een meent is een buurweg, die generlei financiële verplichtingen voor de eigenaar meebrengt. Het publiek moet echter toegelaten worden. Een meent is dus een huishoudelijke aangelegenheid van de bureu.

In 1805⁵⁾ verzocht Zegvelderbroek toestemming aan het Groot-Waterschap tot bepuining van Duikerkade en Hazekade om deze in meer duurzame goede toestand te brengen. Achttienhoven had bepuining van zijn Hazekade goedgevonden, mits de kosten daarvan gemeenschappelijk over Zegvelderbroek en Achttienhoven werden

¹⁾ Oud-Archief Zegveld en Zegvelderbroek n° 2.

²⁾ Alsvoren n° 30.

³⁾ Arch. Gr.-W. Loket 47 n° 14.

⁴⁾ In deze streken is het woord meent uitsluitend in gebruik als naam voor wegen.

⁵⁾ Arch. Gr.-W. Loket 47 n° 12.

omgeslagen tegelijk met de kosten voor de molens. Achttienhoven beloofde de bruiker van de aan de kade vastliggende strook land, die de kade onderhield, aan zijn plicht te zullen houden om de gaten te vullen, mits dan ook de bepuinde weg werd gebruikt en niet het land er naast! In 1806¹⁾ werd dit goedgekeurd en uitgevoerd.

In 1818¹⁾ is de zaak opnieuw voor dijkgraaf en hoogheemraden. Achttienhoven ontkende wederom verplichting tot bepuining en onderhoud als rijweg. Het stond toe, dat de kade nog eens goed zou opgemaakt worden als rijweg en van tijd tot tijd als zodanig onderhouden op kosten van Zegvelderbroek, doch met voorbehoud van het recht van Achttienhoven, m.a.w. Achttienhoven wilde van de lasten af, doch de lusten — verhuur van de strook land — behouden. Wilde Zegvelderbroek van het aanbod geen gebruik maken, dan verzocht Achttienhoven akte van ongehoudenheid tot bepuining en onderhoud als rijweg.

Vervolgens blijkt een regeling getroffen te zijn²⁾, waarbij Zegvelderbroek tegen een jaarlijkse bijdrage in geld de Hazekade van Achttienhoven onderhield. Tot 1886 heeft Achttienhoven deze bijdrage betaald, doch daarna zich op onregelmatige wijze onttrokken door zijn Hazekade aan een partikulier te verkopen³⁾. Over 't onderhoud zou nog nader gesproken worden, doch er is niets van gekomen en sindsdien heeft Zegvelderbroek de gehele Hazekade volledig tot zijn last.

2. DE VERHOUDING VAN KAMERIK MYZIJDE EN KAMERIK STATENGERECHT (KAMERIK TEYLINGENS).

a. *De Kamerikse dijk en wetering.*

Het ligt voor de hand, dat sinds de verdwijning van het oude centrum aan de Mye Kamerik Myzijde zich geheel ging oriënteren op Kamerik⁴⁾. Ongetwijfeld heeft de Nieuwe Greft van 1494 de scheiding met Zegveld en Zegvelderbroek sterk geaccentueerd, doch

¹⁾ Arch. Gr.-W. Locket 47 n° 12.

²⁾ Oud-Arch. Zegveld en Zegvelderbroek n° 48, stuk n° 177 en 122.

³⁾ Notulen Zegvelderbroek 10 Maart 1887.

⁴⁾ Boven bl. 46 en bl. 19 met de noot ald.

ook zonder deze was een afzonderlijk bestuursapparaat ¹⁾ nodig geworden.

De hoeven in Kamerik Myzijde liggen nog steeds midden in het land. Er ontwikkelde zich langs deze geen weg; alle hoeven waren aanvankelijk door afzonderlijke bruggen rechtstreeks verbonden met de Kamerikse dijk ²⁾. Natuurlijk bracht dit onderhoudsverplichtingen mee tegenover Kamerik Statengerecht. De bruggehoofden van Kamerik Myzijde immers belemmerden de doorstroming van het water van Kamerik Statengerecht, terwijl de burenen van Kamerik Myzijde zowel de Kamerikse wetering als de Kamerikse weg gebruikten en later ook de schutsluis.

Uit de overeenkomsten tussen Kamerik Myzijde en Kamerik Statengerecht en de schouwbriefven van de 17e eeuw blijkt, dat de bepalingen lang bestaande toestanden wijzigen of vernieuwen ³⁾. Misschien heeft de eerste gemeenschappelijke molen van 1493 bepaalde verhoudingen in het leven geroepen, doch zeker is dit allerm minst, daar het zeer te betwijfelen valt, of deze molen inderdaad ooit voor gemeenschappelijke bemaling heeft gediend. Immers de Nieuwe Greft stelde Kamerik Myzijde reeds het volgende jaar in staat een eigen molen op te richten ⁴⁾.

De Kamerikse wetering en dijk liggen, voorzover Oud-Kamerik betreft, *in* een polder en verder aan de rand. We hebben echter dezelfde ontwikkeling als in vele andere polders. De wetering moet weer tegelijk met de verkaveling tot stand gekomen zijn. Behalve dicht bij het dorp kwam de bewoning echter niet aan deze wetering, maar midden in het land, misschien wegens de vrij grote lengte der percelen. Wel groeide aan de oostkant langs de wetering de weg, die de bewoners aan weerskanten in het land verbond met de kerspelkerk en het dorp Kamerik. De waterlossing van de landerijen ten

¹⁾ Bl. 58—59 en 186—188.

²⁾ Vgl. de Zegvelderbroekerdijk.

³⁾ De kerspelkerk van Kamerik, gelegen aan de Teckopper Meent, behoorde aan het kapittel van S. Marie (Geschiedkundige Atlas van Ned.: De Kerkel. In-deeling omstreeks 1550, I Het Bisdom Utrecht door Mr. S. Muller Hzn. bl. 396). Ook dit bracht zekere verhoudingen mee.

⁴⁾ Boven bl. 117.

oosten van de weg geschiedde steeds met de wetering; vandaar de vele bruggen in de Kamerikse dijk, waarvan het aantal telkens verminderd is ¹⁾). Het uitgroeien tot weg is misschien bevorderd, doordat de Kamerikse wetering waarschijnlijk een oude scheepvaartweg voor klein verkeer is geweest ²⁾).

Schouw over de Kamerikse weg kwam toe aan de maarschalk van Abcoude met enige leden van de ridderschap ³⁾). Daarom heette de schouw ridderschouw. De Kamerikse weg maakte nl. deel uit van de z.g. Hollandse heerweg van Amsterdam naar Schoonhoven, over Mijdrecht, Wilnis en Kamerik.

De weg had echter twee aspecten, daar hij tevens polderweg was. Daarom stond hij ook onder de schouw van schout en heemraden van Kamerik Statengerecht. De schouwbrief van 1639 ⁴⁾) bepaalde de breedte op 14 voet, terwijl de heulen of bruggen in de Kamerikse dijk geschikt voor wagens en paarden moesten zijn. Bij de ampliatio van 1726 ⁵⁾) werd de hoogte van de dijk vastgesteld op één voet boven het hoogste winterwater.

De schouwbrief van 1639 van Kamerik Statengerecht of Ouden Nieuw-Kamerik veroorzaakte veel verzet in Kamerik Myzijde (kapittel van S. Marie), waarbij tussen beide gerechten van Kamerik t.a.v. de Kamerikse dijk en wetering zich een reeds lang bestaande verhouding vertoont, reeds van vóór 1570 en waarschijnlijk nog veel langer terug, daar ook de keur van 1433 ⁶⁾) deze verhouding aanduidt. De vroeger reeds opgemerkte afkeer van inmenging van het Groot-Waterschap, die in 1666 tot een uitbarsting en handtas-telikheden zal leiden, komt hier opnieuw tot uiting ⁷⁾).

Omstreeks 1640 dan blijkt de toestand als volgt te zijn: Tot Kamerik Myzijde behoorde de halve Kamerikse wetering, waarlangs aan die kant een polderkade lag, die niet voor verkeer geschikt was.

¹⁾ In 1841 waren er nog 15, heden nog een 7-tal.

²⁾ Boven bl. 83.

³⁾ Utr. Pl. b. II, 300 en 1062.

⁴⁾ Vervolg Utr. Pl. b. II, 413.

⁵⁾ Vervolg Utr. Pl. b. II bl. 415.

⁶⁾ Boven bl. 82—83.

⁷⁾ Inv. S. Marie n° 2566.

De hoeven van Kamerik Myzijde waren gehoefslaagd op de Kamerikse dijk, die hun als uitweg diende; ook waren zij schouwplichtig met betrekking tot de wetering van Kamerik Statengerecht, die langs hun dijkslagen liep. In de Kamerikse wetering lagen talrijke bruggehoofden, waarschijnlijk voor de meeste hoeven van Kamerik Myzijde; in 1667¹⁾ waren er ten zuiden van het dorp 10 en ten noorden diep in de 30 bruggen, terwijl men in 1651²⁾ de opmerking verneemt, dat Myzijde de halve wetering in het dorp Kamerik gedempt (gedamd) had. Verder hadden de bewoners talrijke schuitenhuisjes aan hun kant van de wetering gemaakt.

Alle water van Kamerik Statengerecht moest door de wetering naar de molen. Oud-Kamerik maakt het grootste deel van deze polder uit en lag achter al de genoemde belemmeringen van Kamerik Myzijde in de wetering. Dus het is begrijpelijk, dat men daar wegens de lozing bezwaren tegen de belemmeringen had, terwijl Kamerik Myzijde bij deze lozing niet het minste belang had. Reeds in de keur van dijkgraaf en hoogheemraden van 1433³⁾ vindt men de bepaling, dat de hoofden in de Kamerikse wetering 9 voet wijd moesten zijn. De toestand werd in 1639 zo, dat Kamerik Statengerecht een nieuwe schouwbrief met betere bepalingen nodig achtte, daar de oude verloren gegaan was.

Behalve over de dijk bevat deze schouwbrief bepalingen over de wijdte en diepte van de wetering tussen de hoofden of eivers; de opening daartussen mocht geleidelijk naar de Oude Dam toe smaller zijn. Verder staan er bepalingen in over het schoonhouden van de wetering, terwijl verboden werd, viswant of korven tussen de hoofden te plaatsen, wanneer de molen in het zeil was, d.w.z. maalde. Niemand zou schuitenhuisen, eveneens eivers genoemd, mogen maken zonder toestemming van schout en heemraden van de polder Kamerik Statengerecht.

De geërfden van Kamerik Myzijde wendden zich tot hun ambachtsheren (S. Marie) met bezwaren tegen haast alle punten. O.m.

¹⁾ Alsvoren n° 2557.

²⁾ Arch. Gr. W. Loket 48 n° 3.

³⁾ Boven bl. 83.

voerden zij aan niet verplicht te zijn consent te vragen voor het leggen van nieuwe hoofden in de Kamerikse wetering, mits ze op zekere afstand van elkaar bleven, daar hun landen vanouds hun uitweg op de Kamerikse dijk hadden. Aan hun kant mochten zij volgens hun beweren schuiten leggen en schuitenhuisjes stellen zonder consent, daar de wetering hun half toekwam.

Het kapittel wendde zich tot Gedeputeerden van Utrecht en deze riepen schout en heemraden van het gerecht der Staten ter verantwoording. Zij wensten niet, dat er iets gedaan zou worden ten nadele van Kamerik Myzijde of zonder voorkennis daarvan. Vooral echter waren Gedeputeerden gebelgd over het vragen van goedkeuring op de schouwbrief aan dijkgraaf en hoogheemraden van Woerden, die volgens hen niets over de wetering te zeggen hadden en er later enig recht uit zouden kunnen afleiden.

Schout en heemraden ontkenden, iets ten nadele van iemand of iemands jurisdictie gedaan te hebben. Met het verzoek om approbatie van hun schouwbrief verklaarden zij net zo gehandeld te hebben als andere polders onder het Groot-Waterschap. Niettemin waren zij bereid zich in alles te schikken naar de wensen van Gedeputeerden. Er is nog een resolutie van Gedeputeerden van 1642 om een goede schouwbrief te doen opstellen, maar waarschijnlijk is het gebeurde verder blijven rusten en heeft men de op 14 Jan. 1641 door dijkgraaf en hoogheemraden geaprobeerde schouwbrief tenslotte geaccepteerd, al is veel er van stellig een dode letter gebleven. Later verwijst men in elk geval steeds naar deze schouwbrief van 1639 b.v. bij de uitbreiding van 1726.

Tevens waren er nog geschillen over de Kamerikse dijk, voorzover Myzijde die onderhield. Reeds toen werd de mogelijkheid naar voren gebracht, dat Kamerik Myzijde om de geschillen te doen eindigen aan zijn kant een zandpad zou maken en dat dan Kamerik Statengerecht alleen zijn dijk en wetering zou onderhouden. Na de vervanging van de dam bij de molen door een schutsluis in 1666 gebeurde dit tenslotte, omdat men toen sterker het bezwaar merkte van de ondiepe wetering met de vele hoofden en bruggen.

Op 18 November 1667 sloten schout en heemraden van Kamerik

Statengerecht en Kamerik Myzijde na gehouden buurspraak in beide polders een overeenkomst¹⁾, die de bestaande verhoudingen betreffende de Kamerikse wetering en dijk wijzigde. Kamerik Statengerecht bracht de gehele wetering vanuit de Rijn op 5 voet diepte, doch zover Kamerik Myzijde strekte, gebeurde dit door beide gerechten tezamen. Alle uitgegraven aarde werd op de Kamerikse dijk gebracht ter verbreding volgens de keur van de ridderschouw. Ongeveer 100 roeden land langs de Kamerikse dijk op Geestdorp werden ten laste van de eigenaars van alle landen der beide gerechten gekocht voor verbreding van dit gedeelte. Wat verder nog mankeerde aan breedte en hoogte van de gehele weg, moest Kamerik Statengerecht alleen in orde maken. De rekening van de schout van dit gerecht werd in 1671 door geërfden te Utrecht goedgekeurd en omslag gedaan.

Daartegenover moesten die van de Myzijde alleen een nieuwe dijk of rijweg maken aan hun kant van de Kamerikse wetering langs de hele Myzijde tot gerief van de bureu der beide gerechten. Aan het zuideinde van het dorp zouden zij 1, aan het noordeinde 3 valbruggen zo maken, dat schuiten geen bezwaar ondervonden. Alle andere bruggen, hoofden, sommige met boomgewas, en de schuitenhuisen werden opgeruimd. De nieuwe dijk, de valbruggen en de halve wetering langs hun gerecht op de genoemde diepte zouden die van de Myzijde ten eeuwigigen dage onderhouden, zoals die van Statengerecht zouden doen t.o.v. de rest van de Kamerikse wetering en van de Kamerikse dijk. De Myzijders waren dan voor 't vervolg ontslagen van alle vroeger banwerk op de Kamerikse dijk en de Kamerikse wetering aan de zijde van het gerecht der Staten.

In de schouwbrief van 1654²⁾ van Kamerik Myzijde vindt men reeds bepalingen over een zandpad op de kade langs de Kamerikse wetering van 3 voet breed van 's-Gravesloot tot Oud-Kamerik, dat buitenluiden, d.w.z. personen buiten Kamerik, niet met vee of wagens zouden mogen gebruiken. Verder zou de Zydel- of Houtkade vanaf dit zandpad tot Dilovendam of Dieloffsdam begaanbaar ge-

¹⁾ Vervolg Utr. Pl. b. II, 186.

²⁾ Vervolg Utr. Pl. b. II, 407.

maakt worden door het rooien van bomen, terwijl in 1712 ¹⁾ alle houtgewas gerooid en het grasgewas van de kade door de polder verpacht werd.

Toen na de overeenkomst van 1667 het zandpad van de Myzijde meer geschikt gemaakt moest worden als rijweg, volgde spoedig in 1670 ²⁾ een nieuwe schouwbrief van de Myzijde. Deze voorzag in schouw van alles wat in 1667 betreffende de Myzijde was overeengekomen. De nieuwe dijk van de Myzijde, de z.g. Smalle kant, wordt tot heden in hoefslag onderhouden.

Reeds in de ampliatio van 1726 ³⁾ op de schouwbrief van 1639 van Kamerik Statengerecht wordt vermeld, dat de Kamerikse dijk van de Rijndijk of Kruijin tot het dorp bepuind en bezand zou worden op kosten van de gehele polder. Daarna zou ieder weer zijn eigen slag moeten onderhouden, maar zonder opbaggeren. Waarschijnlijk was de toestand van de weg achteruitgegaan. Niettemin bleven deze voorschriften een dode letter. Men maakte nl. gebruik van de Smalle kant en verwaarloosde de Kamerikse dijk, die slechts onderhouden werd door hem van tijd tot tijd wat op te baggeren. Het duurde tot 1821/1842, voor de Kamerikse dijk weer in behoorlijke staat voor 't verkeer werd gebracht.

In 1821 ⁴⁾ geschiedde onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten van Utrecht het volgende. Door de 2 gemeentebesturen ⁵⁾ van Kamerik en de Houdijken en van Kamerik Myzijde werd publiek aan-

¹⁾ Arch. Gr.-W. Locket 35 nrs. 4 en 5 bevatten afschriften van schouwbriefen van de beide gerechten van Kamerik.

²⁾ Vervolg Utr. Pl. b. II bl. 406.

³⁾ Alsvoren bl. 415.

⁴⁾ De gegevens zijn ontleend aan het Archief van de Commissie van Administratie over de Kamerikse Dijk of Zandweg, dat zich uitstrekt over de jaren 1821—1921.

⁵⁾ In de aanvang der 19e eeuw maakte de naam van ambachten of gerechten plaats voor die van gemeenten. Het ambacht of gerecht Kamerik en de Houdijken had de naam gekregen van gemeente Kamerik en de Houdijken. In deze gemeente bestonden van ouds 4 polders, later 3: de polder Kamerik Statengerecht of Kamerik Teylingens (Oud-Kamerik en Nieuw-Kamerik), de polder Grote Houdijk en de polder Kleine Houdijk.

besteed de aanleg van een rijzandweg van de Rijndijk (Kruipin) tot het dorp Kamerik. Elke gemeente betaalde de helft, terwijl de aan-
nemer de weg moest onderhouden tot 1 November 1823. Van die
datum af verplichtte het polderbestuur van Kamerik Teylingens
zich alleen tot alle verder onderhoud als rijzandweg volgens een ge-
amplieerde schouwbrief, die overeenkomt met die van 1726.

Dit bestuur zou een nieuwe bunder bundersgelijke hoefslag maken
voor alle landerijen van de polder Kamerik Teylingens, benevens die
van de Grote Houdijk gelegen tussen Teckopper Meent (een weg),
molenvliet van de Grote Houdijk, Geestdorp en Kamerikse weg ¹⁾.
Al deze landen waren reeds vanouds gehoefslaagd. Het was dus
slechts een nadere regeling van oude bestaande toestanden. Hout-
en grasgewas op de bermen van de wegslagen bleven van de onder-
houdplichtige eigenaars. Ieder moest de wetering voor zijn slag
schoonhouden, doch langs Kamerik Myzijde slechts halver wetering
als vanouds.

Na 1 November 1823 was de weg buiten kosten van beide ge-
meenten gekomen; de ingezetenen zouden echter vrij gebruik heb-
ben, zo lang zij geen land gebruikten in Kamerik Teylingens of het
gedeelte van de Grote Houdijk aan de weg gelegen. Al deze be-
palingen vindt men in een besluit van de beide gemeentebesturen
en het polderbestuur van Kamerik Teylingens van 18 December
1821, nadat de bezanding reeds geschied was.

Het bepuinde deel van de weg zou na 1 November 1823 worden
opgenomen en gekeurd door de beide gemeentebesturen of een spe-
ciaal te benoemen commissie. Bij K.B. van 28 October 1822 no. 95
werd voor 10 jaar octrooi verleend tot tolheffing op het bezande ge-
deelte, welk octrooi op verzoek der beide gemeentebesturen bij K.B.
van 21 October 1832 no. 2 voor 10 jaar verlengd werd, echter op
voorwaarde dat in die tijd alles zou worden gedaan om ook de rest
van de Kamerikse weg tot de Oude Dam te verbeteren in aanslui-
ting op de Wilnise Zuwe.

¹⁾ Een deel van de Grote Houdijk had ook steeds meebetaald aan de Kame-
rikse sluis. Zie aldaar.

Hiertoe is vooral het initiatief genomen door Jhr. Mr. D. G. van Teylingen, ambachtsheer van Kamerik, en gerechtigde tot de handwissel (13e penning) in Kamerik Teylingens en de Houdijken, en C. J. Bredius, burgemeester der 3 gemeenten Kamerik en de Houdijken, Kamerik Myzijde en 's-Gravesloot. Deze beiden sloten als voorstellers op 10 December 1838 een overeenkomst¹⁾ met de gezamenlijke ingelanden van de polder Kamerik Teylingens als eigenaars van of gehoefslaagden op de Kamerikse dijk van het dorp tot de Oude Dam. Hun voorstel was om de rest van de Kamerikse dijk in aansluiting op het reeds bezande deel in bruikbare staat te brengen voor verkeer met rijtuigen in zomer en winter en die weg af te staan aan een onderneming ter bezanding en verbreding. Door alle opgekomenen werd tot het genoemde doel voor afstand gestemd, voorzover betrof als algemene weg, en op voorwaarden, die bij de verdere uitvoering vrijwel geheel gevolgd zijn. Op grond van deze overeenkomst kregen de beide voorstellers bij K.B. van 9 April 1841 no. 74 machtiging om de nodige stappen ter uitvoering te doen.

Het polderbestuur had afstand gedaan van de schouw ten behoeve van de onderneming, die het onderhoud geheel zou overnemen. Het plan van een lening, een huishoudelijk reglement, een keur, een tarief voor de te plaatsen tol en een bestek van aanbesteding waren vastgesteld.

Door de beide voorstellers als Geassocieerden tot de aanleg van de Kamerikse dijk werd een vrijwillige geldlening uitgeschreven. Voor de jaarlijkse aflossing der obligaties en rentebetaling verbonden zij alle opbrengsten van de weg. Behalve de opbrengst van de tol waren dit de jaarlijkse bijdragen van de polder Kamerik Teylingens en van de 3 genoemde gemeenten, die gezamenlijk evenveel bijdroegen als de polder. Verder verleenden Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland in 1841 en 1842 subsidie in het belang van de verbinding der steden Woerden, Oudewater, Montfoort, enz. met Amsterdam, daar Wilnis en Mijdrecht ook bereid waren hun weg te verbeteren.

¹⁾ Goedgekeurd door Gedeputeerde Staten van Utrecht bij beschikking van 11 April 1840.

Eveneens werd subsidie verleend door Gedeputeerde Staten van Utrecht, die een grotere verbetering van de weg dan de aanvankelijk voorgenomene en vernieuwing van de bruggen wensten, en zich bereid verklaarden, als de onderneming geldelijk mocht tegenvallen, op de zaak terug te komen, wat ook blijkt uit latere subsidies. Zuid-Holland voelde na de totstandkoming niet voor verdere bijdragen.

Ingesteld werd een Commissie van Administratie van de Kamerikse Zandweg, die beide delen van de weg (Kruipin-dorp en dorp-Oude Dam) als één geheel onder zijn beheer kreeg. De commissie bestond uit 6 commissarissen, 5 uit de deelnemers in de lening van het nieuw te bezanden deel, waarvan één als president optreden en de vergaderingen bijeenroepen zou, benevens de burgemeester der gemeente Kamerik en de Houdijcken, die secretaris-penningmeester zou zijn tegen vergoeding. De deelhebbers in de lening kozen de president-commissaris en de 4 leden. Deze 5 ontvingen geen vergoeding, vergaderden zo vaak als nodig was, doch mochten in totaal slechts f 20.— onkosten voor lokaal in rekening brengen en moesten minstens eenmaal per maand de weg opnemen, zo nodig vaker. Daarnaast voerden ook Gedeputeerde Staten van Utrecht schouw en hadden toezicht op alles.

Behalve de reeds bestaande tolboom werd er nu ook een geplaatst niet ver van de Oude Dam voor het nieuwe weggedeelte. Ingezeten van de 3 gemeenten en ingelanden van de polder Kamerik Teylingens genoten tolvrijheid.

In 1857 werden de 4 gemeenten Kamerik en de Houdijcken, Kamerik Myzijde, 's-Gravesloot en Teckop verenigd tot de gemeente Kamerik¹⁾. Wegens Teckop werd toen de jaarlijkse bijdrage der nieuwe gemeente Kamerik aan de weg verhoogd in verhouding tot de vergroting van het inwonertal²⁾.

De 15 bruggen in de dijk, die in 1841 aanwezig waren, werden afgebroken en vervangen door 12 nieuwe op kosten van de onderneming, waarna ze weer geheel voor rekening der onderhoudplich-

¹⁾ Wet van 13 Juni 1857, Staatsblad n° 77.

²⁾ Archief Commissie van Administratie, Portef. n° 5.

tige eigenaren kwamen. In 1851¹⁾ werd een lijst van eigenaren dezer bruggen opgemaakt. Bovendien maakte men 30 wisselplaatsen in de weg.

De Commissie van Administratie bleef verder blijkens zijn vrij omvangrijk archief het beheer voeren over alles wat de Kamerikse dijk betrof. Doch in de jaren vóór 1917 was de Commissie reeds aan het aftakelen. In het begin van dat jaar waren er nog 3 leden, die echter kort na elkaar stierven, zodat de weg zonder beheer kwam. Bij raadsbesluit van 15 Maart 1918 en 13 December 1918 nam de gemeente Kamerik toen op zich het onderhoud van de weg en betaling der vorderingen (obligaties) op de voormalige Commissie van Administratie van de Kamerikse Zandweg, mits de Kroon concessie tot verdere tolheffing verleende, wat geschiedde. Het onderhoud van de weg was in 1918 reeds ter hand genomen door de gemeente. De tolheffing eindigde op 31 December 1931; het Rijk en de Provincie Utrecht losten toen de aangegane geldlening af en voldeden aan nog enkele voorwaarden.

De partikuliere eigenaars-onderhoudplichtigen van de bruggen in de weg sloten allen op 15 November 1915 overeenkomsten met het waterschap Kamerik Teylingens en namen daarbij op zich het betalen van vaste jaarlijkse bijdragen aan dit waterschap voor hun onderhoudplichtige percelen (verreweg de meeste ten oosten van de Kamerikse dijk). In 1920²⁾ werden onder aandrang van Gedeputeerde Staten van Utrecht *alle* landerijen in Kamerik Teylingens ten oosten van de weg onder een afzonderlijke omslag gebracht, die diende om aan de gemeente Kamerik de kosten van onderhoud en herstel van de bruggen in de weg te vergoeden. Deze omslag wordt telkens voor 5 jaar vastgesteld door het gemeentebestuur van Kamerik en het waterschapsbestuur van Kamerik Teylingens in overeenstemming met het werkelijk uitgegeven bedrag in de 5 voorafgegane jaren, zodat de kosten der bruggen ondanks het veel zwaarder verkeer geheel ten laste van de landerijen blijven.

Over de valbruggen van Kamerik Myzijde, die volgens de over-

¹⁾ Archief Commissie van Administratie, Portef. n° 13.

²⁾ Provinciaal Blad van Utrecht n° 111. Besluit van 11 October 1920.

eenkomst van 1667 over de Kamerikse wetering werden gelegd, bestaan weinig gegevens. Afgezien van de partikuliere bruggetjes in Oud-Kamerik liggen heden 5 bruggen over de wetering.

1. De Kruipinbrug, een vaste hoge brug aan het begin van de Kamerikse wetering bij de Rijn, die steeds in onderhoud is geweest bij 't waterschap Kamerik Teylingens.

2. Plompjesbrug, een valbrug tussen het stoomgemaal en het dorp Kamerik, in onderhoud bij 't waterschap Kamerik Myzijde (en 's-Gravesloot).

3. De Dorpsbrug, een valbrug in onderhoud bij de gemeente Kamerik.

4. De Kanisbrug, een valbrug in het dorpsgedeelte de Verkeerde Kanis, in onderhoud bij 't waterschap Kamerik Myzijde (en 's-Gravesloot).

5. De Kwakelbrug, een valbrug bij de Houtkade, in onderhoud bij 't waterschap Kamerik Teylingens. Blijkens de naam was dit oorspronkelijk een voetbrug en als zodanig is hij nog aangegeven op de Topografische kaart. Hij vormt een kortere verbinding van het dorp Kamerik naar het Woerdense Verlaat. Toch was hij als kwakel in onderhoud bij Kamerik Myzijde, daar in 1761¹⁾ schout en heemraden van Kamerik Teylingens voorgeslagen hebben, dat Kamerik Myzijde de kwakel door een valbrug zou vervangen met een bijdrage in de kosten door Kamerik Teylingens. Waarschijnlijk was de brug van meer belang voor Kamerik Teylingens en dit zal na verloop van tijd op zijn kosten de kwakel wel door een valbrug vervangen en deze in onderhoud genomen hebben. De kwakel stond niet in verband met de overeenkomst van 1667 betreffende de Kamerikse wetering. Voor de hand ligt, dat hij sinds 1366 de dam in de Kamerikse wetering tussen Houtkade en Sprons verving. Op een paar kaarten van ca. 1670²⁾ staat hij reeds als kwakel aangegeven ter verbinding van beide.

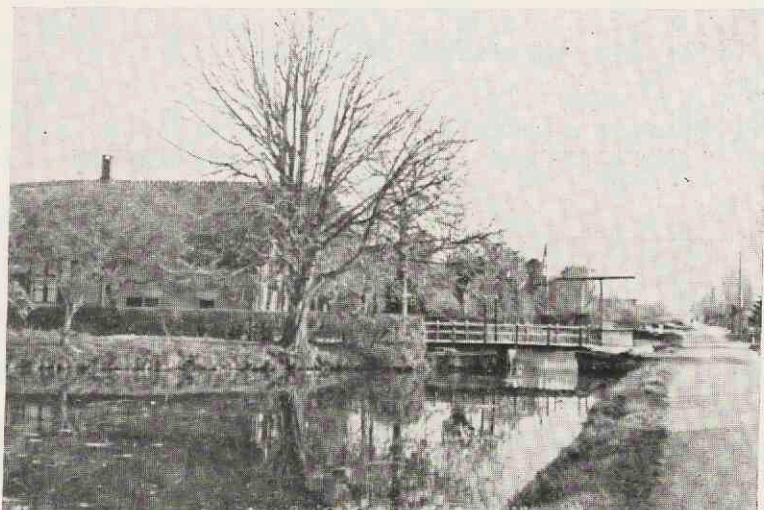
¹⁾ Inv. S. Marie n° 2543.

²⁾ Dr. S. Muller Fz., Catalogus van de Topographische Atlas der provincie Utrecht n° 33 en 34. Vgl. boven bl. 17—18. Ook op de 1e druk van de waterschapskaart van 1670 van Woerden is de Kwakel aangegeven.

Betreffende de Dorpsbrug is nog het volgende te vermelden. Vóór 1921 waren er in de dorpskom 2 bruggen, één als dorpsbrug onderhouden door 't waterschap Kamerik Myzijde (en 's-Gravesloot) en één voor de vroegere woning van de ambachtsheer, onderhouden door de gemeente. Bij raadsbesluit van 26 Juli 1921 aanvaardde de gemeente Kamerik het aanbod van het waterschap Kamerik Myzijde en 's-Gravesloot om voor f 7000.— de dorpsbrug van het waterschap over te nemen benevens de straten in het dorp, terwijl een nieuwe brug gelegd moest worden. Bovendien kon door verbreding der straten de brug van de gemeente dan vervallen. Bij hetzelfde raadsbesluit werd nl. door de gemeente f 5000.— aanvaard van het waterschap Kamerik Teylingens, dat daarvoor vervanging der beide bruggen in het dorp door één verlangd had, terwijl diepte en wijdte van de wetering in het dorp en onder de brug overeenkomstig de wens van het waterschap moesten gemaakt worden met beschoeiingswerken van gewapend beton, die in onderhoud bij de gemeente zouden blijven. De betreffende werken in het dorp werden uitgevoerd in de jaren 1921 en 1922 en bij het definitieve raadsbesluit van 4 Augustus 1927 werd al het genoemde onderhoud nauwkeurig bepaald.

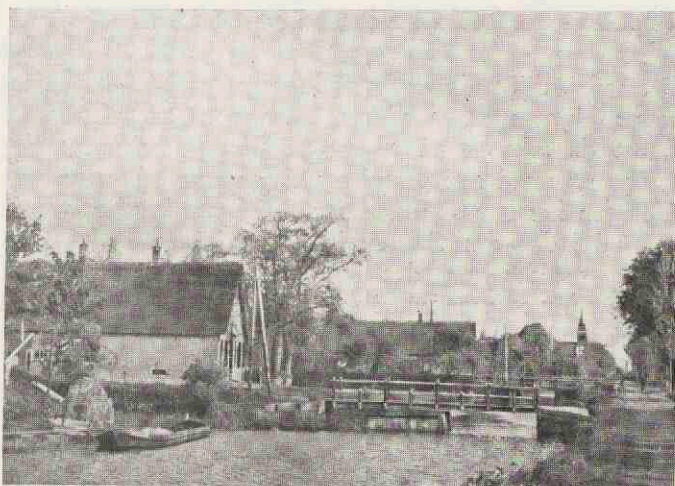
Wel heel duidelijk blijkt hier — het zij terloops nog even opgemerkt — dat de polder Kamerik Teylingens nog steeds met dezelfde kwaal sukkelt, die in de 17e eeuw en zelfs in 1433 reeds noodzaakte tot maatregelen. Voor het stoomgemaal, opvolger van de vroegere molen, is geen ongunstiger plaats te bedenken. Staande op het hoogste punt van de gehele polder, moet het water als het ware tegen de hoogte op in de lange wetering, die bovendien het weg te malen water van de polder over grote afstand tot zich moet trekken. Verder is de richting van de Kamerikse wetering ongeveer zuid-noord; zuidwestelijke winden met de meeste regen jagen het water van het gemaal af en hopen het op aan de tegenovergestelde zijde in het laag gelegen Oud-Kamerik, dat met zijn buitengewoon wijde sloten een zeer grote hoeveelheid kan opnemen. Dit verschil tussen hoog en laag neemt nog steeds toe, daar

16. GEZICHT OP DE ZEGVELDSE WETERING EN WEG

aan de Woerdense zijde van het dorp in de richting van de schutsluis.

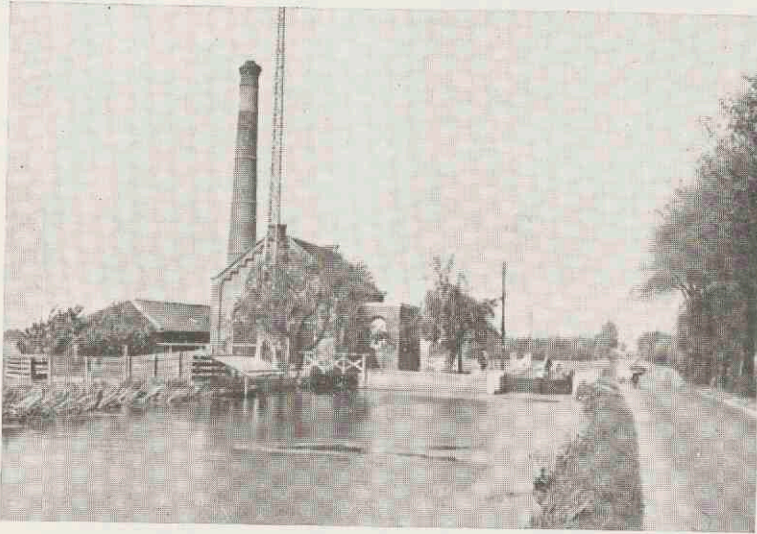
17. FOTO VAN DE ZEGVELDSE WETERING EN WEG VAN DE BROEKSE ZIJDE GEZIEN

De vele hoofden en bruggen brengen in het waterige slappe veenland heel wat onderhoudskosten mee, vooral wanneer de wetering in de polder tevens publieke vaarweg is, zodat voor elke hofstee een vrij zware draai- of ophaalbrug moet liggen (zie ook fig. 13, 16 en 19). In de weg bevindt zich een dijkbrug, waarvan de leuningën flauw zichtbaar zijn; het poldergedeelte, rechts van de weg gelegen, moet door deze bruggen afwateren.

Op de achtergrond de Ned. Herv. kerk.

18. STOOMGEMAAL EN SCHUTSLUIS VAN KAMERIK
TEYLINGENS

Het aanzienlijke niveauverschil tussen boezem- en polderwater blijkt uit het afdalen van de Kamerikse weg. Naast de schoorsteen staat een seinpaal; wanneer bij hevige regenval alle gemalen werken en de boezem van Woerden het hoogst toegelaten peil heeft bereikt, wordt hierin bij dag een vlag en 's avonds een rode lantaarn geplaatst als teken, dat een aantal naburige gemalen stilgezet moet worden. In het Groot-Waterschap van Woerden zijn nl. verschillende gemalen, die als seinmolens voor andere gemalen dienst doen.

dichter bij de Rijn de inklinking van het veen geringer is door vastere bodem.

Een overeenkomstig bezwaar, doch in veel geringer mate, heeft men in Kamerik Myzijde.

b. *De Kamerikse schutsluis.*

Het leggen van de Kamerikse schutsluis veroorzaakte hooglopende onenigheden in het Groot-Waterschap van Woerden, die zich accentueerden in de vorm van een jurisdictiekwestie, een der vele, die in schier ononderbroken reeks zich tijdens de gehele Republiek voortzetten in dit grenswaterschap. Vooral als *symptoom* is de geschiedenis van de Kamerikse sluis merkwaardig. Een uitvoerige behandeling daarvan werpt een duidelijk licht op de in het algemeen geschetste verhoudingen in het Groot-Waterschap ¹⁾.

Reeds in 1651 ²⁾ was vooral op aandrang van de heren van S. Marie door de geërfden te Utrecht van beide Kamerikse gerechten of polders (Kamerik Myzijde en Kamerik Statengerecht) besloten om de dam of overtocht (overtoom) door een verlaat of schutsluis te vervangen. Vele bureu in Kamerik Statengerecht kwamen echter in verzet uit vrees voor waterbezwaar en wendden zich zelfs tot het Hof van Utrecht. Zij zeiden, dat de heren van S. Marie beter een sluis bij de Myzijder molen konden leggen. Verschillende vergaderingen werden nog geconvoceerd te Utrecht en in Kamerik, maar de zaak is toen niet doorgegaan.

Op de vergadering van 3 Augustus 1665 ³⁾ besloten de geërfden van beide Kamerikse gerechten, te Utrecht residerende, de zaak te vervolgen en alsnog toestemming van de Staten te verwerven. Het werd van belang geacht met geladen schuiten zonder ontladen in Kamerik te kunnen komen, vooral omdat intussen de dammen tussen Utrecht

¹⁾ Zie bl. 96 vlg.

²⁾ Inv. S. Marie n° 2560. Met de Kamerikse sluis, genoemd in 1433 en in art. 5 van de schouwbrief van 1639, kan alleen een keersluisje in de Rijndijk tegen hoog Rijnwater of wel een inlaatsluisje of duiker bedoeld zijn.

³⁾ De gegevens van de gebeurtenissen ± 1666 zijn te vinden in Inv. S. Marie nrs. 2632, 2561 en Arch. Gr.-W. Loket 48 n° 10.

en Leiden waren vervangen door verlaten vanwege het jaagpad Leiden—Utrecht, waarlangs in Mei 1664 de eerste trekschuit van Leiden naar Utrecht voer trots „boeren domme kraght”¹⁾). Ook de sluis in Zegveldbroek zal hier wel verband mee houden²⁾).

Evenals in 1651 kwam er oppositie van in Kamerik Statengerecht wonende ingelanden, die echter een minderheid vormden. Zij voeren aan, dat de polder Oud- en Nieuw-Kamerik met slechts één molen voor bijna 1200 morgen „minder bemeulent” is dan enige andere polder in het Groot-Waterschap. De molen moet het water met een lange pijp (Kamerikse wetering) halen, terwijl Oud-Kamerik wel een uur van de molen ligt. Daarom zou een tweede molen beter zijn dan een verlaat, doch daartoe is geen gelegenheid. Vooral Myzijde en Teckop zullen de voordelen genieten, terwijl Oud- en Nieuw-Kamerik met het water bezwaard worden.

Gedeputeerde Staten hoorden beide partijen en stuurden 3 gecommitteerden om ter plaatse een onderzoek in te stellen en partijen te horen. Bij appointement van 9 November 1665 werd door Gedeputeerden aan de geërfden binnen Utrecht toegestaan, de dam nabij Schenkenschans³⁾ naast de Kameriker molen te vervangen door een verlaat. De kosten zouden morgen morgensgelijk worden omgeslagen over beide gerechten van Kamerik. Mochten te eniger tijd de landen van Oud- en Nieuw-Kamerik door te veel openen van het verlaat schade lijden, dan zouden Gedeputeerden daarop orde stellen.

¹⁾ Van Mieris en Van Alphen: Beschryving der stad Leyden, deel II bl. 471—475. Door onderhandelingen van de steden Leiden, Woerden en Utrecht kwam de trekweg of het jaagpad langs de Oude Rijn tot stand, terwijl het Groot-Waterschap met toestemming der waarslieden in 1656 geheel de vervanging van de Haanwijkerdam door een sluis bekostigde ter wille van de scheepvaart (f 4230.—: Arch. Gr.-W., Principale Rekening 1656 fol. 22 vso.). De langs de Rijn gelande eigenaars hadden veel moeilijkheden veroorzaakt bij de totstandkoming.

²⁾ Boven bl. 145 vlg.

³⁾ Deze lag niet ver van de Kamerikse molen ten noorden van de Rijn en ten oosten van de Kamerikse wetering onder Geestdorp. Ten westen van de Kamerikse wetering lag daar onder 's-Gravesloot een uitspanning met speeltuin, genaamd Kruipin; vandaar nog de Kruipinbrug. Stoomgemaal en schutsluis van Kamerik Teylingens liggen op korte afstand vandaar aan de Kamerikse weg.

De geërfden te Utrecht hadden uit hun midden een commissie van 3 leden aangewezen om de zaken betreffende 't verlaat te regelen. De geërfden besloten, dat de sluis van hout gemaakt zou worden, waarna volgens 't gemaakte bestek publieke aanbesteding van de sluis plaats had op 20 Januari 1666 in het kapittelhuis van S. Marie. De aannemer, iemand uit het gerecht Demmerik onder Wilnis, begon zijn werkzaamheden en begin Mei was het verlaat bijna klaar.

Intussen hadden dijkgraaf en hoogheemraden van het Groot-Waterschap van Woerden niet stilgezeten, daar dit een aangelegenheid was, die ongetwijfeld tot hun competentie behoorde volgens de sententie van 1545 en de redressen van 1649 art. 20, 1655 art. 3 en 1657 art. 1 van de Staten van Holland en Utrecht¹⁾. Doch overeenkomsten en aanvaarding door de belanghebbenden waren twee verschillende dingen.

Dijkgraaf en hoogheemraden zouden bij gedaan verzoek stellig geen enkel bezwaar tegen de sluis gehad hebben. Het werd een jurisdictiegeschil in zijn zuiverste vorm.

Kort na de aanbesteding begon een regelmatig rechtsgeding voor de bank van hoogheemraden met de dijkgraaf als eiser tegen schout en kroosheemraden van de polder Kamerik Statengerecht als gedaagden, terwijl ook nog briefwisseling plaats had tussen Gedeputeerde Staten van Utrecht en dijkgraaf en hoogheemraden. Schout en kroosheemraden lieten op bevel van Gedeputeerde Staten steeds verstek gaan. Na het derde verstek wezen hoogheemraden op 16 April 1666 als eindvonnis, dat gedaagden de dam niet veranderen mochten zonder toestemming van dijkgraaf en hoogheemraden en veroordeelden gedaagden in de kosten van het geding. Daar het werk rustig voortging, verleenden hoogheemraden op grond van deze sententie aan de dijkgraaf op zijn verzoek op 18 Mei machtiging het werk te vernielen, wat nog dezelfde avond gebeurde door de bode of gerechtsdienaar van het Groot-Waterschap e.a., totaal 16 man, gewapend met geweren, bijlen, zagen en spaden.

Na 's morgens vroeg gewaarschuwd te zijn door een der bureu

¹⁾ Utr. Pl. b. II, 272, 282, 285 en 1033.

uit Kamerik, kwam reeds de volgende dag de commissie der geërfden uit Utrecht om de toestand aan het verlaat op te nemen. De schout van Kamerik Statengerecht werd naar de te Kamerik wonnende hoogheemraad van het Groot-Waterschap gestuurd om te zeggen, dat deze dadelijk bij de heren moest komen. Waarschijnlijk heeft hij ongeveer geantwoord, dat de Utrechtse heren, wanneer zij een onderhoud over het gebeurde met de sluis wensten, zich dan maar bij hem moesten vervoegen in plaats van omgekeerd, tenminste de schout zei minder vriendelijk tegen hem „datter meenich de cop wert affgeslagen, die soo veel niet gedaen hadde als hij hooch heemraet in dese saeck gedaen hadde”.

Twee dagen later zouden hoogheemraden extraordinaïr procederen tegen de overtreders van de sententie van 16 April, „doch Claes Heijndricks. den Dubbelden bleeff absent buijten twijffell uijt timiditeijt ende vrees”; wellicht was dit een der hoogheemraden.

Aan de aannemer was door de commissie reeds terstond opdracht gegeven voor ander hout te zorgen. Bij resolutie van 4 Juli 1666 namen de Staten van Utrecht het verlaat in hun speciale bescherming tegen ieder, die het wilde beschadigen, „op poene van aen den Lijve met alle rigeur gestraft te worden”. Door gedrukte biljetten werd dit bekend gemaakt, waarna men het verlaat onmiddellijk herstelde. Blijkens de rekening der 3 gecommiteerden uit de geërfden had men niettemin tegen eventueel nieuw geweld wakers bij 't verlaat aangesteld; ook een post voor kruit, lood enz. paraisseert op de rekenig.

Tevens verschaft de rekening nog een aardige kijk op een andere materie. De aannemer had voor buitenwerk wegens de vernieling een rekening ingediend van f 525.—. Na onderzoek door deskundige timmerlieden en veel gedebatteer werd de post vastgesteld op f 225.—.

Het verlaat, bewaakt, was er dus weer. Doch nu begon het pas goed. Dijkgraaf en hoogheemraden wendden zich met een verhoog tot de Staten van Holland. Na overleg met Gecommitteerden dezer Staten vaardigden zij een ordonnantie uit en lieten in het territoire van de provincie Holland bij de Rijn de molenvlieten van de

Stichtse polders Zegveldbroek en Grote en Kleine Houdijk dichtslaan met dammen. Verwijdering werd met grote boete bedreigd, wat in duplo aangeplakt werd bij iedere dam. De twee Stichtse hoogheemraden werd het nu toch zeker te kras, tenminste zij lieten zich excuseren en zeiden over deze zaak niet te durven compareren.

De Hollandse gedachtengang was dus, dat men aan het Stichtse gebied de lozing in de Rijn en te Spaarndam moest beletten. Men was in Holland blijkbaar de mening toegedaan, dat door de Stichtse handelwijze het Stichtse gebied zijn recht van lozing op de Rijn, berustend op de oude overeenkomsten en privileges, verloren had. Omgekeerd konden dan echter de Stichtse geërfden met evenveel recht beweren, dat dijkgraaf en hoogheemraden zich slechts te bemoeien hadden met de gemeenlandsaangelegenheden en niet met de interne polderzaken ¹⁾).

Intussen hadden de Staten van Holland aan die van Utrecht geschreven, dat dijkgraaf en hoogheemraden in hun goed recht stonden en verzochten hen alle processen voor 't Hof van Utrecht voorlopig uit te stellen en na gemeenschappelijk onderzoek de kwestie uit de weg te ruimen. De Staten van Utrecht schreven hun Gedeputeerden ter Staten-Generaal aan; deze hielden conferentie met deskundige Gedeputeerden uit de Staten van Holland, welke echter tot geen resultaat leidde. De Staten van Holland verzochten nogmaals de procedure en het begonnen werk van het verlaat uit te stellen tot een nadere conferentie. Omgekeerd verzochten de Staten van Utrecht aan die van Holland, dat aan de dijkgraaf gelast zou worden de geslagen dammen terstond weg te nemen, daar Zegveldbroek en de Houdijk met de kwestie niet te maken hadden en door het regenachtige weer veel schade zouden lijden.

In het laatst van Augustus reisden Gedeputeerden van de Staten van Utrecht naar Den Haag en vergaderden enige dagen met de Gecommitteerden van Holland onder leiding van pensionaris Gaspar Fagel. Een akkoord betreffende het verlaat werd bereikt, doch over verschillende andere kwesties zou nog een nieuwe conferentie gehouden worden.

¹⁾ Boven bl. 140.

Bij resolutie van 18 September 1666¹⁾ keurden de Staten van Holland het redres goed en gaven hiervan bericht aan de Staten van Utrecht en aan dijkgraaf en hoogheemraden, aan wie tevens gelast werd de dammen terstond weg te nemen. Het verlaat bleef, doch het gezag van dijkgraaf en hoogheemraden in aangelegenheden als deze werd volledig gehandhaafd, zowel in het Hollandse als in het Stichtse deel van het Waterschap, terwijl de vroegere redressen van kracht bleven²⁾. Alle processen voor 't Hof van Utrecht en voor hoogheemraden van Woerden zouden gestaakt worden.

Het saldo van de geschiedenis van het verlaat was voor het Groot-Waterschap tenslotte een nadelige post van ruim f 3000.—³⁾.

De sluis werd blijkens de rekening van de 3 gecommiteerden van 11 Maart 1667 morgen morgensgelijk bekostigd door Kamerik Statengerecht, Kamerik Myzijde en 79 morgen van de Grote Houdijk, die op de Kamerikse dijk uitkwamen. Van de 1 gulden 5 stuivers per morgen mochten de bruikers hun eigenaars 16 stuivers per morgen korten.

De bruikers betaalden dus de omslag met het recht de eigenaars 16 stuivers per morgen te korten, zodat deze dus indirect meebetaalden. De personele omslag over de bruikers was een gemakkelijke vorm van inning. Formeel werd de omslag geheven van de bruikers, doch materieel voor 't grootste deel van de eigenaars. Dezelfde manier van heffing werd toegepast bij het hoogmorgengeld, de omslag van het Groot-Waterschap van Woerden, tenzij in de pacht-kontrakten uitdrukkelijk anders werd bepaald⁴⁾.

In 1692⁵⁾ werd na vele besprekingen het houten verlaat vervangen door een grotere stenen sluis. Kamerik Myzijde meende, dat Kamerik Statengerecht dit alléén bekostigen moest, doch stemde toe in morgen morgensgelijke betaling door beide gerechten en 79 morgen onder de Houdijk, op voorwaarde dat Kamerik Statenge-

¹⁾ Utr. Pl. b. II, 287.

²⁾ Boven bl. 179.

³⁾ Principale rekening van het Groot-Waterschap van 1666 fol. 20 vso.

⁴⁾ Vgl. bl. 214 noot 1.

⁵⁾ Inv. S. Marie n° 2562.

recht het verlaat na het leggen geheel voor zijn rekening zou nemen. Kamerik Myzijde zou het echter mogen inspecteren en zo nodig Kamerik Statengerecht aanmanen tot herstel of het bij verzuim aanbesteden op kosten van Kamerik Statengerecht. Toestemming van dijkgraaf en hoogheemraden werd gevraagd en verkregen. Een dergelijk herstel na insinuatie door Kamerik Myzijde vond in 1710 plaats.

In 1720 lieten schout en kroosheemraden nogmaals een gerechtelijke aanzegging doen aan schout en kroosheemraden van Kamerik Statengerecht, toen Kamerik Selkartsgerecht¹⁾ geheten, daar verzoeken niet hielpen. Tenslotte hadden op 15 Mei 1721 gelijktijdig vergaderingen plaats in beide gerechten van Kamerik. In Selkartsgerecht besloot men aan Kamerik Myzijde te verzoeken voor ditmaal nog eens morgen morgensgelijk te willen meebetalen aan volledige vernieuwing met de landen van de Grote Houdijk langs de Kamerikse dijk. Daarna zouden zij dan ten eeuwigen dage vrij zijn van onderhoud en vernieuwing. In het gerechtshuis van Kamerik Myzijde nam de meerderheid dit voorstel aan, waarbij onderhoud en vernieuwing van het verlaat voortaan dus alleen ten laste van Selkartsgerecht zou blijven, mits de ingezetenen van Kamerik Myzijde en allen, die bij hen moesten zijn, ten eeuwigen dage zonder betaling door de sluis mochten varen, terwijl Myzijde nooit schade van het water zou mogen lijden. Uit de goedkeuring van deze overeenkomst door de Staten van Utrecht in 1722²⁾ blijkt bovendien, dat de keur, die Kamerik Myzijde op het verlaat gehad had, zou eindigen. Sindsdien is de sluis in onderhoud en eigendom gebleven bij Kamerik Teylingens.

¹⁾ Hendrik Selkart was toen ambachtsheer en bezitter van het recht van de 13e penning geworden, nadat in 1714 de Staten van Utrecht een aantal ambachtsheerlijkheden verkocht hadden (W. van Iterson: Handwissel, dertiende penning en zilvergeld: Verslag. en Meded. der Vereen. tot Uitgaaf der Bronnen van het Oud-Vad. Recht, Deel IX Afl. 3 bl. 262).

²⁾ Vervolg Utr. Pl. b. II, 411.

BESTUUR.

De besturen, belast met de direkte zorg voor de binnenlandse waterstaat, vertonen over het geheel veel overeenkomst met elders. Vergeleken met de lagere waterschappen in Rijnland ¹⁾ valt op, dat de wijzigingen in het gerecht van S. Marie van nog minder betekenis zijn. Mede in verband met de betrekkelijk late gegevens kon daarom de geschiedenis van het bestuur als een doorlopend geheel behandeld worden; zelfs na 1795 is er maar weinig veranderd. Ook de Bataafse Omwenteling verbrak de continuïteit — kenmerk in alle waterschapsbestuur — niet.

Na 1795 heeft men waterstaatszorg en gemeentezorg streng gescheiden. Het bestuur van de gemeente (ambacht of gerecht) ging van de geërfdcn over op de ingezetenen, terwijl het bestuur van de waterschappen aan de geërfdcn gelaten werd.

De waterschapszorg, berustend bij schout en heemraden, was al afzonderlijk georganiseerd vóór 1795. In de ambachten of gerechten werkte de schout samen met schepenen. Ambacht en waterschap waren reeds lang, doch niet streng, gescheiden. De ambachten kregen na 1795 een andere organisatie, de polders bleven wat ze waren.

Voor het Groot-Waterschap daarentegen is de waterstaatswetgeving van het midden der 19e eeuw en het daarna gevolgde reglement van 20 Augustus 1857 van veel meer belang geweest door de nauwkeuriger afbakening van bevoegdheden. Het doorwerken daarvan heeft een einde gemaakt aan de eeuwenlange slechte verhoudingen en chronische konflikten in dit hoofdwaterschap aan de grenzen van Holland en Utrecht.

In het behandelde gebied kan men voor de vroegste tijd slechts

¹⁾ Men zie Fock. Andr.: Rijnland bl. 95—116, 155—157, 214—227, evenals voor de algemene wetgeving sinds 1795.

gewoonterecht naar analogie met elders aannemen. De oudste schriftelijke gegevens — commissies voor de schouten ¹⁾, ordonnanties voor 't oprichten van molens — verwijzen naar oude gebruiken zonder deze echter nauwkeurig te omschrijven. De nieuwe, door de molen vereiste voorschriften, worden duidelijk omschreven, vooral aangaande het beheer, terwijl de rechtsvormen zonder meer worden vastgeknoopt aan het bestaande gewoonterecht bij de waterstaatszorg. Alleen in het besluit van dijkgraaf en hoogheemraden van Woerden, houdende goedkeuring van het oprichten van de Zegveldse molen, feitelijk een soort schouwbrief ²⁾, vindt men een iets uitvoeriger regeling.

De 16e- en 17e-eeuwse schouwbriefen vooral zijn belangrijke bronnen ³⁾. Men vindt daarin een beschrijving van het reeds geldende gewoonterecht in de lagere waterschappen, dat verduidelijking en grotere zekerheid behoefde door toeneming der waterstaatszorg. In hetzelfde licht zijn de uitbreidingen in de achtereenvolgende schouwbriefen te zien. Schout en kroosheemraden van de polder Zegveld ⁴⁾ zeggen duidelijk in hun schouwbrief van 1652, welke die van 1582 ⁵⁾ verving, dat er meer en meer behoefte kwam aan nauwkeuriger regeling en dat de oude schouwbrief onvolledig en duister was. Zij hebben daarom aan het kapittel te kennen gegeven, „dat op de wegen, watergangen ende kaden van Segvelt geen behoorlijk schouwe conde worden gevoert, overmits den ouden schouwbrief in verscheijden pointen niet en konde werden geobserveert, alsoo deselve duijster

¹⁾ Beneden bl. 188—189.

²⁾ Een soortgelijke akte is die van 20 Nov. 1445 (S. van Leeuwen, Handv. en Priv. van Rijnland, bl. 197), waarbij dijkgraaf en hoogheemraden het oprichten van een watermolen toestaan aan de Noordzijde van Bodegraven. Ook deze komt in veel opzichten overeen met de latere schouwbriefen en is als zodanig de oudst bekende in het Groot-Waterschap.

³⁾ Voor Kamerik Myzijde en Kamerik Teylingens: Moorrees en Vermeulen, Vervolg Utr. Pl. b. II bl. 406—418. Voor Zegveld, Zegvelderbroek en Achtienhoven: Inv. S. Marie nrs. 636, 2511, 2514; Arch. Gr.-W. van Woerden, Loket 35 n° 12; Oud-Arch. Zegveld en Zegvelderbroek n° 1.

⁴⁾ D.w.z. de schout van het ambacht of gerecht Zegveld + Zegvelderbroek met de kroosheemraden van de polder Zegveld.

⁵⁾ Deze is niet bekend, doch wordt vermeld Arch. Gr.-W. Loket 48 n° 3.

ende in veel deelen niet genoeg geexpresseert was ende dat sij daeromme tot dienst vant gemeene lant van Segvelt hadden beraemt een nieuwen schouwbrieff”.

Verder zijn de polderboeken van Zegveld en Zegvelderbroek van belang ¹⁾).

Gegevens over het bestuur in het Miland vóór de tijd der molens zijn weinig talrijk. In 1131 ²⁾ blijkt er aan het kapittel van S. Marie „decima, census et justicia” betaald te worden. In 1288 ³⁾ pachtte Jacob Speyhart van het kapittel de „jurisdiccione[m] secularem et decimam, tam majorem quam minutam, de Milant et censum” met 2 hoeven aldaar. Evenzo bestaan er uit de 14e eeuw een aantal pachtbrieven ⁴⁾), waarin de resp. pachters verklaren in pacht ontvangen te hebben van het kapittel der kerk van S. Marie te Utrecht „hore gherechte van Cameric ende van Zecvelt mitten tijenden ende tinse alse gheleghen siin ende se desen voerseijden heren ende horen capetel toebehoren, utghenomen hoers erves, dat hem ende horen capetel toebehoert gheleghen in desen selven gherechten, elx jaers om dertich pont goets ghelts, enen goeden groten coninx tornoijsen voer tvaelf penninghe gherekent” (1320).

Uit deze aanhalingen blijkt allereerst, dat justitia, jurisdiccio (jurisdictie) en gerecht dezelfde betekenis hebben en tevens, dat met deze woorden aangeduid wordt zowel de bevoegdheid om recht te doen

¹⁾ Oud-Arch. Zegveld en Zegvelderbroek n° 3 en 4. Zij strekken zich uit over 1723—1797 en bevatten verslagen van verkiezingen der verschillende functionarissen, van verpachtingen, verkopeningen, aanbestedingen, inspecties van onderhoudswerken e.d. Het zijn ongeveer notulenboeken. De molenboeken van Kamerik Myzijde en Kamerik Teylingens hadden waarschijnlijk een soortgelijke inhoud; hieruit komen enkele extracten — besluiten van buurspraken d.w.z. besluiten van de landgebruikers — voor in de stukken uit het kapittelarchief betreffende de Kamerikse sluis. In Kamerik is weinig oud-archief en in Achttienhoven niets.

²⁾ Oork. b. Sticht Utrecht n° 333.

³⁾ Inv. S. Marie n° 1184 (onnauwkeurig regest bij Brom n° 2270).

⁴⁾ Van 1310, 1320, 1380 en 1386 (deze laatste pachtbrief luidt als die van 1380 en is van dezelfde pachter, doch bevat een paar bepalingen meer), alle Inv. S. Marie n° 622. Enkele verklaringen van borgstelling corresponderen met de bovengenoemde pacht: twee van 1352 (alsv. n° 622) en één van 1380 (alsv. n° 622).

als de voordelen daaraan verbonden (boeten e.d.), dus de justitiële of ambachtsheerlijke emolumenten. Verder verstaat men onder gerecht ook het territoir, waarop de jurisdictie wordt uitgeoefend, anders gezegd het kan betekenen: ambt en ambtsgebied, dus schoutambt en schoutambacht¹⁾. Eveneens blijken census (cijns) en tins hetzelfde te betekenen, wat ook het geval is met decima en tienden. Tienden en tins zijn de ambachtsgevolgen.

De juistheid van het bovenstaande komt nog eens duidelijk tot uiting in een der pachtbrieven van 1380²⁾, waarin de pachter verklaart voor 5 jaar van deken en kapittel van S. Marie gepacht te hebben „hoer gherechten, chins ende tijenden groot ende cleine van Zecvelt ende van Cameriken” voor een zeker jaarlijks bedrag, zonder enige korting „van enigherhande onghelde, onghevalle, et waer van tientrecht, waternoet, donre, blicsem, haghel, snee, reghen, heren-scatinghe, roeffbrant, oerloghe ofte anders enigherhande onghelde”. Belangrijk in verband met het bovenstaande zijn de volgende verklaringen van de pachter: „Ende ic nochte miin erfnamen nochte niemant van onzer weggen en zellen die lude in den voerseijden gherechten niet bescatten noch bezwaren vorder dan des Ghestichts recht is van Utrecht ende zellen daer nemen den tins, tiende ende *boeten* aen zelker pajen of dier waerden daer voer in al dier manieren, dattet van outs den deken ende capittel voers. toebehoert heeft. Voert siint vorwaerden, dat ic of miin rechteren den deken ende capittel voerghenoemt of enich singulaer persoen van horen godhuse horen pacht ende hoer scout, die men hem in die voerscr. gherechten sculdich is of noch sculdich werden, noch binnen desen voerscreven jaren uut sellen panden overdwersnachts³⁾, wanneer sijt van mi of van minen rechteren begheren, also verre als wijt mitten lantrechte doen moghen. Mede so siint vorwaerde, waert dat die deken ende capittel voerscr. of enich persoen van horen godhuse gheeijshet worden zeven te wesen in den voerscreven gherechten,

¹⁾ Vgl. bl. 17, 31 noot 3 en 34.

In Holland noemt men het territoir van een schoutambt meestal ambacht, in het Sticht spreekt men meer van gerecht.

²⁾ Inv. S. Marie n° 622.

³⁾ D.i. binnen 24 uur.

daer zellen miin rechteren, die in der tijd wesen zellen, voer gheven ende die deken ende capittel voerghenoemt of enich singulaer persoon van horen godshuse zellen daer voer onghemoeijet wesen". In alle juridische kwesties dus betreffende vorderingen van het kapittel of een kanunnik in de beide gerechten zou de pachter of de door deze benoemde schout („rechter") de belangen van het kapittel waarnemen, wanneer het kapittel dit wenste.

In het eerste deel van de 14e eeuw bestaat het Stichts gebleven Miland dus reeds uit 2 gerechten, Kamerik en Zegveld; met Kamerik wordt slechts bedoeld het gedeelte van het Miland, dat later Kamerik Myzijde heet, want met het bestuur van het eigenlijke Kamerik heeft het kapittel nooit iets te maken gehad.

Uit de 15e eeuw en later zijn er vele pacht(commissie)brieven van het schout- en gaderambt van Zegveld en Kamerik Myzijde afzonderlijk. Van Kamerik Myzijde is de oudste uit 1521 ¹⁾. Merkwaardigerwijze zijn het dan „gemeen bueren van Camerick aen die Mijsyde", die verklaren, dat zij van deken en kapittel van S. Marie „gehuert ende in pacht ontfangen hebben dat schoutamt ende dagelicxe gerechte van Camerick aen die Mysyde mit die smaethienden in den selven gerechte gelegen". Hoe dit gebeurt blijkt uit het volgende: „Mit sulcker vorwaerden, dat die gemeen bueren van Camerick voergen. ons in onsen capittelhuse drie ofte vier goeder mannen van haeren bueren presenteeren ende noemen sullen, van welcken wij een onse schoutamt aldair bevelen sullen te bedienen, die ons beliefft ende daer toe beqwaemste dunckt te wesen".

Evenals bij de verpachting van ambacht en ambachtsgevolgen van Zegveld en Kamerik samen blijkt ook later nog de pachter van het schoutamt de belangen van het kapittel in rechtszaken waar te nemen. In een pachtbrief van 1531 ²⁾ van het schoutamt van Kamerik Myzijde wordt b.v. bepaald: „Ende off geboerden, datt wij oft enigen personen van onser kercken bynnen onse gerechte voirs. van ontwaringe oft inleydinge oft diergelycken hem te doen hadden, dat zall hij guetlicken doen sonder enich loon dair off te

¹⁾ Inv. S. Marie n° 654.

²⁾ Alsvoren.

eysschen". In 1587¹⁾ vindt men hetzelfde en bovendien: „Insgelycx sal die schoudt ofte syn substituyt tot onser versoecke gehouden syn nae rechtsbehoren uuyt te leggen onser kercken ende kercks personen verwonnen schulden ende dselve moegen innen op syn gewin aen de(v)erwonnen²⁾ schuldenaren in den voors. gerechte als dat gewoentlycken is". Bij de laatste akte wordt „in belening ende pantschap" ontvangen het „schoudtambocht ende daegelycx gerechte van Camerick aen de Mysyde metten thynssen, crytthienden ende grove coornthienden ende anderen synen toebehoren ende aencleven van dien". Met betrekking tot de revenuen van het schoutambt vindt men een mededeling in het belang van de pachter, die gezegd wordt „die prouffytten ende boeten totten schoudtambocht nae rechte costuyme ende gewoente des dorps ofte deser landen staende te hebben ende te genieten alle als tselve van oudts gewoentlycken geweest is". Over de tinsen wordt meegedeeld: „Ende aengaende die bruecken ofte vervallen der thinssen sal G(hysbert)²⁾ Gerritssoen (de pachter) ofte synen erffgenaemen voors. ons daerv(an die een hel)fte²⁾ responderen ende uuytreucken ende dander helfte selffs behouden soe dicke sulcx geuele". Een aardige bepaling in de brief van 1587 is ook, dat de schout de zorg zal hebben voor de zwanen van het kapittel in Kamerik Myzijde; de helft of bij een oneven getal het grootste aantal der jongen zal voor het kapittel, de rest voor de schout zijn.

Soortgelijke bepalingen bevatten de talrijke pachtbrieven van het schoutambt met de ambachtsgevolgen van Zegveld met Zegveldbroek (2e helft 15e eeuw, 16e, 17e en 18e eeuw)³⁾. Sinds het eind van de 16e eeuw wordt hierin ook afzonderlijk vermeld, dat de schout de visserij in pacht krijgt, voorzover die vanouds in de ambachtsheerlijkheid toekomt aan het kapittel⁴⁾.

Twee gelijkkluidende cautiebrieven van 1435 en 1438⁵⁾ bevatten de voorwaarden, waarop de schout te Zegveld is benoemd. Zij behelzen een summiere aanduiding van zijn werkzaamheden en die

¹⁾ Alsvoren.

²⁾ Geschonden akte.

³⁾ Inv. S. Marie n° 605.

⁴⁾ Vgl. bl. 209.

⁵⁾ Beide Inv. S. Marie n° 605.

van 1435 moge hier volgen: „In den yersten soe en zal hij gheen kenninghe noch ander saken daer der heren boeten aen hanghen dedingen anders dan behouden den heren hoirre boete. Item so sal hij dair toe sien, dat die sloete also ghemaect ende gescouwet werden, off enighe donrevlaghen vielen, dat dat lant niet onder en reghen. Item so sal hij alle jaer voir Meije den heren voirs. truwelike rekeninghe ende betalinghe doen van allen boeten ende penen, die den heren verschenen zijn. Item so sal hij dat recht also reckelic regieren ende die doechde also voert setten, dat die lude gheerne in Secvelt comen wonen ende daer nyemant uut ghedruet en werde”.

De waterstaatszorg blijkt dus nog voornamelijk te bestaan in het schoonhouden der wateren om het blankstaan der landerijen door plotselinge hevige regenval in de zomerperiode te verhinderen; de onderhoudswerken der polders zullen vóór de stichting der molens nog heel weinig betekend hebben. Het 4e punt wijst op zorg voor bewoning, daar het leven in de waterige venen, zelfs voor de toch niet verwende middeleeuwers, waarschijnlijk weinig aantrekkelijks had.

Overigens wordt niet vermeld met wie de schout schouw drijven moet. Doch veilig kan men een toestand aannemen, zoals die bij de stichting der molens even na 1490 blijkt bestendig te worden in Zegveld, Zegvelderbroek, Kamerik Myzijde en Oud- en Nieuw-Kamerik, d.w.z. een kollege van schout en heemraden als rechterlijk en als besturend orgaan, welverstaande dat het de ambachtschout is, die tevens als schout in de polders optreedt. Immers de regelmatige zorg voor de molen met toebehoren, de invordering van de jaarlijkse omslag met eventuele boeten, de jaarlijkse rekening en verantwoording wordt in elk dezer polders aan schout en heemraden opgedragen, terwijl daarnaast hun schouw op wegen en watergangen uitdrukkelijk gehandhaafd blijft op de oude voet. Slechts de stichting zelf van de molen benevens de financiële regeling en morgen morgensgelijke omslag voor de kosten van de molen wordt opgedragen aan enkele gemachtigden uit de bureu (landgebruikers), die echter bij onwil tot betaling de hulp van schout en heemraden zullen hebben om het geld uit te panden „als onses genedigen heren excysse”.

I. SCHOUT EN KROOSHEEMRADEN.

Zegveld en Zegvelderbroek vormden samen één ambacht of gerecht, terwijl ook Kamerik Myzijde een ambacht uitmaakte. Elk ambacht had zijn eigen schout, die ook schout was in de polder(s) van het ambacht. De schout van het ook Zegvelderbroek omvattende gerecht Zegveld was dus schout in de polder Zegveld en schout in de polder Zegvelderbroek. In elk der 3 polders waren 3 heemraden¹⁾, oudtijds ook wel „jurati” of gezworenen²⁾ geheten. De schout werd benoemd door het kapittel van S. Marie als ambachtsheer en vervulde dus zijn taak in naam van het kapittel. Als laagdijkgraaf³⁾ was zijn functie ongeveer dezelfde als die van de dijkgraaf in een hoofdwaterschap; hij was dus voorzitter van de terechtzitting en vorderde er recht. Hij trad ook op als voorzitter van de buurspraak, die gehouden werd in het „gerechtshuis” (rechthuis) te zijnen huize. De bureu kwamen bijeen, wanneer besluiten genomen moesten worden, die alle eigenaars en bruikers (pachters) aangingen; zij werden daartoe eerst opgeroepen door de bode. De gerechtsdienaar van de schout werd bode genoemd, als hij door deze in polderzaken gebruikt werd.

De schout werkte in het bestuur van het ambacht of dorp Zegveld met Zegvelderbroek samen met 7 schepenen en in elke polder met 3 heemraden. Hun ambtsjaar liep van primo Januari tot ultimo December. Ze werden door het kapittel jaarlijks opnieuw benoemd uit een nominatie van dubbeltallen. Voor elk dubbeltal wees de schout een candidaat aan, de schepen resp. heemraad een ander. Uit de 14 voorgedragen schepenen benoemde het kapittel 7 schepenen, uit de 6 voorgedragen heemraden voor Zegveld 3 heemraden en evenzo 3 uit de 6 voorgedragen heemraden voor Zegvelderbroek.

¹⁾ In Kamerik Statengerecht, ontstaan uit 2 gerechten, vindt men steeds 5 heemraden, 3 uit Oud-Kamerik (het grootste deel), 2 uit Nieuw-Kamerik.

²⁾ Aldus in de akte van 1491 met de goedkeuring van dijkgraaf en hoogheemraden tot het oprichten van de Zegveldse molen, feitelijk een soort schouwbrief.

³⁾ Deze benaming in de 16e-eeuwse schouwbriefen van Zegvelderbroek.

Zeer dikwijls hadden herbenoemingen plaats. Ze moesten een ambts-
eed ¹⁾ afleggen en wel in handen van de schout.

Schout- en secretarisambt waren te Zegveld steeds in afzonderlijke handen; wel was de secretaris van het gerecht steeds ook secretaris der beide polders. Ook verder hadden vele combinaties plaats bij deze ambten, b.v. dezelfde secretaris voor Zegveld, Zegvelderbroek en Kamerik Myzijde, dezelfde schout en secretaris te Kamerik Myzijde of ook dezelfde schout voor Zegveld en Kamerik-Statengerecht.

Schout, secretaris en gerechtsdienaar waren steeds dezelfde personen voor ambacht en polder(s). Vooral met betrekking tot de schout is dit van belang; hij trad immers op in naam van de ambachtsheer. Dit bewijst, dat van de kant van de ambachtsheer geen verschil gemaakt werd t.o.v. het bestuur van ambacht en polder(s) van het ambacht. Het verschil komt slechts tot uiting in de vertegenwoordiging van de bureu; deze werden in verschillende zaken verschillend vertegenwoordigd, nl. in ambachtsaangelegenheden door schepenen en in waterstaatsaangelegenheden door heemraden.

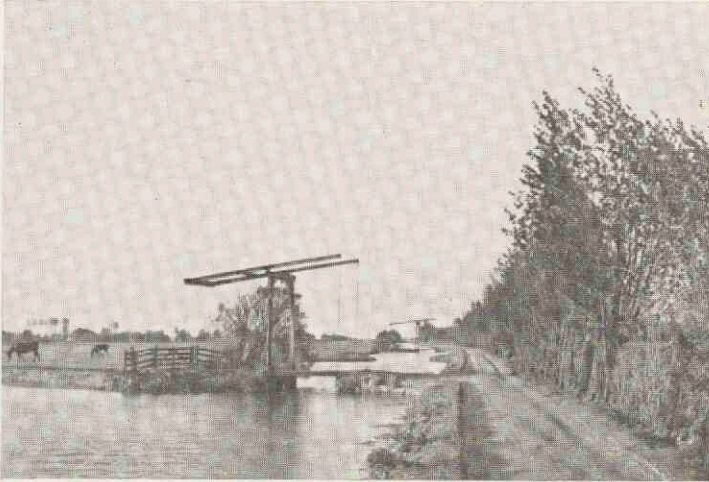
De gegevens over de differentiatie tussen schepenen en heemraden zijn betrekkelijk jong — grotendeels 18e eeuw —, al kan men wel met zekerheid zeggen, dat de onderscheiding tussen heemraden en schepenen aanmerkelijk ouder is en althans in de 16e eeuw reeds bestond. Ook staat vast, dat er eerder gezworenen of heemraden voor waterschapszaken zijn dan schepenen voor ambachtszaken.

In 1530 ²⁾ werd in de 3 gerechten Oud- en Nieuw-Kamerik en de Houdijk het buurrecht door schepenrecht vervangen; vanouds werden deze 3 gerechten steeds door één schout bediend, die naar oude gewoonte de bureu ontbood, nu in het ene schoutambt en morgen in het andere. Wegens de vele opgesomde misbruiken en tekortkomingen werd in het genoemde jaar de usantie van buurrecht in de 3 gerechten te niet gedaan en vervangen door rechtspraak van schout

¹⁾ Herhaaldelijk opgenomen in de polderboeken van Zegveld en Zegvelderbroek.

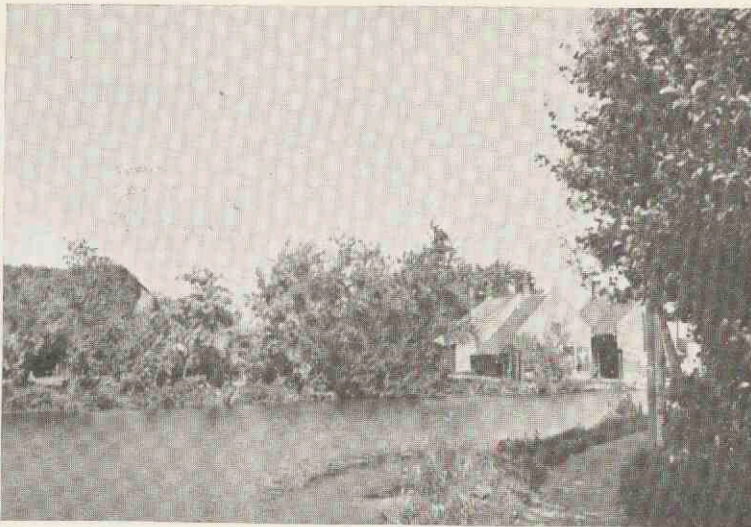
²⁾ Pl. b. van Utr. II, 1190.

19. GEZICHT OP DE LAGE BROEK (ZEGVELDERBROEK)

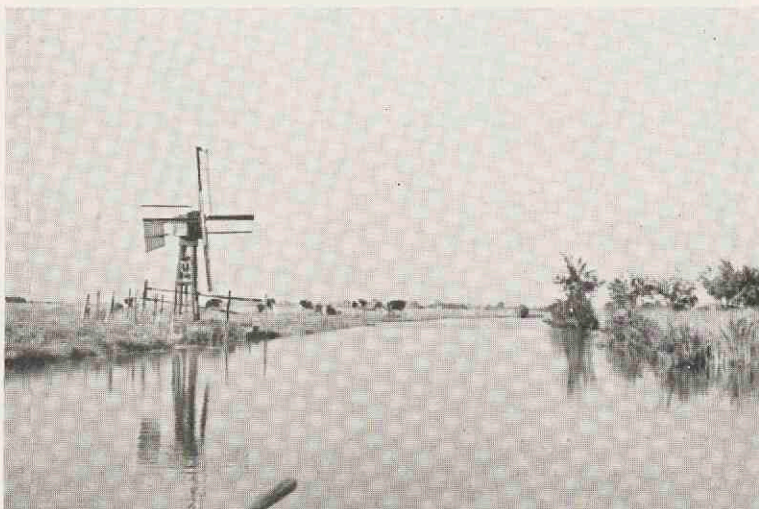
Links hofsteden in het land gelegen; een laan loopt van een der boerderijen door 't land naar de brug op de voorgrond. Rechts het noordelijk gedeelte van de Broekerweg, even voorbij de Driesprong.

20. GEZICHT OP DE KRUIPIN VAN DE OVERKANT VAN DE OUDE RIJN

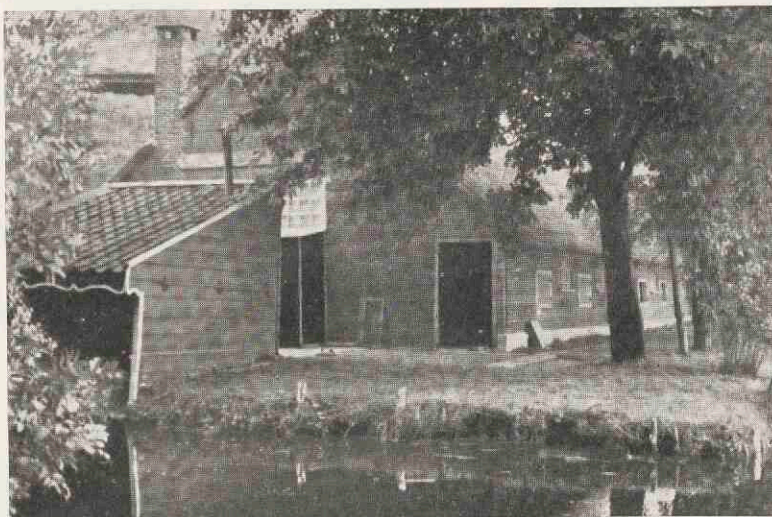
De tuin behoort bij de hofstede er achter; het geheel was vroeger tevens een uitspanning. Tussen boerderij en tuin loopt de 's-Graveslootse weg naar de Kruipinbrug, die juist achter het groepje huizen rechts ligt. Op de voorgrond langs de Rijn de smalle trekweg of het jaagpad (bl. 178 en noot 1 en 3 ald.). Op de kromming een paal om de treklijn van de schippers om de hoek te leiden.

21. SIERLIJK HOUTEN MOLENTJE VOOR ONDERBEMALING
AAN DE SLIMWETERING IN ZEGVELDERBROEK

De oudere typen zijn gewoonlijk lager en daardoor wat plomper, de latere typen hebben eenvoudige metalen bladen en ijzeren stangen en zijn weinig artistiek.

22. „HET GEMEENTELANDSHUIS” IN ZEGVELDERBROEK
(bl. 199 noot 2).

Aan de achtergevel van de boerderij, juist boven het boenhok, is de plank zichtbaar, waarop de bijna uitgewiste letters van dit woord nog aanwezig zijn. Op de voorgrond de Slimwetering.

met 7 schepenen, die jaarlijks door de maarschalk van het Nederkwartier vernieuwd en beëdigd moesten worden.

In het gerecht of schoutambt Kamerik Myzijde treft men omstreeks dezelfde tijd eveneens schepenen aan en wel in 1535¹⁾.

Voor Zegveld met Zegvelderbroek is een ontwerp-ordonnantie²⁾ van het kapittel bekend, waarschijnlijk uit de eerste helft van de 16e eeuw, voor het gerechts- en waterschapsbestuur; deze bevat voorschriften zowel voor de schepenen als voor de heemraden. Het is wel zo goed als zeker, dat ook in dit geval de vervanging van buurrecht door schepenrecht ongeveer in dezelfde tijd heeft plaats gehad, dus in de eerste helft van de 16e eeuw. In ieder geval waren er in 1547 reeds schepenen. Een verklaring uit dat jaar³⁾ van de schout en twee schepenen behelst, dat voor hen kwam „int gerechte” de „pastor tot Segfelt” met een gezegelde brief van het kapittel van hetzelfde jaar, waarin dit aan de pastoor toestemming verleende een losrente uit te zetten op zekere goederen van de pastorie.

Omstreeks 1490 zijn echter in al de polders van Kamerik en Zegveld reeds heemraden (gezworenen) voor de waterschapszaken; zij worden dan bovendien vermeld als reeds vanouds aanwezig. Dit bewijst in de eerste plaats, dat speciale vertegenwoordigers uit de bureu voor de waterschapszaken als het meest nodig reeds vroeg aanwezig geweest moeten zijn. In de tweede plaats volgt uit het feit, dat pas sinds de 16e eeuw schepenen voorkomen in de gerechten, dat de functies van schepenen en heemraden steeds gescheiden geweest zijn.

Uit de zo juist vermelde ordonnantie blijkt duidelijk, dat waterschap en ambacht van huis uit één zijn, beter nog, dat het gehele gebied een eenheid vormde in alle aangelegenheden, want praktisch gesproken viel ook de parochie er mee samen (art. 6). Soms hield de secretaris school, wat een parochiezaak was (art. 12 en 40). Overal in het stuk spreekt de opvatting van de eenheid van het gebied in alle zaken.

1) Fock. Andreae: Invent. van Rijnland n° 9447.

2) Inv. S. Marie n° 604. Zie Bijlage II.

3) Inv. S. Marie n° 649.

Vóór de instelling van schepenrecht treedt in ambachtszaken dus op de schout met de gezamenlijke buren (buurrecht) en in waterschapszaken dezelfde schout met gezworenen of heemraden (enkele beëdigde vertegenwoordigers uit de buren). De schout treedt steeds op namens de ambachtsheer en dit begrip *ambachtsheer* is altijd primair, onverschillig of het ambachts- of waterschapszaken betreft; het verschil tussen polder en ambacht zit slechts in de burenvertegenwoordiging. Daarom moet ook het begrip ambacht of gerecht van oudere datum zijn en dientengevolge het ontstaan van polders *in* het ambacht van jongere datum. Deze ontwikkeling van polders in het ambacht vindt zijn oorzaak in verschil in belang der delen.

Uit de reeds meermalen genoemde ordonnantie voor Zegveld met Zegvelderbroek blijkt wel zeer duidelijk, dat de vervanging van buurrecht door schepenrecht, waarvoor de akte waarschijnlijk ontworpen werd, een aangelegenheid van zuiver huishoudelijke aard was. De reeds aanwezige heemraden, drie voor Zegveld en drie voor Zegvelderbroek, zullen tevens schepenen zijn en er zal er slechts één bijgevoegd worden uit Zegveld of Zegvelderbroek om het aantal schepenen op zeven te brengen (art. 5); deze laatste zal echter alleen optreden in schepenzaken en met de waterschapszaken niets te maken hebben. De functies worden alleen gescheiden, doch alles gaat uit van de ambachtsheer. In het aan te leggen „gerechtboek” zullen alle ordonnanties en vonnissen van heemraden en schepenen gezamenlijk ingeschreven worden, benevens de akten der schepenen als kollege belast met voluntaire jurisdictie.

Tot dezelfde zo juist getrokken konkluzie komt men ook, wanneer men de verhouding van ambacht en polders benadert van waterstaatkundige zijde. Het grotere geheel, het ambacht, — afgezien van latere splitsingen der ambachten als zodanig — is ouder. De betere beheersing van het waterpeil leidde tot differentiatie en steeds verder gaande verdeling en onderverdeling der ambachten, waarbij de polders in het algemeen los van de grenzen der ambachten werden gevormd. Daarom ook zijn b.v. in Rijnland de ambachten gehoefslaagd in de onderhoudswerken van het hoogheemraadschap en niet de polders.

Met betrekking tot Lange Ruige Weide wordt in 1308¹⁾ vastgesteld, dat de landzaten het land in erfpacht hebben. „Ende dit lant sellen si hebben mit weggen ende mit weteringhen, de van outs daerto behoerden”. Dus weer duidelijk de opvatting, dat wegen en weteringen behoorden bij het geheel en niet beschouwd werden als van specifiek waterstaatkundige aard. Al werden reeds vroeg speciale vertegenwoordigers uit de bureu aangewezen voor de waterschapszaken, dit verandert niets aan het feit, dat men toch alles zag en tot de Bataafse Omwenteling bleef zien als ambachtszaak.

Uit het meegedeelde omtrent de heemraden en schepenen valt overeenkomst van het Stichtse gebied met Kennemerland en West-Friesland en met Rijnland op te merken. In Kennemerland en West-Friesland²⁾ waren vóór 1291 reeds heemraden voor het waterstaatsbeheer. In 1291 werd het z.g. Kennemerrecht ingevoerd, waarbij de rechtspraak van azing en geburen vervangen werd door rechtspraak van schepenen. Sindsdien werd het regel, dat schepenen tevens als heemraden in waterschapszaken optraden. Ook in het baljuwschap Rijnland en in het Sticht zijn heemraden (gezworenen) het oudst, doch daar zijn pas vrij laat schepenkolleges ingesteld voor de rechtspraak in het ambacht of gerecht (in Rijnland in 1577³⁾, in het Sticht in de 16e en 17e eeuw). Bovendien bleven schepen- en heemraadskolleges gescheiden.

In Kennemerland en West-Friesland is het aantal van 7 schepenen-heemraden gebleven. In het oude Rijnlandse ambacht, dat tevens als waterschap is op te vatten⁴⁾, vindt men vanouds ook 7 heemraden, doch later wordt hun aantal verminderd⁵⁾. Zowel in Rijnland als in het Sticht werd bij de invoering van het schepenrecht het aantal schepenen van ambacht of gerecht steeds 7.

In het Rijnlandse ambacht vindt men dus vanouds de heemraden,

¹⁾ W. van Iterson: Handwissel enz., Bijlage I.

²⁾ G. de Vries Az.: Het Dijks- en Molenbestuur in Hollands Noorderkwartier, Hfdst. I.

³⁾ Fockema Andreae: Rijnland bl. 156.

⁴⁾ Alsvoren bl. 26.

⁵⁾ Alsvoren bl. 96.

die door de schout benoemd worden¹⁾. Naast hen treft men de ambachtsbewaarders aan, gekozen door de ingelanden. Dus schout met heemraden naast dezelfde schout met ambachtsbewaarders.

Merkwaardig veel overeenkomst met een Rijnlands ambacht vertoont de bestuursinrichting van het Oude Groot-Waterschap van Woerden: dijkgraaf (= schout) en (hoog)heemraden en daarnaast de waarslieden (= ambachtsbewaarders). Het lijkt niet onwaarschijnlijk, dat bij deze nieuwe inrichting in de 2e helft der 14e eeuw het Rijnlandse ambacht als voorbeeld voor ogen gestaan heeft²⁾, echter met dien verstande, dat de waarslieden zich inderdaad uitsluitend bemoeiden met de Groot-Waterschapsaangelegenheden, d.w.z. die zaken, welke ook later steeds als waterschapsaangelegenheden beschouwd bleven.

Aansluitend bij het zo juist meegedeelde over het Rijnlandse ambacht kan hier nl. nog op iets gewezen worden. De belangrijkste taak der ambachtsbewaarders is ongetwijfeld de waterstaatszorg, wat echter niet uitsluit, dat ze ook andere werkzaamheden hebben b.v. de aangelegenheden, die later sterk uitdijen en dan afzonderlijk de zorg van dorps- of gemeentebestuur³⁾ uitmaken of ook zorg voor het wegenonderhoud, welke laatste zorg weliswaar steeds bij het waterstaatsbeheer is gebleven, doch in oorsprong met waterstaat, d.i. de toestand, de verhouding van land en water, niet te maken heeft. Daarom zijn ook de Rijnlandse ambachtsbewaarders van huis uit niet als waterschapsfunctionarissen te beschouwen, maar veeleer als dorpsregenten.

Om terug te keren tot de polders van het Miland, alle belangrijke besluiten, overeenkomsten e.d. behoeften verder de goedkeuring van het kapittel, dat slechts de gewone gang van zaken aan zijn verschillende functionarissen overliet, natuurlijk ook onder voortdurende controle, b.v. van de polderrekeningen. Als men alles overziet, kan men niet anders zeggen dan dat het kapittel de waterstaats- e.a. belangen uitnemend en zorgzaam behartigd heeft. Alleen de verhouding van Zegveldbroek en het Hollandse Achttienhoven is vrij

¹⁾ Alsvoren bl. 100.

²⁾ Vgl. bl. 106 vlg.

³⁾ Fock. Andreae: Rijnland bl. 214, 216.

ongelukkig geweest; hier was een soortgelijke situatie als in groter verband in het Groot-Waterschap van Woerden bestond t.o.v. het Stichtse deel daarvan.

In de rechterlijke functie van schout en heemraden in de polders geven de achtereenvolgende schouwbriefven een duidelijk inzicht. Met het toenemen der waterstaatszorg neemt het aantal schouwen toe. In de schouwbrief van Zegveld van 1491 wordt vermeld, dat schout en gezworenen (heemraden) kaden, kweldammen, watergangen e.d. tweemaal 's jaars zullen schouwen op boete als naar oude gewoonte; en verder zo vaak als nodig is op de boete van een stoter met daaropvolgende aanbesteding op kosten van de onderhoudplichtige. Wie de kaden of kweldammen doorsteekt, zal de hoogste boete verbeuren, die dijkgraaf en hoogheemraden op hem winnen kunnen, met de derde penning voor de aanbrengrer, d.w.z. boven de boete nog de helft extra voor hem. Het onderscheid tussen schouwen, die een paar maal 's jaars op vastgestelde tijd werden gevoerd, en schouwen, die doorlopend gehouden konden worden, vindt men in haast alle latere schouwbriefven; evenzo de veel hogere sanctie tegen kadedoorsteking.

Uit de 16e eeuw zijn alleen van Zegvelderbroek schouwbriefven bekend, die echter een zeer volledig beeld geven van schout en kroosheemraden in functie. De 17e eeuw geeft vervolgens uitvoerige schouwbriefven van alle drie de polders, benevens van Kamerik Statengerecht en Achttienhoven. Nadien volgen nog slechts beperkte uitbreidingen. Behoudens variaties overal hetzelfde beeld ¹⁾.

De datum van de meeste schouwdagen wordt ongeveer vastgesteld; kerkgebod moet dan ook steeds plaats hebben, variërend van enige dagen tot een paar weken tevoren. Sommige schouwen konden doorlopend, elke week of elke twee weken worden gevoerd. In dringende omstandigheden werd voorzien.

Keur- en hoogschouw zijn de gebruikelijke benamingen in het gehele Groot-Waterschap, evenals in het heemraadschap Bijleveld; in

¹⁾ Men zie de talloze schouwbriefven van Utrechtse polders in Moorrees en Vermeulen: Vervolg Utr. Pl. b. deel II. Zegveld en Zegvelderbroek ontbreken daar echter geheel.

Rijnland komen deze namen niet voor. Ook in de onderhavige pol-
ders zijn het de gewone aanduidingen, waarnaast een enkele maal
ook lage en hoge of hoofdschouw.

Een keurschouw is een voorlopige schouw, haast altijd zonder of
met zeer lichte boete; de bode — in de 16e eeuw een enkele maal
ook de schout of een heemraad — gaat dan een weet doen aan de
nalatige, die daarvoor weetsgeld betalen moet, om het tegen de hoog-
schouw in orde te maken. Werd haast alles niet in orde bevonden
— het konstateren hiervan heette opkeuren —, dan volgden voor de
hoogschouw een of meer afkondigingen in de kerk¹⁾.

Een hoogschouw, één tot enkele weken na de daaraan voorafge-
gane keurschouw, is een definitieve schouw. De boete is in Zegveld
gewoonlijk 10, in Kamerik 15 stuivers; soms iets hoger, afhankelijk
van het belang van het geschouwde werk. In Zegveld zijn de boeten
gewoonlijk alleen voor de schout, in Kamerik half voor de schout,
half voor de heemraden. Wordt een werk bij een hoogschouw opge-
keurd, dan volgt nog niet onmiddellijk aanbesteding.

In Kamerik schouwden in dat geval schout en heemraden verder,
terwijl aan de nalatigen werd aangezegd om binnen 1 à 3 dagen het
opgeschouwde werk in orde te brengen, anders volgde publieke aan-
besteding op kosten van de onderhoudplichtige, terwijl soms boven-
dien dubbele boete verbeurd werd. Wanneer boete, weetsgeld en on-
kosten niet terstond betaald werden, schoot de schout het geld voor
en inde alles bij parate executie.

In Zegveld en Zegvelderbroek was men gehecht aan de oude in-
stelling der „inrijdende schouwe”, d.w.z. schout en heemraden rijden
naar de dichtstbijzijnde herberg om er verteringen te gaan maken;
men sprak ook wel van „inleggen”. Konstateerden schout en heem-
raden bij een hoogschouw een gebrekkig werk, dan moesten zij name-
lijk de schouw onderbreken en „op hoer varen”, „te rugge gaan
(varen)” naar de naaste herberg en de nalatige een weet laten doen.
Volgens de schouwbriefven van Zegvelderbroek vóór 1584 moest de
nalatige binnen 3 dagen boete, weetsgeld en vertering betaald en het

¹⁾ Zo in de schouwbrief van 1776 van de Greftkade onder Kamerik Tey-
lingens, art. 7.

werk gemaakt hebben, anders volgde aanbesteding door schout en kroosheemraden, waarvan aan de dijkgraaf van Woerden een weet gedaan werd, die dan alles moest uitleggen (voorschieten) en naar dijkrecht dubbel geld innen ¹⁾). In 1584 werd de executie nog aan de dijkgraaf opgedragen, doch bij onwil van deze weer aan schout en heemraden. Verder werd in de schouwbriefen van 1584 en 1654 van Zegveldbroek en van 1652 van Zegveld een maximumvertering van 2 gulden vastgesteld. Herstelde echter de nalatige zijn bekeurde werk terstond, dan moesten schout en heemraden verder schouwen zonder te „teeren”. Geschiedde herstel vóór een gulden verteerd was en werden de boete en het weetgeld aan de schout en de gulden aan de waard terstond betaald, dan ging de schouw zonder meer verder. Had na vertering van 2 gulden nog geen herstel plaats gevonden, dan volgde aanbesteding en bij niet-betaling binnen 3 dagen van boete, weetgeld, de verteerde 2 gulden en het aanbestedingsloon aan de schout uitlegging op de derde penning beter, dus 1½ maal de hoofdsom. Daarna liet de schout weer een weet doen aan de nalatige om binnen acht dagen het uitgelegde geld met de derde penning beter en het weetgeld te komen betalen. Vervolgens konden schout en kroosheemraden binnen 3 dagen de roerende have (kocien) op de grond van de nalatige panden en bij gebreke de grond zelf verkopen.

In 1722 ²⁾ verzochten schout en heemraden van Zegveldbroek

¹⁾ Gelijk in de meeste streken gold ook onder het Groot-Waterschap van Woerden bij executie de gewone regel van dijkrecht: tweeschat aan geld, vierschat aan pand (b.v. Archief van Rijnland: Invent n° 12 fol. 97). Dit laatste b.v. in de schouwbrief van 1670 art. 27 van Kamerik Myzijde. Het „inleggen geschiedde ook door dijkgraaf en hoogheemraden van het Groot-Waterschap en wordt b.v. vermeld in 1563 (Archief Hof van Holland, Sententiën 1563 n° 63 of 90).

²⁾ Arch. Gr.-W. Loket 35 n° 12. Dit verzoek maakt een zeer verdachte indruk, daar het is ondertekend door W. Costerus als procureur; deze was tevens secretaris van het Groot-Waterschap. Omstreeks 1720 waren er tal van moeilijkheden te Zegveld, wegens gepleegde onregelmatigheden in de rekeningen. De polderrekeningen werden door het Groot-Waterschap „gecorrigeerd”. Waarschijnlijk is dit ingrijpen ook aan het verzoek niet vreemd, daar in de eerste plaats van schout en kroosheemraden verzet was te verwachten tegen afschaffing van het „teeren”. Nergens zat dit gebruik er vaster in dan juist in Zegveldbroek.

De teerschouw is vooral van betekenis geweest en gehandhaafd bij de schou-

aan dijkgraaf en hoogheemraden wijziging van de schouwbrief van 1654 om voortaan zonder onderbreking de schouw ten einde te kunnen voeren; verder wilden zij de 10 stuivers boete van de hoogschouw op de keurschouw leggen en nalatig werk op de hoogschouw terstond aanbesteden, maar zonder boete. Na de gebruikelijke publicatie door de bode van het Groot-Waterschap op 3 achtereenvolgende Zondagen in de kerk te Zegveld om eventuele bezwaren in te brengen ter secretarie van het Groot-Waterschap, liet men wegens oppositie de zaak rusten.

In Rijnland was de toestand, die met het genoemde verzoek overeenkwam, reeds in de 15e eeuw bereikt¹⁾. Sterk toont dit de vasthoudendheid aan eenmaal gevestigde gebruiken, niet te verwonderen overigens in een hoofdwaterschap als Woerden, waar door de grenspositie nieuwe rechtsvorming, vooral t.a.v. de lagere waterschappen, niet of bijna niet van hoogheemraden kon uitgaan. Ook toont het verhaalde, hoe de waterstaatszorg rechtsvormen bezat, die met vermijding van al te grote hardheid het gestelde doel wisten te bereiken. In de praktijk immers was er alle gelegenheid voor een nalatige of weerspannige om van de dwalingen zijns wegs terug te keren. Aan tijd was blijkbaar nog geen gebrek.

Bij de schouwen, die voortdurend gedreven konden worden, werd een bekeurd werk gewoonlijk terstond hersteld. Aan de bekeurde werd kennis gegeven en hij moest de boete — ongeveer als bij een

wen op de Slimwetering met zijn vele hoofden. Deze diep in het land gelegen wetering was echter veel te ver verwijderd van een herberg, die bovendien in geheel Zegvelderbroek niet aanwezig is. Op één punt midden in de Lage Broek komt echter de Slimwetering een eind schuin naar voren en juist daar ligt een ver achteruitgeschoven oude hofstee, de enige aan de gehele wetering. Aan de achtergevel van de hoeve, vlak bij het water, is nog een plank aanwezig, waarop in nauwelijks leesbare hoofdletters: „HET GEMEENTELANDSHUIS”. Dit was de geïmproviseerde herberg voor het „teeren”. Wanneer dit rechtsgebruik verdwenen is, blijkt niet, doch waarschijnlijk is het meenemen van teerkost in de plaats getreden. Dertig, veertig jaar geleden werd deze nog genuttigd in dit Gemeenlandshuis, nadien in de schouwboot, zodat de rol van het Gemeenlandshuis als herberg is uitgespeeld.

¹⁾ Fock. Andreae: Rijnland bl. 97. Voor executie in de vorm van panding onder Rijnland, aldaar bl. 65.

hoogschouw, vaak ook de helft —, het aanbestedingsloon en het weetgeld binnen 3 dagen betalen, anders uitlegging etc. Dergelijke schouwen konden meestal ook door de schout met 1 of 2 heemraden gehouden worden. Soms kreeg de bekeurde na het doen van de weet nog enkele uren tijd voor herstel b.v. bij de Breekade¹⁾ en 't Potterskaadje²⁾).

Het weetgeld bedroeg in de 16e-eeuwse schouwbriefven steeds een halve stuiver binnen 't dorp Zegveld, daar buiten berekende men mijlgeld; in de 17e eeuw is dit 1 of 2 stuivers en mijlgeld, in Kamerik 2 stuivers, er buiten 6.

Naar dijkrecht wordt kade- of dijkdoorgraving steeds als een der zwaarste vergrijpen tegenover de gemeenschap aangemerkt. Afwijkend van al de genoemde betrekkelijk lichte boeten stond hierop een boete van 5 of 10 gulden. In de ontwerp-ordonnantie voor het ambachts- en waterschapsbestuur in het gerecht Zegveld en Zegvelderbroek, waarschijnlijk uit de 1e helft van de 16e eeuw, staat op het doorsteken van „enige gevroonde dycken³⁾ off dammen” zelfs een boete van 20 carolus gulden.

Behalve de bestaande schouwen op de watergangen werd in de 17e-eeuwse schouwbriefven gewoonlijk nog een kruid- of snijschouw op de weteringen ingevoerd voor het opruimen van de waterplanten, benevens een schouw op de sloten.

Ingevolge de arbitrale uitspraak van 1567⁴⁾ waren schout en heemraden van Zegvelderbroek ook bevoegd tot schouw over de Breekade buiten hun territoir.

Alleen de 16e-eeuwse schouwbriefven van Zegvelderbroek vermelden de procedure van pandkering tegen een omslag of boete of tegen de inning van uitgelegde gelden wegens verzet tegen een onderhoudsverplichting. Het duidelijkst is een citaat uit de schouwbrief van 1584: „Ende oft gebuerden, dat yemandts van eenich

¹⁾ Oud-Arch. Zegveld en Zegvelderbroek n° 35.

²⁾ Schouwbrief van Zegvelderbroek van 1584; dit kaadje heeft hierin een niet duidelijk leesbare naam.

³⁾ Dijken, waarop van regeringswege schouw gedreven wordt.

⁴⁾ Boven bl. 141—142.

muelengelt, dycken, kaden, weteringhen, hoofdens, wellen ende molsgaten ofte over die kueren ende boeten van dien pantkeringhe deed, soe sal den schoudt mitten hemeraden ten recht sitten; ende te recht sittende sal den schoudt voor syn salaris hebben vier stuvers ende yder hemeraet twee stuvers ende den secretarius twee stuvers, twelck die gheen, die pantkeringh doet, sal moeten opschieten voor ende alleer hy sal moegen aen recht comen. Ende sal die gheen, die pantkeringh doet, voor den schoudt ende croosshemeraden op dwarsnachtrecht¹⁾ te recht staen op cost van ongelycken; ende diet verliest sal tselfde mogen beroepen voor den hogen hemeraet”.

Schout en heemraden hielden dus terechtzittingen. Zowel in waterschaps- als ambachtsaangelegenheden was de schout de vertegenwoordiger van de ambachtsheer, het kapittel.

In zaken van heemrecht vormden schout en kroosheemraden het enige gerecht; de schepenen stonden buiten deze rechtspraak. Schout en kroosheemraden hadden intussen slechts rechtspraak in eerste aanleg. Van hun uitspraken stond beroep open op dijkgraaf en hoogheemraden. Het kwam intussen voor, dat Stichtse geërfden van de eerste instantie — schout en kroosheemraden — hoger beroep instelden bij het Hof van Utrecht i.p.v. zich te beroepen op dijkgraaf en hoogheemraden. Dit voorbijgaan van dijkgraaf en hoogheemraden werd verboden in een keur van 1547²⁾ voor 't gehele Groot-Waterschap, uitvloeisel van de sententie van de Geheime Raad van 15 Januari 1545, beide een gevolg van geschillen tussen het kapittel van S. Marie e.a. Stichtse ambachtsheren in het Groot-Waterschap en dijkgraaf en hoogheemraden. Dergelijk hoger beroep werd voortaan, tenminste op perkament, verboden.

Het hoger beroep op dijkgraaf en hoogheemraden van Woerden wordt ook vermeld in een verzameling costumen van dijkrecht uit verschillende streken van Holland³⁾, doch tevens wordt daar mee-

¹⁾ D.i. binnen 24 uur.

²⁾ Arch. Gr.-W., E § 14: Boek van keuren en ordonnantiën fol. 37—39.

³⁾ Oud-Vaderl. Rechtsbronnen, 3e Reeks VII, Dr. L. J. van Apeldoorn: Uit de Practijk van het Hof van Holland bl. 238 n° 9. Wat het beroep op 't Hof van Holland met voorbijgaan van dijkgraaf en hoogheemraden betreft, is weer typerend de misvatting, als zou Woerden slechts een *Hollands* hoofdwaterschap

gedeeld, dat van schout en kroosheemraden ook met voorbijgaan van dijkgraaf en hoogheemraden beroep op 't Hof van Holland geoorloofd was. Vanzelfsprekend was na beroep op dijkgraaf en hoogheemraden vervolgens hoger beroep op het Hof van Holland mogelijk.

Met het innen van niet op tijd betaald laagmorgengeld werd dezelfde procedure gevolgd als bij niet-betaalde boete op de hoogschouw: uitlegging op de 3e penning beter en vervolgens executie naar dijkrecht.

Voor het voeren der verschillende schouwen kregen schout en kroosheemraden vaste bedragen, terwijl zij hun eigen verteringen betalen moesten. Evenzo werd een bedrag vastgesteld voor de gadermeester van het laagmorgengeld, met de inning waarvan schout en kroosheemraden belast waren.

De zorg voor de werken binnen en buiten het territoir van een polder berustte bij schout en kroosheemraden. Zij innen de omslagen en leggen de rekeningen af, die van 1 Januari tot 31 December liepen. De schout treedt op als gadermeester. In een rekening van Zegvelderbroek van 1582¹⁾ is dit een der heemraden. De secretaris voert de administratie.

In al de akten der behandelde molenstichtingen wordt, nadat gemachtigden der bureu de oprichting en de aankoop van de molenwerf hebben geregeld en de kosten omgeslagen, de verdere zorg voor de molen met toebehoren aan schout en heemraden opgedragen; het benodigde gereedschap en materiaal²⁾ zullen zij doen maken en met de overige kosten voor watergangen en wegen jaarlijks omslaan en rekening afleggen. Tevens een duidelijk bewijs, dat ook de besturende functie van schout en heemraden reeds lang bestond en de zorg voor het nieuwe werk als iets vanzelfsprekends aan hen werd opgedragen. Waaruit dus volgt, dat de polders in waterbouwkundige zin

zijn. Iets dergelijks kon gelden voor 't Hollandse deel, in het Stichtse gebied bleef steeds de neiging zich in waterschapszaken te wenden tot het Hof van Utrecht, dat ook overigens de hoogste rechterlijke instantie was. Vgl. bl. 106 noot 2.

¹⁾ Inv. S. Marie n° 2522.

²⁾ Als onkosten vindt men later o.a. vaak vermeld reuzel voor het smeren der assen van de molen tegen het in brand vliegen.

reeds lang vóór de bemaling gevormd waren. Zoals gezegd, is de lozing op de IJsel hierbij ongetwijfeld van invloed geweest. Voor een polder immers is geen bemaling vereist; molens verbeteren slechts de afwatering.

Gelijk alle polders onder het Groot-Waterschap waren ook de behandelde gehoefslaagd in het banwerk der boezemwateren ¹⁾: Rijn en IJselweteringen. De zorg voor het aandeel of hoefslag van de polder in het onderhoud dezer boezemwateren berustte bij schout en heemraden; dus het polderbestuur besteedt aan. In sommige schouw-brieven wordt dit afzonderlijk vermeld, in andere niet.

In verband met een project van aanbesteding is een volledige lijst van onderhoudswerken van Zegveld en van Zegvelderbroek aanwezig van omstreeks 1720 ²⁾, zowel van elk afzonderlijk als gekombineerd. Dus molens, sluisen, bruggen, duikers, hekken, hoefslagpalen e.d. Morgen morgensgelijk bekostigen beide polders dan slechts de Zegveldse schutsluis, een hoefslagpaal op de Meerndijk ³⁾ en deels de kwakel aan de Hoge Boom ⁴⁾.

Zegvelderbroek en Achttienhoven.

De Greftkade van de polder Zegvelderbroek en Achttienhoven lag grotendeels onder Achttienhoven. De voortgaande bemaling maakte deze kade van steeds meer belang voor Zegvelderbroek. Vandaar kort na het oprichten van de tweede molen de overeenkomsten van 1545 en 1553 met Achttienhoven en de Haak, die beide feitelijk schouw-brieven zijn. De schouwen, boeten en verdere sancties vertonen veel overeenkomst met die in de 16e-eeuwse schouw-brieven van Zegvelderbroek, waarnaar in de overeenkomsten ook verwezen wordt. Kerkgeboden moesten 8 dagen vóór de schouwen plaats hebben te Zegveld en te Noorden. Partijen mochten schouw drijven op elkanders Greftkaden, terwijl de hoogschouw gevoerd werd door de

¹⁾ De oudst bekende keur van het Groot-Waterschap daarover is van 1515. Inv. Charters n° 24.

²⁾ Arch. Gr.-W.: Loket 47 n° 6. Oud-Arch. Zegveld en Zegvelderbroek n° 5.

³⁾ Boven bl. 144 noot 4.

⁴⁾ Boven bl. 159—160.

gezamenlijke schouten en heemraden. De boeten bij deze schouw waren half voor schout en heemraden van Zegvelderbroek, half voor de andere schouten en heemraden. Verder optreden bij onwil geschiedde door de schout van het betreffende gerecht. Het inleggen wordt niet vermeld. In 1653¹⁾ werd de schouwbrief van Zegvelderbroek en Achttienhoven geamplieerd met één punt n.l. dat schout en heemraden van Zegvelderbroek zonder publicatie elke Dinsdag schouw mochten voeren op de Greftkade tegen wellen en lekken op de gewone sancties.

Achttienhoven.

De oudste bekende schouwbrief van Achttienhoven is van 1677²⁾, uitgaande van de heer van Achttienhoven en den Bosch. Schout en 3 heemraden zullen de schouwen voeren over de weteringen en kaden; daar bij de eerste ook de Kaaiwetering wordt genoemd, is de schouwbrief dus bestemd geweest voor de hele heerlijkheid, al heeft hij verder slechts betrekking op het gedeelte onder het Groot-Waterschap. Men vindt weer keur- en hoogschouwen met de gewone sancties. De Meentbrug, het „mienter hoofden”, over de Boschwetering zal naar ouden herkomen in het gemeen door de polder onderhouden worden.

Over de ambachtsbewaarders, een plaatselijk bestuurskollege van Hollandse oorsprong, voor de gehele ambachtsheerlijkheid Achttienhoven werd reeds gesproken bij de vervening³⁾.

2. FINANCIËEL BEHEER EN REKENINGEN⁴⁾.

De secretaris voerde de administratie der polders voor het bestuur, schout en heemraden waren verantwoordelijk. Zij namen de reparaties aan de onderhoudswerken op en gaven last tot herstel of aankoop van het nodige. Het bemalen van iedere molen afzonderlijk

¹⁾ Inv. S. Marie n° 636.

²⁾ Arch. Gr.-W. Loket 34 n° 2.

³⁾ Zie bl. 152 vlg.

⁴⁾ Gegevens vooral in de 18e-eeuwse polderboeken en de rekeningen vanaf 1667 van Zegveld en Zegvelderbroek.

werd door hen aan iemand opgedragen en dit opdragen noemde men meestal aanbesteden. Zij verpachtten de eigendommen van de polder b.v. het grasgewas van wegen en kaden. De morgen morgensgelijke omslag, die het polderbestuur hief tot dekking der onkosten, heet laagmorgengeld tegenover het hoogmorgengeld¹⁾ van het Groot-Waterschap van Woerden. Kosten voor onderhoudswerken en bestuursonkosten vormen de hoofdschotel der rekeningen, die een tamelijk ingewikkeld beeld vertonen door het voortdurend verband tussen de verschillende behandelde polders. De gewone naam voor de hele polderrekening is molenrekening, daar de molens het belangrijkste en duurste onderhoudswerk waren in de meeste polders. De stereotiepe aanhef, zo hier als overal elders, is steeds: „Rekening, bewijs en reliqua” etc. Het nadelig saldo van het gehele jaar werd vastgesteld en dit gedeeld door het aantal morgens land, de morgentalen van de polder, gaf de omslag of het molengeld. Slechts een heel klein overschot mocht er zijn, daar reservevorming²⁾ niet plaats had, evenmin als schuldvorming. Slechts voor een werk van meer betekenis, gewoonlijk het bouwen van een nieuwe molen, werd op korte termijn een lening aangegaan om terstond over de nodige konstanten te kunnen beschikken; dergelijke leningen werden echter meestal zo spoedig mogelijk in de omslag verwerkt en afgelost.

Hoewel sinds ± 1725 de waterstaatkundige scheiding van Zegvelderbroek en Achttienhoven ener- en Zegveld anderzijds vrijwel vervallen was, had dit zo min als op de besturen ook geen invloed op de inrichting der rekeningen. Immers de Zegveldse molen bleef gewoon ten laste van de polder Zegveld en het feit, dat deze molen voortaan het vergrote complex Zegveld, Zegvelderbroek en Achttienhoven mee hielp bemalen i.p.v. alleen voor Zegveld te dienen, veranderde aan de rekeningen niets. Pas de stichting van het gemeenschappelijk gemaal in 1874 bracht wijziging.

Slechts van Zegveld en Zegvelderbroek zijn oude polderrekeningen bekend n.l. vanaf 1667 in vrijwel ononderbroken reeks. Elk van

¹⁾ Woerds hoogmorgengeld is in de 19e eeuw nog de gewone naam voor de omslag van het Groot-Waterschap.

²⁾ Vgl. boven bl. 134.

beide rekeningen is in twee volkomen gescheiden delen gesplitst, feitelijk twee afzonderlijke rekeningen.

Zegveld.

Deze rekening heeft tot 1843 ¹⁾ twee afdelingen, eerst met een verschil van 27 morgen en van 1806—1843 met een verschil van 28 morgen. In de 1e afdeling staan uitsluitend ontvangsten en uitgaven vanwege de molen; het totale nadelige saldo daarvan wordt betaald door 559 morgen. De 2e afdeling bevat alle andere ontvangsten en uitgaven, waarvan het nadelige saldo omgeslagen wordt over 586 morgen, dus 27 morgen meer. Deze 27 morgen nu betaalden alleen de omslag van de 2e afdeling, de overige 559 morgen daarentegen de omslag van beide afdelingen, die bijeengeteld werden. Een klein batig slot in elke afdeling komt op de volgende rekening in ontvangst in de overeenkomstige afdeling. Sinds 1799 werden tengevolge van de inneming van de Es de getallen resp. 583 en 610, sinds 1806: 582 en 610, daar men sinds dat jaar spreekt van de 28 morgen; de reden blijkt niet. De wijze van berekening der 2 omslagen veranderde daardoor natuurlijk niet. Het boeken van alle posten voor de molen in de 1e afdeling en van alle andere posten in de 2e afdeling is in de rekeningen van Zegveld steeds streng volgehouden. Pas in 1843 kreeg Zegveld een enkelvoudige rekening ²⁾.

Zegvelderbroek.

Ook hier bestaat de rekening uit twee volkomen gescheiden delen vanwege Achttienhoven. De 1e afdeling bevat de ontvangsten en uitgaven, die Zegvelderbroek en Achttienhoven samen aangaan, voor 1608 morgen. Aanvankelijk bevat deze afdeling alleen ontvangst en uitgaaf voor Rijnmolen en Grefmolen. Berekening van de omslag en verdere behandeling geschiedde als bij de 1e afdeling in de Zegveldse molenrekening. In de 2e afdeling komen de overige ontvang-

¹⁾ Boven bl. 125—126.

²⁾ Alsvoren.

sten en uitgaven, alleen voor Zegvelderbroek, voor 1180 morgen. De batige sloten komen steeds weer in de overeenkomstige afdeling van het volgende jaar. De twee omslagen tezamen leverden de totaalomslag per morgen voor Zegvelderbroek, terwijl Achttienhoven waarschijnlijk 428 maal de omslag uit de 1e afdeling ineens afdroeg; Achttienhoven toch had buiten deze omslag geheel eigen beheer en administratie.

Telkens ziet men nu uitgaven, die de molens niet aangaan, in de 1e afdeling onderbrengen of daarheen verhuizen uit de 2e afdeling. Zo b.v. de uitgaven voor de Zegveldse sluis, die van 1665 af morgen morgensgelijk bekostigd werd door Zegveld en Zegvelderbroek. Daar Zegvelderbroek ongeveer tweemaal zo groot is als Zegveld, werden morgen morgensgelijke uitgaven steeds voor $\frac{2}{3}$ in de rekeningen van Zegvelderbroek en voor $\frac{1}{3}$ in de rekeningen van Zegveld verantwoord. Daar Achttienhoven zich tegen de strekking van het akkoord van 1488 ¹⁾ had weten te onttrekken aan het meebekostigen der verlaten met Zegvelderbroek in 1665 ²⁾, ziet men tot en met de rekening van 1693 de uitgaven voor de Zegveldse sluis voor $\frac{2}{3}$ verantwoord in de 2e afdeling van de rekening van Zegvelderbroek en voor $\frac{1}{3}$ in de rekening van Zegveld. In 1694 heeft men in Zegvelderbroek blijkbaar de kans schoon gezien om het $\frac{2}{3}$ deel dezer onkosten in de 1e afdeling onder te brengen, dus gemeenschappelijk voor Zegvelderbroek en Achttienhoven, en vervolgens is dit zo gebleven. Het $\frac{1}{3}$ deel van Zegveld bleef steeds onveranderd in de 2e afdeling verantwoord.

Behalve de reeks van 1667 af is er nog één kopie-rekening van 1582 ³⁾ van de „hemeraet” van Zegvelderbroek. Deze bevat ook weer voornamelijk molenuitgaven naast enkele andere onkosten. De vermelde omslag per morgen delend op het totaal bedrag der rekening geeft echter een oppervlakte ruim 160 morgen groter dan Zegvelderbroek en Achttienhoven samen hebben volgens de latere rekeningen. Ook de aangenomen grootte voor de omslagberekening is

¹⁾ Boven bl. 113.

²⁾ Boven bl. 148—149.

³⁾ Inv. S. Marie n° 2522.

dus blijkbaar niet altijd konstant geweest, een algemeen voorkomend verschijnsel. De gemeenschappelijke rekening voor Zegvelderbroek en Achttienhoven bleef na de stichting van het stoomgemaal nog doorlopen tot 1880.

Te Zegveld — en er is geen enkele reden om aan te nemen, dat het te Kamerik anders geweest zou zijn — werd jaarlijks tijdig de rekendag bekend gemaakt in de kerk na de preek¹⁾. Dit was de z.g. voorrekening, die in het openbaar plaats had in de gerechtskamer en te vergelijken is met het hedendaagse ter inzage liggen van de rekening. Waarschijnlijk werd hij door de schout of secretaris voorgelezen, daar zeer weinigen de lees- en schrijfkunst machtig waren en steeds gesproken wordt van het horen der rekening. De gezamenlijke ingelanden van elke polder²⁾ wezen dan tevens 2 gecommitteerden aan om naast deken en kapittel van S. Marie als ambachtsheren de principale rekening te horen en te sluiten. De gecommitteerden van het kapittel ter auditie van de rekening plaats-ten bij verschillende posten in de marge hun apostillen en aan het slot een verklaring van goedkeuring met hun handtekening.

Het visrecht in de schouwbare wateren behoorde aan het kapittel als ambachtsheer. Schouwrecht was immers een recht van het kapittel. Het visrecht verpachtte het kapittel aan de schout van het gerecht³⁾. In tal van polders werden in de zeventiende eeuw keuren uitgevaardigd tegen het vele „hennip roten”⁴⁾, waardoor water ver-

¹⁾ Inv. S. Marie n° 2533; verklaring van 1670 van de secretaris van Zegveld, Zegvelderbroek en Kamerik Myzijde. Evenzo in de ontwerp-ordonnantie voor 't gerecht van Zegveld en Zegvelderbroek (Bijlage II). Voor het boven volgende zie men verder Oud-Arch. Zegveld en Zegvelderbroek n° 3 op 18 Jan. 1724.

²⁾ Zegveld en Zegvelderbroek vormden 2 polders, doch ongeveer van het tijdstip af, waarop de polderboeken beginnen (\pm 1720), werden zij waterstaatkundig één geheel; juridiek bleven het echter 2 volkomen afzonderlijke lichamen. Tevens vormden zij samen één gerecht; vandaar dat de vergaderingen van de ingelanden van beide polders in het gerechtshuis gewoonlijk gekombineerd gehouden werden.

³⁾ Inv. S. Marie n° 623 en 665 en vgl. bl. 189.

⁴⁾ Waarschijnlijk een soortgelijke behandeling als vlas ondergaat. Men legde de hennep een zekere tijd in het water om de bast te doen rotten; daarna werd de hennep gedroogd en waren de vezels gemakkelijk los te krijgen. Het drogen

ontreinigd werd, zodat de vis stierf, b.v. in Zegvelderbroek ¹⁾).

Uit de polderrekeningen blijkt, dat slechts zelden ten laste van de polder(s) werden gebracht uitgaven, die ook op de dorpsrekening op hun plaats hadden kunnen zijn, omdat ze van gemengde aard waren. Het kapittel met de geërfden te Utrecht als meest belanghebbenden zullen hiervoor stellig gewaakt hebben. Het omgekeerde is eer te verwachten, doch is niet na te gaan, daar de dorpsrekeningen pas bewaard zijn sinds het midden van de 19e eeuw. Na die tijd, dus na de vervanging van ambachten door gemeenten, valt in poldergemeenten soms de neiging te konstateren om uitgaven van gemengde aard ten laste van de polders te brengen; immers op die manier worden heel wat niet-ingezetenen, elders woonachtige landeigenaars, door middel van de omslag genoodzaakt tot meebetaling van uitgaven, die ten behoeve van alle ingezetenen worden gedaan; het overwicht van de boerenbevolking leidt hier vanzelf toe.

3. DE INGELANDEN.

Onder verwijzing naar wat elders ²⁾ reeds is meegedeeld met betrekking tot de geërfden, moet hier nog iets vermeld worden over de ingelanden in verband met het bestuur der polders.

Oorspronkelijk was de toestand blijkens de akte van 1308 deze: De erfelijke pachters van de bisschop waren van de aanvang af wel geen eigenaars in de strikte zin des woords, doch hun recht was zo onbepaald, dat het zich gemakkelijk tot eigendomsrecht kon ontwikkelen. Mits zij het goed niet verslechterden en de pacht of rente op tijd betaalden, konden zij er vrij over beschikken en het gebruiken naar goedvinden; om het te verkrijgen moest men intussen schotbaar zijn, bedeplichtig, en woonachtig in het bisdom. Dit laatste vereiste diende ter voorkoming van moeilijkheden met de betaling van de bisschospacht. Riddermatigen en geestelijken waren nl.

geschiedde wel langs wegen en kaden en soms werden daarover bepalingen gemaakt met het oog op het verkeer.

¹⁾ Alsvoren n° 623.

²⁾ Bl. 28 vlg., 55—57 en 101 vlg.

schotvrij, terwijl ook Hollandse welgeborenen in deze grensstreken gronden zouden kunnen kopen en zich vervolgens zouden beroepen op hun belastingvrijdom. Vermoedelijk was dit vereiste zowel in het belang van de landzaten als van de bisschop, zoals reeds opgemerkt is ¹⁾).

De oorspronkelijk eenvoudige toestand, zoals die in 1308 nog bestaat, nl. een groep schotplichtige bureu, die de goederen in erfelijke pacht in bezit hebben, is echter weldra ingewikkelder geworden. Reeds in 1320 heeft het kapittel land in onbezwaarde eigenendom, terwijl de mogelijkheid tot verdere aankoop openstaat. Omstreeks 1490 blijkt duidelijk uit sommige akten betreffende de stichting van windwatermolens in het Stichts gebleven Miland, dat er nog twee andere groepen bijgekomen zijn.

In de eerste plaats zijn dit geërfd en erfelijke pachters, die de grond niet zelf bewonen en bewerken, maar hun land bij kontrakt weer in tijdhuur gegeven hebben aan pachters in de tegenwoordige betekenis. Zij zijn de „lantheren”, die in hoofdzaak hun domicilie in Utrecht hebben, vooral geestelijke instellingen en edelen. Niet onwaarschijnlijk is, dat ook de bisschop zelf gronden in tijdhuur heeft verpacht, b.v. weer aan hem vervallen goederen ten gevolge van gebrek aan erfgenamen of wanbetaling, daar hij telkens wordt aangeduid als „grondheer en landheer”; in de verschillende hoefslaglijsten van Zegveld en van Zegvelderbroek in de 18e eeuw ²⁾ vindt men tenminste de „Domijnen van haer Ed. Mog.” verschillende malen vermeld.

In de tweede plaats treft men omstreeks 1490 de juist genoemde tijdelijke pachters aan, die dus de grond huren van de erfelijke pachters of van de eigenaars. Het verschil tussen losse en erfelijke pachters blijkt zeer duidelijk in de bisschoppelijke ordonnantie van 7 September 1493 betreffende de watermolen van Oud- en Nieuw-Kamerik en Kamerik Myzijde. De bruikers, die voor de eerstvolgende 10 jaren hun land in huur hadden, moesten de kosten van de molen voor het volle bedrag meebetalen. Wie geen 10 jaar huur had, moest

¹⁾ Bl. 29.

²⁾ Oud-Arch. Zegveld en Zegvelderbroek n° 30.

betalen naar zijn aantal jaren huur; de rest zou in dat geval betaald worden door de „landheer”, dat wil hier waarschijnlijk zeggen de erfpachter, die bisschoppacht verschuldigd was. Onder bruikers verstond men in dit geval allereerst tijdelijke pachters in de tegenwoordige zin; daarnaast kunnen er ook landgebruikende erfpachters mee bedoeld zijn.

De erfpachters, de betalers van de bisschoppacht, worden omstreeks 1490 gewoonlijk aangeduid als „pachters” van de bisschop. Ruim een eeuw later, in een plakkaat van 1600 van de Staten van Utrecht¹⁾ tot het tegengaan van het niet-betalen van de bisschoppacht, is het oorspronkelijk begrip van erfelijke pachters geheel verdwenen. Over het vervalrecht bij wanbetaling wordt niet gerept, evenmin over het verschuldigde bij handwissel. Deze beide rechten waren vermoedelijk in vergetelheid geraakt, werden in ieder geval niet meer geheven. Dan worden dus de erfelijke pachters zonder meer beschouwd als eigenaars in de tegenwoordige zin. De bisschop zelf is verdwenen, dus de bisschoppacht moet wel geheel als een grondrente beschouwd zijn. Het bedrag van de bisschoppacht is sindsdien en waarschijnlijk al sinds heel wat vroeger tijd niet meer veranderd. Door de steeds verdere daling van de muntwaarde zijn de jaarlijkse betalingen tot een zeer gering bedrag teruggelopen. Vermoedelijk tengevolge van de omwenteling van 1795 zijn behalve in Zegveld en Zegveldbroek de betalingen in onbruik geraakt in de delen van het Miland, waar de bisschoppacht tot die tijd nog betaald werd. Elk verband tussen betaling en oppervlaktemaat is thans verdwenen.

Behalve in de bovengenoemde ordonnantie van 7 September 1493 wordt in de 17e-eeuwse stukken herhaaldelijk gesproken van bruikers. Hieronder verstond men allen, die land in gebruik hadden, onverschillig of zij eigenaars (erfpachters) dan wel tijdelijke pachters in de tegenwoordige betekenis waren. Het verband wijst uit, dat men er evenals in de akte van 1493 vaak de laatste categorie mee aanduidde. Wanneer er sprake was van bruikers in de tegen-

¹⁾ Utr. Pl.b. II, 447.

woordige betekenis van pachters, dan werden in dat geval daartegenover de landgebruikende en niet-landgebruikende eigenaars gezamenlijk genoemd geërfden. Men onderscheidde deze niet-landgebruikende eigenaars, die grotendeels in Utrecht woonden, en landgebruikende eigenaars soms als geërfden in Utrecht residerende en geërfden b.v. in Zegveldbroek residerende.

Naast bruikers in de tweeledige betekenis is de verzamelnaam bij uitstek voor de ingezetenen van een polder: buren, geburen, gemene buren e.d. Hun bijeenkomst heet dan ook buurspraak, waarover in het volgend hoofdstukje iets meer.

4. DE BUURSPRAAK.

Naast de geregelde bijeenkomsten in het kapittelhuis van de grote geërfden, in de stad Utrecht wonend, had ook in de diverse polders soms een vergadering plaats. Deze heette de buurspraak. Hier verschenen de „bruikers” of landgebruikers, d.w.z. allen die land in gebruik hadden, zowel tijdelijke pachters als eigenaars (erfelijke pachters).

De buurspraak mocht door schout en kroosheemraden slechts bijeengeroepen worden met machtiging van het kapittel. Soms was de aandrang tot het bijeenroepen geheel of ten dele van de buren uitgegaan. Schout en heemraden waren dus ook tussenpersonen tussen hen en het kapittel met de geërfden te Utrecht. In de buurspraak werd na een bespreking door alle landgebruikers, dus eigenaars en pachters, gestemd en wel hoofdelijk. In de lijsten met stemmen vindt men slechts 2 kolommen namen: consenterende en niet-consenterende. Slechts bij verzet van een groep tegen een plan hoort men van de andere zijde, dat de opposanten slechts . . . morgen vertegenwoordigen. Uit niets blijkt, dat iemand meer of minder stemmen had naar gelang van het aantal morgens, maar wel krijgt men de indruk, dat grotere grondbezitters een feitelijk overwicht hadden, te meer daar tenslotte de beslissing bij het kapittel en de geërfden te Utrecht berustte. Op de convocatiebiljetten voor de vergaderingen der geërfden te Utrecht werd soms vermeld, dat zij bijeengeroepen werden „om te delibereren, resolveren en concluderen op verlies van stem-

men". Dus de grootte van het grondbezit zal ongetwijfeld een rol gespeeld hebben. Ten aanzien van het stemmen der pachters bedenken men verder, dat de kosten van polderwerken gewoonlijk voor een deel door hen betaald moesten worden, dikwijls ongeveer een derde¹⁾. De schout was verplicht allen door de bode te doen convoceren tot de buurspraak, die in het gerechtshuis gehouden werd.

Ook gebeurde het wel, dat in plaats van buurspraak te houden schout, kroosheemraden, secretaris en bode of enigen van hen rondgingen om bij alle burens aan huis te vragen, of zij voor of tegen een plan waren; het werd voorgelezen en de burens ondertekenden met hun naam of een merk. Zo geschiedde b.v. in Kamerik Staten-

¹⁾ Vgl. bl. 182. Bij de omslag van het Groot-Waterschap trof men hetzelfde aan. Zo werd voor de bouw van de nieuwe stenen sluis te Spaarndam in 1611 (Arch. Groot-Wat.: Charters n° 84) op verzoek van de bruikers onder het Groot-Waterschap door de Staten van Holland bepaald, dat de bruikers ²/₃ van de omslag aan hun eigenaars zouden korten op de pacht en ¹/₃ zelf zouden betalen. In het genoemde geval was er onzekerheid ontstaan door de grote kosten van de sluis; de pachtkontrakten voorzagen niet in de omslagen, die veel hoger waren dan normaal. Later, nadat de beslissing bekend geacht kon worden, kon eventueel anders bepaald worden in de kontrakten.

Als voorbeeld van een dergelijk pachtkontraakt, waarbij echter alle omslagen en heffingen ten laste van de pachter kwamen, al zou ook later eventueel door de landsregering of het Groot-Waterschapsbestuur anders bepaald worden, het volgende citaat. Op 31 Augustus (stilo antiquo) 1593 verhuurden deken en kapittel van S. Marie vanwege de pastorie te Zegveld 10 morgen hooiland in Zegvelderbroek voor 9 jaar aan 2 pachters, jaarlijks voor 26 carolus gulden, de gulden voor 40 groten Vlaams gerekend. „Ende dit all vry gelts van allen ongelden, tsy dycken, dammen, sluysen, watergangen, huysgelt, margengelt hoech ofte leech, oudtschiltgelt dobbelt ofte enckel, molengelt, Rhyngelt, Hynderdamsgelt, Leckendycxgelt, Meerendycxgelt ende bisschospacht indien daer eenich uitgaet, ende voorts van allen ongelden ghene uitgesondert hoedaenich die soudon moegen wesen, die nu op den landen syn ofte noch naemaels staende dese huere daer op geseth soudon moegen worden, waer aff dese huerders nyet en sullen moegen corten, al waert oock, dat by den heeren van den lande ofte hoghe heemraets van de Grote Waterschap van Woerden geordonneert worden, dat sy soudon moegen corten, soe en sullen sy dat nochtans nyet moegen doen op pene van vervallen te wesen van dese huere, indien wy deken ende capittle die aen ons wilden nemen ende anders nyet” (Inv. S. Marie n° 648).

Uit het citaat blijkt tevens, zoals reeds vroeger vermeld is (bl. 34—36 en 211—212), dat er dus in het Miland bisschospachtvrije goederen waren ontstaan.

gerecht blijkens de aanhef met de schouwbrief van 1639, in Kamerik Myzijde met het besluit van geërfden te Utrecht om de Kamerikse schutsluis te leggen¹⁾, en door de bode en heemraden van Zegvelderbroek op 6 en 10 Augustus 1665, resp. in Zegvelderbroek en in Zegveld, om al of niet instemming te vernemen met het gewijzigde plan der verlaten²⁾). De komische noot ontbreekt ook op het papier niet, b.v. in het laatste geval vindt men over een niet-consenterende: „Sijmon Mathijss. als bruijcker van de heeren van den Capittelle van Sinte Marie seijde: „Ick en derff niet consenteren van mijn wijff, ick en soude anders geen huijs met haer cunnen houden.”

5. NA HET EINDE VAN DE REPUBLIEK.

In het wezen der polderbesturen veranderde slechts weinig. Het kapittel als ambachtsheer verdween. De heemraden of poldermeesters³⁾ werden voor het laatst benoemd door het kapittel voor het jaar 1795; daarna werden ze gekozen door de ingelanden.

De ambachtsbesturen werden na de omwenteling gereorganiseerd. In de 19e eeuw werd de naam ambacht vervangen door gemeente, welker hoofd niet meer schout, maar burgemeester heette. In het polderbestuur bleef voor de voorzitter soms de naam schout in gebruik, maar de burgemeester is als zodanig geen schout meer. Na de omwenteling zijn ambacht, later gemeente, en polder dus streng gescheiden geworden in bestuur. Toch bleef wel vaak de burgemeester van een gemeente voorzitter van de polderbesturen in de gemeente.

De rechtsmacht der waterschapskolleges werd in 1841⁴⁾ afgeschaft.

Niet langer hadden vergaderingen plaats van de landgebruikers (pachters en eigenaars). De tegenstelling van de geërfdenvergadering in Utrecht en de buurspraak verviel. Er bleef alleen over de geërf-

¹⁾ Inv. S. Marie n° 2561.

²⁾ Alsvoren n° 2532.

³⁾ Deze benaming, die reeds in de 18e eeuw voorkomt, werd de gebruikelijke, doch niet de officiële.

⁴⁾ Fock. Andr.: Rijnland bl. 282. Men zie dit werk voor de algemene regelingen en wetgeving sinds het einde der Republiek.

den- of ingelandenvergadering, dus de vergadering der landeigenaars. Een reglement van de Staten van Utrecht van 27 Mei 1803 ¹⁾ gaf o.a. voorschriften betreffende het uitbrengen der stemmen in de polders op een voet, die overeenstemming vertoont met de hedendaagse wijze van stemming. Op 9 Mei 1796 besloten de ingelanden van Zegveld en Zegvelderbroek, dat voortaan de commissie der gekozen waarslieden niet meer gelijk voorheen geschreven zou worden door de secretaris van het kapittel van S. Marie, maar door de secretaris van de, ook Zegvelderbroek omvattende, gemeente Zegveld.

Gewoonlijk was de secretaris der latere gemeente ook secretaris der daaronder ressorterende waterschappen, terwijl de oude gerechtsbode, tevens bode van schout en heemraden der polders van het gerecht, z'n voortzetting vond in de gemeenteveldwachter, die meestal als bode der waterschappen fungeert, b.v. in Kamerik. De achtergrond is wel, dat een beëdigd gerechtsdienaar, die de aanzeggingen doet van opschouwing of boete, voor een zeker overwicht der heemraden op hun kollega's-boeren geen kwaad kan. Merkwaardig is weer, dat terwijl in de gemeente Zegveld voor de waterschappen een partikulier als bode optreedt, dus ook in Zegvelderbroek, toch in dit laatste waterschap bij de schouwen bovendien de veldwachter meegaat en de aanzeggingen doet, voortzetting van het oude gebruik.

¹⁾ Oud-Arch. Zegveld en Zegvelderbroek n° 5.

EEN EN ANDER OVER DE ECONOMISCHE ONTWIKKELING DER POLDERS.

1. DE INKLINKING ALS DRIJFVEER VAN DE ECONOMISCHE ONTWIKKELING ¹⁾.

Technische en economische vooruitgang zijn in oorsprong meer nog een gevolg van nood dan van berekening. Een enkele daad kan een reeks andere tot noodwendig gevolg hebben.

Deze daad is geweest het graven van sloten in open verbinding met de Mye, waardoor het land bereikbaar werd en misschien ook wat meer opleverde. De bereikbaarheid, de ontsluiting van het gebied, is waarschijnlijk een zeer voornaam motief geweest voor het graven van sloten en weteringen; automatisch kwam daarbij het probleem van de waterafvoer aan de orde, dat tegelijkertijd en in samenhang opgelost moest worden.

Gevolg van de sloten was een verlaging van de waterstand, waarbij de nog zeer geringe inklinking zich langzamerhand merkbaar moet gemaakt hebben door *hogere* waterstanden, vooral in het najaar.

De voordelen dreigden verloren te gaan, dus streven naar betere lozing, terwijl waarschijnlijk lage kaden werden aangebracht tegen normaal hoog water bij regen. 't Gevolg moet geweest zijn verdere inklinking — eveneens gering in vergelijking met de tegenwoordige —, hogere kaden en steeds toenemende last van het regenwater en ook van het buitenwater (Oude Rijn), dat men niet laag genoeg meer krijgen kon door de aanvankelijke sluizen te Spaarndam.

Soms wisselde men in bepaalde gebieden, b.v. Oud-Kamerik, de lozingsrichting. Tenslotte moet men vooral in deze diep in het

¹⁾ Voor deze beschouwingen vgl. men de bladz. 65, 86, 132—133 en 133 noot 1, 142, 148 en noot 4 ald., 149—150, 176—177 (vgl. bl. 17—18, 74—75).

land gelegen streken betere mogelijkheden gezocht hebben om het buitenwater (boezem) lager te krijgen. De afdamming van de Hollandse IJsel kon in 1285 tot stand komen; hierdoor werd het vormen van een nieuwe boezem (Woerden) mogelijk, wat in 1367 geschiedde¹⁾. Dientengevolge kon door lozing op de IJsel een lagere waterstand van deze boezem en dus ook van de polders bereikt worden.

De verlanding van de IJsel haalde echter een streep door de rekening, terwijl intussen de inklinking weer iets gevorderd was. Het gevolg was bemaling met windwatermolens tegen het eind van de 15e eeuw. Eerst waren deze molens primitief, later groter en beter. Vervolgens bracht de 19e eeuw de toepassing van bemaling door stoom en de 20e eeuw motor- en elektrische bemaling.

Pas de bemaling door stoom stelde in staat tot volledige beheersing van de waterstand, de meest vitale kwestie in het ontwikkelingsproces der polders.

De poldervorming en polderontwikkeling volgt de inklinking op de voet. Hoe lager peil bereikt kan worden, hoe meer de gevarieerde eisen der verschillende grondsoorten tot hun recht kunnen komen met als gevolg toenemende opbrengsten.

Telkens nu is het de inklinking — over een reeks van eeuwen gezien — die, begonnen met het graven der sloten, de vermeerderde opbrengst door betere afwatering weer dreigt teniet te doen, dus dwingt tot nieuwe maatregelen, die op hun beurt door lagere waterstanden de opbrengst weer vergroten, doch tevens de inklinking in versneld tempo doen voortgaan. Het is een steeds doorgaand proces, een cirkelgang, doch geen vicieuze.

Hoe slapper en sponsachtiger de veengrond, hoe sterker de inklinking zich doet gelden. Bij kleigronden is zij veel geringer, vandaar het ontstaan der ruggen, die in het veenland nieuwe moeilijkheden veroorzaken.

Het verschil in grondaard roept allerlei aanvankelijk in het geheel niet voorziene problemen op tengevolge van de sterk variërende inklinking, b.v.:

¹⁾ Zie bl. 77—78.

1. Het wijzigen van de lozingsrichting van een polder of polderkomplex. Voor de lozing zoekt men bij voorkeur het laagste punt, wat soms bezwaarlijk is.

De meeste polders aan weerszijden van de Oude Rijn hebben aanvankelijk met een wetering rechtstreeks daarop afgewaterd. Vervolgens hebben zij niet ver van de Rijn ook hun molens opgericht aan deze weteringen of soms, vooral ten zuiden van de Oude Rijn, eerst een nieuwe wetering daarheen gegraven.

Verschillende van deze polders zouden tegenwoordig hun gemalen gewoonlijk liever ver van de Rijn hebben, doch niet altijd zal dit mogelijk zijn door het ontbreken van een geschikte plaats of van een op de Rijn uitkomend boezemwater. In het waterschap De Gemene Boezem van Zegveld, Zegvelderbroek en Achttienhoven heeft men daarom ook de molenwerf, die het verst van de Rijn lag, aangehouden als plaats voor het gemaal.

2. Verschillende graad van inklinking. Aanvankelijk lage gronden komen boven de omgeving uit en omgekeerd, terwijl ook de algemene bodemhelling van een polder zich wijzigen kan, wat weer verband houdt met de lozingsrichting.

3. Splitsing in nieuwe polders of samenvoeging van bestaande. Men zie de verschillende splitsingen en samenvoegingen in het Miland.

4. Partikuliere onderbemaling. Een partikulier stelt dan op zijn lage landerijen of een gedeelte daarvan een klein molentje, dat hij zelf bekostigt en bedient. Door dammen in de sloten worden de betreffende percelen afgescheiden van de rest van de polder. De opbrengst dezer landerijen neemt aanmerkelijk toe en het lijkt een ideale oplossing, daar ieder zich naar eigen believen kan helpen. Vooral in Zegvelderbroek en in Oud-Kamerik, dus in de gedeelten die over het algemeen het laagst liggen, is het aantal partikuliere molentjes zeer groot. Soms combineren een paar partikulieren hun belangen door een gemeenschappelijk molentje. Hun positie als ingeland verandert door de onderbemaling in geen enkel opzicht.

Deze onderbemaling helpt echter slechts tijdelijk en geeft slechts een beperkte oplossing. De bemalen percelen klinken sneller in en door lekken e.a. bezwaren wordt een grens gesteld; de kosten ter

ondervanging worden voor kleine grondbezitters te bezwaarlijk en zijn daardoor economisch niet meer verantwoord.

Doch de drang naar opvoering van de produktiviteit van de grond zal ook hierbij de bredere oplossing doen vinden, want de inklinking dwingt toch uit economische overwegingen tot verdere verlaging, doch dan in groter verband, b.v. door de belanghebbende percelen zoveel mogelijk te verenigen en een nieuwe polder met onderbemaling binnen de bestaande polder te stichten.

5. Geschillen over het maalpeil zijn een gevolg vooral van punt 2 en 4, terwijl ook nog andere kwesties er mee kunnen samenhangen¹⁾.

2. UITBREIDING VAN BEWONING EN BEVOLKING.

De gegevens hierover zijn zeer beperkt. In de akte van 1131 wordt het oude land van de bewoners van Mi in de volkstaal (teutonice) sexforlanc genoemd. Gesteld dat forlanc opgevat moet worden in de zin van hoeve, dan zou dit aanleiding geven tot de veronderstelling, dat aanvankelijk in het Miland misschien slechts 6 hoeven (à 32 morgens) geëxploiteerd werden.

De bebouwde en bewoonde oppervlakte moet langzamerhand uitgebreid zijn. De normale oppervlaktemaat is in het begin van de 14e eeuw de hoeve²⁾. Ook de onderhoudsverplichtingen werden over hoeven verdeeld, vandaar hoefslag, d.i. oorspronkelijk het onderhoud ten laste van één hoeve. De gewone Stichtse hoeve was 32 morgen groot²⁾. In Lange Ruige Weide waren 59 *kleine* hoeven en een viertel in erfpacht uitgegeven aan de landzaten door bisschop Hendrik van Vianden (1250—1267) volgens de akte van vernieuwing van 1308³⁾; elke kleine hoeve was 20 morgen groot. De hoeve als oppervlaktemaat is dus ouder dan de 14e eeuw. Het „uitgeven” door Hendrik van Vianden heeft slechts betrekking op zijn finan-

¹⁾ Vgl. bl. 149—150.

²⁾ Men zie b.v. de lijsten van hoeven, onderhoudplichtig aan de dam te Hopenne en van hoeven uit het Land van Woerden, onderhoudplichtig te Spaarndam (resp. Archief der Bisschoppen van Utrecht, Reg. n° 206 p. 33 en 34; Fock. Andr.: De uitwatering van Woerden op Rijnland bl. 33—35).

³⁾ W. van Iterson: Handwissel etc., Bijlage I.

ciële verhouding met de landzaten, de erfpachters, en betekent niet, dat hij 59 hoeven woeste grond uitgaf. Uit de scheidsrechterlijke uitspraak van 1271¹⁾ over zijn testament blijkt immers, dat reeds sinds mensenheugenis de bisschoppen hun inkomsten uit Lange Ruige Weide trokken; dus het land was eveneens reeds lang in gebruik vóór bisschop Hendrik.

De akte van 1308 over de erfpacht in Lange Ruige Weide bevat echter een kostbare aanwijzing in de volgende zinsnede: „Ende elke hoeve sel hebben een hus ende enen man, daerop woenende”. Hieruit volgt dus, dat men met een hoeve *niet* een gebouw met bijbehorend land, maar alleen een bepaalde oppervlakte land bedoelde. Dit land was voldoende voor een normaal boerenbedrijf, waarop een gezin leven en werken kon. Als onderverdeling van de hoeve had men de halve hoeve (16 m.) en het viertel (8 m.). Op overeenkomstige wijze vond men b.v. in Drente vol erf, half erf en kwart erf; het laatste was 8 morgen groot en vormde het kleinste bedrijf. Door grondverbetering werden later splitsingen in de hand gewerkt. De talrijke plaatsnamen op -hoven moeten verklaard worden met de betekenis van hove of hoeve in de zin van een bepaalde oppervlakte land.

Ook later komt onder Nieuwkoop de hoeve nog voor om de oppervlakte aan te geven. In de Informatie van 1514²⁾ zeggen die van Nieuwkoop, dat zij omtrent 40 hoeven land hebben; elke hoeve is groot 10 of 11 akkers en elke akker omtrent 2 morgen. Dit is dus ongeveer de grootte van de kleine hoeve in Lange Ruige Weide³⁾.

¹⁾ Gedrukt A. Matthaeus: De nobilitate bl. 270—271.

²⁾ R. Fruin: Informatie op 't stuck der Verpondinghe van 1514 bl. 299.

³⁾ De akker als oppervlaktemaat, doch met de grootte van 4 morgen, vindt men in de Informatie bl. 295 ook onder Zevenhoven en Noorden, dus nabij Nieuwkoop. Meegedeeld wordt, dat daar 8½ riemtalen zijn; elke riemtale is 36 akkers en elke akker 4 morgen. Al deze gebieden ten oosten van de oude „Landscheiding” hebben vermoedelijk eens tot het Sticht behoord.

De grootte van de gewone Stichtse hoeve was 32 morgen en van de gewone akker vermoedelijk 4 morgen. De hoeve zou dan normaal uit 8 akkers bestaan. Daar gebleken is, dat in de ontginningen Miland en Lange Ruige Weide de hoeve als een soort eenheid in de buurschap werd opgevat, waar echter meerdere

Zoals reeds vermeld is ¹⁾, waren hoogstwaarschijnlijk de gebouwen eigendom van de erfelijke pachters van het land. De keuze van deze exploitatievorm was weer in het belang van beide partijen; er was zodoende een sterke band tussen de grond en zijn gebruiker, terwijl ook voorzien was in het belang van de eigenaar van de grond, de grondheer. Dat in het onderhavige geval de bisschop toevallig de grondheer was en ten gevolge van de regeringsverandering en het verdwijnen van de bisschop de belangen van de grondheer in het gedrang zijn geraakt en het voordeel geheel aan de zijde der erfpachters kwam, doet hieraan niets af.

De oppervlakteopgaven der middeleeuwse gerechten of ambachten zijn niet zeer betrouwbaar, daar ze gewoonlijk verband houden met het heffen van belastingen of omslagen. Voor het aantal bewoners kan men daaruit geen juiste konkluzies trekken, vooral omdat alleen de goede, d.w.z. bruikbare en dus ook belastbare, morgens of hoeven werden gerekend ²⁾. Het verschijnsel der z.g. overhoeven, voor de belasting verzwegen hoeven, was algemeen en vindt zijn verklaring in het steeds meer in gebruik nemen van wildernis, die volkomen

belanghebbenden aandeel in kunnen hebben (vgl. bl. 33), en daar ontginningen in de regel zullen georganiseerd zijn naar het model van bestaande samenlevingen, rijst zodoende de vraag, of het begrip akker in dit verband misschien niet van belang is ter verklaring van het zeventuigsrecht. Zou dit laatste in oorsprong misschien een hoeveaangelegenheid geweest kunnen zijn, waarbij dan, het zij nogmaals gezegd, de hoeve van 32 morgen, bestaande uit 8 akkers van 4 morgen, beide als oppervlakteaanduiding, moet gezien worden als kleinere eenheid in de buurschap? Volgens het zeventuigsrecht (Mr. M. S. Pols, West-Friesche Stadrechten bl. 77) immers zullen zeven naastgelegen landen de achtste akker „beheeren”, waarbij voor ieder stuk land, dat bepaald wordt als gelegen tussen twee „heynslooten”, niet meer als één zeventuiger mag optreden als vertegenwoordiger van het stuk land. Waar het echter om draait, is het begrip akker, waarmee waarschijnlijk niet een stuk land van willekeurige grootte wordt bedoeld; de zeventuiger treedt slechts op namens de akker. Zou bedoeld kunnen zijn, dat oorspronkelijk 7 akkers van de hoeve kwesties over de 8ste akker moesten beslissen?

¹⁾ Bl. 33—34.

²⁾ W. van Iterson: De Historische Ontwikkeling van de rechten op de grond in de provincie Utrecht, Inleiding bl. CXXXI en CXXXIII.

terecht aanvankelijk niet belast werd; na ingebruikneming was dit vaak zo gebleven.

Pas sinds het 2e kwart der 16e eeuw konden door de uitvinding der driehoeksmeting gemakkelijk oppervlaktemetingen verricht worden. Doch de zuiverder gegevens in omslag en heffingen tot uitdrukking te brengen, was een onbegonnen werk door het vele verzet, dat gerezen zou zijn. Men zie hierover b.v. het proces over de meting in Rijnland (1545—1550)¹⁾. Pas na de kadastrale metingen veranderde dit²⁾.

Het in kultuur brengen der gronden door bemesting en betere ontwatering nam steeds meer toe. De kaartboeken der Utrechtse kapittelen³⁾ bevatten tekeningen uit de 17e en 18e eeuw van vele boerderijen met bijbehorend land, eigendom van de kapittelen. Ook tegenwoordig staan op die plaatsen boerderijen; doch in sommige gevallen blijkt, dat er later huizen of boerderijen bijgekomen moeten zijn. Naast de wei- en hooilanden vindt men bij vrijwel alle boerderijen verschillende partijen henneplanden.

Vooralsin gedurende de laatste eeuw is veel verbeterd. In het bijzonder in perioden van hoogconjunctuur voor de bodemprodukten nam de hoeveelheid schraal land af, waarmee splitsing van enigszins grote hofsteden gepaard ging door toeneming der bevolking. In de jaren tijdens en na de wereldoorlog deed zich dit verschijnsel o.a. voor in de Lage Broek, waar nog vrij veel ongekultiveerd blauwgrasland ligt.

Onder Achttienhoven echter is sinds 1775 veel land door de vervening verwoest. Bijna het gehele gebied tussen Boschwetering en Gemeenlandskade bestaat heden nog slechts uit rietland en plassen. Het tijdelijk grotere voordeel der vervening heeft hier, uit economisch oogpunt beschouwd, blijvende verarming als gevolg gehad, iets wat op nog veel groter schaal gekonstateerd kan worden in de grote polder Nieuwkoop en Noorden. Daartegenover staat als lichtzijde alleen het prachtige natuurschoon der rietlanden en plassen.

¹⁾ Fock. Andr.: Rijnland bl. 157—160.

²⁾ Alsvoren bl. 290—292.

³⁾ In het Rijksarchief te Utrecht.

Bijlage I.

14 November 1366. Inneming van Oud-Kamerik (gelegen aan weerskanten van de Kamerikse wetering ten noorden van de Houtkade en diens verlengde Sprons of Sprong) en Achttienhoven (d.w.z. de tegenwoordige polder Achttienhoven, die ongeveer twee derdedeel van de vroegere ambachtsheerlijkheid Achttienhoven uitmaakte) bij het Groot-Waterschap van Woerden; zij moeten om hun gebied de Gemeenlandskade van het Groot-Waterschap maken en onderhouden. Achttienhoven krijgt een watergang van de nieuwe Gemeenlandskade tot de Rijn, met sluis en brug in de Rijndijk, terwijl bepalingen over de schouw van die wetering met toebehoren worden gegeven (Deze wetering liep aanvankelijk midden door Kamerik Myzijde. Pas ingevolge de overeenkomst van 4 September 1494 kwam de z.g. Nieuwe Grefte aan het einde van Kamerik Myzijde tot stand en kreeg de gehele Grefte zijn tegenwoordige vorm; het gedeelte midden in Kamerik Myzijde, de Oude Grefte, werd toen binnenwetering in de polder Kamerik Myzijde, de Myzijderwetering). Het Groot-Waterschap van Woerden koopt verder het recht op 3 weteringen van de Rijn naar de IJssel met 3 sluizen in de IJseldijk; één daarvan zal de Linschoten door Oudewater zijn.

Aelbrecht bi Gods ghenaden palensgrave op den Rijn, hertoghe in Beyeren, ruwaert van Henegouwen, van Hollant, van Zeelant ende Vreeslant, maken cont allen luden, dat wi ghegheven hebben ende gheven voer ons ende voer onse nacomelinghe van ons lieves broeders hertoghe Willaems weghe, here van den lande voerscreven, den here van Abcoude ende den goeden luden, die gheseten ende ghelant sien in sinen gherecht twischen den Hynderdam ende den Ouden Dam, hem ende haer nacomelinghe tot eweliken daghen, dat si den Hynderdam op doen zullen ende open houden ende enen dam weder legghen op den Ouden Dam ende dien dicht te houden tot eweliken daghen. Ende dese voerscreven lude tot eweliken daghen in den Rijn te wateren mit onsen Lande van Woerden ende mit dien

gheenen, die ghelijcs mit hem wateren in den Rijn ende in die Spaerne, mit hem te nyeten ende te ontghelden alle wateringhe, waterkeringhe, sluse, dijc ende dam, vrilijc, onverseyt van yement, ende mit hem voert an te ghelden morghen morghens ghelijc in manieren ende in voerwaerden, dat dese lude voerscreven enen waterkeringhe ende enen dijc ane nemen zullen te maken ende te houden tot onser edelheemrader coer van den Lande van Woerden tot eweliken daghen buten der gheenre cost, die voertijts in den Rijn ghewatert hebben, van Tekencoper lantsceydinghe noertwaert Cameriker lantsceydinghe langhes also verre als Oude Cameriker recht gaet ende dan uyt an den Ouden Dam, van den Ouden Dam westwaert uyt an onse lant, dat ghehieten is die Bosc. Voert so hebbe wi ghegheven ende gheven voer ons ende voer onse nacomelinghe tot eweliken daghen Harman van den Bosc ende onsen goeden luden van Achtyenhoven, dat si eenen wech ende ene waterkeringhe aen nemen zellen ende maken tot onser edelreheemrader coer van den Lande van Woerden, van tseren gherecht van Apcoude dvers over den Bosc gaende an des proest gherecht van sinte Johan rechte, voert dvers over den Achtyenhoven, also verre als Noort kerspel gaet, ende dat uyt te heellen an der Myzater lant der heren gherecht van sinte Marien. Ende dese voerscreven wech ende waterkeer te houden tot eweliken daghen morghen morghens ghelyc van den gheenen, die nu hier binnen begrepen sijn, buten der gheenre cost, die voertijts in den Rijn waterden. Ende dese voerscreven lude, alse Harman ende die van den Achtyenhoven, alse dat binnen deser waterkeer begrepen ende betekent is, hebbe wi ghegeven ende gheven eenen vryen waterganc, durende tot eweliken daghen toe, te beghinnen an den waterkeer voerscreven uytghaende in den Rijn, onverseyt van yemant, daert onse edelheemraet voerscreven coren ende het hem nutste denket wesen. Ende tot desen waterganc voerscreven hebben wi onsen goeden luden ghegeven ende gheven also veel lants, als zi behoeven nu of hier namaels, al onse heerlichede doer tot in den Rijn toe, op horen cost hoer weteringhe ende waterkeringhe of te maken, ende dit lant te ghelden tot onser edelheemrader zegghen van den Lande van Woerden. Ende in den Rijndijc slusen ende brugghen

te legghen, daert onsen heemraders donket dattet nutste is, sonder yemants wedersegghen. Ende dese voerscreven wateringhe, waterkeringhe, slusen, brugghen ende damme van der waterkeer in den Rijn toe. Ende zo wes dat in horen waterghanc begrepen is, also alst beteykent is, dat sel scouwen die scoute van den Achtyenhoven mit vier heemraders, die Harman van den Bosc of sine nacomelinghe daer toe setten zellen, die gheervet sijn in den waterghanc voerscreven, ende een heemrader, die Adryaen van Abbenbroec of sine nacomelinghers daer toe setten zullen, die op sinen lande woent. Ende so wees dese voerscreven heemraders in desen waterghanc, weteringhe, waterkeringhe, slusen, brugghen, dammen ende kaen, die daer toe behoren, scouwen of coren bi horen ede tot ons lants oirbaer, daer nyemant weder te segghen. Ende dese scoute ende heemraders sellen scouwen also ducke, alset hem dunket dattet des lants oerbaer is. Ende waer dat zake, dat dese scout uyt ware of niet scouwen en woude also hijs vermaent worde van den heemraders voerscreven, so mochten zi eenen kyesen van hem viven mede te scouwen, ghelijc oft die scoute ware. Voert waer dat zake, dat ien heemrader ofte twee ziec ware of niet tot huys of tot der scouwe niet en quame, so mochten die drie scouwen, gheliken oft die vive waren. Ende dese voerscreven heemraders sellen Harman van den Bosc ende Adriaen voerscreven setten ende ontsetten also dicke als si wanen, dattet ons lants oerbaer is, ende in desen voerscreven waterganc sellen ghelden ende maken morghen morghens ghelijc. Ende waer yemant onwillich, die niet van sinen lande ghelden en woude gheliken sinen buren, dat soude onse beliu van den Lande van Woerden uyt legghen ende die helfte meer weder in nemen. Waert mede, dat yemant viskede in onser goeder lude waterghanc voerscreven of sluse of anders eenighen hinder dede, daer men se of betughen mochte mit tween wittachtighen luden of meer, also dicke als sijt deden, so verboren si tieghens ons tien pont ende tieghens dien scoute ende den heemraders ses pont, ende daer of sel hebben die scoute een pont ende elc heemrader also veel. Voert so zellen dese van den Achtienhoven ende die binnen deser wateringhe waterkeringhe ghelegghen sijn den lande, dat buten der ka ghelegghen is, helpen graven also verre also die Ach-

tienhoven gaen ende voert uyt in die Mije. Ende voert sel dat lant, dat buten deser waterkeer gheleghen is, dese weteringhe maken ende houden onder scouwe in allen den scijn, also si di ander plaghen te houden. Omdat wi dese lude verscreven ane ghenomen hebben tot eweliken daghen in den Rijn te wateren mit onsen Lande van Woerden ende mit dien gheenen, die ghelijcs mit hem in den Rijn wateren ende in die Spaerne, met hem te nyeten ende te ontghelden alle wateringhe, waterkeringhe, slusen, brugghen, dijc ende dam, vrilijc ende onverseyt van yemant, ende voert mit hem te wesen onder onser edelreheemrader coer ende mit hem te ghelden morghen morghens ghelijc, so hebben si tieghens ons ghecoft ende onsen moede daer of ghecreghen toet des meens lants behoef voerscreven, dat wi ghegheven hebben ende gheven voer ons ende voer onse nacomelinghe onsen Lande van Woerden ende den gheenen, die mit hem in den Rijn wateren, om nutscap ende oerbaer ons lants voerscreven drie sluse putte met dreem weteringhe, uyt den Rijn gaende in die Ysel, een die Lintscoten uijt ende doer Oudewater ende twee boven of beneden, aldaert onsen edelen heemraet nutste ende oerbaerlijcste wesen donket ons lants voerscreven, ende dese te maken tot wilkertijt, dat onsen edelen heemraders donket, dattet onsen lande nutste ende oerbaerlijc is. Ende want onse meninghe is altoes mit onser heerliche te hulpe te comen onsen goeden luden, daer wijs vermanet worden, in allen saken, waer dat sijs noet hebben, tot ons lants oerbaer ende aengesijn groet ghebrec ende noetzaken, die onsen goeden luden ende lande voerscreven anelaghen also van vreemden watere, daer si bi bedervet waren bleven, waer wi hem niet te hulpe ghecomen, hier om so hebben wi onse consent hier toe ghedaen ende onsen goeden luden voerscreven dese punte ghegheven in allen manieren, alze voerscreven staen, sonder enigherhande argelist. In oerconde desen brieve beseghelt mit onsen zeghel. Ghegheven te Haerlem des Saterdaghes na sinte Martijns dach in den winter int jaer ons Heren dusent drie hondert sesse ende tsestich.

Archief Groot-Waterschap

Charters no. 5.

Origineel op perkament;

zegel verloren.

Bijlage II.

Ontwerp-ordonnantie van het kapittel van S. Marie te Utrecht als ambachtsheer voor het gerechts- en waterschapsbestuur van Zegveld met Zegvelderbroek (vermoedelijk 1e helft 16e eeuw).

Wy deken ende capittel tsinte Marien tUtrecht doen kondt allen den gheenen, die desen brieff zellen zien oft hoeren lesen, dat wy om te versien in zeeckere gebreecken, die ons van onsen ondersaten in Segfelt ende Segfelderbroick te kennen gegeven zijn, hebben gestatueert ende statueren myts desen dese navolgende ordinantie.

1. In den yersten dat die schout molens, kaden, watergangen myt datter aencleeft regieren ende berechten sal myt drie heemraden, te weeten drie van Segfelt over die lande van Segfelt ende drie van Segfelderbroick over die lande van Segfelderbroick. Mer alle ander saicken, die in de voirs. landen vallen sullen, sall hy berechten myt seven scepenen ¹⁾).

2. Item dat van die voirs. heemraden, elcx int zyn, molenmeyster wesen sall ²⁾), die wy dair toe zullen ordineren, die gehouden wesen sall goets tyts die molen, kaden ende watergangen te besichtigen ende die gebreken, die hy gevonden sal hebben, dander heemraden aenbrengen om tsamentlick mytten schout te ordoneren ende gebiedien, dattet gemeen lants oirber zyn sall. Sal oick gehouden zyn te besorgen, dat die gheen, dient regiment van der molen aenbestaet is, die voirwairden volbrenghe, die hy belooft heeft, ende hem te leveren all tgeheene, dat tot tregiment der molen van noede is.

3. Item indien ten dage, by den heemraidt beteyckent, yemandt der

¹⁾ In hetzelfde lichaam is er verschil in de te behartigen belangen. Deze belangen zijn de huishoudelijke belangen van dat lichaam. De behartiging van de ene groep belangen geschiedt met heemraden, de rest met schepenen. De tegenstelling van heemraden en schepenen is dus een tegenstelling van huishoudelijke aard en betekent dus niet, dat heemraden zijn waterschapsfunctionarissen en schepenen ambachtsfunctionarissen. Alle belangen tezamen zou men ook 't „gemeen lants oirber” kunnen noemen.

²⁾ Speciale molenmeesters worden in de polders van het Stichts gebleven Miland inderdaad nooit aangetroffen.

heemrader ordonnantie nyt nagegaen ende volbrocht en hadde, so sullen die heemraiden terstondt twerck bestaden te maicken ende die schout dat gelt dair van uut leggen ende weder inwinnen an dubbeld gelde ofte an drie scatte panden mytter boeten van een carolus gulden.

4. Item die enige gevroonde dycken ¹⁾ off dammen doerstake buyten consent des schouts ende heemraden, verbuert twintich carolus gulden soe dick als dat geschiede.

5. Item dat die selfde, die heemraidts zyn, sellen oick scepenen wesen, welcke wy op syn tyt vernyeuwen sullen oft, indient oirber dunct, die selfde ofte enich van hemluyden continueeren, ende dair een by voegen uut Segfelt off Segfelderbroick, die van der saicken beroerende die watergangen leedich staen sall.

6. Item die schout mytten twee oudtste scepenen zullen kerckmeysters ende heylich gheest meysters setten ende jairlicx hoere rekeninge hoeren, then waere dat wy se selver setten ende hoere rekeninge hoeren willen ²⁾.

7. Item dat die schout sall gehouden wesen te stellen eenen stadtholder om in zyn plaetz, als hy van huys is ofte onleedich, het schout-ampt te bewaeren.

8. Item die schout sall gehouden zyn het gerechtboeck te bewaeren ende by den secretarys dair in te doen scryven, dat by heemraedt geordonneert ofte van hemluyden off scepenen gewesen ofte voir scepenen verwillecoirt, gemaict ende overgegeven sall wesen.

9. Item dat die schout gheensecretarystoelaten en sall dan die wy geset ende behoirlicken eedt offgenomen sellen hebben, welcke secretarys gheen substituyt en sall moegen setten, ten waere hy ons dyergelycke eede hadde gedaen.

10. Item dat die selfde secretarys gehouden sall zyn boven tvoirs. gerechtboeck eygen prothocoll te houden van alle saicken, dair hy ofte zyn substituyt over geroepen sal werden, ende in certificatien den

¹⁾ Dit zijn dijken, waarop van 's heren wege toezicht gehouden wordt door de schout.

²⁾ De parochiebelangen behoren dus eveneens tot de belangen van het geheel, daar de parochie er feitelijk ook mee samenvalt.

getuygen, indient hy doen kan, syn naem ofte hantteycken ende merck doen onderteyckenen.

Item dat hy gheen extract uut tgerechtboeck geven en sall dan int bywesen van schout ende twee scepenen.

11. Item dat verstreken wesende vier ende dertich jaeren een nyeu gerechtboeck gemaict sall werden voir die van nyeus angeheven saicken, ende als die oude angeheven saicken sellen all geeyndt syn, toude gerechtboeck bewaeren in de garencamer in een kist, dair die schout een ende die twee oudtste scepenen elcx een sluetell off hebben sullen.

12. Item indient den coster nyet en doet, soe sal die secretarys gehouden wesen tschoel te onderhouden ofte besorgen, datter een, dair toe nut ende bequaem, uut zynen naem tschoel te regieren om der bueren kynderen te leeren lesen, scryven ende singen, den rycken om drie stuvers telcke vierendeel jairs ende die andere om Gods will ¹⁾).

13. Item dat die schout sal een off meer boden setten ende behoirlicke cedt offnemen.

14. Item tsalarys, bij onsen gnedicheste heere keyser Carolus die vijfste geordonneert voir besetten ende weete te doen, sall die schout, ten waere hyt selver gedaen hadde, den bode geheel laten volgen.

15. Item indien die bode sonder beveil des schouts, mer alleen deur begheerten van partyen, enich persoon ofte goet besett hadden, sal tselfde den schout ter stontd anbrengen op tverbuerte van een carolus gulden.

16. Item indien yemandt boven besating zyn goet versleepen ofte liet versleepen buyten weeten ende wille des gheens, diet had laten besetten, die soude verbueren twintich carolus (gulden), soe mennichmael tselfde gebuerden, tsy hy woonachtich waere int voirs. gerechte offte dair buyten. Ende en had hy van alsulcke boetten te betalen gheen goet noch borge int voirs. gerechte, sal hem die schout moegen holden in vaster bewairnisse.

¹⁾ De school is in beginsel een parochiezaak. De koster is schoolmeester; dit is een functie van de koster. Houdt deze geen school, dan moet de secretaris het doen of de laatste moet iemand aanwijzen, die het voor hem en in zijn naam doen zal; de secretaris geeft echter geen schoolmeestersambt.

17. Item die schout en sall gheen boetten moegen bueren offt inwinnen, eer die aenclager voldae ofte te vreden gestelt is.

18. Item men sal gheen goet van den inwoonderen moegen besetten dan huysraet voir die huyshuyr ende die vrucht opt landt voir die pachten opt verbueren van twee carolus gulden, ten waere dat men tgoet geladen vonde op wagen offte in schepen off dryvende offt dragende.

19. Item dat gheen van den inwoonderen den anderen voir recht aenspreecken sall dan opten vier open dagen, then waere van airbeysloon ofte verteerde kosten.

20. Item dat men alle partyen, diet the beyden zyden begheeren, soe wel den inwoonderen als den vreemden, sal over dwersnacht recht doen.

21. Item dat die aenlegger sal gehouden wesen zynen eysch te leveren int geschrifte, indient tgerechte ofte die partyen begheeren.

22. Item indien die aenlegger, buyten ofte bynnen onsen gerechte woonachtig, nyet gekent en waere bynnen die gerechte genoch goet te zyn, sal gehouden zyn, indient partye beghiert, borge suffisante te stellen bynnen den gerechte, eer partye gehouden sal wesen te antwoirden.

23. Item indien enich heemraidt oft scepenen den schout weygerden recht te houden, sal verbueren thien carolus gulden, halff den schout ende halff, die willich zyn recht te houden. Ende indient den schout ofte die stadtholder partyen weygerden recht te houden, sal aen ons verbueren twintich carolus gulden, soe mennichwerff tselfde gebuerden ¹⁾).

24. Item indien scepen offt heemraidt opten gewoontlicken open rechedagen ofte opten rechedach, by den schout in der kercken ofte by zynen bode aen hueren persoon verkundicht, hadde sich vertreck sonder oirloff ofte merckelicke redene den schout doen weeten van zyn nootsaicken, sal elcke rechedach verbueren een carolus gulden, halff voir den schout ende halff voir den gheenen, die recht houden.

25. Item dat die schout nyt en sall recht houden van den water-

¹⁾ De mogelijkheid van rechtsweigering d.w.z. weigering zitting te houden, dus niet vonnis te wijzen, wordt voorzien.

gangen dan myt drie heemraden, ende in geval een off meer van den heemraden om nootsaick oft sonder nootsaick nyt en coompt the rechte, sal die gheen, die de schout by synen bode ontbiedt van den heemraden, diet laistent geweest zyn, opt verbueren van een carolus gulden te recht comen ofte thoonen nootsaickelicke letsel, dat hys nyet doen en mach.

26. Item indien op alsulcke dagen enich scepen om nootsaicke offt sonder nootsaicke nyet te rechte en quaem, sal die schout all even wel recht houden, hebbende het meeste deel der scepenen, ofte by zynen bode ontbieden van den scepenen, diet laist geweest zyn, tot dat hyt meeste deel heeft, die oick gehouden sal op gelycke boeten te comen ofte onschult te bewysen.

27. Item alle saicken, die men tbuyten kennissen tusschen partyen doen mach, sal die schout moegen doen myt twee scepenen, als overghiften, plechten, willecoir, makinge, certificatien ende dyergelyck.

28. Item indien scepenen ontvingen overghiften sonder den schout ofte zynen stadtholder, soudent elcx verbueren twee carolus gulden, desgelycx indien zy sonder den schout ofte zyn stadtholder van processen, dair die schout gheen partye en is, sich ghingen bevragen ofte scriftueren der beroepen vonnisse aenbrochten.

29. Item indien scepenen tvonniss nyt wyss en zyn, sullent oirdell drie rechte dagen moegen steden ende dair nae bynnen die vierthien dagen moeten wysen opt verbueren van drie carolus gulden, elcx voir hoeft¹⁾.

30. Item indien schout ofte zyn stadtholder myt scepenen overghiften off plechten, willecoir, makinge, certificatien off dyergelycke buyten den lande van Utrecht, soudent aen ons verbueren elcx drie carolus gulden, behoudelick dat sy bynnen Utrecht op die eerde van onser kercke ende gerechticheit sulcx doen moegen.

31. Item dat die heemraiden jairlicx sullen in presentie van den schout den secretarys angheven ende doen opscreyven die costen, dat jaer gevallen over tgemeen landt, ende alsulcke reeckenscap op een

¹⁾ Als schepenen met een zaak geen raad weten, kunnen zij het vonnis drie-maal uitstellen, doch moeten daarna toch wijzen. Dit laatste moet in verband gebracht worden met art. 39: ze moeten intussen hun recht gaan halen te Utrecht.

seeckere Sondach, acht dagen te voeren dair toe beteyckent, mytten gemeen bueren ende eygenairs, indien zy compareeren, naeder hoichmisse overleggen ende sluyten, dan en sullen den selfden oncosten op tgemeen landt nyet slaen, eer wy die selfde gevisiteert ende geapprobeert sullen hebben.

32. Item indien enich dan onwillich waere in der betalinge, soe sal die schout die penningen opleggen ende weder inhalen mytten heemraedt aen vier scatte panden aen wat goet sy die handt slaen, ende die panden, indient die schout belieft, terstont myt sich moegen nemen op cost ende schade der onwilligen, ende indient die schout nyt en dede, soe sall hy ons dat te kennen geven op die verbuerte van twintich carolus gulden ende wy sullent op gelycke manyere ende rechte selver uutleggen.

(33). Item dat nyemandt van buyten noch van bynnen tvoirs. gerecht en sall weesskynderen goet moegen aenslaen dan by inventarys, by schout ende scepenen geauctentizeert, borch settende van der administratie der selver goederen bewys ende rekenscap in tyden te doen voir die voirs. schout ende scepenen opt verbueren van thien oudtschilden soe wye contrarie dede, tderdendeel tot behoeff des key(serlick)e Ma(jestey)t onsen genedichste heere ende derdendeel tot onser ffabrycken ende derdendeel tot behoeff van schout ende scepenen voirs.

(34). Item dat die ondersaten deen den anderen nyet en moegen besetten ofte voir recht dagen buyten onse voirs. gerechte noch enige anderen, woonachtich in enich van onsen anderen gerechte, dan voir tgerichte, dair zy woonachtich zyn, ofte voir ons ter yerster instantie, ende dat opte verbuerte van thien oudtschilden in de manyere als boven.

(35). Item indien in onse voirs. gerechte van Segfelt ende Segfelderbroick twee persoonen ofte meer, van buyten ofte van binnen, myt woirden ofte myt daden schillende worden ende twee van onsen ondersaten aldair tusschen den selfden een vrede eyschsten, soe wye dat weygerden ofte dair op zweech, sal ten yersten maell verbueren een oudtschildt ende ten anderden mael drie ende ten derdemaell sess in gelycke manyere als boven. Ende indien onse voirs. ondersaten

ten vierde mael vrede eyschten ende hy dan noch weygerden ofte verzweech, soe moegen die voirs. ondersaten gebieden van onss genadichste heeren wegen den vrede te holden om van zyn genaden gestraft te werden alss nae recht ende redene, behouden all eeven wel alle bruycken, die in der eyschinge der vreden vervallen zullen wesen.

(36). Item die van partyen vrede geeycht ofte geboden hebben, zullen terstont tselfde den schout ende scepenen aenbrengen ende int gerechtboeck doen teyckenen opt verbueren van elcx een halff oudtschilt tot profyt halff van den schout ende halff van den scepenen.

(37). Item dat alsulcke vrede sal vast staen ende blyven ter tyt toe, dattet ofte by vrunden ende maegen aen beyden syden ofte by schout ende scepenen ofte by ons selve gesoondt sal zijn. Ende indient schout ende scepenen soonden, sullen hebben voir hair moeiten een oudtschilt, ende indient wy selver deden, drie oudtschilt.

(38). Item dat die schout sall gehouden wesen dordonnantie des key(serlick)e Ma(jestey)t Kairle die vijfste, gemaict voir tplatte landt van Utrecht, dair by voegende dese onse nyeuwe ordonnancie, gescreven in pargament, in een barde int openbair doen hangen ter plaitzen, dair hy te recht sitt.

(39). Item soe wanneer scepenen by sich selven nyet vroet en syn, sullent vroet werden by de regierders der stadt Utrecht, van ons nochtans, all eer syt aldair bevragen, ons advijs begherende.

(40). Item dat elck heemraidt voir syn salarys jairlicx hebben sall sess carolus gulden, die schout, die secretarys, indien hy tschoel regiert oft doet regieren, ende die molenmeysters dubbelt, dan die sevende scepen en sal gheen profyt hebben dan zyn aenpairt van scepenbruecken.

(41). Item buyten die open rechtdagen en sal die schout mair eens ther weecke recht houden, ten waere een geprevilegerde saicke als van airbeytsloon, verteerde costen ende clachten van vreemde luyden.

Rijks-Archief Utrecht: Invent. van het
kapittel van S. Marie n° 604.

De artikelen na No 32 zijn in de akte niet genummerd en staan op een afzonderlijk blad.

DE OUDE WATERSCHAPSKAARTEN VAN WOERDEN.

Er bestaan verschillende drukken van de oude waterschapskaart van „THooghe Heymraedtschap van den Lande van Woerden”; de eerste is van 1670. Op 8 October van dat jaar sloten hoogheemraden van Woerden een overeenkomst¹⁾ met de gebroeders Joen en Justus Vingboons, „architecten ende plaetsnijders tot Amsterdamme”, over het maken van een waterschapskaart. De koperen platen moesten zij „snijden naer advenant ende gelijkheijt vant gethoonde werck van Schielant”, dat in 1660 was uitgegeven. De platen bleven eigendom van het Groot-Waterschap; een paar kleine wijzigingen zijn later aangebracht, doch overigens zijn de latere drukken, o.a. van 1690, 1723 en 1739, gelijk aan de kopergravure van 1670. De kaart zelf bestaat uit 9 bladen, terwijl van de wapens en namen van dijkgraaf en hoogheemraden afzonderlijke platen gemaakt zijn; de afdrukken daarvan werden links en rechts van de kaart aangebracht. Bij herdruk werden deze platen telkens vervangen door andere met de wapens en namen van dijkgraaf en hoogheemraden, die in het jaar van herdruk in functie waren.

Een der mooiste exemplaren berust in de Universiteitsbibliotheek te Leiden²⁾; het is een rijkgekleurde en ongerepte kaart van 1723, een prachtig staal van oude kaartkunst.

Het aantal overgebleven exemplaren is thans zeer beperkt, daar de koperen platen later verloren gegaan zijn en herdruk dus niet meer mogelijk is.

Het Groot-Waterschap van Woerden is verder ook afgedrukt op de oude waterschapskaarten van Rijnland. In de jaren 1610—1615²⁾

¹⁾ Arch. Gr.-W. Locket 1 n° 5.

²⁾ Kaartcollectie Bodel Nyenhuis, Atlas 2612, A 5.

3) werd een kaart vervaardigd door Floris Balthasar, die in 1929 nog eens herdrukt is van de originele koperen platen¹⁾. In 1647 werd een nieuwe grote kaart van Rijnland van Dou en van Broeckhuyzen voltooid.

¹⁾ Zie de inleiding van Mr. S. J. Fockema Andreae.

LIJST VAN ENKELE DER MEEST GEBRUIKTE AFKORTINGEN.

- Van den Bergh : Mr. L. Ph. C. van den Bergh, Oorkondenboek van Holland en Zeeland (2 delen).
- De Fremery : James de Fremery, Supplement op het voorgaande werk.
- Brom : Dr. G. Brom, Regesten van Oorkonden betreffende het Sticht Utrecht (694—1301).
- Fock. Andr., Rijnl. : Mr. S. J. Fockema Andreae, Het Hoogheemraadschap van Rijnland (1934).
- Arch. of Inv. Gr.-W.: Archief of Inventaris van het Groot-Waterschap van Woerden. Dit archief berust in de kluis van het Gemeenlandshuis te Woerden.
- Inv. S. Marie : Inventaris van het Archief van het kapittel van S. Marie te Utrecht, Rijks-Archief te Utrecht.
- W. van Iterson,
Handwissel enz. : Prof. W. van Iterson, Handwissel, dertiende penning en zilvergeld, Verslagen en Mededeelingen der Vereeniging tot Uitgaaf der Bronnen van het Oud-Vaderlandsche Recht, Deel IX, Aflevering 3.
- Oork. b. Sti. Utr. : Dr. Mr. S. Muller Fz. en Dr. A. C. Bouman, Oorkondenboek van het Sticht Utrecht.
- Utr. Pl. b. : Johan van de Water, Groot Utrechts Placaatboek tot en met 1728 (3 delen).
- Vervolg Utr. Pl. b. : Mr. C. W. Moorrees en Dr. J. P. Vermeulen, Mr. Johan van de Water's Groot Plakkaatboek 's Lands van Utrecht aangevuld en vervolgd tot het jaar 1810 (2 delen).
- Van Mier. : F. van Mieris, Groot Charterboek der Graven van Holland etc. (4 delen).

STELLINGEN.

I.

Ten onrechte zegt Mr. S. J. Fockema Andreae (De uitwatering van Woerden op Rijnland en de geschiedenis der daarop gemaakte bepalingen, bl. 7), dat uit de charters n°. 9 en 11 uit het Archief van het Groot-Waterschap van Woerden zou blijken, dat Enkele en Dubbele Wierikke beide in 1398 reeds bestonden.

II.

Ten onrechte zegt Dr. A. A. Beekman (Tekst bij de Geschiedkundige Atlas van Nederland: Holland, Zeeland en West-Friesland in 1300, II Holland ten Zuiden van het IJ, bl. 66), dat o.m. Achttienhoven en Nieuwkoop steeds Hollands gebied waren.

III.

De voorstelling, alsof in heel de tegenwoordige gemeente Kamerik de 13e penning zou voorkomen, is onjuist (Mej. Dr. J. C. de Meyere: Oude nog bestaande zakelijke rechten, bl. 180—181).

IV.

Het is dringend noodzakelijk, dat aan de besturen van waterschappen de verplichting wordt opgelegd hun oude archieven in officiële gebouwen te deponeren.

V.

Bemaling van grote poldercomplexen op slechts één punt is in het algemeen niet aan te bevelen.

VI.

Ten onrechte gebruikt Herman de Man in *Het Wassende Water* de vorm moeders en vaders in de nominatief. Ook worden in deze Hollandse boerenroman soms Vlaamse woorden aangetroffen.

VII.

Lanseloet van Denemerken vs. 221—222 (Uitgave Dr. P. Leendertz Jr., derde druk herzien door Dr. C. C. de Bruin) kunnen op eenvoudige wijze verklaard worden.

VIII.

Ten onrechte zegt het *Wdb. der Ned. Taal* (XVI, 1461), dat het woord *temet* in de betekenis „bijna, haast, 't scheelt niet veel of —” thans alleen in Noord-Holland bekend is.

IX.

De naam *de Es*, voor een kompleks gronden onder *Zegveld*, moet ontstaan zijn uit de *Nes* en is dus een gevolg van hypercorrecte ontwikkeling.

X.

De tweeslachtige houding der Girondijnen is te verklaren uit hun terugschrikken voor de praktijk der revolutionnaire ideeën.

XI.

De neiging der Nederlanders tot individualisme is verklaarbaar uit de gesteldheid van het polderland.

The present day view of the human mind is the result of the work of many minds. The work of the past is the foundation of the present. The work of the future is the hope of the present.

The present day view of the human mind is the result of the work of many minds. The work of the past is the foundation of the present. The work of the future is the hope of the present.

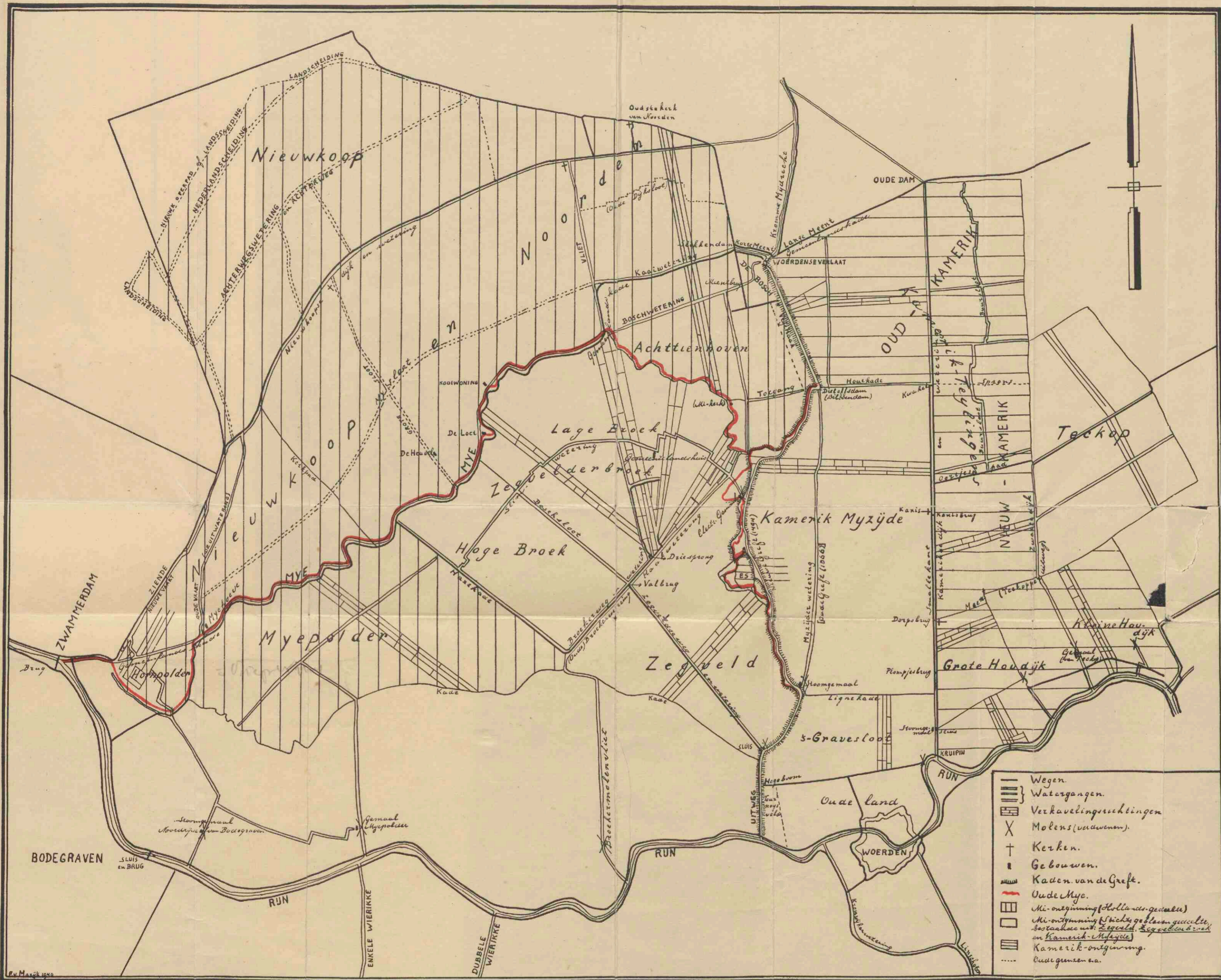
The present day view of the human mind is the result of the work of many minds. The work of the past is the foundation of the present. The work of the future is the hope of the present.

The present day view of the human mind is the result of the work of many minds. The work of the past is the foundation of the present. The work of the future is the hope of the present.

The present day view of the human mind is the result of the work of many minds. The work of the past is the foundation of the present. The work of the future is the hope of the present.

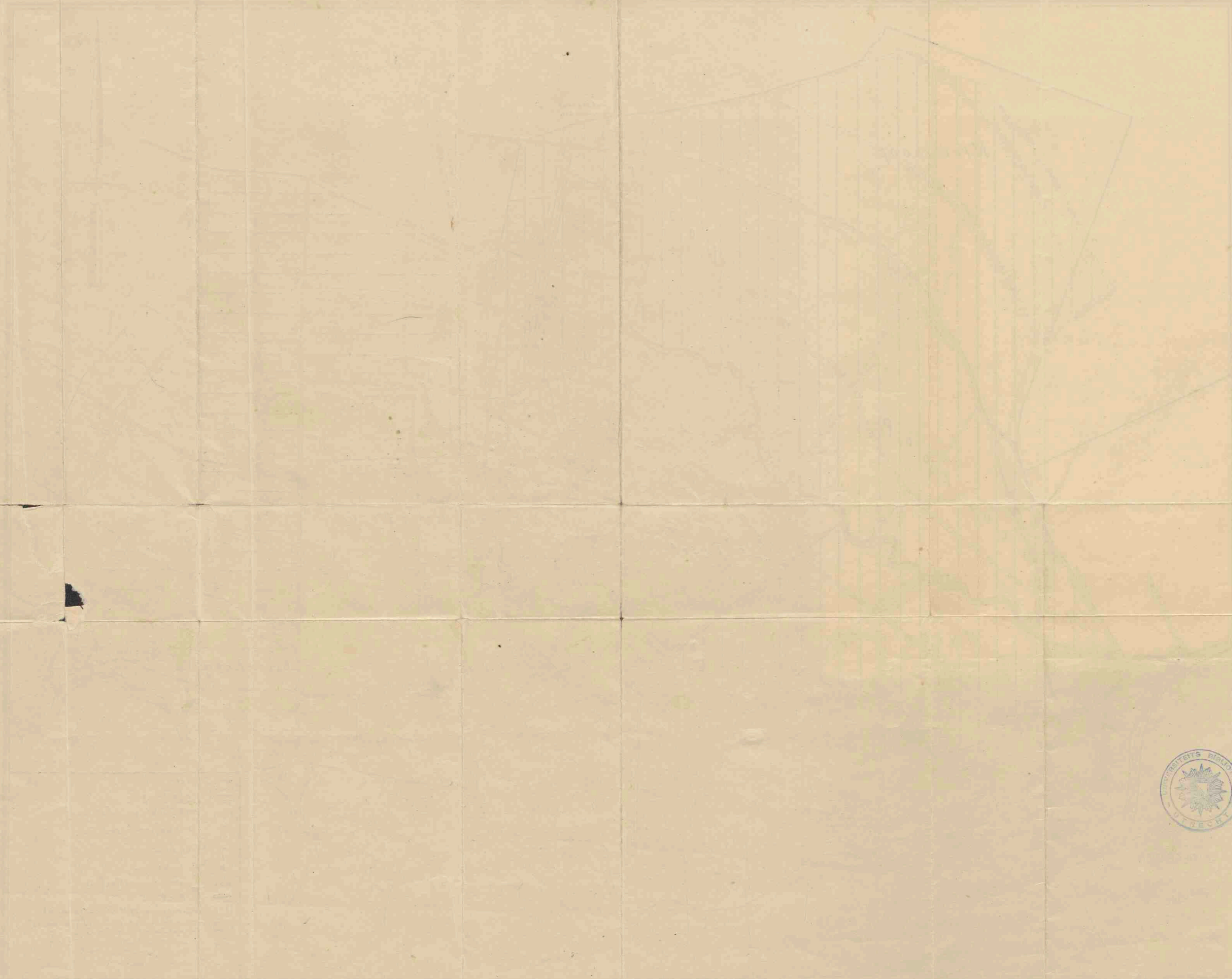
The present day view of the human mind is the result of the work of many minds. The work of the past is the foundation of the present. The work of the future is the hope of the present.

KAART VAN HET GEBIED VAN MI-ONTGINNING EN KAMERIK-ONTGINNING

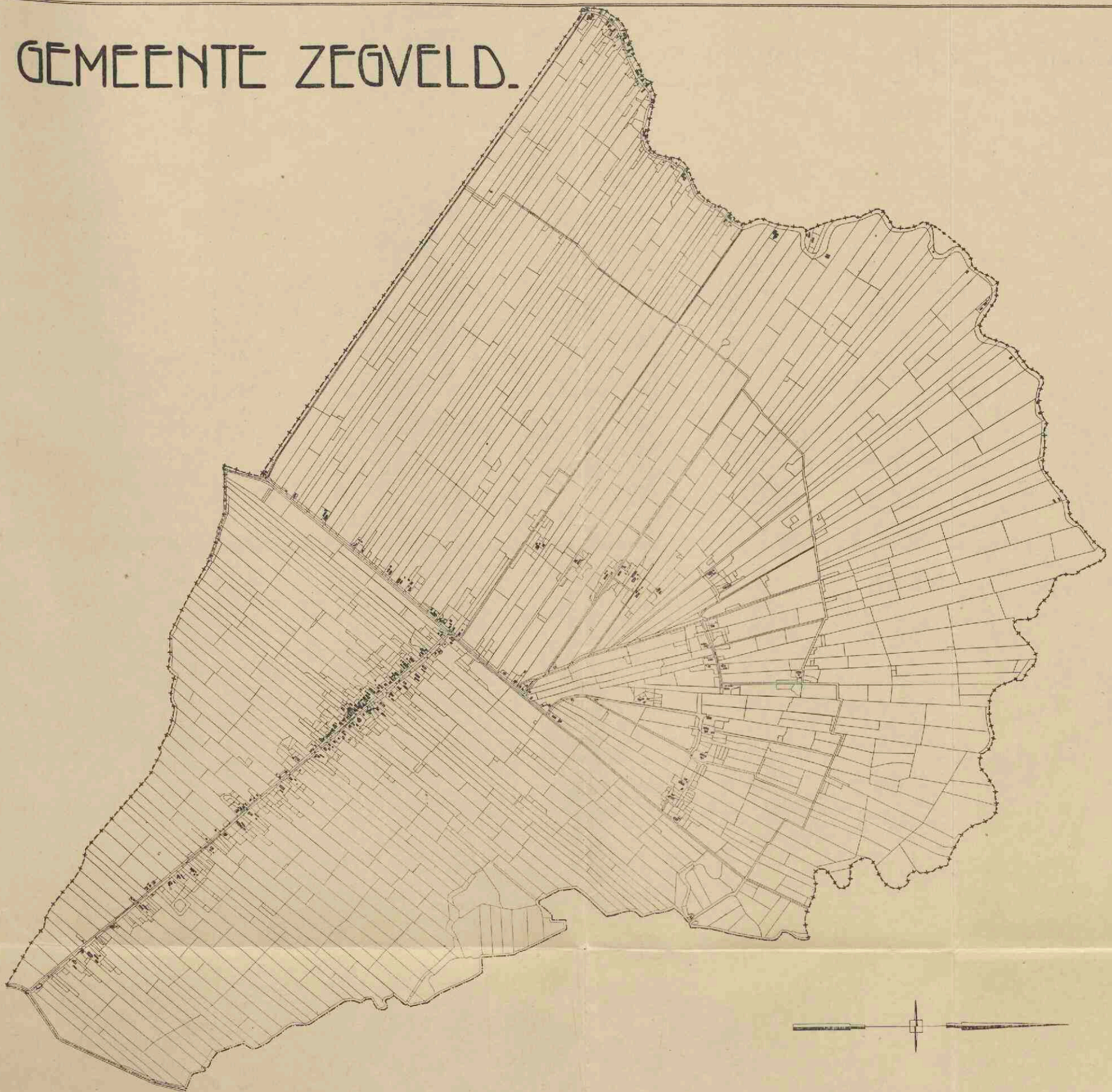

De gestippelde lijnen in het westelijk deel van het Miland zijn verhoudingsgewijs overgenomen van de oude waterschapskaarten van Woerden en van Rijnland (vgl. bl. 11 noot 1).

1917 7/14

GEMEENTE ZEGVELD.

In het oog vallend zijn de beide gedeelten, waar de Oude Mye onder Zegveld is gekomen. De smalle strook langs de Oude Mye, van het electrisch gemaal tot nabij de Haakwetering, is de Ruige kade (zie bl. 127—129). De sloten in de gehele polder Zegveld vormen aan weerskanten van weg en wetering één lijn, wat vooral in het zuidoostelijk deel niet zuiver is aangegeven (vgl. bl. 71). De grens tussen Zegvelderbroek en Nieuwkoop, tevens de provinciale grens van Utrecht en Zuid-Holland, loopt van de Greftkade tot de Gemeenlandskade of Hollandse kade in het midden van de Oude Mye. Vervolgens loopt de grens langs de zuidoostelijke zijde van de Mye, zodat dit water verder geheel tot Nieuwkoop behoort. De beide afgesneden gedeelten zijn dus onder Zegveld gekomen (zie bl. 69—70).

